

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ

ЖИВОТ И ДЕЛО БОРИСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: проф. др Миливој Ненин   Кандидат: мр Бојана Поповић

Нови Сад, 2015. године

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Mr Bojana Popović
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Milivoj Nenin, redovan profesor
Naslov rada: NR	Život i delo Borislava Mihajlovića Mihiza
Jezik publikacije: JP	Srpski, ćirilica
Jezik izvoda: JI	Srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina
Godina: GO	2015.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2
Fizički opis rada: FO	(8 poglavlja / 406 stranica / 623 referenci)

Naučna oblast: NO	Srpska književnost
Naučna disciplina: ND	Istorija srpske književnosti
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	kritika, esej, novinska recenzija, autobiografska proza, drama, pozorište, impresionizam, poezija, upravnik Biblioteke Matice srpske, pozorišni esej, recezent, bibliografija
UDK	
Čuva se: ČU	Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	U ovom radu predstavljen je celokupan književni opus Borislava Mihajlovića Mihiza, jednog od najznačajnijih srpskih kritičara druge polovine dvadesetog veka.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	21. 12. 2012.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Bojana Popovic, Mr
Mentor: MN	Prof Dr Milivoj Nenin, full professor
Title: TI	The life and work of Borislav Mihajlovic Mihiz
Language of text: LT	Serbian, cirillic
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2015.
Publisher: PU	authorized reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Serbia, Dr Zorana Dindica 2

Physical description: PD	8 chapters, 406 pages, 623 references
Scientific field SF	Serbian literature
Scientific discipline SD	History of Serbian literature
Subject, Key words SKW	criticism, essay, newspaper review, autobiographical prose, drama, theatre, impressionism, poetry, head of Library of Matica Srpska, theatre essay, reviewer, bibliography
UC	
Holding data: HD	University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Note: N	
Abstract: AB	This doctoral thesis is presentation of the whole literary work of Borislav Mihajlović Mihiz, one of the most prominent literary critics from the second half of 20th century.
Accepted on Scientific Board on: AS	21. 12. 2012.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

САДРЖАЈ

САЖЕТАК	7
RESUME	9
I КЊИЖЕВНИ ПОЧЕТАК	10
Симина 9а	15
<i>Песме</i>	24
<i>Огледи</i>	34
II ИЗ ДАНА У ДАН	43
Стални критичар НИН-а	47
Михиз и <i>Књижевне новине</i>	101
Најважнији текстови објављени у <i>Политици</i>	107
III МИХИЗ И „СТАРА ДАМА”	119
IV АНТОЛОГИЧАР МЕЂУРАТНЕ ПОЕЗИЈЕ	130
V ЕСЕЈИ, КРИТИКЕ, ПОРТРЕТИ...	148
<i>Од истог читаоца</i>	153
<i>Књижевни разговори</i>	166
<i>Портрети</i>	179
VI О ДРУГИМА, АЛИ И О СЕБИ	195
<i>Аутобиографија о другима</i>	196
<i>Казивања и указивања</i>	204
VII ДАСКЕ КОЈЕ СТВАРНО ЖИВОТ ЗНАЧЕ	211
Драматизације и адаптације	214
Оригиналне драме	263
<i>Издајнице</i>	295
Атеље 212	309
VIII БИБЛИОГРАФИЈА БОРИСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА	314
Литература	372

САЖЕТАК

У овом раду представљен је целокупан књижевни опус Борислава Михајловића Михиза, једног од најзначајнијих српских критичара друге половине двадесетог века. Михајловићево дело грана се у три главна тока (критика, драма, аутобиографско-мемоарска проза) и два споредна (поезија и антологичарски рад), што његов опус чини специфичним и јединственим у послератној књижевности.

У првом поглављу дат је његов развојни стваралачки пут, почев од књижевне дружине „Стражилово” у Сремским Карловцима, преко Симине 9а и првих јавних наступа на Правном факултету, па до штампања књиге стихова *Песме* (1947) и *Огледа* (1951).

Друго поглавље посвећено је Михизовим новинским рецензијама објављеним у НИН-у, *Књижевним новинама* и *Политици*, током педесетих и шездесетих година двадесетог века.

У трећем поглављу говори се о његовом боравку у Новом Саду, где је радио као управник Библиотеке Матице српске и активно учествовао у културном животу града.

Михизов антологичарски рад представљен је у четвртом поглављу, а у петом се анализирају његови ставови о критици, као и текстови објављени у књигама *Од истог читаоца*, *Књижевни разговори* и *Портрети*.

У шестом поглављу разматрамо Михајловићеву аутобиографско-мемоарску прозу и указујемо на његов значај као рецезента другим писцима.

Седмо поглавље посвећено је његовом раду у театру, почев од првих драматизација, до оригиналних драма. У овом поглављу дат је и осврт на Михизове позоришне есеје и критике.

У завршном, осмом поглављу, приложена је Михизова целокупна

библиографија.

Кључне речи: Борислав Михајловић Михиз, критика, есеј, новинска рецензија, аутобиографска проза, драма, позориште, импресионизам, поезија, управник Библиотеке Матице српске, позоришни есеј, рецезент, библиографија

RESUME

This doctoral thesis is presentation of the whole literary work of Borislav Mihajlović Mihiz, one of the most prominent literary critics from the second half of 20th century. Mihajlović's work is separated in three central segments (criticism, drama, autobiography-memoir prose) and two lateral (poetry and anthology work), which is why it is considered unique in the post-war literature.

First chapter covers development of his creative work, starting from literary clique „Stražilovo” in Sremski Karlovci, via Simina 9a and the first public appearances at the Belgrade's Faculty of Law, to publishing poetry books „Pesme” (1947) and „Ogledi” (1951).

The second chapter is dedicated to Mihajlović's newspaper reviews published in NIN, „Književne novine” and „Politika”, during 1950s and 1960s.

Main topic of the third chapter is his life in Novi Sad, where he worked as a head of Library of Matica Srpska and actively participated in the cultural life of the city.

Mihiz's anthology work is presented in the fourth chapter, whereas fifth chapter includes analysis of his attitudes toward literary criticism, as well as texts published in his books „Od istog čitaoca”, „Književni razgovori” and „Portreti”.

In the focus of sixth chapter is Mihajlović's autobiography-memoir prose and his importance of being critic for other writers.

Seventh chapter is about his theatre work, from first dramatisations to original plays. This chapter also contains retrospective view on Mihiz's theatre essays and critics.

In the final, eighth chapter, the whole Mihajlović's bibliography is contributed.

Key words: Borislav Mihajlović Mihiz, criticism, essay, newspaper review, autobiographical prose, drama, theatre, impressionism, poetry, head of Library of Matica Srpska, theatre essay, reviewer, bibliography

I

КЊИЖЕВНИ ПОЧЕТАК

Прву песму Борислав Михајловић написао је још давне 1938. године и јавно је изговорио пред својим школским колегама на седници Тачког књижевно-уметничког удружења „Стражилово” у Карловачкој гимназији, чувеној школи коју је похађао од 1933. до 1941. године.¹

Разредни старешина била му је Теодора Петровић, професор књижевности, која је од почетка инсистирала да ослободи свој критичарски дух и о свему што добије задатак да прочита изнесе суд. У књизи *Сећања* омиљена Мајица, како су је ученици звали, оставила нам је неколико података и о раду дружине: „Дуго година сам била надзорни наставник тог удружења које је, по жељи и замисли директора Јаковљевића знатно проширило свој делокруг и читав низ година било нека врста припремне школе за будуће младе писце, критичаре, историчаре и научнике. Ово друштво и Семинари из југословенске књижевности, које су просветне власти завеле неколико година пред други светски рат, били су школа из које су изашли, да само неке поменем, Дејан Медаковић, Борислав Михајловић Михиз, Стојан Суботин, Георгије Бојић и многи други. Постојале су и тзв. наградне теме, па је и та врста рада веома повољно утицала на озбиљан и савестан рад ђака. Неки од тих радова (Стојана Суботића на пример) чак су и штампани. Михиз је у ’Стражилову’ читао своје прве оригиналне песме, а Дејан Медаковић своје прве радове из области уметности (Слике из Венеције, Скица за портре и др.). Ту се обистинила она стара тврдња: Човек рано постаје оно што ће бити.”²

---

¹ Тачка дружина „Стражилово” основана је 1903. године. Директор Радивој Врховац дозволио је њено оснивање како би спречио даље постојање тајних књижевних дружина. Циљеви удружења били су књижевно образовање чланова, читање књижевних радова, оригиналних и туђих, те оснивање библиотеке друштва.

² Теодора Петровић, *Сећања*, Нови Сад, 1981, стр. 439.

Михиз је активно учествовао у раду удружења, писао песме, рецитовао стихове Милана Ракића, Момчила Настасијевића, Владимира Мајаковског..., састављао реферате о књижевним делима... Од почетка се није либио и суздржавао да каже тачно оно што мисли, па је тако на једној седници дружине изнео и негативан суд о стиховима Дејана Медаковића, школског друга а касније и једног од најбољих пријатеља. Дејан Медаковић радо се сећао тог периода њиховог заједничког живота: „На тим литерарним састанцима заиста се могло нешто научити. Питате коме смо највише веровали. Можда Црњанском мање Крлежи. Од песника волели смо и Жарка Васиљевића, а Вељко Петровић је имао у Карловцима своје верне читаоце. Уосталом, био је и лични пријатељ Глише Микића [професор катихета]. Одушевљавала нас је Вељкова проза посвећена проблемима изумирања нашег света, грађанских породица, али и његова поезија. Његову песму 'Војводино стара, зар ти немаш стида?' готово сви смо знали напамет. Затим, високо смо ценили Исидору Секулић. Сећам се да је она изазвала праву сензацију када је 1940. године објављена њена чувена *Хроника паланачког гробља*. Сећам се и да смо на литерарним састанцима, одмах после изласка Ћопићевих *Планинаца*, приказали, и то врло добро ту књигу. Знатно касније причао сам о томе Бранку Ћопићу и много се радовао што се у малим Карловцима тако радило... Од старијих писаца, у Карловцима је однегован прави култ Његоша. Његош се морао знати наизуст, ту није било шале. Директор би упао у разред и навео један стих, после чега је ђак морао да га настави. Слично је било и са Мажуранићевим спевом *Смрт Смаил-аге Ченгића*. Наравно, изнад свих је био Бранко Радичевић, наш идол, кога смо савршено познавали. [...] У Сремскокарловачкој гимназији са посебном пажњом однеговано је осећање за етичка питања. Ми смо политичке прилике у земљи, сву ону збуњеност и контрадикторност, најпре оцењивали као етички проблем. Стекли смо навику да брзо разлучимо истинито од лажног. Врло осетљиво смо проверавали сву ону реторику која је тада била присутна у јавном животу. Одгајани смо у духу националне толеранције. Одбацивали смо сваку мржњу и шовинизам.”³

Михиз је у Карловачкој гимназији и „Стражилову” био један од најактивнијих и најнаграђиванијих ђака. Тако је врло брзо постао и потпредседник удружења, иако је био један од млађих чланова, а школске 1939/1940. добио је прву награду, као ученик VIIа разреда за рад „Може се бити добар припадник своје вере и живети по начелу

---

3 Милош Јевтић, *Неуздрмано небо*, Београд, 2002, стр. 21-22

’Брат је мио које вере био’”. Скоро сваке школске године добијао је награду и као најбољи ученик на часовима латинског и грчког језика, те различите стипендије које су угледни грађани даровали талентованим ученицима. Коста Поповић, његов школски друг, сећа се баш те његове активности и виспренности од најранијих дана: „Он је дошао у Карловце са репутацијом посебно надареног детета. Ту репутацију је са лакоћом одржао и остао запамћен као један од најдаровитијих ђака свих генерација Карловачке гимназије. Његове особине које су се током времена све јаче испољавале биле су: неумољива логика, способност брзог расуђивања и посебна јасноћа излагања уз изузетну меморију. Михиз је био амбициозан, али отворен и комуникативан и никада није користио положај професорског миљеника, па је због тога прихваћен од својих другова у разреду и у интернату Свештенички конвикт, чији је питомац био. Касније, у вишим разредима, знао је да се оштро побуни против неправде и строгих дисциплинских поступака и да смело, скоро дрско, противречи својим професорима, па и самом директору. У вишим разредима нарочито се испољавала Михизова велика начитаност. То је била заслуга његове радозналости и библиотеке његовог оца, Српске читаонице у Иригу и библиотеке Карловачке гимназије. [...] Михиз се на тим састанцима [дружине „Стражилово”] истицао својим приказима и критикама, а са Жиком и Дејаном био најчешћи референт и дискусант.”⁴

Теодора Петровић је на часовима посебно издвајала Михиза и чврсто веровала да ће постати књижевник. Уживала је у њиховим дискусијама и размени мишљења о многим писцима и појавама у култури. У тексту „Моји ђаци” сећа се нашег будућег великог критичара: „Бора Михајловић, који је своје имену много касније додао књижевно име: Михиз, већ је тада располагао свим оним особинама које су се касније у потпуности развиле и у пуној мери дошле до израза у његовом књижевном стварању. Његова духовитост, са једва приметном малом жаоком, коју је ова у себи крила, а која је увек била добронамерна и на свом месту, спасла га је од цинизма и сачувала здраве корене у њему. Био је изванредан интерпретатор најфинијих текстова, које је тумачио са префињеном суптилношћу и разумевањем. Паметан, логичан, начитан, радознао у добром смислу, речит, отворен и непосредан, према једној туђој изреци ’рано је постао оно што ће бити.’ Речитост му је још тада била флуидна и стално се развијала, да би се на њега могла применити она Монтењева фраза: ’речитост до порока’. Својим

---

⁴ Коста Поповић, „Сећање на Михиза из студентских дана”, *Кривови*, бр. 59/62, 2005, стр. 32-33.

питањима доводио је често наше професоре у незавидне ситуације, али је увек био одмерен, крајње учтив и добронамеран. Без имало претеривања и ласкања, за које немам потребе и којим се никад нисам служила, мислим да смем рећи да ће се многи са мном у томе сложити, да се Бора Михајловић Михиз може сматрати једним од великих поноса ове школе.”⁵

И сам Михиз у *Аутобиографији о другима* сећа се свог школовања у Сремским Карловцима, у гимназији коју зове школом свог живота: „И данас мислим да је интернат тешка али ваљана школа живота за малог будућег човека. У школском интернату, као и у војсци, као и на робији, много људи живи у равноправном положају. Драгоцен и опасна ствар. Ту нема предности наслеђа и лажних репутација, ту се очас прочита и исмеје поза, ту не пали пренемагање, а презире се покорност и удвориштво. Стартује се у апсолутној једнакости, од нуле, и све сам мораш да избориш. Брзо сам схватио најважнију ствар: прави противници нису старији ђаци, васпитачи, професори у гимназији и врховни бог - управник. То су само природни непријатељи и њима се може, и њима ваља подваљивати на стотине начина. Једини које не можеш преварити ни на који начин, а пресудније од свих, то су твоји исписници, твоја генерација, твоје право човечанство. Њихов суд је суров, непоткупљив и правичан. Мораш бити прави човек дечачке честитости, другар на чију се реч и раме може ослонити. Ћутљив у завери, чврст у мангуплуку, храбар у тучи.”⁶

О својој активности у ђачкој дружини „Стражилово” Михајловић говори превише скромно: „Велики читач и за низак критеријум средине добро обавештен, па сам у нашем малом свету постепено постајао разазнатљива личност чији се глас чује и чији суд има цену.”⁷ Али, с друге стране, исказује дубоку захвалност за све што зна својој омиљеној Мајици: „Послао сам јој једну од својих првих књига уз речи захвалности за све оно чему ме је научила. А научила ме је, између осталог, да српску књижевност тражим и налазим на укрштеним путевима судбине писца и његова народа, у меандрима биографије, социологије и историје. Било је то у основи једно иполитенско схватање књижевности прилагођено нашим завичајним приликама, са додатком оригиналног споја истовремене заљубљености и опорог критицизма. Љубав је

---

5 Теодора Петровић, „Моји ђаци”, *Најлепше је ђачко доба. Књига сећања карловачких ђака*, Нови Сад, 1991, стр. 207.

6 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 57.

7 Исто, стр. 58.

подстицала пасију, скептицизам оштрио око за објективност.”⁸

У једном интервју, доста година након завршетка гимназије, Михиз објашњава зашто му је та школа била у ствари школа живота и стварања: „Тако сам учио да је битно у уметности и у размишљању спојити две ствари: рећи оно што је твоје и што најбоље познајеш, али га исказати на такав начин да може да га прихвате и други људи. То је оно што сам научио о литератури као најважније и што мислим и до данас. Не може се бити светски писац, а да се једновремено не бива дубоко, исконски писац једног света. Примера је, разуме се, безброј. Нема Софокла без Грчке, нема Дантеа без Фиренце, нема Боре Станковића без Врања, нема Маркеса без Маконда. Тек у том споју посебног и општег добијају се праве вредности. То сам научио у Карловачкој гимназији...”⁹

---

⁸ Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 63.

⁹ Слободан Стојановић, „Аутобиографија о другима”, *Књижевност*, св. 1-2, 1998, стр. 311.

Симиња 9а

Након ослобођења Михиз је уписао студије у Београду, прво економију па онда књижевност и полако су стари карловачки пријатељи и нови београдски почели да се окупљају. Војислава Ђурића, будућег историчара уметности, упознао је одмах након завршетка рата у Панчеву, где су у тамошњем позоришту радили неколико представа, али су врло брзо одлучили да заједно станују у Београду и упишу факултете. Добили су на коришћење собу у центру града, у Симиној 9а, крајем 1945. године.¹⁰

Ова чувена соба дубоко је урезана у сећање свих који су у њој проводили дане - Миће Поповића, Бате Михаиловића, Дејана Медаковића, Добрице Ћосића, Павла Ивића, Петра Омчикуса, Жике Стојковића, Михаила Ђурића, Антонија Исаковића... Воја Ђурић присећа се ко је све био свакодневни гост у њиховој собици: „Хоћу да се сетим једног круга људи из времена свога студирања. Михиз и ја смо заједно становали у Симиној улици 9а. Постепено, около наше собе и у њој окупило се веома много младих људи - будућих књижевника, будућих научника, будућих сликара. Сви су они тражили и сви били уверени да ће нешто бити. Убрзо се показало да су те наде и напори које су они показивали били остварљиви. Млади сликари су били - Бата Михаиловић, Мића Поповић, Петар Омчикус, и неки други. Будући књижевници су били - Добрица Ћосић, Борислав Михајловић Михиз и други. За науку су се спремали - Павле Ивић, Михајло Ђурић, Дејан Медаковић, али и други; њих је било највише. Тих петнаестак људи живело је, не бих рекао истомишљенички, али другарски. Био је то заједнички живот младих људи великих нада и огромних амбиција. Да би их остварили

---

¹⁰ „Добротом Споменке Мириловић, студенткиње енглеског језика, жене необичне интелигенције и снаге, али тада још правоверне, Михиз и Воја усељени су у ову собу. Убрзо, она је постала необично станица још необичнијих посетилаца. Скрпљени намештај подсећао је на неку расходовану амбуланту, а састојао се од једног кревета, писаћег стола који је некада давно био бео, једне беле столице и велике Зефир-пећи. Врата на овој соби нису се закључавала, улазио је ко је хтео, а појављивали су се сасвим нови и непознати људи. Обично, Михиз је лежао у кревету, покривен перином која је испуштала перје, док би гости поседали по поду или вежбали своју издржљивост у стајању.” (Дејан Медаковић, *Ефемерис III*, Београд, 1992, стр. 115)

био је потребан непрестан рад. И сви су постали велики радници. Већина су данас, звучи то мало необично, чланови Српске академије наука и уметности.”¹¹

Будући значајни писци, научници, сликари... у овој су соби водили прави интелектуални рат са владајућим режимом, супротстављући се политичкој диктатури макар речима.¹² Време није било нимало наивно, а они млади и брзомислећи а још више брзоговоречи. Реално нису могли много тога да ураде, али нису могли ни да ћуте. Мића Поповић у интервјуу Милу Глигоријевићу сликовито је описао њихову ситуацију: „Дијалози иза затворених врата личили су понекад на неуротично тапкање у месту. Неко из друштва се сетио израза: *шлајфовање!* Мотори раде, брекћу да се распадне, а с места се померити не можемо. Само да не бисмо и ми личили на уобичајену причу о повратницима и преживелима из ратова - нисмо хтели да будемо разочарани, а нисмо могли да будемо побуњени. Вртели смо се у кругу својих очигледних немоћи, али и врло одлучних непристајања. Сопствене залудности сматрали смо за готово једини свој интегритет, колико морални и људски, толико и интелектуални. Наше црне мисли и слутње, у оном црно-белом времену, биле су нам изазов, а не разлог да одустанемо од својих непомирења. У Симиној 9а није било резигнираних већ очајних, огорчених, неумољивих и према својим безизлазима. Вечерима смо се гушили у констатовањима, док не искрсне каква права реч као отворен прозор. И поразна истина долазила нам је као какво очишћење од лажности које су нам давиле најбољу вољу да схватимо и оно што нам није било блиско; да се одржимо на мостобранима једине обале на коју смо прешли, иако смо знали да то није обећана земља за људе нашег интелектуалног кроја и моралног састава. Састајали смо се свако вече, као на каквом дежурству, где се по читаве ноћи остаје отворених очију, само да нешто не пропустимо, да се не почнемо привикавати на очигледност привида. Бесомучно смо расправљали о свему, да бисмо се одржали у кондиције чисте свести и бранили се од подлегања психози припадања које значи пристајање. Сви смо тражили како да изађемо из коже у којој нам је, као савременицима, бивало не само тесно већ и понижавајуће да живимо, да гледамо своја

11 Милош Јевтић, *Историчари уметности*, Београд, 1995, стр. 147-148.

12 Дејан Медаковић у *Ефемерису* говори о суштини њихове борбе против система: „Не бих желео, нити то има смисла, да ову малу чету интелектуалаца сврставам у некакве велике борце против система. Напротив, ми смо се понашали као да нам је жеља да једној у суштини доброј идеји сачувамо њену изворну чистоту, да је одбранимо од оних који су је приграбили и сада је, снагом некаквих својих војних заслуга, искривљују и злостављају. [...] Пред све нас партија је поставила своје ново божанство. Заповеђено је обожење будућности, разуме се, подразумева се срећне. Та имагинарна срећа скинута је са својих сигурних небеских висина где је вековима царевала недостижна и недодирљива, неприступачна свакој људској провери.” (Дејан Медаковић, *Ефемерис III*, Београд, 1992, стр. 133)

посла.”¹³

У једном интервјуу Славољубу Ђукићу, Ћосић говори и о тој потреби кружока у Симиној да се буне против уочених идеолошких застрањења: „У Симину 9 долазио је свако ко је желео нешто забрањено да каже. Ту је почела да се изражава критика новом режиму са позиција разума и морала. Моји пријатељи су луцидно уочавали тај кобни раскол између речи и дела, који смо ми комунисти рано утемељили у нашу идеолошку праксу.”¹⁴

И Дејан Медаковић велики значај придаје времену проведеном у Симиној 9а и верује да никада не би постао то што јесте да тамо није свакодневно вежбао моћ запажања, вештину брзог размишљања и још бржег одговора: „Поносан сам што сам имао срећу да будем судионик у животу Симине 9а. Много је успомена из тих дана. После толико година, покушавам да себи одговорим на питање - шта је била Симино 9а, са Михизом на челу... Наравно, одговора има много, али бих најпре истакао да се на том месту скупљао велики број младих људи, који су ту проверавали своја ратна искуства, проверавали су свој сусрет са новом стварношћу. Снови и заноси доживљени у вихору Другог светског рата суочени су са првим годинама слободе. Суочени смо са многим деформацијама које су се тада појавиле, са изневеравањем наших идеала и на то смо, разуме се, жестоко и горко реаговали. Сви смо желели да нови живот почне без сенки. То је била идеална визија тог новог живота. Ми смо се тешко мирили са чињеницом да су те деформације и те сенке неизбежни пратећи део живота. Тако су искрсавале кризе, типичне за оне који верују, а којима свакодневни живот угрожава ту веру. Узмите Михизову песму 'Којим смером', типично бунтовну, скоро програмску песму једне генерације која није подносила лаж и рутинско удварање властима. У сваком случају Симино 9а омогућила је многим да сазру као људи, да схвате да су моралне категорије у животу важне, ако не и важније од слепог веровања некаквом материјалном и потрошачком менталитету. Боље је и сиромаштво него изгубљено људско достојанство.”¹⁵

„Далај лама” Михиз био је задужен за пријем нових „полазника школе” у Симиној 9а: „Заправо, странци су били приведени првосвештенику овог друштва Б. М.

---

13 Мило Глигоријевић, *Одговор Миће Поповића*, Београд, 1983, стр. 51-52.

14 Славољуб Ђукић, *Човек у свом времену*, Београд, 1989, стр. 31.

15 Милош Јевтић, *Неуздрмано небо*, Београд, 2002, стр. 29-30.

Михизу. Он је у име свих нас испитивао дошљакове интелектуалне и моралне моћи, на основу његовог мишљења срећнику је дозвољено да уђе у друштво. Предност су имали даровитост, дрскост, необичност и други облици друштвеног ишчашења. Дошљаци су морали да издрже праву тортуру, на рачун њихове чедне припадности просипане су најоштрије шале и досетке. Ко није издржао то кињење, нечујно је нестајао, а само јачи и они од боље грађе били су кадри да као интелектуалци припадају овој разбарушеној, чудној и свакако храброј дружини, која своја уверења износи мимо свих званичних линија.”¹⁶ Шта се учило у овој „школи”? Пре свега уметност вођења конструктивних дијалога. Управо тај наук Мића Поповић издваја као најважнији у животу: „Симиној 9а дугујем, пре свега, рано стечени смисао за дијалог. [...] Иначе у Симиној 9а било је људи различитих занимања и различитих професија. Али, као што сам малопре рекао за себе, за све њих било је најважније то учење дискутовања, учење у различитостима.”¹⁷ И Дејан Медаковић посебно истиче те њихове непрестане разговоре о свим актуелним дешавањима у култури, политици и друштву: „Разговарало се бучно, истрзано, жестоко, често и грубо, као да ће баш ово необично друштво на крају ипак успети да реши већ уочене јавне злоупотребе које су се наметале са свих страна. Михиз се овде појављивао час у улози првосвештеника који је овлашћен да прашта грехе, час у улози одважног бранитеља невино оптужених, или пак неумољивог државног тужиоца. Виспрен и духовит, он је с лакоћом ускакао у све те улоге, тако да је за многе који су га тек чули престављао готово нерешиву загонетку. Посебно су били збуњени они посетиоци који су у ову собу улазили саветовани ко зна од кога, а при том су већ с прага откривали и неку приврженост која краси младе клерике. Са таквим правоверницима Михиз је најлакше излазио на крај, као да је поседовао све тајне шифре да проникне у њихове душе ушанчане у владајућу идеологију.”¹⁸

Много година касније Антоније Исаковић се у једном интервјуу осврнуо на Симиноу 9а и открио да су они тада имали осећај да могу све, да могу чак да освоје свет: „Кад млади људи почињу, осете се некако између себе, скупе се у групицу... Претенциозни, какви смо тада били сви, веровали смо да се свет може освојити, штавише, да смо га већ освојили јер ће наше књиге изазвати бум. [...] Остали смо повезани целог живота. Можда смо се ту и тамо мимоилазили, али и кад бисмо

---

16 Дејан Медаковић, *Дани, сећања I*, Београд, 2003, стр. 266.

17 Милош Јевтић, *Са Мићом Поповићем*, Горњи Милановац - Београд, 1994, стр. 25.

18 Дејан Медаковић, *Ефемерис III*, Београд, 1992, стр. 115-116.

престали да говоримо - увек смо једни о другима мислили и бринули. [...] То су пријатељства која нису могла да се раскину. Због наше бујне стваралачке младости.”¹⁹

Најсликовитији опис собе у Симиној 9а оставио нам је Добрица Ћосић, тадашњи политички радник, али и стални гост „куће јереси”: „Врата на тој соби никада нису закључана. У њу улази ко хоће и када хоће. А кад већ уђеш, лево и десно поред зида, на паркету, уместо кревета, згњечене перине; на њима згужвана немачка ћебад, прљави јоргани и од зноја и прашине жућкасти јастуци. Између тих лежаја бели амбулантни сто; на њему разбацане књиге, тегла уместо чаше за воду, отпаци хране и цедуљице на којима су посетиоци псовали домаћине што нису били код куће, а они су их дуго чекали. На краљици пећи ’зефир’, лончићи за храну из мензе и војничке цокуле. На простом рафу разбацане књиге: за сваког ту има понека. У ћошку зарђала пушка, ратни трофеј домаћина Воје Ђурића, а поред пушке истрошена метла. Више лежаја, на зиду по један празан рам из којег зјапи белина. Игноранција сликарства!

Ако су домаћини ту, они леже на својим легалима; за све остале посетиоце постоје једна столица, сто и букови трупчићи поред зидова. У сумрак почиње овде да се долази и по сву ноћ улази и излази, кад се коме досади или смучи од идеја и наших истина...”²⁰

Ћосић кружоак у Симиној 9а сматра најпознатијим и најгрлатијим социјалистичким декадентима и анархистима, који су преко пута полиције и затвора Главњача говорили најслободоумније у Београду и рушили све светиње и ауторитете. Сећа се како су се готово физички обрачунавали, то јест како он каже гушали, око социјалистичког реализма и слободе стварања. Сви они били су амбициозни и даровити, али незадовољни: „Ту је долазио свако ко је желео нешто ’забрањено’ и ’неправилно’ да каже о новој власти и уметности која се у тим данима стварала; ту се, више од свега на свету, презирала и исмевала људска глупост; ту су се вршиле припреме за покретање књижевног часописа ’Алфа’, чији су садржаји били по сто пута испричани и препричани, а никад штампани...”²¹

Сам Михиз у *Аутобиографији о другима* собу у Симиној 9а описује као нешто што је „допола било циганско логориште, отпола бучна приповедаоница и галамцијска

---

19 Дејана Вуковић, „С оптимизмом живим и с њим ћу умрети”, *Глас јавности*, 25. октобар 1999.

20 Добрица Ћосић, *Пријатељи*, Београд, 2005, стр. 66.

21 Исто, стр. 66.

проповедаоница до касних ноћних сати.” Некадашњи фин и отмен салон удовице генерала бивше југословенске војске, према Михизовим речима, убрзо се физички попростачио, али се интелектуално преобратио у слободну трибину, где су они проповедали своја немирења, оштрили своја непристајања, међусобно супротстављали животна искуства и унапред амбициозно држали катедре својих будућих занимања.

Михајловић се живо сећа почетка свог студирања и тих првих послератних година: „Била је гладна зима прве послератне године, а ми у њој новоуписани бруцоши. После гимназијске матуре ћутале су музе наших семестара. Говорио је свет пламеним језиком свога рата. Рано смо гледали смрт и рано она нас, преко нишана пушке, као нотни текст бодљикаве жице логора, под неперијским тепихом бомби. Живот нам је наточио чашу до врха пуну жестоких пића својих крајности - рата, окупације, револуције. Знали смо о животу, били присиљени да знамо можда и више но што је добро знати у годинама када се, по древном закону почињања, наивност и патетика мешају пред првим проблемима живота. Пријатељства су се тада склапала неуобичајено брзо, а оштрина режима их стављала на озбиљне пробе и она која издрже чинила трајним.”²²

Посебно истиче да се окупљени у Симиној 9а једноставно нису могли помирити са стањем у тадашњем друштву и мирно и ћутке све то посматрати: „Ми млади људи у Симиној 9а били смо разних убеђења, од комунизма прихваћеног уз животне опасности и ратне подвиге, преко компромисног сапутништва, младалачки спонтаног анархизма, либералног демократизма, скептичног и стармалог конзерватизма, до отвореног и циничног реакционарства, али се о трајности и замашности промена нисмо варали. Сви одреда, без иједног изузетка, целином бића смо осећали да ’Ово’ није дошло да прође и да нам је суђено да у духовној клаустрофобији бољшевизма проведемо живот. Са овом јасном свешћу која је гонила на сарадњу и пристајање, парадоксално се хватала укоштац храброст преплашених, још неочврсло али већ витално језгро личног интегритета, непреврело и можда баш зато одлучно уверење да се ми нећемо дати диктату и глајхшалтунгу епохе.”²³

---

22 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 111-112.

23 Исто, стр. 114.

* * *

У време формирања кружока у Симиној 9а Михајловић је почео активно да прати дешавања у српској литератури те је редовно одлазио на књижевне вечери на Правном факултету и састанке Литерарне секције КУД-а „Иво Лола Рибар”,²⁴ где је упознао Добрицу Ћосића и Антонија Исаковића.

Михиз је одмах схватио да ове вечери на Правном организује власт како би довела песнике и показала слушаоцима, то јест народу, како су јој дубоко привржени и одани. Тако се на књижевној вечери 6. марта 1946. на којој је наступао Радован Зоговић јавно побунио против победничког реализма у песништву, као и против услужног надреализма. Између осталог прозвао је и Мирослава Крлежу и запитао се како је могуће да он сада аплаудира Зоговићевим стиховима о борбама, Титу и револуцији а некада га је називао овном српске књижевности.²⁵

У *Аутобиографији о другима* Михајловић се присећа овог догађаја и своје свесне намере да по сваку цену говори па макар и направио скандал: „Мора бити да сам био грдно узбуђен јер почех збрзано и загрцнуто како смо вечерас чули много стихова, а мало поезије. Песник нас је гостољубиво позвао да изнесемо своје утиске, али ја на жалост нећу бити добар и учтив гост. Формула ове поезије је јасна, и стога немам намеру да износим своје утиске (а онда их, познатим демагошким триком, одмах и изнесох, у лажној објективности која није скривала увреду). Зоговић је песник који очито има нешто дара, а и понеки добар стих. Али он је њихову нејаку снагу упрегао у

²⁴ Дејан Медаковић, један од најважнијих сведока Михизових раних година, сећа се у *Ефемерису* и тих окупљања у КУД-у: „Из чисте радозналости прикључио сам се литерарној секцији друштва ’Иво Лола Рибар’. Наше просторије налазиле су се у великој, напуштеној вили министра Милана Сршкића на Котеж-Неимару. Скупљали смо се сваке недеље једанпут, а цело друштво било је састављено од најразличитијих личности. Све су то били млади људи, који су у себи носили неки немир за писањем, хтели нешто а да и сами нису тачно знали шта их то гони на писање. Од мојих старих другова главна је личност био Борислав Михајловић Михиз, а уз њега једва је ко имао сугестивну снагу његове личности.” (Дејан Медаковић, *Ефемерис III*, Београд, 1992, стр. 210-211)

²⁵ У једном интервјуу Михиз се присећа овог питања: „Наравно да је питање изазвало скандал. Зоговић је беснео, нападао ме да сам ја, разуме се, ’израз београдске реакције’, четништва и тако даље. Крлежа је, већ у току постављања мог питања, напустио салу. И тај човек, који је, мени, касније, опраштао благоданом и много значајније моје инвективе према њему, рекао ми је једном да ми то никада није заборавио. Тако је мој први књижевни наступ био у исти мах и скандал и дебакл, али је оставио мени једно трајно осећање да изговорити истину онда када је најтеже, да је то драгоцен ствар која не остаје без дубинских, правих последица.” (Николај Тимченко, „Михизов књижевни почетак”, *Багдала*, бр. 388-389, јул - август 1991, стр. 18)

задани и самозадани ангажман и крутост пропагандистичког плаката, и поезија му се откотрљала у социјални сентиментализам и бомбастичност политичке агитке. Изговорих отприлике тако нешто, само, разуме се, конфузније и незграпније, збрдаздолисано и брзометно. Страшно ми се журило, бојао сам се да ми не одузму реч.”²⁶

Овај Михизов наступ био је његов први јавни критичарски усмени иступ, али и једна од првих јавних критика општеприхваћене идеологије и тенденција у тадашњој књижевности.

На једној од вечери прозвао је и Десанку Максимовић упитавши је да ли је одустала од намере да оде у пастире, како је обећала у једној песми. Ангажованим стиховима Душана Костића оспорио је сваку књижевну вредност и одржао му праву буквицу, нашта се овај песник збунио и понављао да је он стихове писао како је знао и могао...

Својим јавним наступима Борислав Михајловић протествовао је против лажне слике друштва и једне псеудородољубиве поезије која је насилно кидала везе са књижевним наслеђем Јована Дучића, Милоша Црњанског, Момчила Настасијевића и Станислава Винавера. Није могао да истрпи хипокризију и недаровито удворничко песништво. Веома је активно учествовао у раду Литерарне секције КУД-а „Иво Лола Рибар”, где су писци готово са паником на лицу чекали шта ће им рећи. Тада неприкосновеном књижевном ауторитету Јовану Поповићу једини је у лице рекао да је најбоље да не пише више приповетке и саветовао га да постане есејиста: „Међутим, с обзиром на ваше образовање, било би боље да покушате да се бавите писањем есеја. Ту још имате некакве шансе. Ви сте као предодређени да будете нека врста партијског књижевног педагога, да се борите против разних кичера и подвалација који ће вам непрестано потурати циц за свилу. Имам утисак да сте ви кадри да разликујете све те лажне тантузе, да их спречите благовремено да нам не загаде савремену књижевност.”²⁷

Није много боље прошао ни Добрица Ћосић који је на једном састанку Литерарне секције прочитао своју прву приповетку и Михиз му је без околишења рекао како ништа не вреди, те да му је само читање оставило бољи утисак од текста који је књижевни промашај прекривен лакоћом и свежином нарације. Сам Добрица Ћосић

26 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 135-136.

27 Дејан Медаковић, *Ефемерис III*, Београд, 1992, стр. 214.

сматра баш тај тренутак кључним у свом животу јер је тада одлучио да почне да чита, да се образује и да се озбиљно бави књижевношћу. У једном интервјуу сећа се како се те вечери осећао: „Почео сам да пишем и неке литерарне прилоге, ако су били литерарни. Личили су на приче. На моју срећу, почео сам да се дружим са младим литератама и да одлазим у омладинске домове у којима су млади писци читали своје радове. И ја сам се на то усудио. Прочитао сам нешто што је слушао и Борислав Михајловић Михиз. Кад је то чуо, Михиз ми је једноставно рекао да то не вреди ништа. Његова критика је била убиствена. Иако очајан, касније сам му пришао. Желео сам да упознам човека који, без икакве обзирности, 'једном омладинском функционеру' изриче тако страховиту критику. И те вечери смо постали пријатељи засвагда.”²⁸

---

28 Славољуб Ђукић, *Човек у свом времену*, Београд, 1989, стр. 50-51.

Песме

У једном интервјуу из 1953. године Борислав Михајловић, између осталог, говори и неколико речи о својој јединој збирци песама: „Ја никада нисам имао неке нарочите песничке инспирације. У оном младалачком заносу, ја сам нашао да је поезија најпогоднија да изразим своје мишљење и свој став према извесним појавама у нашем ондашњем књижевном животу, па сам због тога наравно у свом издању, објавио ону свешчицу стихова. У тим песмама није било много поезије, јер ме на тај посао навела чисто критичарска страст. Ја сам и тада био критичар.”²⁹

У својим мемоарима Добрица Ћосић сећа се како је Михиз, сиромашан студент, успео да о свом трошку штампа књигу: „’Београд’ је Мића Поповић изложио на Улусовој изложби, добио ласкаву критику и продао слику за 20000 динара. Од тих 20000 динара, 10000 је дао Михизу да приватно штампа своју једину и у тој деценији свакако политички најскандалознију збирку ’Песме’, у којој се налази и тада свуда изговарана песма коју памте и они Михизови исписници који су иначе одавно позаборављали своје стихове. [...] Ех, шта је чуда било због ове песме и њеног творца.”³⁰

Чим се збирка појавила изазвала је велико интересовање јавности, а пре свега, да кажемо, чаршије.³¹ О њој се расправљало и дискутовало на партијским састанцима, у канцеларијама водећих политичара, у кафанама и по парковима, али не и у књижевним часописима. Скендер Куленовић је касније самом Михизу испричао да је због збирке био сазван хитан састанак у Агитпропу и да су позвани Милан Богдановић, Ели Финци и он код Радована Зоговића. Зоговић им је дао задатак да га оштро нападну, Богдановић у *Борби*, Финци у *Књижевности*, а Куленовић у *Књижевним новинама*. Богдановић је био против тога и предложио је да збирку једноставно прећуте како не би дигли велику

29 П. [Предраг] П. [Палавестра], „Борислав Михајловић”, *Омладина*, 16. септембар 1953, стр. 6.

30 Добрица Ћосић мисли на песму „Којим смером”. (Добрица Ћосић, *Пријатељи*, Београд, 2005, стр. 73)

31 Борислав Михајловић, *Песме*, Београд, 1947.

прашину „пуцајући на врапца из топова”, већ да је неко оцрни у омладинским листовима и *Језу*. Зоговић се на крају са тим предлогом сложио и нико са „партијског Олимпа” није написао ниједну реч о књижи.³² Једину критику, наравно негативну, објавио је песник Антоније Маринковић у листу *Младост*.³³ Маринковићев текст не можемо окарактерисати као критику једне песничке збирке већ као напад на личност самог Михиза. Он не напада само њега, већ вређа и све његове будуће читаоце, пре свих студенте Београдског универзитета, за које каже да су избачени из колосека културног и друштвено-политичког живота и због тога су се толико „раскокодакали” о Михајловићевом таленту и тобожњој храбрости да свима све каже у лице. Поново се враћа на његов таленат и оцењује да се он не може ни под микроскопом приметити. У његовим песмама проналази рафинирани облик назадњаштва и види лице самог песника које са „гримасом очајника провирује између стихова”. Верује да су му сам стих и друга средства поетског изражавања тотално небитна и да је њих искористио само да искаже своје незадовољство друштвеним околностима. Чак сматра да он стварност намерно извитоперује и слика монструозна унакажења те закључује: „Носећи пустош у себи, Михиз је преноси на живот и тамо је види још већу и страшнију. Сам очајник, он налази очај и у другима. Михиз ’пева’ о својим лутањима и изгледа да је већ прилично залутао.”³⁴

Маринковић његову поезију назива псеудо-поезијом и у њој види само једну тему - „ја-па-ја” проблематику. Кроз читав текст ставља речи песма, поезија и стихови под знаке наводника и сасвим је сигуран да зна ко ће те стихове читати: „Рођене и одњихане у крилу приватног сектора, који им је дао основно обележје и рекламу, ове ’песме’ одговарају једино малограђанском менталитету и исквареном укусу људи који сматрају да се од поезије неодговорно може правити циркус, и људима који сматрају да се слобода уметничког стварања може злоупотребити за клеветање наше земље. Само такви људи могу се егзалтирано одушевљавати оваквим производима.”³⁵

Стеван Мајсторовић, касније Михизов колега у НИИ-у, сматра да је Михајловић претерано смело крочио на књижевну сцену: „Али та збирка није била запажена само по лепој даровитости свога аутора. Носила је она и нешто жучно, испољавала једну

---

32 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 192-193.

33 Антоније Маринковић, „Осврт на Б. М. Михизове Песме”, *Младост*, бр. 3, 1948, стр. 252-253.

34 Исто, стр. 252.

35 Исто, стр. 253.

нестрпљиву жељу да се обрачуна са неколицином 'старих' да њихову песничку активност после ослобођења представи као провидну игру за ангажман, да им на тој основи оспори морално право на уметност компромитујући њену психолошку компоненту: уметничку искреност. У том, колико отвореном и бескомпромисном толико нетактичном и неоснованом нестрпљењу и нетрпљењу хировита страст за обрачунавањем инспирисала је римоване памфлете и ставила их уз уметничке песме, на место коме они не приличе. Лепоту поетског резултата збирке закрилила је сенка личног, нетрпељивог, неоснованог. Неки су повезали тај жучни тон који је збирка носила са чињеницом да је приватно издата, интерпретирали то као асоцијалну, новом друштву туђу појаву и по кратком поступку оспорили збирци сваку уметничку вредност а њеног аутора извргли оштром нападу."³⁶

Те 1947. године писана је и објављивана друкчија поезија од Михизове, пре свега у листу *Младост*.³⁷ Скоро сви песници певали су о рату, борби, слободи и обнови земље. Тада је Радован Зоговић објавио своје *Пркосне строфе*, Јанко Ђоновић *Горске токове*, Милан Дединац *Песме из дневника заробљеника бр. 60211*, Карол Кајух-Дестовник *Пјесме палог партизана*, Бранко Ђопић *Ратничко прољеће*, Јоже Брејц *Партизанску лирику...* а Михајловић песме у којима не велича борбу и партизане већ критикује друштво и владајућу идеологију. Одмах након завршетка рата „стари” су штампали текстове настале за време окупације (Вељко Петровић, Иво Андрић, Исидора Секулић), а „млади”, иако су себе називали модернистима, мало су нових мотива унели у послератну књижевност. Идеолошки ангажоване *Пркосне строфе* Зоговићеве схваћене су и прихваћене као врхунски израз и парадигма владајуће песничке форме социјалистичког реализма. У својим песмама Ђоновић, Ђопић и Зоговић повели су се за тренутним усхићењима због краја рата и тривијалним

---

36 Стеван Мајсторовић, „Стари и нови у српској књижевној критици”, НИН, 3. јун 1951, стр. 8. Мајсторовић издваја две песме из збирке као најбоље: „Траг у снегу” и „Зравицу”, и мишљења је да би ове песме могле да буду заступљене у некој будућој антологији послератних песника. И сам Михиз ценио је песму „Зравица” и штампао ју је неколико пута у часописима.

37 „То је било време формирања књижевних табора, време 'борбе мишљења', жучних дискусија, набацивања, време првих искри такозваних модерних и немодерних струјања, време када је 'Младост' излазила у новом руху, када је Гарсија Лорка заменио Јесењина, време првих послератних подсећања на Рембоа, на Елиота, Аполинера, Одна, Витмана, Сандберга. То је било време кретања према једној новој светлости. Прелом је био снажан и врло тежак; није се мењала само фактура стиха, мењао се, често, целокупан поглед на свет, на уметност. Требало је одлучити: ако би се пошло једним путем, а сваки је био опасан и непријатан на свој начин, заостајало се за временом; ако би се пошло другим требало би себи самоме наметати мучне метаморфозе и дезавуисати себе дојучерашњег. Трећи пут је био последња шанса - нестати, умирити се, одрећи се, ућутати.” (Предраг Палавестра, *Антологија послератне српске поезије 1945-1955*, Београд, 1955, стр. 10-11)

расположењима, те је естетска страна ове поезије заказала. Речник ових песама потпуно је ангажован и мало је у њима стварних песничких слика и метафора.

Тих година највише су хваљени и слављени песници традиционалне оријентације који су покушавали да обогате српску поезију темама о изградњи и јачању социјализма, пре свих, Десанка Максимовић, Густав Крклец, Гвидо Тартаља, Танасије Младеновић, Јован Поповић... На сцену је ступила и млада генерација песника названа „пругаши” или „ударници” и тренутно усхићење обновом земље понело је многе неуге и неталентоване да се и они изразе стиховима. Велик је утицај био и руске послеоктобарске поезије на наше младе песнике. Не заборавимо да је тада Агитпроп одређивао шта ће се штампати, писати и мислити, и једноставно Михизовим стиховима ту није било место.³⁸

У збирци *Песме* укупно је 20 песама подељених у три циклуса: циклус „Моја земља равна”: „Из дневника I”, „Каква да буде”, „Траг у снегу”, „Фебруар”, „Крстине”, „Жеља”, „Суша”, „Кад навратим”; циклус „Ултрамарин”: „Талас”, „Млад”, „Пејзаж”, „Кичицом”, „Петре, оштру урежи бору” (без наслова), „Из дневника II”, „Предвече путем у село Дикло”, „Повратак”; циклус „Којим смером”: „Акварел са пруге”, „Мирно!”, „Писмо”, „Којим смером”. Само је уводна песма „Здравица” ван циклуса.

Песме су настајале под чудним околностима - наиме Михајловић је током лета 1947. послат на радну акцију у II чету VIII студенске бригаде „Слободан Принцип Село”, у село Железник код Београда и на изградњу пруге Брчко - Бановићи. Тамо је бригадирима рецитовао стихове, писао песме и на крају био истеран јер је читао *Хамлета*, „док је неки скојевски предавач гњавио дробећи, по Михизовом мишљењу, баналности или глупости”.³⁹ О настанку песама и жељи да буде песник, писао је Живораду Стојковићу:

„Ваздашњи мој љубезни,

У мене су сећања доста ретка, али су снажна и доста бујна, ко сунчан дан у новембру. Био сам се уморио од хуке гласова око збирке, од туђих, често непажљивих руку које су пипале по њој и по мени, и остао интимно насамо са својим стихом. Па сам се и, узбуђено драго (ти ћеш разумети ту вољу), сећао како се грчевито мучен, по

38 Видети: Љубодраг Димић, *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945-1952*, Београд, 1988.

39 Драган Недељковић, *Светлост изблиза или сјај и беда утопије. Сећања II*, Београд, 2000, стр. 40.

први пут ослободио мој песнички израз. Била је то Босна и Пруга и послекишно дивно августовско поподне, па ми поглед пао на планинску њивицу кукуруза како окупан таласа... И после упаљене ватре лежао сам у шатору и мислио како је време да напишем песму. И ујутру сам је написао. Двадесет нас је лежало на постељи, а ја сам био тако силно сам, како човек може само у друштву бити... Нисам мислио, нисам тражио њега, како бих то објаснио, блудио собом тражећи одјека! Био сам и остао као да сам у грчу; онда одједном, ненадано је блеснуло, у реч се обукао мој први стих: *Стрела, се бела, одапела...*⁴⁰

И Павле Ивић, Михизов „бригадир” и пријатељ, пише Жики Стојковићу о *Песмама*: „После многих компликација око штампања и завршне сцене с издавачем који се пренеразио схвативши стихове о Десанки тек онда када је све било готово, Михиз је јуче с ранцем књига на леђима кренуо на свој тријумфални пут кроз Београд, од пријатеља до пријатеља. Ако би већ требало тражити наш најкрупнији догађај сезоне, онда је то свакако овај. Не само зато што је Михиз у неку руку љубимац нашег друштва, уз то, комбинација маженог детета и човека чијем се таленту дивимо. Ово је први пут да је неко од нас рекао у јавности нешто одиста значајно - значајно ако не садржајем а оно бар формом. Уједно, то је одлучни покрет Михизовог устајања из хоризонтале, а он је једини од нас за кога смо се бојали да ће у том полагају и остати. Макакве биле наше приче у погледу његових будућих перспектива, сада постоји конкретан доказ да он може да учини нешто. Пистималева сенка не стоји више иза њега.”⁴¹

У *Аутобиографији о другима* Михиз се сећа друштвене климе тих година: „Данас све то звучи наивно и тешко је поверовати да је то био први и једини јавно објављен протест против режимске литературе. Онај ко зна хиљаду деветсто четрдесет седму годину кад јача и стеже југословенски стаљинизам, неће се зачудити што сам био уверен да ћу имати тешке неприлике, био спреман да их поднесем и погледавао ћебе савијено и спремно да ми се нађе при руци ако затреба.”⁴²

Михиз није имао амбицију да постане песник, већ је једноставно морао да се огласи и да заталаса „мртво море” социјал-реалистичке поезије, да прекине читав низ

---

40 *Живорад Жика Стојковић - споменица*, Београд, 2003, стр. 57.

41 Исто, стр. 63. Књига *Песме* издата је у штампарији Орао (Топличин венац 4).

42 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 191.

крутих, укалупљених стихова. Није имао ништа против тема из рата и револуције, али јесте против начина на који су се те теме обрађивале. Исто тако осећао је да Србија нема новог Мајаковског и да се поезија мора окренути новим темама и мотивима, а посебно му је сметало што грађански писци, попут Десанке Максимовић, одједном у песмама постају сељаци, ударници, народ. Још док је стварао песме био је свестан да он није будући Милан Ракић, Момчило Настасијевић или Јован Дучић, али једноставно је форму песме сматрао најбољом да искаже оно што га је мучило. У *Аутобиографији о другима*, четрдесетак година касније, врло је самокритичан према својој поезији: „Остарели критичар, дугог маторог искуства, листа те песме и види јасно: то се неко млад начитао поезије и исповеда се у стиховима, а нема богзна шта да исповеди. Готово све стане у пет стихова:

Мој живот - две паланке,

уз сулуд ковитлац жеља.

Обронци, виногради, трешње ранке,

пар очију црних у расанке

и два три - ал каква! - пријатеља.

Носталгија за завичајем из које провирује Јесењин, накривљени шешир сремачког пркоса, старинска сентименталност и насиље риме.⁴³

У првој песми у збирци „Здравица” Михиз диже чашу и наздравља Бранку Радичевићу, песнику и другу, како га назива, иза кога су и после толико година остали стихови, сећање и опевано Стражилово.⁴⁴

Циклус „Моја земља равна” отвара песма „Из дневника I”. У овој песми Борислав Михајловић говори о себи и открива да је његов живот одређен двома паланкама (Ириг и Сремски Карловци), ковитлацем жеља и двојицом-тројицом правих пријатеља. Признаје и да је волео, чезнуо, да је богове са неба скидао због љубави, али и да се стидео и патио. Своје рањено срце сâм је лечио и неуморно ковао нове планове. Међутим, како је време пролазило све више је бела боја његових надања замењена

---

43 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 190.

44 Након објављивања *Песама* Михиз је исмејан у *Језу* и никада није могао да заборави речи да се због његових стихова у гробу преврће Бранко Радичевић. Та увреда пекла га је целог живота, што је потпуно разумљиво јер му је овај песник много значео и често је писао о њему како се никад не би заборавио.

сивом. Мучила га је често и досада, али га је из тог тешког стања увек извлачила помисао на Ириг и безбрижне дане проведене тамо.

У програмској песми „Каква да буде” Михиз говори о свом схватању поезије. Тако, по његовом мишљењу, песма мора бити лака, хитра и чила, али с друге стране, она мора бити и грч и снага како би „кад кресне - / да пламене искре врца, / кад заплаче / да претаче сумор срца!”

У песми износи жељу да његова реч буде моћна како би могао да каже оно што му лежи на срцу. Због тога му је била потребна хитра мисао како би могао да „ломи, леди и жеже”. Такође, волео би да његова песма буде и једра, врела и успламтела да би је чули широм земље, наравно ако буде вредела:

*Кад је плима, нек помамно носи,
кад је жетва, нек пркосно коси,
кад је смутња, нека болно смути!*

А иначе...

боље да ћути,

боље да ћути!⁴⁵

У дескриптивној песми „Траг у снегу” пева о сненој равници Срема, чију тишину ремете чете партизана које пролазе. Сви они маштају о неком лепшем свету, али без одмора, јаука и гласа иду даље. У песми користи епитете и метафоре типичне за народну поезију: зора лепотица, танкокрила лептирица, бели skut...

У песми „Фебруар” Михиз слави долазак пролећа и нада се да ће хајку ветрова сменити бајка цветова те девојци из песме, по имену Саша, не дозвољава да клоне и да дозволи да је болест сломи јер се у пролеће не може умрети. Бодри је да се дигне из постеле, да погледа зеленило око себе и да мисли на живот а не смрт.

Песму „Крстине” посвећује свом завичају, пољима, виноградима и њивама. Из сваког стиха извире његова носталгија и жеља да буде са младима који певају и

45 Борислав Михајловић, *Песме*, Београд, 1947, стр. 14.

обрађују земљу. Осим тога, много је љубави у свакој речи песме према његовом Иригу, детињству и безбрижним данима пре рата. И у песми „Жеља” поново се јавља носталгија за завичајем. Далеко је од куће и чежње му, како каже, ветром крстаре те машта да је тамо поред трешње у цвату, да шета шипражјем и стапа се са природом.

У песми „Суша” говори о писму које је добио од оца у којем га обавештава да је велика суша у Иригу. Он тачно зна како се сељани осећају. Мисли о додолама које неуморно иду кроз село и пуним биртијама забринутих сељака. Замишља пуста поља и своје драге сељаке како без гласа и без суза још само могу Бога да моле да им помогне.

У последњој песми циклуса „Моја земља равна” - „Кад навратим” - Михајловић пева о срећи када се накратко врати у свој дом. Чини му се да у тој срећи учествује цела природа око њега. Тако њиве њишу жито, иришке међе трче, хитају и грле га, брестови пружају своје тврде дланове, а мештани га грде јер не долази чешће. Признаје да га нешто стално вуче да скита, али да где год да оде његова равница је са њим и свугде као амајлију носи клас са поља и румене зоре.

У првој песми циклуса „Ултрамарин” - „Талас” - Михиз открива да би желео да буде талас гиздав и јак, да усталаса муклу пустош и донесе прегршт стихова. У овој песми говори у ствари о својој жељи да стиховима скрене пажњу јавности на то да се поезија може и другачије писати и да осим пруге, обнове и победе постоје још многе теме о којима је недовољно речено. Сазнајемо и да он не жели да буде песник и даље, већ да је ту да усталаса, пробуди и нестане. И у песми „Млад” поново говори о својим песмама и открива зашто их је писао. Наиме, желео је да песмом као копљем боцне, укаже и покаже шта није добро око њих. Уверен је да ове стихове не пише само његова младост и да ће његов дух увек остати исти, увек млад.

Дескриптивна песма „Пејзаж” ода је младости.

У следећој песми без наслова („Кичицом, Петре, оштру урежи бору”) пева о свом боравку у Ровињу и о томе како га је једна песма закупила до сванућа. Она га је и растужила и наљутила, али му је донела и радост да ужива у лепоти. Колико год да се трудио никако није могао да те своје мисли обликује у стихове и остало му је „празно срце без ритма и риме”.

У краткој песми „Из дневника II” открива да га тих дана муче црне мисли, да га

опседа некаква гордост и сујета. Он тера та осећања од себе јер жели да ствара.

У песми „Предвече путем у село Дикло” Михиз говори о својој потреби да помогне и развесели људе које свакодневно среће на путу до села Дикла и да им отера сету и тугу са лица. Жели да им да „топлину крика, дрхтај видика, или ведру радост цвета”.

У песми „Повратак” описује своју огромну радост јер се враћа са Јадрана у своју равницу. Из стихова извире велико нестрпљење да што пре стигне. Због тога он пожурје воз и тера га да хита, не чека и да граби како би што пре видео винограде.

У првој песми циклуса „Којим смером” - „Акварел са пруге” - Михајловић као прави сликар ређа слике зоре, видика, хрстова, магле, сунца... Свугде око њега је зеленило и младост. Муче их различите сумње, али сви вредно раде.

У песми „Мирно!” говори о вредноћи самих бригадира али и сељака које виђају на њивама поред. Верује да сељаци иако раде без престанка у себи грдно псују и питају се докле да живе тај живот малих и незнатих људи.

Песму „Писмо” Михајловић посвећује Мићи Поповићу и исказује жељу да је сада са њим на Јадрану у шетњи до села Дикла. Говори му и да сам себе често бодри када му је на радној акцији тешко да настави јер је ту да би урадио нешто добро и изградио своју земљу. Такође, открива му да је тек ту научио да је живот тежак и да се мора борити, али и да се у њему јавља жеља да се побуни и проговори о ономе што сматра лошим у друштву.

Последња песма у збирци „Којим смером” изазвала је највише пажње и сви су о њој говорили, рецитовали стихове и коментарисали да ли је то баш тако и да ли је Михиз претерао. У самој песми прозвао је неколико песника, почев од старих (Масука, Црњански) преко новијих (Крклец, Десанка, Тартаља) да би на крају утекао у окриље оних некадашњих Бранка Радичевића и Ђуре Јакшића и ту осетио праву вредност. Црњанског назива „лањским”, мислећи при томе да је он све што је имао у ствари већ рекао. Алудира на лако прелетање Густава Крклеца од београдског песника у усташтво, па назад у београдско „напредно песништво” без већих последица, те каже да он уместо да пише поезију тих дана учи устав, а Десанка Радованка са Тартаљом из новина пије вино, па „чупају и саде” и не доносе новине у своје стихове нити прате

модернистичке токове европске књижевности. Примећује и да они својим стиховима каде, мислећи притом да будући да су ауторитети они у ствари одређују ток поезије и охрабрују младе да пишу исто као они.

У једном интервјуу Михиз је појаснио зашто је напао ове песнике, пре свега Десанку Максимовић: „Уз сав релативни примитивизам и победничку оштрину комунистичких писаца - у томе је бар било искрености и спонтаности. У приласку грађанских писаца и јавних радника било је хипокризије, било је страха, било је чак и неког претераног одушевљења које је у себи крило празнину. Нама се чинило недозвољеним да један Иво Андрић, или Вељко Петровић, или Исидора Секулић, сарађују с једним комунистичким режимом, а ја сам у том памфлету-песми на који сте алудирали однекуд све сручио на грешну Десанку Максимовић. Разуме се да сам је волео као песника, јер да је нисам ценио не бих јој ништа ни замерао. Ја нисам тада схватао, нисам ни могао - млад човек је врло склон крајњим решењима - да код Десанке постоји нешто што је линија опште доброте, нерадог замерања, да она нема борбеност супротстављања него тишу и дубљу духовну храброст.”⁴⁶

---

46 Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 264; интервју дат Зденки Аћин и објављен у наставцима у часопису *Дуга* крајем 1990.

Огледи

У *Аутобиографији о другима* Михиз доноси своје сећање на тренутак када се појавила његова прва књига критика - *Огледи*: „Обилазио сам престоничке књижаре и кад бих у неком излогу угледао како из трећег реда провирују сиве корице са мојим именом улазио бих и дуго претурао по рафовима, а испод ока погледао да ли ће неко заискати 'Огледе' Борислава Михајловића. Нико их ни случајно није тражио. Ни критике на књигу се нису појављивале, мени уплахијеном и нестрпљивом чинило се недозвољено дуго. Како је код младог писца прегрејано одушевљење собом увек у блиском суседству наглог разочарања, мој полет се суновратио у резигнацију.”⁴⁷

После неколико дана, на врата му је коначно зазвонио цртач из НИН-а и тражио да ураде портрет који ће бити илустрација приказа његове књиге.⁴⁸ Михиз се тог догађаја живо сећа: „Глупа и дивна, рањива и преплашена, мученичка душо почетника! Узалуд сам себе уверавао да ми је свеједно шта ће то у суботу писати о мени, да ми до туђег мишљења није стало, да сам сам себи најбољи и најстрожи судија, да бих више волео и негативан суд паметна човека но похвалу неке будале, ништа то није помогло. До тога се доспе, па и онда не свак и свакад, тек кад се добро припитоми сујета и оматори и релативише искуство. За премијеру то не важи - пред њом се само стрепи.” Даље се присећа како је те суботе устао у рану зору и био први купац НИН-а. Чим је узео примерак новина, одмах је потражио текст и одахнуо - Стеван Мајсторовић видео је у њему нову наду и легитимног настављача српске књижевне критике.⁴⁹ Убрзо после

---

47 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 15.

48 Борислав Михајловић, *Огледи*, Београд, 1951.

49 „Борислав Михајловић је жива, даровита природа. Један од људи који својом живом интелигенцијом стално држе околину у активном, мислећем стању. Он је агресиван, полемичарски дух, од оних којима је полемика страст и врлина, али понекад и мана. Јер она га може одвести од дубљег понирања у проблеме, одвући од попришта главних битки, спречити га да изгради своје естетске концепције, један разрађен и компактан поглед на савремене уметничке проблеме. Више синтетичан него аналитичан дух, више практичар него теоретичар, али зато дух искричав и увек немиран, противник свих шаблона и калуца, проницљив и луцидан, веома креативног есејистичког стила.” (Стеван Мајсторовић, „Стари и нови у српској књижевној критици”, НИН, 3. јун 1951, стр. 8)

овог текста у *Књижевним новинама* појавила се негативна критика књиге и одмах му је урушила самопоуздање и покренула читав низ питања о томе да ли зна да пише или не.⁵⁰ Ипак, како каже, тада је научио важну лекцију: „Нисам тада још знао да је кратка пречица између самопоуздања и сумње у себе неизбежна пратиља свакаког писања. И не само писања.”⁵¹

У књигу *Огледи* Михајловић је уврстио четири текста: „Српско грађанско песништво XVIII века”, „Бранко Радичевић”, „Михаило Лалић: Свадба” и „Изложба слика Миће Поповића”.

У првом огледу „Српско грађанско песништво XVIII века” врло озбиљно и студиозно приступио је дотадашњој грађи коју је марљиво сакупио Тихомир Остојић, али и претходним изучавањима грађанске лирике, те је донео једну врло исцрпну и добро промишљену студију.⁵²

Грађанско песништво означава као значајну појаву у историји српске књижевности и због тога му је главни циљ приликом писања овог огледа био да да један нови, општи поглед на ову поезију те да истакне њено изузетно место у српској литератури, али и развоју српског друштва, посебно јер осећа да је оно незаслужено скрајнуто у страну.⁵³ Због тога жели да рехабилитује грађанску лирику, пре свега, јер су њени ствараоци први у историји српске књижевности увели песнике у градове, куће и сокаке и први почели да опевају истините радости, невоље и укусе нашег човека.

Сам појам „грађанска лирика XVIII века”, према Михизовом мишљењу, није потпуно адекватан јер та поезија није била само лирска а и настајала је и у XIX веку. Не слаже се у потпуности ни са уобичајеном класификацијом ових песама као нештампаном грађанском лириком с краја XVIII века, која је ширена преписивањем и

---

50 Зоран Глушчевић, „Осврт на Огледе Борислава Михајловића”, *Књижевне новине*, 19. јун 1951, стр. 4.

51 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 18.

52 О грађанском песништву пре Михајловића писали су: Владимир Ћоровић, Павле Поповић, Нићифор Вукадиновић, Мита Костић, Светозар Магић, Радослав Грујић, Герхард Геземан, Јосип Матасовић, Душан Поповић, Милан Богдановић, Ђуро Гавела, Васа Стајић, Младен Лесковац...

53 „У историји наше књижевности има староседелачких делова који се у њој налазе откад су створени, видно истакнути и поштовани од свију. Српско грађанско песништво није било те судбине. Оно је настало тихо и ненаметљиво, кретало се побочке од главних путева наше књижевности, па је временом занемарено и изгубљено из вида. Затурено по рукописним песмарицама свога времена, није имало познатост и трајање штампане речи. Ова поезија, спонтано никла за потребе људи свога века, живо се верала својим необичним странпутицама у XVIII веку, да доцније неко време понорнички ишчезне, и тако, у историји наше литературе, доживи незаслужену судбину да буде примећена касно, а да јој се пуна пажња обрати тек у наше дане.” (Борислав Михајловић, „Српско грађанско песништво XVIII века”, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 7)

певањем јер су многе песме биле штампане. Такође, не прихвата ни мишљење претходних истраживача да је она била органски повезана са музиком, будући да добар део песама уопште није имао мелодију нити је био певан. Поставља и питање ауторства, то јест да ли је стварно неопходно да се из овог песништва искључе оне песме за које се са сигурношћу зна аутор. Мишљења је и да нису све песме заступљене у рукописима песмарица тога времена биле грађанска лирика, првенствено мислећи на руске побожне песме, народне слепачке песме, као и разна стихована житија. Према његовом мишљењу, основни критеријум за одређивање да ли је песма грађанска или не јесте њен садржај, форма и дух, а не спољни моменат.

Михајловић, као и Лесковац, истиче колективност као једну од најважнијих одлика ове поезије јер је она производ и својина раног грађанства, ојачалог у Војводини током XVIII века.⁵⁴ Доноси драгоцене податке о песмарицама и онима који су те стихове забележили. Деду Светозара Марковића - Аврама, сматра класиком грађанског песништва који је забележио 129 песама, а његову песмарицу стилски најчистијом.

Михиз даје једно потпуно ново виђење контекста у којем је ова поезија настала и као битан фактор развоја истиче социјални моменат: „Историја наше литературе мало где може да укаже на тако блиску и непосредну везу између књижевног израза и класне припадности стваралаца, и то не само темом и садржином. Формалне особине ове поезије такође носе неизбрисив отисак васпитања, интересовања и утицаја, које су примили, показали или осетили носиоци нашег грађанског песништва. Такав је и њихов изукрштан, шарени језик, таква њихова разнолика метрика од народног трохејског десетерца и осмерца све до компликованих размера баш многоврсне строфе, таква, најзад, и фигура, сад из народне поезије, сад потекла из 'књижества', сад опет грађански изворна.”⁵⁵

Тадашње српско грађанство чинили су трговци, занатлије, калфе, свештеници, писари, ђаци и војници, те су они ту поезију и стварали. Михиз у тексту детаљно реконструише слику друштва и материјалних прилика, упутпуњујући је са мноштвом занимљивих података о наклоностима песника и средине у којој су живели, као и њиховим брачним, верским и националним односима. Систематизује ово песништво и дели га на циклусе (циклус пригодничарских песама, војничке песме, љубавне).

54 Младен Лесковац, *Чланци и есеји*, Нови Сад, 1949.

55 Борислав Михајловић, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 51-52.

Циклус побожних песама сматра граничним циклусом и не типичном грађанском лириком. Врло јасно разграничава ову лирику од псеудокласичне поезије, првенствено због различитих тема, животне непосредности и језика.⁵⁶ Детаљно приказује развој грађанског песништва, као и тематику и мотиве у песмама.

Оглед врви од метафора, али готова свака написана реч је она права и мало је сувишних коментара. Мноштво живих опсервација и чести афоризми доносе тексту врцавост и живост, али не ремете општи утисак да је овај оглед озбиљна књижевно-историјска студија.

У другом тексту у књизи - обимној студији о Бранку Радичевићу - Михиз је желео да прикаже целокупан књижевни рад овог песника, трудећи се да донесе нова запажања и закључке. Текст обилује биографским подацима о Бранку, а посебну пажњу посвећује његовом односу са Вуком и њиховим настојањима да створе књижевни језик. Ту износи неслагање са тезом која је била присутна у дотадашњој књижевној критици - да је Бранкова песничка инспирација била искључиво народна поезија, те покушава да докаже да је песник добро познавао западно песништво, пре свих Бајрона, Шекспира, Милтона, Клопштока, Лесинга, Пушкина, Гетеа, Шилера и друге важније писце тога времена. Заступа мишљење да је Бранко Радичевић реформатор који је први сагледао нове путеве у књижевном стваралаштву: „Није он дошао као завршан, врхунски песник једног развоја. Није он дао крајњи домет и своје име једном давно започетом процесу који је он завршио тиме што је надвисио своје претходнике синтезом њихових појединачних покушаја и тиме што је био већи таленат. Не! Бранко стоји на самом почетку једног заокрета, код првих видика иза окуке, одакле на сваком кораку даље вреба ново и изненађујуће. Бранко је, дакле, био песник не синтезе и краја, него почетка и отварања нових могућности.”⁵⁷

Михиз побија и дотадашње тврдње, пре свега Милана Богдановића, да је Бранко искључиво „духовни син Вука Караџића и грађанске лирике” и верује да се Бранко није појавио тако изненада, већ да се „појавио и могао појавити зато што је наша штампана литература већ увелико била отпочела припреме за његову појаву, што се једном речју

---

56 „Она не познаје хладну хипокризију узвишеног и парадног, не одушевљава се буколичком и аркадском идилом, има она своје и сасвим друкчије прохтеве, животне а мање узвишене, свакодневне а мање бизарне, плотски разголићене а не закопчане до грла. Не уздржава се она од фриволног, не преза ни од ласцивности, па иде све до порнографије, због које су многе песме из ових песмарица до данас остале необјављене.” (Борислав Михајловић, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 15-16)

57 Борислав Михајловић, „Бранко Радичевић”, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 122-123.

Бранково време приближавало.”⁵⁸ Назива га „песником уранка наше лирике” и сматра да је њему било предодређено да кратко траје јер се свему у животу потпуно предавао, био је сав „захуктан, предан и срцем расипан, у свим везама и сукобима што му их је живот доносио, или их он сам заповедао.” Износи и оцену да Бранко није био прави песник романтичар већ само песник раног, почетног романтизма, будући да није имао типичне особине романтичарског песника - висинске узлете у прекомерну страст, није никада исказивао претерану осећајност него је у песмама увек био тих, смирен, недовољно узбуђен. Сматра га „приземним романтичарем” који је сав био у овом свету. С друге стране, успело му је да својом поезијом коначно прекине све везе српске поезије и класицизма, да протера дидактизам из поезије те да сентиментализам потпуно сведе. Као најважније Михиз издваја то што се до Бранка писање поезије сматрало узвишеним послом, сама песма имала је побожни, скоро обредни карактер, а Бранко је поезију оборио са тог пијадестала на земљу и приближио је људским, обичним темама: „После Бранка не постоји више ’табу’ у нашој поезији - проглашена је равноправност тема. Не уздишу Амори, ишчезао је Купидо, чезне се стварно, воли се земаљски, па се то и каже гласно, са једном доцније непрекораченом слободом. Када је касније у неким својим песмама Бранко долазио до саме ивице порнографије, тамо га је догнала судбина реформатора, која је захтевала да се у афирмацији слободе и претера, само да би се своје право на њу што јаче истакло и посведочило.”⁵⁹

Михајловић у огледу говори и о Бранковим претходницима и савременицима и даје бројне проицљиве карактеристике тих писаца. Тако о Јовану Суботићу износи оштар суд да је у животу чинио бројне компромисе и да се због тога ничему није у потпуности посветио, те је био осредњи песник, осредњи уредник *Летописа Матице српске*, осредњи драматург, осредњи политичар...

Оглед о Лалићевом роману *Свадба* Михиз је, пре свега, написао како би указао пажњу на литерарну вредност овог дела јер је критика роман прихватила доста равнодушно. Пре овог његовог текста у штампи је роман испраћен у два чланка,

---

58 „Не схватајући Вуково језичко-правописно дело само формалистички, ипак остаје тврдња да је Бранко - и то је жила куцавица његовом стварања и кичма његове побуне - новим невуковским садржајем и животношћу испунио нашу поезију. Што се он притом служио народним језиком и фигуром, Вуковим правописом и стихом народне песме, то је у првом реду зато што су његове стварне теме тражиле адекватан формалан израз и срећно га налазиле баш тамо.” (Борислав Михајловић, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 125)

59 Исто, стр. 138.

недовољно аналитичких и препуних општих закључака.⁶⁰

У овом огледу Михајловић исцрпно анализира роман, доноси психолошку анализу ликова, бави се стилем и идејама писца. Сам текст је добар пример позитивне, конструктивне критичке анализе - критичарево поздрављање једне књижевне појаве. Будући да је Лалић тада био почетник, Михиз је у тексту врло суптилно и благо указао на све недостатке романа. Желео је да му овај текст помогне да се развије и изгради као писац.

Михајловић се у огледу осврће и на тренутно стање у књижевности и каже да се тих година појављивало превише дела просечне вредности због чега је и књижевна критика трпела и изгубила смисао за изненађења. Због тога, по његовом мишљењу, ни ова „снажна и значајна књига” није достојно представљена јавности, а с друге стране, читаоци су о њој говорили поприлично узбуђено и похвално. Износи оштар суд да је књижевна критика затајила али да је остала доследна себи - „отупелих критеријума, површна, канцеларијска критика навике и празних запетљаних речи.”

Хвали списатељски развој Лалића од прве књиге *Извиднице* до *Свадбе* и оцењује га као писца који има знатно животно искуство, снажан замах, оштре опсервације: „Добар познавалац народног црногорског живота и језика, писац са изразитим смислом за епско јуначко приповедање, неоптерећен наклоношћу ка увијеном и пипавом психологизирању, он је као створен да нам исприча Црну Гору, у којој су ’и отприје само људске жетве биле богате’, да нам исприча Црну Гору из скорашњих дана, дана у којима се борило, гинуло, измењарило и тамновало.”⁶¹ Посебно цени Лалићев дар и умеће да донесе покрет, говор, песму и ћутање људи, да суптилно прикаже њихове слутње и колебања те тиме употпуни слику атмосфере. Лик главног јунака Тадије Чемеркића, према Михизовом мишљењу, потпуно је целовит и успео. Он је жив, жилав, јак и истинит чувар црногорске традиције поштења и јунаштва.

Као најважнију вредност Лалићевог приповедања издваја изванредно чврсто грађене ликове - сви његови јунаци су живи, нипошто типизирани, а дијалози које воде су увек убедљиви и истинити. Као битне мане истиче недовољно детаљно разрађене поступке негативних личности и њихових карактера, повремену склоност ка натурализму, превише дигресија и честу употребу типично новинарских фраза. Такође,

60 О *Свадби* су писали у *Књижевним новинама* Ели Финци и Велибор Глигорић.

61 Борислав Михајловић, „Михајло Лалић: Свадба”, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 180-181.

запажа и да Лалић ликове јасно дели на симпатије и антипатије и да се антипатијама не бави тако предано као оним јунацима које воли и поштује.

Проницљивом Михизовом оку није промакао ни Лалићев смисао за епику и по тој особини, по његовом мишљењу, издваја се од свих тадашњих српских прозних писаца: „Језик личности у 'Свадби' је епски језик крупних речи, оштрих узвика, сажетих формулација и широких појмова. Живот којим ти људи живе сав је у скоковима крупним и непрорачунатим, живот пун бусија, замки и подвига. У најбољој и најплеменитијој вези са нашом народном традицијом, Лалић пише крупним потезима, сажето и снажно. Многа страница у овој књизи је израђена сигурном руком уметника, без китњастог украса фигуре, строго и оштро као народна јуначка песма.”⁶²

Последњи текст у књизи Михајловић је написао поводом самосталне изложбе слика Миће Поповића. Очигледан је његов напор да буде објективан иако му је Поповић био најбољи пријатељ, те је указао и на поједине недостатке младог сликара.

Овај текст по форми више је репортажа него оглед. Михиз доноси карактеризацију појединих слика и показује своје разумевање и за сликарску уметност. Јасна је његова тежња да текстом повеже сликара и његове слике, а не само да говори о сликарској техници. Као главну, најзначајнију црту Поповићевог неореализма издваја доживљеност онога што слика, те су због тога његова платна лишена хладне наративности и артистичке контемплације. Због заинтересованости за предмете и људе око себе, према Михајловићевом мишљењу, слике су искрене, топле и осећајне: „Мића Поповић није хладан посматрач предмета који слика, већ уметник лиричар, загрејан лепотом људи и ствари, што му ипак не смета да их тачно види. Једном кратком апозицијом речено, Мића Поповић је сликар-учесник својих платана. Час ведар и раздраган, час смркнут и тужан, једном опет сиво обесхрабрен, други пут чежљив и носталгичан, трећи пут ведро разнежен, он је сваки пут врео и узбуђен.”⁶³ Поповићеву понекад несавршену технику цртања правда његовом недоследношћу, недовољном пажњом и грозничавим, убрзаним радом.

---

62 Борислав Михајловић, *Огледи*, Београд, 1951, стр. 196-197.

63 Исто, стр. 221.

* * *

Књижевни критичари здушно су поздравили Михизову прву књигу. Тако Илија Мамузић у листу *Република* не крије своје одушевљење и износи мишљење да од последње Скерлићеве књиге ниједна друга до појаве *Огледа* није оставила тако дубок утисак на читаоце: „Најпре, то је збирка једног младог, у књижевној критици и историји потпуно непознатог човека. Затим збирка која се одликује стварношћу излагања, свежином стилизације, чврстином композиције и другим 'формалним' особинама. Потом збирка која се не мање одликује ширином стручне обавештености, аргументацијом и самоувереношћу. Када је читате, својим тезама и антитезама, сликама и разлозима, осветљењима и понирањима - утиче и занима. Очигледно, то је збирка једног студиозног и талентованог новог књижевног критичара и историчара.”⁶⁴

Миодраг Шијаковић, такође, поздравља појављивање ове књиге и самог Михиза као младог и новог књижевног критичара, те *Огледе* сматра једним озбиљним кораком у српској критици, а посебно хвали што се Михајловић иако почетник не поводи за ауторитативним мишљењима реномираних критичара, већ на основу чињеница и података тражи научно решење.

Једина негативна критика књиге био је текст Зорана Глушчевића објављен у *Књижевним новинама*.⁶⁵ Овај критичар Михизу замера нетрпељив субјективистички став и превише јаку емоционалну везаност за материју о којој пише, те је због тога „необуздан, нетачан и некултуран кад су у питању његове личне симпатије или антипатије.” Такође, замера му што превише филозофира и изводи опште закључке, а потпуно је незадовољан његовим стилем: „Реченица му је проста и примитивна, ритам спор, тром, без икакве мелодике. Слике и духовитости невеште и натегнуте, неукусне. [...] Он је самосвојан, неумерен, некритичан у употреби и наших и страних речи, у изналажењу неког облика који је или одударење од духа нашег језика или крајња супротност уобичајеној употреби.”

64 И[лија] Мамузић, „Једна збирка књижевно-научних анализа”, *Република*, 11. септембар 1951, стр. 4.

65 Зоран Глушчевић, „Осврт на Огледе Борислава Михајловића”, *Књижевне новине*, 19. јун 1951, стр. 4. Позитивне критике о књизи написали су још: Коста Милутиновић, „Три збирке есеја”, *Летопис Матице српске*, књ. 370, св. 3, септембар 1952, стр. 188-193; Стеван Мајсторовић, „Стари и нови у српској књижевној критици”, *НИН*, 3. јун 1951, стр. 8.

Овај текст није незапажено прошао те је Ђорђе Раденковић у НИИ-у објавио полемику са Глушчевићем.⁶⁶ Пре свега, у самом тексту ишчитава злобу и намерне јетке тонове иако је излазак књиге *Огледи* означио улазак у књижевну критику једног младог човека те је нормално да он има недостатака као сваки почетник. Глушчевићев текст му се чини као лични обрачун са Михизом: „Са инквизиторском педантношћу Глушчевић се придржава свих правила критичарске егзекуције којој није циљ да истражује истину већ да сече главе са округлим уживањем. Са микроскопом злобе трага он за зачкољицама, преудешава пишчеве тезе како би му боље послужиле за нишан, оглушује се о елементарну објективност и разгнењује напрасно. Чак и оправдане опаске доводио је до апсурда бесом своје нетрпељивости.” Раденковић даље у чланку каже да је морао да напише овај текст, не само да би одбранио Михиза него и да би се побунио против укидања слободе критике и вођења личних борби у угледним часописима.

---

⁶⁶ Ђорђе Раденковић, „Сјајан пример критичарске несавесности”, НИИ, 24. јун 1951, стр. 7.

II

ИЗ ДАНА У ДАН

Џацићева синтагма „из дана у дан” најбоље илуструје бављење новинском критиком Борислава Михајловића у часописима, пре свих у НИН-у, педесетих година XX века. Активно је пратио сва дешавања у књижевности, не само српској, већ и хрватској и светској, те читаоцима доносио своје препоруке. Избегавао је да пише неафирмативне критике, јер је желео да промовише добре књиге и писце, како би читаоци решили дилему да ли вреди неку књигу прочитати или не. Понекад је умео да упуту неку ситну замерку, али не злонамерно него више као савет младом писцу како да постане још бољи. Очигледан је његов таленат да се бави оваквом врстом критике, критиком тренутка и прве импресије. Када би га нека књига одушевила, он то осећање није крио и узбуђено је хвалио писца и књигу. Писао је врло живо, није трошио и онако мали простор на непотребна теоретисања, већ је доносио праву рецензију нове књиге. Многи су управо због његових текстова куповали НИН и о томе како су нестрпљиво ишчекивали нови број оставили су нам понеки ред у својим текстовима.⁶⁷

Михајловић је, пре свега, прво био читалац, а тек онда критичар. Био је неко ко уме да се радује стваралачком таленту другог писца, поготово ако је млад и уколико доноси нешто ново. Писање новинске критике није схватао као свој лични ринг у коме

---

67 Љубомир Симовић се у једном интервјуу сећа колико је нестрпљиво чекао нови број НИН-а и Михизов текст: „Ми смо били врло заинтересовани за модерну литературу. И за све што се тада писало и преводило. [...] У то време много нам је значио НИН, са Михизовим критикама. НИН је у Ужице стизао у малом броју примерака, тако да смо ми, да бисмо га обезбедили, недељом ујутро излазили на железничку станицу, пред београдски воз, и продавац новина би нам ту, на перону, распакивао и продавао новине. Михиз је био велики аниматор, писао је живо - никада нећу заборавити његову критику писања Марка Ристића, и ону сјајну параду са мачком која спава на сунцу. Михиз је то Ристићево писање демонстрирао с великом елеганцијом. Једном речју, Михиз је тада у Ужицу 'распродавао' НИН.” (Милош Јевтић, *Три вечери са Симовићем*, Београд, 1990) Слично сведочанство оставио нам је и Мирослав Егерић: „Био сам врло амбициозан, задрт ученик и већ оболео од литературе. Знао сам напамет скоро све дванаестерце Ракића и Дучића, са свим Скерлићевим финесама судова, штедео сам новац од буџета за бурек да бих могао да купим НИН, због Михизових критика.” (*Други о Михизу*, Београд, 1998, стр. 298)

ће доказивати да је он у праву, те због тога није улазио у полемике и на сваки напад одговарао је само једном. По томе се разликује од већине тадашњих критичара који су из недеље у недељу одговарали једно другом све док тема због које се полемика повела не би нестала потпуно из њихових глава а и из пера, а неке нове теме и нова питања су се непрестано отварала.

Михиз није припадао никаквим таборима и сваки написан ред био је искључиво његов.⁶⁸ Новинске критике Михизове прави су доказ да се и на малом простору може много рећи и написати прави надахнути есеј.⁶⁹ У скоро сваком тексту био је пропагатор нових тенденција у књижевности, али није нападао оно старо већ је подстицао оно ново. Често му је тон потпуно личан и лежеран те је деловало као да ћаска са тим неким замишљеним будућим читаоцем, али и са писцем књиге о којој пише. Увек је осећао шта новинска критика у ствари јесте. Због тога није писао кратке есеје или огледе, већ праве рецензије и приказе нових књига. У скоро свим текстовима био је толерантан, некако заштитнички настројен према свачијем стваралачком труду. Ретко је користио тешке речи и осуду већ је писао афирмативну критику и приказе добрих књига не би ли тако допринео побољшању читалачког укуса публике. Често је преузимао и улогу саветодавца не само писца о коме пише него и те своје верне публике.

Никола Кољевић у тексту „Михизово Слово љубве” Михајловићеве новинске критике издваја као посебне у српској књижевности: „Ко се то још тако из петних жила упео да докаже новинама, како литература има неодложну актуелност дневне вести? Кога не би мрзело да, поводом свакаквих и понекад никаквих књига, стално диже неку прашину, уврће мисли у парадоксе, обрће и заврће речи, а реченице тера да на пречац

---

68 Мирослав Егерић у тексту „О новинској критици, о ономе што јој претходи” пише о значају који ова врста критике има на формирање читалачког укуса и развијање уметничких склоности. Тако новинске критичаре који не припадају ниједном табору назива објективно спутаним: „То је човек који пристаје да упрегне свој дух у кочије недељних обавеза према неком листу, који се излаже оном необичном ризику да делу десетогодишњег труда доноси суд од десетак или стотинак редова! Дозивајући их властитог духа зрневље суда, духовитих слика, оцена за брзу и дневну потребу публике, он, хтео или не, постаје ’машина суђења’, дијагонални читач, саставни део помичне новинске траке, кога читају, али са осећањем да је надничар, додаток неком додатку, мисао којој природу одређује - не свет њених унутрашњих вредности и идеала, но потребе рубрике коју критичар испуњује.” (Мирослав Егерић, *Гласови и ћутања*, Приштина, 1983, стр. 8)

69 Потпуно се слажемо са оценом Михизових новинских критика Драшка Ређепа: „Ма шта писао, ма којим поводом исписивао своје скакутаве, врскаве, од неке унутрашње ватре увек озарене редове, Михиз је тих година, писао есеј, који је и за њега слобода да - у колоплету ћаскања, досећања, ноншалантне анализе, помисли на континуитете изразито књижевно историјске - остварује свој суд о некој појави, о неком писцу, о новој књизи.” (*Есејисти и критичари*, Нови Сад - Београд, 1966, стр. 87-88)

покажу све што умеју? Ко је то још тако упорно стајао на стражи уверења да се књижевност обраћа, пре свега, људском срцу и зато свакоме?”⁷⁰

Критичар Павле Зорић у тексту „Борислав Михајловић Михиз или Критичар” бави се управо Михизовим новинским критикама и износи мишљење, с којим се потпуно слажемо, о томе зашто су те критике биле толико читане када су настајале, а данас и даље цењене. Тако Зорић каже: „Без сумње, интуитивна моћ да одвоји вредно од безвредног, да разлучи изузетно од просечног у области стваралаштва. Данас, ми можемо поуздано да оценимо шта је у литератури, ствараној пре три-четири деценије, било добро, а шта слабо, али онда кад су се књиге појављивале и гомилале на критичаревом столу у новинској редакцији, то није било лако. У атмосфери жучних супротстављања модерниста и реалиста педесетих година, која су својим нестручним и бахатим уплитањем политичари још више појачали, Михиз је успевао да сачува оштре критеријуме и да избегне котеријашки дух једностраности. Знао је да буде ироничан, али никад није био опредељен само за једну истину. Ведрина духа, трпељивост у опхођењу и у размишљању о животним и уметничким вредностима, радозналост и отвореност за све што је носило траг дара, спасавали су га да не потоне у искључивост, толико карактеристичну за послератни период.”⁷¹

Милисав Мирковић посебно је ценио Михизов неуморни труд да читаоцима НИН-а приближи праве књижевне вредности: „’Нинове године’ са Борисом незаборавне су. Изразито конкретан и речит, на прагу да дочека, у ходу да охрабри, сав од нерава и жеравица, кадар постојати на најтежим местима домаће, батргањима богате литературе, Михајловић је један књижевни радник у потпуности осварен и поносит, у служби књиге која парафразира лепоту или је интезивно продужава, конзервира и непрекидно расипа.”⁷²

У некрологу Михизу Дејан Медаковић говори управо о томе колико су Михајловићеви новински текстови педесетих година били значајни, не само за њега већ и за целокупну српску културу: „Остаће упамћено да се Михиз први пут огласио у временима догматских верника и да су његови храбри судови разгонили разне облике друштвене лажи, идеолошке магле и мимикрије. Усмерио се Михиз са истинским

70 Никола Кољевић, *Песник иза песме*, Сарајево, 1984, стр. 184.

71 Павле Зорић, „Борислав Михајловић Михиз или Критичар”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998, стр. 5.

72 Милосав Мирковић, „Борислав Михајловић: Од истога читаоца”, *Видици*, 27. април 1957.

жаром против многих изобличености које су спутавале уметност и на криве стазе нагониле светињу непоткупљиве речи. Умни духови су тада одушевљено прихватили његове књижевне поруке, које су уливале поштовање и поверење.”⁷³

---

⁷³ Дејан Медаковић, „Луцидни дух”, *Политика*, 17. децембар 1997, стр. 21.

Стални критичар НИН-а

Часопис НИН покренут је почетком 1951. године и исте године Михајловића су позвали да буде стални књижевни критичар. То је била новина у српској журналистици јер су дотад чланке из књижевности писали чланови редакције или спољни сарадници, али нико није био стално запослен као критичар. Михиз се неколико дана нећкао да ли да прихвати посао, јер никада није писао за новине, нити је био политички подобан (није био члан Партије), али га је Стеван Мајсторовић убедио да им баш такав писац треба и да ће он бити „опозициони новинар у владином листу”, то јест, да ће имати велику слободу. Главни и одговорни уредник НИН-а био је Најдан Пашић, а језгро листа чинила је бивша редакција *Младог борца*. Антоније Исаковић, тадашњи директор НИН-а, у једном интервјуу сећа се тих почетака часописа: „НИН је у нашем новинарству одиграо веома значајну и прогресивну улогу. Мислим да се такав значај НИН-а слутио и при његовом оснивању. Залагали смо се за слободнију, другачију, ауторску и коментаторску новину. Тако се у том листу и писало. Ту корениту промену, наравно, није извршио један човек већ цела једна екипа, редакција, чак и једна генерација. НИН је, наиме, привукао најзначајније критичаре, коментаторе, људе који су могли и умели слободније да мисле.”⁷⁴

Михиз је вредно радио у НИН-у као стални новинар-критичар од 1951. до 1954. године. Бавио се новим књигама из недеље у недељу и афирмисао многе младе писце, пре свих Васка Попу, Миодрага Павловића, Стевана Раичковића... Радо се сећао заједничких тежњи свих у редакцији да унесу новину у лист: „Хтело се много, а могло мало. Ваљало је једновремено и угодити и разгодити. Надезопити Езопа. Потурити, прокријумчарити смелији потез, па кад се вечно будно око надзиратеља натушти, а агитпропска дамокловска оштрица запрети укидањем, брзо се кајати и повлачити,

---

⁷⁴ Исаковићев интервју дат Јанку Вујиновићу 14. јануара 1982. године. (Антоније Исаковић, *Говори и разговори*, Горњи Милановац - Приштина, 1990, стр. 143-144)

примирити и вребати следећу прилику за нови залет.”⁷⁵

У другом делу *Аутобиографије о другима* Михајловић нам је оставио значајно сведочанство о сарадњи са часописом НИН: „Сарадњу у листу засновао сам на обостраном поверењу. Средом бих издиктирао свој текст једној од две перфектне редакцијске дактилографкиње и довољно је било да уреднику културне рубрике кажем да у њему нема сумњивих места и Драгослав Адамовић, познатији целом Београду под именом Зира, слао би га без читања и провере право у штампарију на слагање и прелом. Ако су се у редовима криле ’нагазне мине’ сам бих на њих указивао и почело би погађање. Понегде бих попустио и од понечег одступио ја, понекад уредништво. Кад се ускопистим и не нагодимо се ја бих, егзибиционистичка будала, љутито или нехајно, у сваком случају неповратно, цепао текст и бацао га у редакцијски кош без дна. Тај број листа остајао је без мог прилога, а моја будућа књига без својих, можда, најзанимљивијих делова.”⁷⁶

Михиз се присећа и како је једном написао најмању критику у српској књижевности, ако не и на свету, али је тај подухват неславно завршио: „У редакцијском колегијуму наиђох на зид. Не може и не може! Овако кратка критика не може бити објављена. Увредљива је. Неучтива. Кукао сам: откад су то проблеми књижевности проблеми учтивости? Подсећао сам: кад су ми прошлог месеца одбили чланак о Крлежи и полемику са партијским идеологом Борисом Зихерлом разумео сам бар разлоге, овога пута ни то. Вређао сам: јесмо ли ми престонички недељник или провинцијски танцшул, а они њему учитељи играња и бонтона? Није помагало.”⁷⁷ Та критика, настала поводом изласка две збирке песама, у целости гласи овако:

„ДВЕ НОВЕ ЗБИРКЕ ПЕСАМА

Јанко Ђонових ’Камена почивала’; Марко

Ристић ’Nox microcosmica’

Ни Јанко, ни Марко.

Б. М.”

---

⁷⁵ Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 30.

⁷⁶ Исто, стр. 31-32.

⁷⁷ Исто, стр. 35.

У једном интервјуу из 1953. Михиз, између осталог, говори и о томе како стварно ужива док пише новинске текстове: „Мене привлачи кратка, новинска рецензија, јер има непосреднији контакт са публиком. Наши књижевни часописи се не читају и већина онога што је објављено у њима не допре до најшире публике. У новинама је другачије. Човек се навикава да на малом простору каже оно што мисли.”⁷⁸ И успео је да на малом простору не само каже шта мисли, већ и да на неки начин обликује читалачки укус и допре до младих, будућих писаца и критичара. Његови текстови били су врло запажени и читани. Он сам није желео да говори о томе колико су стварно били добри, већ је сматрао да то треба оставити суду времена и критике: „Пет година сам у НИН-у, по диктату и редоследу појаве нових књига, објављивао ажурне и ужурбане критике. Бивале су свакојаке. Понекад темељне, понекад празњикаве. Било их је горопадних и озбиљних, хировитих и уравнотежених, усрдних и ситничавих. Кад се посрећи, дешавало се да понека буде озарена лепотом изворника. Није моје да им судим. Учиниће то, и без мене, надлежни ревизиони суд времена. Већина ће, знам, потонути без трага, и биће добро ако бар нека потраје. Оне, јарко погрешне, послужиће новом и моћнијем гласу да их обеснажи.”⁷⁹

* * *

Први текст у НИН-у Михиз је објавио 8. јула 1951. године - „Ко је митрополита Вићентија двеста година после његове смрти рукоположио за патријарха”. Осим њега, те године објављује још 11 текстова: „Вештина писања”, „М. Булатовић: Ластиним трагом”, „Два сусрета и једно испуњено пророчанство”, „Лангстон Хјуз: Такви су бели људи”, „Чедомир Миндеровић: Орден”, „Велики усамљеник Његош”, „Једна енглеска изрека и Исидора Секулић”, „Миливоје Ристић: Проза”, „Рахела Ферари као Аксиња у Јегору Буличову”, „Амулети - пјесме примитивних народа”, „Мастодонти - поема Александра Вуча”.

У тексту „Ко је митрополита Вићентија двеста година после његове смрти рукоположио за патријарха” бави се позоришним програмом представе „Пера

---

78 П. [Предраг] П. [Палавестра], „Борислав Михајловић”, *Омладина*, 16. септембар 1953, стр. 6.

79 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 49.

Сегединац” Југословенског драмског позоришта.⁸⁰ Хвали одлуку позоришта да уз текст представе дода и чланак о Пери Сегединцу како би публици била јаснија представа, али није био задовољан самим текстом: „На четири ступца великог формата он се ту расписао о свему и свачему (има, истина, понека реч и о ’Пери Сегединцу’), све то збрзано, смушено, а често и нетачно. [...] Пре свега писац чланка није знао шта хоће, иако није смео не знати шта треба. Споменуо је многе личности и питања која ниједан чланак овог размера не би могао ни да наговести, а камоли да растумачи.” Даље набраја о чему аутор у чланку покушава да пише: о Доситеју, Вуку, Змају, Светозару Марковићу, Шекспиру, Ђури Јакшићу, цару Душану, народној поезији, позоришним представама... Примећује да аутор текста погрешно зове Јосифа Рајачића Јосип, а Вићентија Јовановића проглашава патријархом иако он за живота то није био: „О свему се овде говори олако и површно, на махове са грубим нетачностима. О свему се говори а најмање о драми ’Пера Сегединац’. [...] На сукоб између Милетићеве странке и Германа Анђелића, на тај битни моменат и историјску подлогу драме, утрошена су два кратка пасуса. О историјској личности Пера Сегединца ни слова. Необавештени гледалац ће се узалуд питати ко је то ’Ракоција’, који се често помиње, шта траже ти мађарски завереници.” Михајловић не гледа благонаклоно ни на стил којим је текст написан: „Чланак је, кратко речено, неписмен, нејасан, узалудан.”

Следећи текст „Вештина неписања” објављен је 29. јула 1951.⁸¹ У њему Михиз говори о судбинама оних књига које ће узалуд тражити свог читаоца и увек ће остати непрочитане. Таква је, између осталих, књига Светислава Предића *Вештина писања*.

Михајловићу након читања књиге није најјасније коме је она намењена. Сматра да је промашен циљ писања књиге, јер она не може бити корисна младим људима који почињу да пишу, пошто не нуди правописне и стилске савете, већ даје поуку писцима најразличитих жанрова. Даје примере погрешних стилских одредница у књизи и указује на мноштво општих места. Текст закључује речима: „Књига *Вештина писања* од Светислава Предића још једном је код нас потврдила идеју да би већ било време да се позабавимо и једном другом вештином - вештином неписања.”

Следећу рецензију о роману *Ластиним трагом* Милана Булатовића Михајловић

---

80 Борислав Михајловић, „Ко је митрополита Вићентија двеста година после његове смрти рукоположио за патријарха”, НИН, 8. јул 1951, стр. 9. Текст потписан Б. М.

81 Борислав Михајловић, „Вештина неписања”, НИН, 29. јул 1951, стр. 9.

започиње оптимистичним речима о стању у српској књижевности: „Наша књижевност се нагло грана, буја, богати. Четворогодишња униформисаност имала је, сем познатих, још једну последицу: спречавала је појаву интересантнијих дела нових писаца. Сада су та дела почела да пристижу и ми смо ове године имали прву плодну и успелу бербу раних дела која су одмах била и нада и остварење.”⁸²

Одмах на почетку текста наглашава да са задовољством представља једног младог писца и његов свеж, нов и непосредан роман: „Милан Булатовић је рекао своју прву реч у нашој књижевности. И та прва реч је одмах била роман. Смелост је морала да плати своју цену и она је то учинила, књига је пуна недостатака. Има у њој конвенционалности у психологији и фигури, претеривања у значају појединих догађаја, има насилног хумора, неуверљивости сцене, некономисања речима и простором, небриге у стилу и пребриге у патетици и нарочито много стармалог у опису јунака. Премудра су та деца за својих петнаестак година, преозбиљна за свој узраст, и премало се писац удаљио од њих.” Али, с друге стране, истиче да је књига пуна врлина - тема којом се бави потпуно је нова у српској књижевности: прича једне генерације чију је прву младост опрљио мраз рата. Осим тога, писана је топло, занимљиво и духовито. Хвали његов дијалог и оштра и даровита запажања.

Булатовић се својим првим романом, по Михизовом мишљењу, представио као талентован писац који ће моћи да превазиђе почетничке недостатке. Не жели да га саветује, али му је ипак пожелео да депатетизује и згусне израз, те да обрати мало више пажње на језик јер ће тада његова проза бити чвршћа и зрелија.

У тексту „Два сусрета и једно испуњено пророчанство” Михајловић се бави сусретом Доситеја и Вука у Београду 1808.⁸³ Сам тај сусрет, по Михизовом мишљењу, био је симболичан - Доситеј је тада имао 70 година и био је већ човек који је Србију извео из средњег века, а Вук је, с друге стране, био сакати сеоски младић, без правог искуства у књижевности и науци: „Један је у изванредно лепом и доследном луку завршавао свој живот, други је почињао стрму стазу свог великог успона. О њиховом сусрету немамо ништа забележено. Ко зна да ли је Доситеј и запазио међу деветнаесторицом ђака првог разреда Велике школе свог наследника.” Даље у тексту Михиз детаљно говори о Музеју Вука и Доситеја и поставља питање како је могуће да

---

82 Борислав Михајловић, „М. Булатовић: Ластиним трагом”, НИН, 12. август 1951, стр. 8.

83 Борислав Михајловић, „Два сусрета и једно испуњено пророчанство”, НИН, 19. август 1951, стр. 6.

га је за осам месеци посетило само 1200 људи.

На почетку текста „Лангстон Хјуз: Такви су бели људи”, Михајловић даје кратку биографију америчког писца, чији је отац био белац а мајка црнкиња, те је написао књигу приповедака управо о замршеном и мучном односу једног издељеног и баријерама преграђеног света.⁸⁴ Како Михиз примећује, Хјуз није био идеализатор и његови црнци дати су са свим својим манама и врлинама, са топлим и брзим темпераментом и фанатичном љубављу за радостан покрет и цез, али и са меланхолијом и покорношћу и ретким усплахираним бунтовима, лакоумисленошћу и лаковерношћу. С друге стране, ни белци нису боље прошли. Михиз сматра да Хјуз ипак није довољно објективан и да некако стално држи „црну страну”, али да и указује на друштвене проблеме: „Изванредно инвентиван у налажењу теме, клонећи се шаблона својственог многим приповедачима који се баве расном дискриминацијом, Лангстон Хјуз је дао књигу која убедљиво оптужује и човечно жали.” Ипак, посебно хвали Хјузово приповедање и његов изразито развијен смисао за сликање атмосфере, лишен неуверљиве патетике, као и леп, свеж и непосредан дијалог, те економична средства преко потребна краткој приповеци и оригиналну способност да проблем уочи.

У тексту „Велики усамљеник Његош” Михиз доноси кратку биографију Његошеву и највише говори о његовој личној самоћи, али и о усамљености његових стремљења да модернизује Црну Гору и уведе какав-такав ред: „И тако је одмах на првим завијуцима живота остао сам, и целог живота ће му једино друштво бити самоћа. Великосветски европски кругови били су му далеки и страни, свету свога крша стајао је на врху и изнад њега.”⁸⁵

Михајловић са много разумевања, топлине и сете износи своја размишљања о Његошевим напорима да среди, очврсне и ојача земљу, али и о његовој изолованости у тим покушајима. На крају текста закључује да је и као песник, такође, био сам: „У црногорском народу био је први песник, његова прва и највиша мета. Крај *Горског вијенца* ништа не стоји у југословенској књижевности, ништа њему слично ни пре ни после њега.”

Текст „Једна енглеска изрека и Исидора Секулић” настао је поводом Исидориног

---

84 Борислав Михајловић, „Лангстон Хјуз: Такви су бели људи”, НИН, 19. август 1951, стр. 9. Текст потписан Б. М.

85 Борислав Михајловић, „Велики усамљеник Његош”, НИН, 2. септембар 1951, стр. 9.

чланка „Произвольна прерада једног имена”, објављеног у *Књижевности*.⁸⁶ Михизу је засметало не то што Исидора истиче своју ерудицију у први план, већ то што се презриво односи према знању других. Није могао да схвати зашто је битно да у тексту о лингвистичком проблему каже да је прочитала сандуке енглеских књига, да редовно чита музичке приказе у лондонским часописима, да слуша радио-станице на многобројним језицима. Даље каже да га је чланак увредио: „Заболео због великог и драгоценог знања Исидоре Секулић које се тако самохвалисаво сервира и тако мало поштује само себе. Увредио ме због многих скромних трудбеника наше културе које презриве реченице Исидоре Секулић тако немилосрдно генерализују.” Видимо да га је текст мучио, па је о њему, како каже, разговарао и са другима и закључио да је на све оставио сличан утисак, али да нико није желео јавно то да каже. На крају, кад већ она држи предавање другима, и он њој налази пропуст што пише, на пример, Мицкијевић уместо Мицкијевич, „иако се сасвим лако може, у складу са енглеском изреком, информисати о томе да се свако пољско *sz* чита као *ч*.” Ту намерно употребљава израз информисати јер Исидора у свом тексту цитира енглеску изреку: „Широке су сваковрсне могућности да се информишеш о ономе што не знаш.”

Месец дана после штампања овог текста, Бора Дреновац у *Књижевним новинама* објављује чланак „Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству” у коме напада Михиза.⁸⁷ Успут хвали његову збирку песама, а посебно *Огледе*, али његов текст о Исидори сматра примером лоше критике која је присутна у НИН-у. Не дозвољава да Михајловић произвољно износи закључке о књижевници, пре свих о томе да она осећа презир према незнању других људи. Поводом овог чланка, у НИН-у је штампан кратак одговор редакције: „Чланак Борислава Михајловића не представља никакав напад на дело Исидоре Секулић, никакву ни генералну ни парцијалну оцену њеног рада. Он само удара на неке грешке које не треба да буду прећутане баш зато што их чини реномирани писац који такве ствари другима оштро и с правом замера. Сматрамо да ниједног нашег писца и јавног радника, без обзира на вредности његовог дела и величину његових заслуга не треба заштити зидом неприкосновености од критичких примедби.”⁸⁸

86 Борислав Михајловић, „Једна енглеска изрека и Исидора Секулић”, НИН, 16. септембар 1951, стр. 8.

87 Бора Дреновац, „Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству”, *Књижевне новине*, 12. октобар 1951, стр. 2.

88 Аноним, „Поводом чланка Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству”, НИН, 21. октобар 1951, стр. 8.

Из штампе излази књига Миливоја Ристића *Проза*, у којој су заједно објављене његове приповетке и роман *Очи*. Михиз је пропратио и ово издање и одмах на почетку рецензије пита се зашто није штампан само роман, који је веома добар, већ и приповетке које немају никакву вредност.⁸⁹ Роман *Очи* препоручује читаоцима: „А роман *Очи*, одиста, заслужује пуну пажњу. Спада он у малобројне прозне творевине између два рата које су надживеле своје време, сачувале свој интерес и своју вредност. Запажен и лепо оцењен још у време свога појављивања, овај роман је одржао пуну свежину и данас. Није његов значај само у инвентивно пронађеној теми једне собе у очној болници, теми неубичајеној у нашој литератури. Роман је пре свега наш у двоструком смислу те речи: што је композицијом и третманом потпуно изворан, без ослоња на страну модерну литературу која обрађује исти проблем (Б. Бјернсон, И. Олбрахт итд.) и што је донео наше људе и наше проблеме. Писац је имао смелости и снаге да за своје јунаке одабере искључиво жене и да потпуно сигурно и убедљиво да њихову психологију.”

Посебно хвали Ристића јер је написао један роман без јунака и успео да исприча животе различитих жена које је судбина довела у веома сличну ситуацију - све траже лек за своје очи. Посвећује пажњу и композицији романа и стилу којим је написан - на првом месту истиче његово умеће да помоћу сведених уметничких средстава постигне тако много.

Михиз и у његовим приповеткама види исти тон приповедања, исти језик и исти дијалог, али му је литерарни доживљај сасвим изостао, те каже: „Са глиненем, неживљеним људима марионетског кретања, са површним унутрашњим животом, са неуверљивом, оскудном или натегнутом атмосфером, са много општих места литературе, са до манира доведеним средствима изражавања (сви јунаци од реда говоре са животињама, камењем, дрвећем, самим собом), са дијалогом који је недоследан и психолошки и покрајински и кад су у питању деца, са мртвим реализмом којим су писане, све ове приповетке имају заједничку особину недоживљеног и зато лажног. [...] Нема живота у овим причама и оне остављају недвосмислен утисак кабинетског рада, где је прорачун убио машту, а шаблон спонтаност.”

У рубрици „Нове књиге” Михиз представља и књигу *Амулети - Пјесме*

---

89 Борислав Михајловић, „Миливоје Ристић: Проза”, НИН, 28. октобар 1951, стр. 7.

*примитивних народа.*⁹⁰ Хвали техничку опрему књиге, њене лепе илустрације, прелом, хартију... Али и верује да ће песме примитивних народа из свих крајева света добро доћи нашој поезији како би се песници подсетили једне битне ствари која им некако стално измиче: „Колективна, народна и зато рудиментарна, у највећем броју случајева меличка и зато кратка, неоптерећена компликованошћу и зато изворна и непосредна, ова поезија истиче у први план једну тако често заборављену драгоценост поезије - једноставност.”

Даље у тексту покушава да одгонетне због чега на овим просторима није успела да заживи лирска народна поезија, подједнако као епска. Могући разлог томе налази у чињеници да нам је лирика ипак једностранна, слаба и клишеирана.

Михајловић као најлепшу песму у целој збирци издваја песму једног Ескимана:

*Хтио бих пјевати пјесму,
малену пјесму о себи.
Од јесени лежим болестан,
слаб као дијете,
Унаја унаја.*

*Тужан сам и желим
да моја жена оде у други дом,
мужу, који ће је бранити
тако сигурно и чврсто
као децембарски лед.*

*Тужан сам и желим
да буде далеко од мене,*

---

⁹⁰ Борислав Михајловић, „Амулети - Пјесме примитивних народа”, НИН, 2. децембар 1951, стр. 7.

*код бољег чувара, данас,
када ми нестаје снаге да устанем
са кревета.*

*Знадеш ли моју судбину?
Данас лежим овдје слаб и не могу
устати,
Јако је само још моје сјећање.*

Последњи Михизов текст у НИИ-у објављен 1951. године јесте „Мастодонти - поема Александра Вуча”.⁹¹ На почетку чланка говори о тренутном стању у српској поезији и износи тврдњу да се она налази пред ренесансом епике: „Као да се ова заупокојена литерарна врста поново јавља, наравно, силно измењена. Ишчезла је из ње доконост за понављање, извила се, изломила широка и мирна линија приповедања, лик човеков је са много сенки, прелаза и контраста. Епска поезија у овом времену ’измешаних врста’ није више искључива и чиста као што је некада била. Све више у њу продире лирика, сатира, гротеска, елементи драме.”

Поему Александра Вуча Михиз хвали као изразити пример здравог модернизма - хумана тема, смелост у увођењу нових песничких појмова, пуна обрта и изненађења, смирено-паметна и захуктало-понесена у исти мах, топла и снажна. Она се по свему издваја из мноштва песама у којима готово да једино постоји дескрипција, те уноси праву, свежу ноту у српско песништво: „Поема ангажована од првог свог стиха, упрегнута у службу једне човечне идеје, држана на узди честите воље и људске присне топлоте, нема ништа заједничког са плитким, често декларативним, добро котирајућим песмама и песмичицама ’пацифистичког правца’. Кошмарна у мери у којој су то рат и најезде, стравична и густа као крв што се лила, проосећано доживљена и уметнички занимљиво, неуобичајено транспонована, ова поема је један јаук, високо уздигнута рука песничка и људска опомена пред оним што прети да поново буде. Фашизам, рат и

---

91 Борислав Михајловић, „Мастодонти - поема Александра Вуча”, НИИ, 16. децембар 1951, стр. 9.

насиље и све оно што му је кроз дуге и стравом богате године историје претходило, дато је у лику прастарог чудовишта - Мастодонта. Као контраст пустиловној сили приказан је мали човек и сви његови залудни и неузалудни напори да нађе мало топлог места под сунцем и 'један нежан женски издубљени длан'. На овом сукобу: грозне претеће мастодонтске сурле и лепе мале људске наде, на измени нежних, скоро женских стихова и грозоморних строфа рушења и смрти, на том сукобу грађена је узбудљива и убедљива атмосфера целе поеме."⁹²

Михиз посебно истиче способност Вуча да једну општу тему представи у виду уверљиве визије, користећи се елементима скаске, модерне алегорије, сатире, афоризма и лирске исповести. Примећује да је савршено уклопио објективно приповедање, кошмар фантазије и непосредност реализма. Његову поему проглашава за значајно дело наше савремене поезије, а неколико његових дитирамба земљи са краја поеме сврстава у сам врх новије поезије, тамо где су већ песме Милана Ракића („Газиместан”), Милана Ћурчина („Родољубива песма”), Вељка Петровића („Војводина”) и Оскара Давича („Србија”).

На крају, некако онако успут, износи и понеку ману - фактура стиха у првом и трећем делу поеме није ни срећно изабрана ни добро третирана; поема је писана у шестерцу, чији је ритам заморан и спутан; стих је час груб, час весео, те верује да би много боље било да Вучо није по сваку цену инсистирао на рими.

* * *

Следеће 1952. године Борислав Михајловић у часопису НИН објављује 21 текст: „Вељко Петровић: Стихови”, „Једна тужна историја у нашем сликарству Душан Влајић (1911-1945)”, „Више предузећу Нопок него Исидори Секулић”, „87 песама Миодрага Павловића”, „Краљ Лир Миливоја Живановића”, „Чланак и мало памфлета о једној књизи памфлета”, „Књижевни разговори 1”, „Зашто жуч?”, „Књижевни разговори 2”, „Књижевни разговори 3”, „Леоне Глембај Раше Плаовића”, „Једна књига људске храбрости и другарства”, „Књижевни разговори 4”, „Књига једног вајара”, „Од Ријеке до Хамбурга”, „Шездесет година Ива Андрића”, „Милош Савковић: Огледи”, „Гвидо

92 Борислав Михајловић, „Мастодонти - поема Александра Вуча”, НИН, 16. децембар 1951, стр. 9.

Тартаља: Песме”, „А. Г. Матош: Есеји и фељтони о српским писцима”, „Марко Ристић: Простор - Време” и „Мирко Божић: Курлани”. Тада у НИН-у сарађују још и Душан Плавша, Слободан Селенић као позоришни критичар, Хуго Клајн, Предраг Палавестра, ликовни критичар Миодраг Б. Протић и други.

Први Михајловићев текст објављен 1952. године био је текст „Вељко Петровић: Стихови”, настао поводом изласка из штампе избора песама овог песника.⁹³ Док је читао књигу, осећао је да је цео песнички живот песника раскриљен пред њим. Све је било ту, без имало стида, сва усхићења, туге, лутања... У тексту се осврће и на суд Јована Скерлића, „великог громогласника наше књижевности” о поезији Вељка Петровића: „Он је песника Вељка Петровића дочекао речима које су онда, и за сва доцнија времена отварале пут у више, свечаније одаје наше књижевности. Данас нам остаје да, истине ради или из ситне таштине, исправимо понеки детаљ његовог суда. А његове поздравне тврдње: да је Вељко Петровић песник од расе и дара, да је кроз њега проговорила стара Војводина - расадник националног духа, да је обновилац родољубиве поезије, да има 'снаге, мисли и осећаја и осећања', те тврдње су и данас исто толико тачне и битне, као што су биле и у доба кад су изречене.” Михајловић се слаже и са Скерлићевом констатацијом да је Вељко имао ретку комбинацију дара да буде и песник и приповедач истовремено. Ипак, сматра да је на крају код њега превагнуо приповедач и да је саградио грађевину саздану од сијасет ликова војвођанског, босанског и србијанског света. Патриотизам Вељка Петровића, према његовом мишљењу, био је жив и модеран, паметан и широк те се потпуно разликовао од слепих патриотских тирада романтизма. Уз то, био је комплексан као песник и родољубље није била једина тема о којој је писао. Период од 1906. до 1911. сматра најбитнијим у стваралачком животу Вељка као песника.

Михајловић користи прилику да проговори и о потреби да се појави једна обимна студија о целокупном песничком делу Вељка Петровића. Истиче да се у дотадашњој књижевној критици готово није говорило о форми стихова и језику његових песама. Такође, износи и мишљење да треба исправити и Скерлићев суд о језику овог песника: „Скерлић, ван оквира београдског стила и језика, није имао великог разумевања за језик, па му се ваљда зато могло учинити да је језик Вељка Петровића периферијски, скучен и нечист.” И он сам даје суд о његовом језику: „Веома

⁹³ Борислав Михајловић, „Вељко Петровић: Стихови”, НИН, 13. јануар 1952, стр. 9.

ритмичан, понекад са намерним призвуком архаичности, понекад улички непосредан и жив, са великим фундусом речи који у оно доба није био уобичајен, са честом смелошћу за реч ироничну, малу, сочну, језик Вељка Петровића био је новина, а његов аутор један од првих демократа нашег песничког језика.”

На крају текста Михајловић говори и о околностима због којих Вељко Петровић није успео да створи своју песничку школу - Први светски рат омео га је у томе и донео нове песнике и нов начин певања: „У бучној јечи истинитих и лажних модернизма једног брзог, новог, скоројевићког времена, озбиљна, несавитљива поезија Вељка Петровића постала је страшно брзо старинска.” Поред тога, према његовом мишљењу, Вељкови стихови нису често били прештамповани и остао је познат само по песмама заступљеним у антологији Богдана Поповића.

Други текст објављен у НИН-у 1952. године - „Једна тужна историја у нашем сликарству” - људско је подсећање на сликара Душана Влајића који је умро чим је дошао из заробљеништва 1945.⁹⁴ Михиз не жели да пише о његовом сликарству већ само да подсети људе на њега, како каже, „заробљеног сликара туге”.

Михиз пише поново о Исидори Секулић, овог пута чланак под називом „Више предузећу Нопок него Исидори Секулић”.⁹⁵ Текст је критички осврт на издавање књиге песама Милана Ракића у предузећу Нопок, у којој су као предговор штампана два стара есеја Исидоре Секулић. Наглашава да је његов текст у ствари протест упућен таквом тумачењу Ракића, како га даје Исидора Секулић, а истовремено и протест упућен онима који су таквом тумачењу дали ранг предговора. Одмах се ограђује и каже да није против тога да се штампају разна опречна и погрешна мишљења о појединим писцима, али пошто се издање Ракићевих песама тако дуго није појавило онда се мора бити оштрији и критичнији. Наиме, Исидора је у предратној књизи *Аналитички тренуци и теме* објавила два текста о Ракићу: један о Ракићу човеку, други о песнику и исти ти текстови нашли су се у овом издању, благо редиговани и донекле измењене лексике. Михиз у њеном есеју издваја четири битне особине: прво, њена аналитичка опсервација на појединим местима врло је луцидна, а дар за синтезу веома изражен. То уједно истиче као најпозитивнији и најзначајнији елемент есеја. На другом месту је

---

94 Борислав Михајловић, „Једна тужна историја у нашем сликарству”, НИН, 27. јануар 1952, стр. 9.

95 Борислав Михајловић, „Више предузећу Нопок него Исидори Секулић”, НИН, 24. фебруар 1952, стр. 9.

њена неоспорна ерудиција, која је код ње и врлина и мана, мана је јер због преексплоатисаности долази до „збрдоздолисаности”, те она наводи Бетовена, питагорејце, Хелдерлина, Пол Валерија, Леонарда да Винчија, Паскала, Гетеа, Ничеа, песнике Кине и Јапана, Платона, Бајрона... Уз то, као трећи елеменат изваја и њене честе конвенционалне, готово редовно патетичне, извикане детињасте мудрости о љубави, животу, уметности... Ти њени клишеирани изрази и општа места, према Михајловићевом мишљењу, нимало не богате знањем читаоца нити подижу вредност текста. Последња карактеристика њеног есеја су различите сентименталне идеје, на пример, она да је за песника сасвим свеједно да ли је своје песничко дело објавио или није.

Михиз негативно карактерише и Исидорин песимизам: „Личне преокупације Исидоре Секулић песимизмом значајне су за њен став као писца, али оне, а то је чест случај, имају наметљиву жељу за апсолутизацијом и доводе до натегнутости, извитоперености и импутација.” По његовом мишљењу, основна мана есеја јесте управо његова окосница - идеја да је главни недостатак Ракићеве поезије у ствари недостатак религиозности. Та идеја поновљена неколико пута постаје лажмотив чланка: „Произвољна, веома натегнута, недоказива и недоказана, она је сасвим искривила лик Ракића песника.”

Михајловић је на крају врло оштар и каже да је овај есеј узалудан посао: „Узалудан бар за објављивање. Јер су ставови писца толико посебни да читалац ако познаје ствари брзо изгуби поверење, а ако их не познаје прете му и веће опасности.”

Једна од најзначајнијих Михизових критика из овог периода, а уједно и једна од првих афирмативних критика о поезији Миодрага Павловића јесте текст о његовој првој збирци *87 песама*.⁹⁶ Михајловић одмах на почетку каже да је веома изненађен што се Павловић појавио сасвим изненада, а већ је био изграђен као песник: „Тачно у време када је цео низ наших песника једним упорним напором и једном напорном упорношћу покушавао да заокрене своје до једноличности развучене и успорене песничке токове у воде правог или модног, новог или не тако новог, или чак и старог модернизма, један млад, један сасвим млад човек претекао је те 'песнике заокрета'.”

Према Михизовом мишљењу, ниједан песник после рата није наступио тако

---

96 Борислав Михајловић, „87 песама Миодрага Павловића”, НИН, 9. март 1952, стр. 9.

одсечно, одређено и озбиљно као он - дошао је готов, завршен, са талентом и програмом. Открива да је његове стихове читао у часопису *Младост* и да му је одмах било јасно да се његова поезија неће кретати ниједним од дотадашњих путева српске поезије. Такође, јасно му је било и да његови стихови неће бити пријатни и конфорни, те се неће рецитовати на љубавном састанку. Михајловић верује да он никада неће бити широко популаран песник, будући да тражи од читаоца знатан напор да се осети и схвати. У његовим стиховима не види једноставну, узбудљиву лирику која „удара” право у срце, а с друге стране изостао је и приповедни тон и дескрипција у уобичајеном смислу речи. Због свега тога, његову поезију доживљава као откровење и потпуну новину. У песмама не препознаје ни утицај лектире, већ осећа да је он сасвим свој и изворан: „Донео је једну поезију атмосфере, далеких асоцијација и елиптичне фигуре, сву прожету, импрегнирану рационалним, церебралним и паралогичним у исти мах. Дакле, асоцијативна поезија, без лиризма у његовом уобичајеном класичном смислу и превасходно интелектуална и мисаона. Притом сасвим модерна и што је значајније, сасвим аутентична. То је поезија снажна, брутална и бизарна, помало нарцисоидна, натруњена елементима свесног и жељеног натурализма, искрена до разголићења, лаборантски прављена са тачно срачунатим дозама произвољног и строгог, појединачног и општег, ефектног, надефектног па и дефектног, концизног и развученог, шкртог и дарезљивог, стегнутог и разулареног, топлог и хладног.”

Његове главне теме - смрт, мрак, подземље, путеност, крв - према Михизовом мишљењу, потпуно су неконвенционалне. Такође, у речнику не постоје забрањене речи за њега. Михајловић верује да због апстрактног, неприлагођеног тона и објективизма несвојственом месту и времену Павловић никада неће бити неко ко ће за собом имати армију младих песника, чији ће узор бити.

Осврће се и на његову недореченост - на првом месту као посебну вредност његове поезије издваја то што Павловић када му је потребно да да атмосферу танане и fine мисли и асоцијације остаје недоречен; с друге стране кад не осети да му је идеја довољно снажна и нова опет остаје недоречен, али то сматра његовом маном. Као главне врлине издваја неоспорну даровитост, луцидност, инвентивност и аутентичност, а као главну ману премало јасноће.

На крају текста Михиз прогнозира даљу будућност овог песника: „Већ до сада је

написао песме и биће од њега песник. И не само то: тврдим, не речима прорицања но речима пуне сигурности, да ће Миодраг Павловић бити свој и, не плашим се израза, веома значајан песник наше књижевности.”

Зоран Гавриловић у *Књижевним новинама* објављује приказ збирке Миодрага Павловића и потпуно негира вредност његове поезије, те каже да је поводом читања тих стихова потребан „само напор да се схвати да у њима нема много шта да се схвати”.⁹⁷ Добар део текста посвећује управо Михајловићевој критици. Не полемише са њим директно, већ више потврђује поједине његове закључке, пре свих оне ретке о манама.⁹⁸ Ни Милош И. Бандић не одобрава такав начин писања поезије и дефинише је као „брутални ексцес, свирепу игру речи и каприс”, „крик који је изгубио људску боју”...⁹⁹ Једини који је као и Михиз широм отворених руку прихватио излазак збирке био је Антун Шољан, који је у поезији Павловића видео покушај да се нови садржаји искрено изразе новим елементима, лишени традиционалних поетских манира.¹⁰⁰

Јасно је да је Павловић одмах на почетку своје песничке каријере направио пометњу међу критичарима, који су у његовим стиховима осећали презир према поезији претходника, разарање старих, добрих духовних представа о самој поезији, те видели само покушај да се стари, нежни штимунзи сасвим потисну. Мирослав Егерић у тексту „Миодраг Павловић и Борислав Михајловић” тачно закључује због чега је Михајловић био један од ретких тадашњих критичара који је видео праву вредност Павловићевих стихова: „Борислав Михајловић је имао слух за време, ако те речи могу да означе онај сложен однос човека и околности у којима обликује своју духовну путању. Умео је да објуми чиниоце времена којем припада, да разазна шта у том времену чини инвенцију шта конвенцију, које снаге дара и образовања, ерудиције могу да означе корак у будуће а које раде за прошло. И, што је за критичара из дана у дан од пресудног значаја, знао је да одабере, у хаотичном и нејасном протицању људи и дела, оне и она који могу изнети терет у будућности, одсечне опкладе, јасног и

---

97 Зоран Гавриловић, „Поводом збирке песама Миодрага Павловића”, *Књижевне новине*, 15. март 1952, стр. 4.

98 „То је један од његових ретких приказа о нашој поезији који је у целини позитиван и више него позитиван: веома похвалан, пун оних добро познатих изванредно успешних стилских фигура и тананих анализа којима се одликује Михајловићева критика уопште.” (Зоран Гавриловић, „Поводом збирке песама Миодрага Павловића”, *Књижевне новине*, 15. март 1952, стр. 4)

99 Милош И. Бандић, „Понижена поезија”, *Летопис Матице српске*, бр. 5, 1952, стр. 392-397.

100 Антун Шољан, „87 песама Миодрага Павловића”, *Кругови*, бр. 3, 1952, стр. 286.

недвосмисленог суда вредности.”¹⁰¹

Сам Миодраг Павловић Михизову критику своје збирке песама сматрао је једном од најзначајних у животу: „И било је већ неких одјека и коментара, усмених, али јасно је да је критика Борислава Михајловића Михиза у НИИ-у била за мене велико изненађење, на ивици потреса, тим пре што ни Михиза, ни круг његових пријатеља, нисам лично познавао. Једва сам имао појам ко је Михиз. Сећам се да сам купио НИИ на Теразијама, отворио га и нисам могао да верујем када сам видео тај текст преко читаве стране. Тада сам први пут и доживео шта значи критика, коју моћ има као јавна реч и као подршка писцу. Није на томе остало. Сада, када бисмо правили биланс позитивних и негативних критика, видело би се да се то смењивало, скоро правилно, али некако је тај основни Михизов тон већ пресудио, а убрзо и награда Удружења књижевника Србије за исту књигу 1952. године, где је, такође, Михиз био у жирију. Тако је то било, за наше тадашње прилике, улазак на велика врата, после којег није могло битно да се промени...”¹⁰²

Први текст о Марку Ристићу Михиз објављује 13. априла 1952.¹⁰³ Одмах у уводним редовима говори о критичаревој нескромности и крупној амбицији коју је себи поставио - да књига буде не само књижевно-историјска ретроспектива једне борбе против реакционарне мисли, академизма, заосталости, декаденције, конзерватизма и формалног модернизма, већ и да кроз ретроспективу да потврду како је била објективно актуелна, „као оруђе у изградњи књижевне, па можда и не само књижевне структуре”. Уочава да је Ристић себи зацртао два циља - да књига буде податак старих борби и оруђе за нове битке. Даље у тексту бави се и самим насловом књиге и сматра да је Марко Ристић књизи дао адекватан наслов јер је она стварно представљала књижевну политику, којој су поједине књиге и дневни књижевни догађаји најчешће служили само као претекст да изнесе свој став и гледиште: „Био је то један сталан и упоран рат, вођен са двоструких позиција надреалистичких и дијалектичких, против старих схема литературе, против баналности, плитког сентиментализма, конвенционалног укуса, некултуре или прекултуре и несмелости. Један рат вођен веома

---

101 Мирослав Егерић, „Миодраг Павловић и Борислав Михајловић”, *Поља*, бр. 240, фебруар 1979, стр. 11.

102 Милош Јевтић, *Дијалог о свету Миодрага Павловића*, Београд, 1998, стр. 31.

103 Борислав Михајловић, „Чланак и мало памфлета о једној књизи памфлета”, *НИИ*, 13. април 1952, стр. 9. Марко Ристић је у књизи сакупио тридесетак предратних чланака и памфлета те додао текст о Ивану Горану Ковачићу и уводни програмски чланак.

често лаким зрном и бенгалском чарком памфлетистичких уједа и насртаја, који су много били у моди и духу тог времена, само за разлику од бројних и сличних Ристић није насртао и десно и лево без избора и по вољи случајних противстављања, него увек на ону страну где је назирао противнике својих схватања и концепција, по строгом избору једне сталне и контролисане прибраности.” Михајловић духовито каже да је Ристић читаву деценију био опасан „кецељом књижевног хроничара” и писао чланке и памфлете у жару ефермних борби и дневних насртаја. Истиче да је његова борба против плитких видова домаће литературе била жестока а као највећи квалитет његове критике издваја доследност и бескомпромисни став у афирмацији идеје да се савремена литература приближи савременим проблемима човека и продре у подсвесно и ирационално.

На основу прочитаних радова и иступа Ристића, Михиз закључује да је он много јачи кад руши него кад зида: „Он је ту борбу више водио ставом, анатемама, подсмевкама, ’социолошким оговарањем’, него исцрпном аргументацијом и анализом. Ефектним (мада помало јевтиним и плитким и у основи конвенционалним) тирадама против учених професора, академика и дубокомислећих застарелих мозгова, Марко Ристић је био међу оним који су се борили за нове (којипут стварно нове и аутентичне, којипут својим помодарством квазинове) путеве наше књижевности.” О самој књизи каже да је она више збирка моралних и интелектуалних него књижевних критика и у њој ишчитава три кључне речи (идеје) за које се Ристић залаже - савремено, модерно и напредно, а које у ствари представљају опште место тадашњих књижевних борби. Не сматра га ни довољно објективним, а посебно му смета то што дисквалификује дотадашње књижевно стваралаштво и од свих признаје једино Диса. Ни стил његових чланака и памфлета не оцењује као добар јер превише јако удара на човека, а мало анализира његово дело.

Ристићев „Индекс личности” који се налази на крају књиге, Михајловић оцењује као више памфлетски од свих памфлета, као „чудну мешавину отворености, смелости и ситних суздржљивих обзира”. Будући да га је овај „Индекс” веома испровоцирао и он на крају своје рецензије пише духовити индекс личности књижевника и амбасадора Ристића: „МАРКО РИСТИЋ - књижевник чија су дела, по његовом признању ’исцрпљена’. Као бивши књижевник постао је амбасадор, а као бивши амбасадор поново постаје књижевник. Добар део живота провео ратујући са професорима,

академицима и амбасадорима. Судбина је хтела да сам постане амбасадор и академик, а како је Немеза доследна, очекује се ускоро његово постављење и за професора. Није мрачан. Ни светао такође. Полумрачан, дакле. Његове везе са патетиком астрономског су порекла. У последње време бави се ексхумационом књижевношћу.”

Занимљива је предисторија штампања овог текста у часопису НИИ. Наиме, због политичког положаја Марка Ристића није било погодно штампати напад на њега.¹⁰⁴ Како уредништво не би одбацило текст, Михиз је смислио малу играрију - предложио је да неко други из редакције напише напад на његов текст и изнесе своје неслагање. Уредништву се идеја допала и текст је штампан. У истом броју, на истој страни, одштампан је и текст Стевана Мајсторовића „Аплауз ће уследити - али какав”.¹⁰⁵ Мајсторовић се, ипак, на неки начин ограђује и наглашава да је његов текст у ствари протест против Михајловићевог погрешног третирања књижевних појава, а никако није одбрана личности Марка Ристића. Замера Михизу што му је текст изгубио форму доброг памфлета и прешао границу обзира. Сматра да Михајловић, иако на неколико места оптужује Ристића због одсуства анализе, ни сам је не примењује, посебно јер не рашчлањује суштину Ристићевих друштвених и естетских погледа. Све то му се учинило као његов намерни напад и боцкање, како би му умањио значај. Мајсторовић чак иде дотле и Михиза на неки начин оптужује да је текст настао само са једним циљем - да удовољи укусу читалаца и побере симпатије због свог брзог удара. Такође, у његовим радовима Мајсторовић ишчитава и потребу да буде оригиналан по сваку цену. Проговара и о одсуству критичарске методе: „Основни критичарски принцип - одсуство принципа. Ни напредан, ни конзервативан. У књижевности кокетује са српском ситнограђанском публиком чијем укусу погодује и чије аплаузе задобија, али не заборавља да буде понекад и идејан.”¹⁰⁶

Убрзо након објављивања Михизовог текста уследила је реакција Радомира Константиновића у часопису *Сведочанства*.¹⁰⁷ Константиновић оцењује Михајловићев текст као повампирење конзервативних идеја, пре свега Богдана Поповића, против којих се Ристић бори: „То је реч изговорена (са свећом у руци) у име КЊИЖЕВНОСТИ,

---

104 У то време уредништво *Књижевних новина* није имало храбрости да штампа критику Ђуре Гавеле о Ристићевој књизи.

105 Стеван Мајсторовић, „Аплауз ће уследити - али какав”, НИИ, 13. април 1952, стр. 9-10.

106 Исто, стр. 10. У следећем броју НИИ-а редакција обавештава читаоце да су ова два текста лични ставови Борислава Михајловића и Стевана Мајсторовића а не став часописа.

107 Радомир Константиновић, „Са свећом у руци”, *Сведочанства*, бр. 4, 6. мај 1952, стр. 7.

у име њених ЧИЊЕНИЦА, у име њеног противљења ЈАВНОМ ТРАЖЕЊУ, у име реда и СИГУРНОСТИ. То је, у овом случају, др. х. ц. Богдан Поповић који се јавио на страницама *Недељних информативних новина*, данас, када смо, са бланко меницама или без њих, потписаним или не, поверовали у његову смрт као најреалнију реалност. Дешператерски и дефетистички, наравно, гледамо у ту свећу што подрхтава над нашим главама, у ту вампирску свећу која се још увек не гаси. Амин.” У истом броју *Сведочанства* и Зоран Мишић пише приказ Ристићеве књиге и индиректно полемише са Михизом.¹⁰⁸ Иако му не помиње име, јасно је да је његов текст читао и да се не слаже са тезом да су чланци Марка Ристића груби нити да су више моралне и интелектуалне него књижевне природе.

Ове године Михајловић започиње да пише низ текстова под називом „Књижевни разговори”. Објашњава да је изабрао тај наслов како би било јасно да ти његови текстови немају великих књижевних претензија „јер њихов писац је већ одавно уверен да сав тај периферни живот који се плете око књижевности и који није непосредно стваралаштво има само другостепену вредност.”

У првом наставку Михиз открива да не подноси мудра и апстрактна расправљања о књижевности, а посебно полемике критичара те да зато никада не одговара на нападе на њега.¹⁰⁹ Намера му је да у тексту проговори о сукобу модернизма и конзерватизма, за који сматра да је уствари исфорсиран и наметнут. Основни проблем тадашње књижевности, по његовом мишљењу, лежи у томе што се мало пише стварна литература а све више преовлађује публицистика. Није му јасно како је могуће да седам година после ослобођења нема ниједног доброг романа из савременог живота: „Модернизам, наш данашњи, постоји само у најавама, жељама, намерама, прогласима, чланцима, памфлетима и контрапамфлетима, па и у њима често као стари, рецидиван, ’великонадреалистички’, али као чињеница, као чињеница, Радомир Константиновићу, као опипљиво књижевно дело, он не постоји. Мода? - она да.” Не жели да га неко погрешно схвати да се он залаже за конзерватизам, али сматра да модернисти не пишу довољно о садашњности и изазовима друштва и времена.

И у другом делу „Књижевних разговора” поново говори о недостатку романа из

---

108 Зоран Мишић, „Око једне књиге и њеног наслова”, *Сведочанства*, бр. 4, 6. мај 1952.

109 Борислав Михајловић, „Књижевни разговори 1”, НИН, 11. мај 1952, стр. 7.

савременог, градског живота.¹¹⁰ Сматра да је управо сукоб модернизма - конзерватизма успорио цео тај процес и да су писци потрошили снагу на расправе а ништа нису урадили. Залаже се за модернизам који би донео мање манира а више уметничке истине, нове садржаје и погледе на живот.

У трећем делу пише о месту српске књижевности у европским оквирима.¹¹¹ Мишљења је да због тога што српска књижевност касни у односу на европску, писци по сваку цену морају да јуре и тако прескачу природни развој те почињу да једноставно присвајају и преносе оно што су негде прочитали.

У четвртном и последњем делу објављеном ове године бави се књижевном критиком и замера критичарима што се по сваку цену стално препиру и свађају, те у текстовима провејава тон нетрпељивости и лични сукоб.¹¹² По његовом мишљењу, превише је у њиховим текстовима заједљивости, подвала и заморних дискусија, при чему сам предмет спора остаје као „сироче у мраку, занемарен, нетакнут”. Смета му свеprisутна искључивост у приказивању књижевних вредности и безвредности: „Не говорим о оштрини мишљења, бритким, јасним и недвосмисленим принципима и њиховом доследном, безрезервном излагању и браћењу. Говорим о једној презреној врсти презирања свега онога што у нашој књижевности није саграђено или се не гради над уском платформом појединих група и групација. [...] Дисквалификација почиње већ код имена на корицама књиге или испод чланка. Ко покуша да не спада нигде, њега са свих страна саплићу ситне стреле ироније и несхватања. Ко покуша да истовремено проналази позитивне вредности и оцењује безвредности на једној, другој, трећој или појединачној страни, он бива проглашен за еклектичара, човека без става и принципа, професора, такмичара.”

Михајловић посебно замера тадашњим критичарима што у потпуности занемарују стваралачки напор писца о коме пишу и износи своју жељу као закључак текста: „Да већ једном потпуно нестане и као врста и као јединка, књижевни човек који туђ успех сматра својом сопственом увредом.”

Стеван Мајсторовић је Михизу обећао да ће он у НИИ-у бити „опозициони новинар у владином листу” и то обећање је испунио. Наиме, Михајловић 18. маја

---

110 Борислав Михајловић, „Књижевни разговори 2”, НИИ, 25. мај 1952, стр. 8.

111 Борислав Михајловић, „Књижевни разговори 3”, НИИ, 8. јун 1952, стр. 8.

112 Борислав Михајловић, „Књижевни разговори 4”, НИИ, 10. август 1952, стр. 8.

објављује текст „Зашто жуч?“ поводом чланака Чеде Кисића „Један Лалићев критичар“ и Миодрага Протића „Михајло Лалић: Први снег“, објављеним управо у НИН-у. Михиз диже свој глас против текстова који имају један једини циљ - а то је да увреде и омаловаже другог критичара. Тако текст Чеде Кисића, који се појавио недељу дана после текста Протића, сматра памфлетом чија је једна од главних особина жеља да се противник дисквалификује клеветама. Открива да је текст написао како би дигао глас против таквих метода у књижевним расправама, метода које противника желе да дисквалификују политички и људски: „Нико ваљда не жели да мири оно што је непомирљиво. Сви смо за оштар напад и чврсту одбрану својих књижевних принципа. Али зашто жуч?“¹¹³

И ове 1952. године Михиз наставља да прати нове књиге светских аутора објављених у Србији. Тако пише о књизи Мориса Херцога *Анапурна*, алпинисте који је на Хималајима остао богаљ.¹¹⁴ Књигу проглашава највеличанственијом страницом светског алпинизма, не по својој литерарној вредности већ због тога што је документ главног сведока, „сав створен од живота и догађаја“.

У тексту „Књига једног вајара“, насталим поводом објављивања књиге *О уметности и уметницима* Сретена Стојановића, Михајловић константује да је српска култура сиромашна књигама о уметности.¹¹⁵ Због тога је поздравио излазак ове књиге, али она није испунила његова очекивања - иако богато илустрована садржај је, по његовом мишљењу, скроз напавирчен, просечан, површан и патетичан.

Путопис Мирка Вујачића *Љубав делфина* следећа је књига чији је излазак Михиз испратио у часопису.¹¹⁶ На почетку чланка даје кратку историју писања путописа у српској књижевности, почев од Доситеја, Јоакима Вујића, Проте Матеје Ненадовића, Јакова Игњатовића...¹¹⁷ Појаву књиге Вујачића сматра врло значајном јер у њој види

---

113 Борислав Михајловић, „Зашто жуч?“, НИН, 18. мај 1952, стр. 9.

114 Борислав Михајловић, „Једна књига храбрости и другарства“, НИН, 13. јул 1952, стр. 9.

115 Борислав Михајловић, „Књига једног вајара“, НИН, 17. август 1952, стр. 8.

116 Борислав Михајловић, „Од Ријеке до Хамбурга“, НИН, 7. септембар 1952, стр. 9.

117 „Нашу књижевност су почели да стварају путници. Прво они што су из тамних балканских гудура догнали стада и донели крстове и оружје равнот Панонији која се прострла пред њиховим зачуђеним очима. Прва права белетристика, Доситејева аутобиографија, тако је много и тако често путопис. Да је Вук испричао свој живот, ти мемоари би значили изванредно много, али би били и путопис. Путешествије Јоакима Вујића, славословеће, уображено и не много истинољубиво лош је путопис, али је путопис. Изгубљене године на чудној траци живота Јаше Игњатовића, тамне и непрозирне, крију у себи теме и правце не једног путописа. Протини мемоари су и епика, и срма живота, борења и лукавости али су и путопис. Једном Ненадовићу је, ипак, било суђено да нашој литератури да прва дела која ће то бити и стварно и формално. Чика Љуба, први Европејац Србије, умео је да види и да прича, мало фамилијарно

пробуђено интересовање за путовањем. Међутим, примећује да је књига некако на граници између путописа и репортаже, јер су описи са путовања по Средоземљу и обалама Европе буквални и мало је дигресија и стварног приповедања. Такође, запажа да је у књизи много општих места - у лучком граду Северне Африке аутор описује квартове блуда, у Холандији краве и цвеће, у Немачкој вредноћу и солидарност, у Лондону говорнике из Хајд парка, саобраћај и рекламе. Због таквог штурог набрајања оног виђеног, према Михизовом мишљењу, у књизи нема нових сазнања и изненађења. Верује да је књига лишена суптилне опсервације, асоцијативности и смеле новине јер ју је аутор превише брзо и површно писао. Као једну од главних мана Вујачића као приповедача изваја његову неспособност да раздвоји битно од небитног, због чега је књига оптерећена незанимљивим причама о морској болести, бурама... Ипак, скоро као и увек, Михајловић не дозвољава себи да заврши текст а да не изнесе и неку похвалу аутору. Тако хвали, пре свега, интересантну композицију сачињену од кратких одломака различитих по расположењу, предмету и тону. Управо због тог честог мењања ритма, књига му није досадна. Такође, истиче ауторов изванредан осећај за језик, његово велико умеће описивања предела и природе, као и смисао за детаљ.

Поводом шездесетог рођендана Ива Андрића Михиз објављује текст „Шездесет година Ива Андрића”.¹¹⁸ Непосредно се обраћа Андрићу и жели да му честита дан рођења и тако обележи датум који је веома битан за целокупну српску књижевну историју. У тексту говори о томе да ће Босна вечно да му дугује јер је у свом делу открио њену нарав, страст и душу, а српска књижевност јер је обогачена једном новом уметничком зрелошћу, изграђеним стилем и снагом визије, то јест, правом светском

додуше, мало наивно и простодушном, лако, али занимљиво топло, козерски. И данас су читљива та писма и са радозналешћу може да се прати тај први господски изданак сељачке кнежевине Србије и његови подвизи путника и новинара.

Када се сабере све и одмере све релације, дође се до закључка да је XIX век доста путовао, нарочито војвођански, комешао се и кретао Средњом Европом у потрази за послом, златом, трговином, знањима и авантурама. Па ипак је наша путописна литература оног времена танка, спорадична, недовољна да забележи чудне и занимљиве призоре и сусрете који су се одвијали по туђини. Ретки су у тој прози тренуци као онај из XVIII века када Доситеј Обрадовић на високом крову старинских кола победоносно улази и 'осваја' Лондон. Преовлађивао је тон анегдотичности, спољног зачуђеног посматрања и ретке, примитивне анализе. [...] Тај XX век дао нам је интелектуализовани путопис, ослоњен на знање, културу и песничку транспозицију, у много већој мери него на козерију и репортажу. [...] Исидора Секулић, Јован Дучић, Растко Петровић и Милош Црњански (овај последњи не увек и не до краја) вратили су овом, додуше само једном од многих занемарених родова наше литературе, чар транспозиције, суптилности, пробраног богатства речи и тона, обојености, мисли, једном речју чар уметности.

После рата путовало се још мање. Мислим књижевно, уметнички. Зацарила је новинарска репортажа са свим добрим и лошим особинама које ова врста нужно и ненужно негује.” (Борислав Михајловић, „Од Ријеке до Хамбурга”, НИИ, 7. септембар 1952, стр. 9)

118 Борислав Михајловић, „Шездесет година Ива Андрића”, НИИ, 14. септембар 1952, стр. 8.

прозом. Не заборавља ни да подсети да му и критика дугује, а пре свих његови савременици и читаоци. Моли Андрића да му не замери што му поводом рођендана пише честитку, јер зна да он у књижевности борави ненаметљиво, без рекламе и помпе: „Јер ретка је ово, изузетна прилика, уједно и дозвола и изговор и право за све нас читаоце да Вам можемо рећи крупне, узбуђене речи својих поздрава и жеља. И ма колико биле те речи велике, грубе и топле, или ситне, излизане и невеште, иза сваке од њих наћи ћете испрекинуту нит наше љубави и поштовања.”

Михиз пише текст о још једној књизи књижевних критика - овог пута о *Огледима* Милоша Савковића.¹¹⁹ Истиче његову огромну стваралачку енергију и снажање у различитим жанровима - писао је песме, романе, приповетке, путописе, позоришне хронике и рецензије, радове из историје књижевности, компаративне студије, уџбенике, књижевне есеје и чланке - али и сходно томе запажа расплнутост и недовршеност у једној, изабраној области. Осим тога, примећује и да је био потпуно противречан дух: изразито југословенски оријентисан у нашој књижевности и изразито француски опредељен у компаративним студијама, те се стално колебао између традиција позитивизма и социолошко-материјалистичке критике. У његовим есејима ишчитава јасну тежњу за поједностављењем и упрошћавањем и амбицију да створи нови поглед на књижевност и исправи мишљење Јована Скерлића.

Михајловић му замера што ниједног писца о којем је писао није подробније упознао и истражио, већ је донео суд на основу неколико текстова штампаних у периодици. Његов најпознатији оглед о Марину Држићу не цени много, јер сматра да је олако написан, уџбенички, комплетан али без нових података и погледа о овом писцу. Посебно му се не допада оглед о Јаши Игњатовићу, за кога каже да га је Савковић полувулгарно приказао. У огледу о Лази Лазаревићу проналази сувишну идеализацију Лазаревићеве патријархалности и прегршт нетачних идеја. Тај оглед сматра правим примером како је Савковић по сваку цену желео да полемише са Јованом Скерлићем и исправи његово мишљење. Закључује да је Савковић као аналитичар махом тачан, али не и исцрпан и инвентиван, да као посматрач уме да запази редак детаљ, а да је као стилиста веома неједнак јер је књижевник „често сметао научнику, научник стилисти, професор есејисти.”

---

¹¹⁹ Борислав Михајловић, „Милош Савковић: Огледи”, НИН, 21. септембар 1952, стр. 9.

Те године Просвета је објавила избор песама Гвиде Тартаља и Михиз је испратио излазак ове књиге.¹²⁰ Издваја три периода у стваралаштву Тартаља, сваки дуг једну деценију, у периоду од 1920. до 1950. године. Ти периоди, по његовом мишљењу, међусобно се разликују по вредности и домету, али сједињују у себи један исти песнички потенцијал. Тако сматра да је на самом почетку песничког стварања био најближи свом песничком изразу света, те верује да ће неколико песама из тог периода заувек бити познате. Запажа да је у почетничким песмама присутан смисао за атмосферу, танана дискретност, пејзаж је веома леп, а језик богат. Касније је, пре Михизовом мишљењу, постао роб моде и манира и био под великим утицајем Тина Ујевића, те је изгубио аутентичност. Најмање цени његово песништво после рата у којем су потпуно преовладали социјални мотиви.

Поводом објављивања Матошеве књиге *Есеји и фељтони о српским писцима у Србији*, Михиз је написао кратак и афирмативан текст-портрет о Матошу.¹²¹ Матош је, по његовом мишљењу, личност толико посебна да не може да га упореди ни са једном особом, ни у Србији, ни у Хрватској. Наводи шта је за њега све Матош: Хрват и Буњевац, боем Београда, Париза и Загреба, скитница са сјајним духом, антискерлићијанац, виолончелиста са болесном руком, Европејац који има слуха за сву егзотику Балкана. Посебно је духовита опаска да је Матош писац који је у књижевност унео толико много до тада непознатих мана, али да је то постала његова врлина. Михајловић схвата да је овом својом реченицом и он сам упао у матошевски парадокс. Проговара и о његовом новинарском раду и сматра да је он био новинар који је писао литературу. Истиче једну његову особину као посебну - дух којим је пленио. Схвата да је био оштар, изразит тип, „онакав какав се прима за брата или за крвника” и да је због тога имао толико пријатеља, али још више непријатеља. Описује Матоша у различитим ситуацијама, па тако каже да је он у литерарним и друштвеним сукобима ударао на неког силно, али са супериорним ироничним осмехом. Говори и о његовој љубави према Србији и објашњава је: „Волео је ту земљу са стотину лица овај старчевићанац и праваш најчистијег кова и написао о њој велике речи туге и ведрине.”

Понека Матошева мана провлачи се кроз овај текст, али ипак помало стидљиво и неупадљиво. Тако Михиз примећује да је Матош био човек духа, а не велики критичар,

120 Борислав Михајловић, „Гвидо Тартаља: Песме”, НИН, 12. октобар 1952, стр. 9.

121 Борислав Михајловић, „А. Г. Матош: Есеји и фељтони о српским писцима”, НИН, 26. октобар 1952, стр. 9.

да није био снажан мислилац, нити је имао изражена социјална убеђења, да је био човек тренутне интервенције и брзих противудара. Проналази и да је имао проблема при успостављању критичарског критеријума, па је због тога неког писца оцењивао са високог европског нивоа, а другог хвалио и штедео због личне симпатије и пријатељства. Такође, сматра и да је знао да не одмери покуду и похвалу, да префорсира детаљ, али је и поред тога у критикама био аутентичан писац, сјајан амбијентиста, портретиста и посматрач.

Михиз схвата да је у немогућности да на мало простора опише и разјасни своје схватање Матошеве појаве, па почиње просто да набраја шта је све Матош: „Био је Европејац по култури, националиста по опредељењу, артиста, еклектичар, антиреалиста, импресиониста, романтичар, индивидуалиста, конзервативац, традиционалиста, модерниста, идеалиста, сензибилиста, позитивиста, скептик, католик, антиклерикалац, релативиста, регионалиста, космополит, барокан, антиутилитариста, оптимиста, песимиста, парнасовац, ирационалиста, антидемократа, родољуб, бодлеријанац, субјективиста.”¹²² Објављивање Матошевог дела у српској књижевности Борислав Михајловић Михиз посматра као Матошев трећи боравак у Србији и радује се што ће се са његовим делом упознати и млади читаоци.¹²³ Даље говори о елокветности Матоша и о његовом великом, несистематском знању, које је сакупио читајући о свему, као и о човеку који је у себи сакупио искуства стечена у различитим срединама. Истиче његову способност да у туђем делу пронађе добар цитат, да не устукне од величине писца, већ да брзо и духовито изрекне свој суд, стилем који се издиже изнад свих других српских и хрватских писаца. Сукоб Матоша и Јована Скерлића схвата као нешто потпуно природно, али се не слаже са његовом жестином, јер је, по Михизовом мишљењу, тај сукоб бацио тамну мрљу на обојицу. Даје њихов лик у контрасту, једног наспрам другог: боем и емигрант - доктор књижевности и професор универзитета; лежеран артиста и „смејач”, човек са чврсто стегнутим вилицама, упоран у спровођењу идеје оптимизма и здравља; рафинирани скептик и ватрени ослушкивач свих нових звукова, убеђен, бескомпромисни чистач свега онога што не трпи; естетa антиутилитариста, велики пророк националних задатака литературе.

---

122 Борислав Михајловић, „А. Г. Матош: Есеји и фељтони о српским писцима”, НИН, 26. октобар 1952, стр. 9.

123 Реч је о делу А. Г. Матош, *Есеји и фељтони о српским писцима*, Београд, 1952.

Михајловић ове 1952. године пише још један текст о Марку Ристићу поводом објављивања његове књиге *Простор - Време*.¹²⁴ Одмах на почетку текста замера Ристићу то што су текстови у књизи потпуно неповезани те имају много више политички и интелектуални призвук него литерарни: „Марко Ристић је писац више културног но литерарног ранга, један литерарно настројени публициста. Што је он притом писац fine памети, велике културе, одличне писмености, малог талента и слабачке креативности, то су већ закључци који произлазе из самих његових текстова.”

Сам наслов књиге Михизу се такође не допада - сувише му звучи претенциозно и неодређено. Замера му да нема својих мисли па су му идеје превише књишке и конвенционалне, те духовито његове идеје назива мачком на сунцу. Најмање цени политичке чланке и у њима налази превише општих места, сладуњавости и упрошћавања. Признаје му једино аналитичност и асоцијативност, која је често књишка али занимљива и инвентивна. Такође, каже и да поседује велико знање и обавештеност и закључује: „Марко Ристић је типичан публициста ерудит који делује помало главобољно и стармало.”

Михајловић је поред српске књижевности редовно пратио и новитете у Хрватској те је пажњу посветио и новој књизи Мирка Божића *Курлани*.¹²⁵ Одмах на почетку рецензије каже да је књига веома добра, а да је Божић талентован писац пун страсти и темперамента. Хвали његов дар да приповеда натуралистички, неплашећи се да употреби јаке и скаредне речи те му је приповедање због тога грчевито. Закључује текст речима да је Божић писац ретке даровитости који добро опажа и познаје живот.

* * *

Почетком 1953. године Михиз одлази у Париз, али и даље вредно пише и шаље текстове НИН-у. Ове године објавио је 19 текстова: „У Паризу, оном католичком”, „Здравица”, „Угаони камен”, „Једна сезона у Паризу (1). Теме”, „Једна сезона у Паризу (2). Егзистенцијалистичко лудо племе”, „Једна сезона у Паризу (3). Мали жанр”, „Мирко Божић: Новеле”, „Једна сезона у Паризу (4). Две стране палете”, „Једна сезона

---

124 Борислав Михајловић, „Марко Ристић: Простор - Време”, НИН, 9. новембар 1952, стр. 9.

125 Борислав Михајловић, „Мирко Божић: Курлани”, НИН, 30. новембар 1952, стр. 11.

у Паризу (5). Путовати!"", „Једна сезона у Паризу (6). Људи", „Једна сезона у Паризу (7). Људи. [2]"", „Мемоари Јаше Игњатовића", „Велике тамне површине", „Да поломимо отпоре конвенционалности 1", „Да поломимо отпоре конвенционалности 2", „Да поломимо отпоре конвенционалности 3", „Одроњени брегови: осврт на нашу књижевност 1953", „Докле?" и „Алманах 1952. Савеза књижевника Југославије".

У првом објављеном тексту 1953. године Михиз пише о свом боравку у Паризу.¹²⁶ Велика љубав према овом граду ишчитава се из ових његових речи: „Паризу сви нуде и дају: ко део срца, ко пуну страст, ко целу душу уметника, ко немоћ и машту, ко голу жељу за успехом, а он све прима и само изабранима врати велике прегршти славе и туђих жеља. Случајни састанци постану догађаји, мала кафана храм успомена, просечна места светилишта." Даље у тексту говори о значају награде Гонкур и уопште о тренутном стању у француској књижевности. Већи део текста посветио је добитници награде Гонкур Беатрикс Бек и њеном роману *Леон Морен - свештеник*.

Након краће паузе, Михајловић из Париза шаље песму „Здравица", пре тога објављену у *Песмама*¹²⁷ и текст „Угаони камен", одломак из огледа о Бранку Радичевићу.¹²⁸

У јулу 1953. Михиз штампа први од седам текстова-репортажа под називом „Једна сезона у Паризу".¹²⁹ У овом првом наставку пише о чувеној париској библиотеци Арсенал у којој је проводио скоро свако послеподне, читајући француске књижевне часописе. Затим пише и о позоришним представама које је одгледао, као и о посетама музејима. У другом делу репортаже описује лепоту Сене, препричава догађаје из школе језика, говори о књигама које једноставно мора да купи увек када прође поред уличних продаваца.¹³⁰ У трећем наставку бави се „малим жанром" - париским авангардним позоришним представама и жали што српски театар не прати европске трендове.¹³¹ Четврти наставак репортаже посвећен је сликарству и групној изложби 1500 сликара у Гран палеу.¹³² Михиз каже да је тада у Паризу било 30000 сликара. Наравно, посетио је и Лувр, Же де пом и Ар модерн. Признаје да су му очи постале лакоме да види што

126 Борислав Михајловић, „У Паризу, оном католичком", НИН, 1. мај 1953, стр. 5.

127 Борислав Михајловић, „Здравица", НИН, 28. јун 1953, стр. 7; Песма је потписана Б. М.

128 Борислав Михајловић, „Угаони камен", НИН, 28. јун 1953, стр. 8.

129 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (1). Теме", НИН, 5. јул 1953, стр. 8-9.

130 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (2). Егзистенцијалистичко лудо племе", НИН, 12. јул 1953, стр. 7.

131 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (3). Мали жанр", НИН, 19. јул 1953, стр. 7.

132 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (4). Две стране палете", НИН, 2. август 1953, стр. 7.

више уметничких дела, али да је Париз град уметности и никако се не може све видети. У петом наставку пише о људима које среће у школи језика, који долазе буквално из целог света.¹³³ То му буди асоцијације и сећања на време проведено на Сајмишту, али долази и до поражавајућег закључка колико је земља затворена и колико млади мало путују и уче. У шестом наставку под насловом „Људи” Михиз покушава да да карактеризацију Француза.¹³⁴ Зачуђен је њиховом незаинтересованошћу за политичка дешавања, занимљива му је њихова колекционарска страст - наиме каже да тамо свако нешто скупља, неко слике, неко кутије од шибица, неко друштвене везе... У последњем наставку Михајловић наставља да говори о људима који живе у Паризу.¹³⁵ На почетку текста прво издваја клошаре који су веома бројни на улицама и који се разликују од бескућника у свим градовима света по свом пркосу и поносу. Чини му се да они намерно устрајавају у свом отпадничтву како би реметили елеганцију, луксуз и укусу града. Затим описује и друге људе које тамо среће: удовицу једног сликара, сиромашну контесу, младог Црногорца који је побегао из земље и постао професионални војник, лекара који је лично доказао своју теорију о преживљавању бродоломника без воде и хране...

Иако у Паризу, Михиз будно прати шта се објављује у земљи и пише рецензију књиге Мирка Божића *Новеле*.¹³⁶ Овог пута није задовољан књигом као што је био његовим *Курланима*. Наравно хвали Божићев покушај да се бави различитим жанровима - до тада је објавио четири драме, један роман и сада збирку приповедака. Не одабраваше избор наслова књиге јер сматра да у њој нема новела већ неколико сатиричних приповедака. Подржава га што је изабрао да пише сатире, јер их је мало било у тадашњој књижевности, али му замера што је у све то ушао некако површно, што је само загребао по површини и написао конвенцијалне текстове без довољно гротеске, карикатуре, ироније и сарказма. Такође, сматра и да није баш изабрао добре теме о којима ће писати, те је ишао на сигурно и писао о већ испречаним друштвеним проблемима.

Матица српска објављује *Мемоаре* Јакова Игњатовића и Михајловић пише веома афирмативан текст о овом писцу.¹³⁷ Назива га Балзаком српског грађанства XIX века,

133 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (5). Путовати!”, НИН, 9. август 1953, стр. 7.

134 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (6). Људи”, НИН, 23. август 1953, стр. 8-9.

135 Борислав Михајловић, „Једна сезона у Паризу (7). Људи [2]”, НИН, 30. август 1953, стр. 8-9.

136 Борислав Михајловић, „Мирко Божић: Новеле”, НИН, 19. јул 1953, стр. 9.

137 Борислав Михајловић, „Мемоари Јаше Игњатовића”, НИН, 4. октобар 1953, стр. 8.

који је потпуно јединствен у историји наше књижевности. Препоручује књигу као леп излет у прошлост.

У тексту „Велике тамне површине” Михајловић говори о свеprisутном јазу између просечног интелектуалца и савремене књижевности.¹³⁸ Свестан је да ниво образовања шире читалачке публике није на завидном нивоу и пита се како је могуће да држава нема макар десетогодишњи план за културу. Сматра да је недовољно јавних предавања о књижевности, историји, сликарству... чак и у Београду, те може само да замисли како је у провинцији. Истиче и да се већина културних друштава гаси због недостатка новца, да професионална позоришта гуше сваки аматерски покушај разних трупа. Једино решење за лоше стање друштва налази у томе да се под хитно више пажње посвети општем образовању, почев од школа па преко различитих предавања, текстова у часописима и књигама.

Михиз ове године у НИН-у објављује текст „Да поломимо отпоре конвенционалности” у три наставка - који је позив на покретање анкете о конкурс за изградњу Змајевог споменика поводом 50 година од смрти.¹³⁹ Затворен конкурс расписао је Одбор за Змајеву прославу и позвали су неколико вајара да поднесу скице. Михајловић жели овим текстовима да сломи „отпоре конвенционалности” и заосталости како би почели да се подижу споменици којима се нико неће смејати још пре њиховог откривања. Због тога покреће јавну расправу о споменику Змају и позива чланове комисије, уметнике и јавне раднике да искажу своје мишљење, јер је изградња споменика питање културне свести времена. У другом наставку текста на анкету одговарају вајари Риста Стијовић, Александар Зарин, Борис Анастасијевић, Олга Јеврић, књижевници Ото Бихаљи Мерин, Зоран Мишић, Васко Попа, сликари Мића Поповић, Стојан Аралица и други. Сазнајемо и да НИН није добио скицу макета са конкурса како би их објавили. У трећем наставку одговарају вајар Тома Росандић и сликар Миодраг Протић.

Један од најзначајнијих Михизових текстова 1953. године јесте текст „Одроњени брегови”, који је у ствари приказ књижевних дешавања током те године.¹⁴⁰ Одмах на почетку текста јасно каже да је Србија једина европска земља која нема теоретичаре,

138 Борислав Михајловић, „Велике тамне површине”, НИН, 18. октобар 1953, стр. 8.

139 Борислав Михајловић, „Да поломимо отпоре конвенционалности 1-3”, НИН, 1 - 15. новембар 1953.

140 Борислав Михајловић, „Одроњени брегови: осврт на нашу књижевност 1953”, НИН, 29. новембар 1953, стр. 9.

књижевне идеологе и есејисте. Осврће се и на претходну годину која је била сва у знаку сукоба модерниста и реалиста, испуњена брзим чаркама и сукобима. Истиче да је та борба била недоследна и најчешће нефер, те да су прокључале заборављене полемичарске страсти. О текућој 1953. години каже да је само наизглед неприметна и тиха, а да ће будућност показати да ли је можда била преломна или бар година почетка прелома наше послератне књижевности. Веома је задовољан што су главне борбе мишљења, како се сукоб модерниста и реалиста најчешће описивао, завршене и што је те године објављено неколико значајних дела, а још више што се чешће писало а ређе расправљало. Верује да је коначно пала једна књижевна догма и да се смањило утицај руске социјалистичке литературе те да бројни писци траже свој израз, неки нови модернизам и то подједнако у свим књижевним родовима и врстама.

Михиз даље у тексту говори о часопису *Нова мисао* који је на почетку излагања био сав нарогушен (као пример даје чланке Скендера Куленовића о Елију Финцију), али је успео да помири „старе” и „нове” и промовише другачији литерарни дијалог и нове вредности.

Овај Михајловићев текст изазвао је реакцију Предрага Палавестре који му је, пре свега, замерио то што толико простора даје *Новој мисли*, учинивши то тако да доведе читаоце у заблуду да је тај часопис „одронио брегове”.¹⁴¹ Палавестра Михизу пише отворено писмо у часопису *Млада култура* и замера му што је преуско сагледао стање у књижевности и читав један литерарни живот и његове немире оценио кроз неколико речи о струјањима у *Новој мисли*. Чини се да је Предрагу Палавестри овде промакла главна сврха овог чланка - он је још један покушај Михајловића да укаже на то да су борбе модерниста и реалиста непродуктивне, наметнуте и исфорсиране, а да литература од њих нема никакве користи. У таквој атмосфери писала су се публицистичка и навијачка дела, а права књижевност је заборављена. Михизу је највише сметало то што је савремена књижевност живела једино у изјавама, намерама и памфлетима, те је овај текст још један покушај да укаже да су ове борбе непотребне.

Текст „Докле?” настао је поводом предавања књижевника Пола Виалара, који је био председник једног од удружења писаца у Француској, у Београду.¹⁴² Михиз одмах наговештава да у тексту неће бити гостољубив и учтив, јер потреба да проговори јача је

---

141 Предраг Палавестра, „Писмо Бориславу Михајловићу”, *Млада култура*, бр. 16, 17. децембар 1953.

142 Борислав Михајловић, „Докле?”, НИН, 6. децембар 1953, стр. 9.

од лепог понашања. Такође, признаје и да није прочитао ниједну књигу овог аутора, као што није ни већина српских интелектуалаца. Засметало му је то што је гост о француском новом роману причао као да посетиоци тог предавања никада нису чули ни за једног писца, иако је тај догађај организовао наш Савез књижевника. Посебно му замера што је о књижевности говорио тако популаристички и препричавао им читав низ својих анегдота са славним писцима. На крају текста износи претпоставку зашто је овај писац тако говорио - наине веома ниско је оценио образовање и информисаност публике па се због тога трудио да говори што је више могуће уопштено и буквално. Због свега тога, Михиз пише овај текст како би убудуће организатори паметније изабрали говорника.

Последњи текст ове године у НИН-у јесте приказ „Алманаха Савеза књижевника Југославије за 1952. годину”.¹⁴³ Михајловић жали што овај зборник није боље приказао тренутно стање у књижевности. Замера члановима уређивачког одбора што су направили једну гломазну читанку која неће бити читана, то јест компромисну антологију. Не види јасно ни по којим критеријумима су бирани текстови. Проговара и о томе шта утиче на „живот” једне књиге, те сматра да она може да буде читана само ако има своју сврху и своју целину.

Михајловић извлачи основне замерке овог подухвата: текстови су непотребно поређани по азбучном редоследу презимена писаца, вештачки су се придржавали републичког кључа заступљености аутора, услед таквог редоследа текстова изгубљена је свака идејна замисао књиге и укинута целовитост због чега материјал делује сувише растрзано. Такође, пита се коме је књига намењена будући да је непрегледна, да су текстови готово па случајно бирани, да у њој нема никаквих општих података нити предговора.

* * *

Следеће 1954. године Михајловић објављује 22 текста у НИН-у: „Оскар Давичо: Човеков човек”, „Иван Дончевић: Пред зору”, „Ранко Маринковић: Руке”, „Зоран

---

¹⁴³ Борислав Михајловић, „Алманах 1952. Савеза књижевника Југославије”, НИН, 13. децембар 1953, стр. 9.

Мишић: Реч и време”, „Војин Јелић: Анђели лијепо пјевају”, „Тражим боју за своје небо”. Бранко В. Радичевић: Земља”, „Ни сумрак ни зора”, „Петар Шегедин: Мртво море”, „Др В. Латковић: Чланци из књижевности”, „Четири нова гласа”, „Александар Вучо: Распуст”, „О другој педесетогодишњици Змајева живота”, „Душан Баранин: Њих троје”, „Радослав Ротковић: Лађа тоне”, „In memorem: Ристо Ратковић”, „Роман о музикантима”, „За једног ’новог’ Андрића”, „Роман Младена Ољаче”, „Роман Ивана Ивањија”, „Лиза и Ото Бихаљи Мерин: Мала земља између светова”, „Један Србин у Младој култури”, „Ервин Шинко: Оптимисти” и „Јосип Видмар: Записи из критике”.

У првој резензији те године Михиз пише о *Човековом човеку* Оскара Давича, и текст је једна од првих критика ове поеме.¹⁴⁴ Оскар Давичо, тадашњи уредник *Нове мисли*, унео је у збирку низ формалних и тематских новина. Књига је, заправо, поетски дијалог са погинулим народним херојем Крстом Бајићем о различитим темама, пре свега о револуцији, идеалима, животу у миру... Михиз је излазак књиге топло поздравио и одмах истакао да је Давичо у *Човековом човеку* потпуно нов и другачији, али и виши, смелији и ризичнији. Запазио је да је храбрији не само при избору теме, већ и да је направио значајан искорак у формалном смислу те пишући драму у једном лицу уопште није поштовао границу родова. Михајловић сматра да је тај формални оквир поеме пратио унутрашња осећања Крсте Бајића и његову непрестану борбу. Истиче и неколико мана - пре свих, Оскар Давичо сувише је расплунут, неекономичан у изразу, те премало сумња у идеологију.

Михиз је предосетио да ће књига изазвати буру и да ће политика пресудити а не књижевна вредност дела. Збирка је заиста побрала велику пажњу чим се појавила. Критичар *Младе културе* делио је његово мишљење да поема има велику књижевну вредност, као и то да је Давичо у њој нов, смео и другачији.¹⁴⁵ С његовим мишљењем сложио се и Звонимир Голоб, критичар *Вјесника*, који је *Човековог човека* прогласио једном од најбољих књига у послератној књижевности.¹⁴⁶ Али, многи старији критичари или бар они који су били политички активни осудили су Давича скоро па на смрт, наравно књижевну. Негативни написи низали су се један за другим, а један од најжешћих напада изашао је из пера Танасија Младеновића с којим Михиз касније полемише у *Књижевним новинама*. О књизи су искључиво негативно писали и Пуниша

144 Борислав Михајловић, „Оскар Давичо: Човеков човек”, НИН, 1. јануар 1954, стр. 4.

145 Драгослав Грбић, „Оскар Давичо: Човеков човек”, Млада култура, 14. јануар 1954.

146 Звонимир Голоб, „Оскар Давичо: Човеков човек”, Вјесник, 24. јануар 1954.

Перовић (*Наша стварност*), Радослав Ротковић (*Побједа*), Густав Крклец (*Народне новине*) и други.

У следећем тексту Михајловић говори о недовољном познавању хрватске књижевности у Србији и недостатку слуха београдских издавача да штампају савремена дела из Хрватске.¹⁴⁷ Због тога поздравља штампање књиге Ивана Дончевића у Београду. Самог Дончевића карактерише као типичног реалистичког писца који није донео новине у књижевност, нити је у прози оставио јак лични печат. Замера му претеран конзерватизам и то што иде добро утабаним стазама те понавља већ превазиђене теме и мотиве. Иако добар посматрач, не дозвољава машти да се размаше и да да нешто друкчије те му је због тога, према његовом мишљењу, проза „литература без великог заноса и која не заноси.”

У тексту о збирци приповедака *Руке* Ранка Маринковића Михиз проговара и о кризи издаваштва и слабој продаји књига.¹⁴⁸ Боји се да књиге више нико неће читати и куповати, а с друге стране, готово свакодневно се штампају све квалитетнија дела: „Као да се раздрешило нешто, да су прсле неке бране па се ускомешало мртво, преозбиљно море наше литературе, нагрће талас за таласом и заглушује све новијим стваралачким замахом, наступају силовити млади писци, средња генерација баца све нове, све даље кључеве свога врења. Расту људи, домети, стаса једна књижевност за коју не треба бити пророк па рећи да ће остати забележена, као нагла полифона ренесанса, нужен стваралачки реванш за пусте, једнотонске дане чамотиње и компромиса, животарења.”

Михајловић анализира сваку новелу Маринковића и не налази му ниједну замерку, већ сматра да ће се ускоро појам новеле везивати уз његово име. Таленат овог писца одређује као зрео и хвали његову умешност да у привидан реализам утка своју сопствену визију једног невеселог, помало узалудног света.

У следећем тексту објављеном у НИИ-у Михиз први пут пише приказ књиге критика некога ко је његов вршњак и ко се бави књижевношћу неколико година као и он, а ко обично о истим писцима има потпуно друкчије мишљење.¹⁴⁹ У овом приказу Михајловић даје дефиницију посла критичара: „Стати над туђе дело, над туђу рану или сан, са хладним оком судије, са присвојеном, узурпираном наметљивошћу

147 Борислав Михајловић, „Иван Дончевић: Пред зору”, НИИ, 31. јануар 1954, стр. 9.

148 Борислав Михајловић, „Ранко Маринковић: Руке”, НИИ, 7. фебруар 1954, стр. 9.

149 Борислав Михајловић, „Зоран Мишић: Реч и време”, НИИ, 21. фебруар 1954, стр. 9.

интерпретатора, са недискретном многоглагољивошћу читаоца. Бити промашен или погођен ехо једне књиге, силом уметнути посредник између нечијег казивања о свету и тог замишљеног света, бити уши публике и њен говор свеједно да ли са слухом или без њега, са правом реториком или немушто. Никада се не моћи, због једне професионалне деформације, препустити једној књизи да те носи тамо куда хоће и може, и можеш, стално нешто вребати, уходити, трагати за преваром, за оном чврстом тачком где једно литерарно дело скрива свој пулс, дезилузионисати нешто што када није илузија не значи више ништа, дешифровати механизам који је тако довољан самом себи и без твојих грубих прстију којима хоћеш да сазнаш како то иде, куда, успављује, буди - бити радознано дериште под маском ироничног и лажно старачког свезналаштва - увек ми се тај посао, једини кога заправо радим у животу, чинио некако бесмислен, извитоперен и кад нисам увек мислио да је паразитски.”

Књигу Зорана Мишића оцењује као добру и док је чита има утисак да критика и није баш тако узалудан посао јер може да прикаже читав један мисаони и емотивни свет писца. Запажа развојни пут Зорана Мишића и много више цени његове критике настале касније, почетком педесетих од оних послератних. У тим раним критикама био је стегнут, док је у новим његова фраза зрела, мисао му је прецизна, идеје недвосмислене, а судови одређени. Посебно хвали његов осећај за стих, познавање савременог светског песништва, развијен аналитичан дух и добар стил.

Михиз још један текст посвећује савременој хрватској књижевности, овог пута новом роману Војина Јелића *Анђели лијепо пјевају*.¹⁵⁰ У његовом роману, осим натуралистичких описа, запажа лиризам те каже да је успео да напише књигу која је „мутна и кошмарна и крвава па ипак чиста и лирска и топла.” Посебно цени његов дар за композицију, те начин на који спретно спаја мирно приповедање са запевком, молитвом, песмом и шапатом.

У марту 1954. године Михиз пише о збирци поезије Бранка В. Радичевића *Земља*.¹⁵¹ Сећа се како га је први пут видео 1945. на књижевној вечери у „Иви Лоли Рибару”, где је читао своје стихове. У међувремену је све више писао, али се Михајловићу чинило да није постао песник: „Није створио поезију. Делио је судбину

---

150 Борислав Михајловић, „Војин Јелић: Анђели лијепо пјевају”, НИИ, 7. март 1954, стр. 9.

151 Борислав Михајловић, „Тражим боју за своје небо”. Бранко В. Радичевић: *Земља*”, НИИ, 28. март 1954, стр. 9.

своје песничке генерације, писао песме за леви и десни џеп, плаћао данак моди и морању, покушавао да угоди и разгоди, губио себе, нетражењем налазио нађено.” Осврће се и на опште стање у тадашњој српској поезији и недостатак добрих стихова посматра као део једне опште атмосфере у којој су песници стварали песме превише извештачене и „костимиране”, без правих тема и осећања. И сам Бранко В. Радичевић био је део тог истог манира, све до објављивања збирке *Земља* - тада је, према Михизовом мишљењу, коначно постао песник: „Боје су му од земље и од страсти. Од земље је чврсто сплетено корење, чвораво дрво, орање ледина, подземни мрак грања, од страсти је све друго, од кључале и путене љубави, од девојке наге и крупне, податне, ломљене и неломљиве.” Његове стихове сматра најпутенијим у српској књижевности.

Иако је решио да не пише о књигама о којима нема добро мишљење и које не може да препоручи читаоцима НИН-а, Михајловић је направио изузетак и написао рецензију књиге приповедака Марка Марковића.¹⁵² По његовом мишљењу, књига је сувише конвенционална, површна, са крупним речима без дубине и баналним личностима, клишеираним реченицама, немаштовитом дескрипцијом... У његовим приповеткама не налази ни атмосферу, температуру, живост...

Новела *Мртво море* Петра Шегедина оставила је јак утисак на Михиза - и он о њој пише да је чудна, недоречена, заустављена у простору и времену, тешка и добра књига.¹⁵³ Док је читао приповетке стално је осећао личност писца - „суморног без меланхолије, намрштеног без зле воље, загрцнутог од тамних страна живота...” Веома цени његов приповедачки дар: „Једна динамика заустављена до статике, до брзог кратког цртежа одломљених карактера, парче живота исплутало на водама атмосфере, неистина живота учињена истинама једном креативном моћи визије, јер Петар Шегедин не преписује живот, не документује стварност и то изричито каже. [...] Медитативан и у основи тужан писац људских промашаја и човекових промашености он у исти мах носи опречну црту наклоности ка натурализму, својој жељи за широком, слободно повученом линијом он додаје пипав вез детаља, скоро болесној љубави за бизарно и чудно трезвен тренутак контраста, противуречан сам себи, он стално води шапутав дијалог између једне апсолутности свога света и његове истовремене произвољности, условности.”

---

152 Борислав Михајловић, „Ни сумрак ни зора”, НИН, 11. април 1954, стр. 9

153 Борислав Михајловић, „Петар Шегедин: Мртво море”, НИН, 18. април 1954, стр. 9

Излазак књиге *Чланци из књижевности* Вида Латковића Михајловића је инспирисао да проговори и о раду књижевних историчара. Мишљења је да се тадашњи књижевни критичари не посвећују подједнако историји и књижевности те да много више пишу о историји. Такође, истиче да је недовољно објављених критичких издања текстова, да је већина архивске грађе несређена, библиографски рад потпуно запостављен, па се стално понављају једни исти, конвенционални судови о вредностима појединих писаца и њихових дела. У тој и таквој атмосфери стварао је и Видо Латковић те му Михиз признаје тачност изнетих података и студиозност, али му замера што примењује застарелу методологију, не доноси нове архивске податке и не истиче нове проблеме. Посебно не цени то што ни у једном раду није употребио естетско мерило при оцењивању писаца.

У тексту „Четири нова гласа” Михајловић износи своју радост због смене генерације у српском песништву и жели да овом рецензијом пожели добродошлицу песницима Ирени Вркљан, Гордани Тодоровић, Велимиру Лукићу и Јовану Христићу.¹⁵⁴ Њих четворо, према његовом мишљењу, прави су настављачи спиритуалне линије српске поезије Диса, Црњанског, Лазе Костића: „Антибоеми, афабулисти, неспонтанисти, рефлексивни, избалансирани, алегорични, каткад симболисти, понекад књишки, ретко неодмерени, никад сентиментални, увек врло образовани...” Сво четворо направили су заокрет и прекинули традицију надреализма и социјалне лирике те увели нове мотиве и теме у поезију: метафизичност, проблем човека на земљи, апсурд, егзистенцијалне проблеме... Посебно је занимљиво што Михиз у овом тексту тачно предвиђа да ће Јован Христић ускоро постати есејиста.

У следећем тексту Михиз доноси рецензију новог романа Александра Вуча *Распуст*.¹⁵⁵ Роман му делује недовршено и верује да ће добити наставак. Ипак хвали пишчев непосредан, фамилијаран тон, аутентичност атмосфере, распричаност и добро сликање епохе. Међутим, чудно му је што Вучо, један од носилаца модернистичког покрета између два рата, пише већ други реалистички и дескриптивни роман.

Михајловић текстом „О другој педесетогодишњици Змајева живота” жели да ода почаст Змају поводом 50 година од смрти.¹⁵⁶ Иза сваке реченице овог текста стоји једно

---

154 Борислав Михајловић, „Четири нова гласа”, НИН, 9. мај 1954, стр. 9.

155 Борислав Михајловић, „Александар Вучо: Распуст”, НИН, 16. мај 1954, стр. 7.

156 Борислав Михајловић, „О другој педесетогодишњици Змајева живота”, НИН, 30. мај 1954, стр. 9.

огромно поштовање према Змају, његовој поезији и уопште односу према стиху: „Волео је реч и знао је реч. Умео је, да баш је умео, савитљивост језика и сигурност свог небираног ритма, умео је токове реченице да заустави, креће, преобраћа у стакато својих богатих рима, умео је да поезију учини популарном, да је фамилизује, приближи земљи, помази, поигра се са њом.”

Следећи текст Михиз посвећује двојници писаца - Душану Баранину и Радославу Ротковићу.¹⁵⁷ Осврће се на стање у српској књижевности и на константан недостатак добрих романа и романописаца дугог даха, као што је некада био Јаков Игњатовић. Управо због тога се у јавности и стручним круговима непрестано осећа жеђ за добрим романом те се готово сваки покушај пропрати у штампи. Ова два романа о којима сада пише не цени и назива их „пратилачким” романима, хорског порекла, средње линије и општег места, који су препуни клишеа. Роман *Њих двоје* Баранина сматра чудном мешавином *Сеоске учитељице* Ранковића и романа Мир-Јам. Не оцењује много боље ни роман *Лађа тоне* Ротковића. Мишљења је да је изабрао добру тему - побуну морнара у Боки 1918. године - али да није знао шта са њом да уради већ је фабулу непотребно развукао неуспелим психологизирањем.

Овај текст изазвао је реакцију редакције часописа *Сусрети*.¹⁵⁸ Тако они Михиза називају „недоследним апологетом посљедних крикова моде у литератури” и обичним позером. Његову критику оцењују као сијасет професорских, строгих, царски неопозивих анегдотских грдњи. Највише их је испровоцирало његово помињање њиховог часописа у негативном контексту и овај текст је у ствари само злопамтилачки покушај да га омаловаже. Апсолутно нису бирали речи којим ће га напасти и дозволили су себи да га назову насртљивим поборником денди-логике и бикини костима у југословенској литератури. Михиз на овај њихов напад није одговорио, вероватно због стила и количине жучи којим је написан, а можда и због ирелевантности самог часописа.

У кратком тексту „In memoriam” Михајловић бележи смрт писца Ристе Ратковића.¹⁵⁹

Следећа рецензија у НИН-у посвећена је роману *Ноћне птице*, данас

157 Борислав Михајловић, „Душан Баранин: Њих троје; Радослав Ротковић: Лађа тоне”, НИН, 20. јун 1954, стр. 9.

158 Редакција, „Агентат Бориса Михајловића на Сусрете”, *Сусрети*, бр. 8-9, 1954, стр. 653-655.

159 Борислав Михајловић, „In memoriam: Ристо Ратковић”, НИН, 27. јун 1954, стр. 9.

заборављене хрватске књижевнице Душанке Поповић Дорофејев.¹⁶⁰ Из њеног романа Михиз ишчитава стварно познавање теме о којој пише - живот музиканата, али налази доста општих места, празну реторику, конвенционалност...

Поводом изласка *Изабраних приповедака* Иве Андрића Михајловић пише још једном о својој књижевној „симпатији” Андрићу и жали што један такав писац још није добио монографију или озбиљнију студију.¹⁶¹ У његовом делу ишчитава метафоре које нису очигледне већ су скривене и чекају да буду пронађене и истражене. Он то не може да уради у кратком, новинском тексту, али жели да тај текст буде подсетник на то да Андрић није само писац једне средине и једног времена, писац сведок, реалиста и фактограф, већ је он све то и још много више, те заслужује једно ново ишчитавање.

Овај Михизов текст веома је битан јер је међу првима, а највероватније први, изнео једно друкчије тумачење Андрићевог дела, потпуно сигуран да се у овом писцу крије „моћна фигура мислиоца коме је социолог само извидница, а његова Босна само медијум да помоћу ње и у њу смести крупну архитектуру своје мисли и своје поезије”. Након овог текста и други критичари писали су о Андрићу не само као писцу који исписује историју свог завичаја, већ као о аутору који се бави универзалним темама људске душе.

Михајловић будно прати дешавања у српској и југословенској књижевности те пише рецензије нових романа Младена Ољаче и Ивана Ивањија. У тексту о роману *После поноћи* Ољаче, Михиз дели писце према начину писања на оне који пишу главом - аналитичари, срцем - романтичари, оком - опсерватори и слухом - анегдотичари, а Ољачу смешта у посебну категорију - писаца који пишу темпераментом.¹⁶² Његов темперамент, по Михизовом мишљењу, скроз је дечачки, несташан, непреврео, смео, хировит, површан, шеретски, оштар и храбар. Управо такав темперамент одредио је квалитет романа - олако и брзо писање провејава са сваке стране, али и потпуна депоетизација села, тако ретка у дотадашњој српској књижевности: „Тако је када се дочита ова књига, крај задовољства да се и код нас почело писати о савременим и ’незгодним’ темама и то писати на начин искрен и несимулативан, остаје и једна жалост што ова књига није довољно згуснута и довољно зрела да литературом понесе

---

160 Борислав Михајловић, „Роман о музикантима”, НИН, 4. јул 1954, стр. 9.

161 Борислав Михајловић, „За једног ’новог’ Андрића”, НИН, 29. август 1954, стр. 9.

162 Борислав Михајловић, „Роман Младена Ољаче”, НИН, 12. септембар 1954, стр. 9.

онолико колико је хтела и смела.”

Аутобиографски роман *Човека нису убили* Ивањија дубоко је дојмио Михиза. Веома му је тешко да пише о њему јер је живот исписао странице страховне и језиве: „Како се закорачи у ову књигу и њене кошмаре човек осети потребу да ћутањем ода пошту жртвама чији мали део евоцира њена инкантација. И зажали, као што то чиним ја, што му је посао такав да неповерљиво, грубим прстима анализе мора да размршује такве нити које су све испреплетене од суза, грча и смрти.”¹⁶³ Књигу не сматра најбољим романом о конц-логорима у европској књижевности, али је она, по његовом мишљењу, истинита, поштена и добро написана.

Брачни пар Лиза и Ото Бихаљи Мерин објавили су те године књигу путописа *Мала земља између светова* и Михиз доноси рецензију у НИН-у.¹⁶⁴ Признаје да је имао недоумицу да ли да се уопште позабави овом књигом јер му је дотадашњи рад Бихаљија био познат и о њему није делио општеприхваћено мишљење да је „блистави есејист и дубоки мислилац”, а замерао му је и чињење разних компромиса и помирљив став. Ипак није желео да се препусти предрасудама и дао је шансу књизи. Као и увек, Михајловић проналази и добре особине писца о коме пише - добронамерност, вештину и верзираност. У самој књизи највише му смета обиље енциклопедијских података и добро знаних чињеница које се уче у школи. Мишљења је да Бихаљи није умео да изабере праве детаље из огромне документационе грађе.

У тексту „Један Србин у Младој култури” пише о недовољном превођењу српских писаца због чега су били готово непознати у Европи и свету.¹⁶⁵ Затим говори о изванредном покушају Зорана Мишића да у Паризу представи српске песнике, али и о омаловажавању и исмевању његовог поступка у *Младој култури*.

Михиз наставља да прати новитете у хрватској књижевности те овог пута пише о роману *Оптимисти* Ервина Шинка, обимном делу штампаном 20 година након завршетка.¹⁶⁶ Роман одређује као прави реалистички - фузија живота и литературе, са прегршт историјских личности. Као најважније особине ове прозе издваја искреност и спонтаност, а највише цени начин на који је поставио етичке проблеме - дискретно,

---

163 Борислав Михајловић, „Роман Ивана Ивањија”, НИН, 19. септембар, стр. 9.

164 Борислав Михајловић, „Лиза и Ото Бихаљи Мерин: Мала земља између светова”, НИН, 3. октобар 1954, стр. 9.

165 Борислав Михајловић, „Један Србин у Младој култури”, НИН, 24. октобар 1954, стр. 9.

166 Борислав Михајловић, „Ервин Шинко: Оптимисти”, НИН, 7. новембар 1954, стр. 9.

слободно, савесно и стварно.

Последњи текст објављен 1954. у НИИ-у посвећен је још једној књизи критика - *Записима из критике* Јосипа Видмара.¹⁶⁷ Михиз хвали овог словеначког критичара јер прати савремену књижевност и домаћу и светску иако се бави готово искључиво класичном књижевношћу. По томе га подсећа на Исидору Секулић, која је, по његовом мишљењу, била најрадозналија у српској књижевности и пратила сваки нови глас у свету. Књига Видмара личу му на њеног аутора - одмерена, озбиљна, студиозна и чиста. Видмара сматра више есејистом него критичарем, јер је врло ретко судија дела. Из његовог писања провејава један добар и савестан читалац који мисли док чита, као што мисли док пише. Не слаже се са већином његових теоријских подела и квалификација књижевности, родова и врста (мислећи ту пре свега на строгу поделу књижевности на лирику, епику и драму), али му је веома пријало да прати његову мисао, па макар понекад била и конвенционална. Хвали његову искреност и јасност ставова: „Једном речју ово је ретка књига код нас која је лишена позе.”

* * *

Иако од 1955. године Михиз није више запослен као стални критичар НИИ-а и даље активно сарађује са часописом и објављује 17 текстова: „Корени Добрице Ћосића”, „Миодраг Ђурђевић: Сенке над Београдом”, „Иво Андрић: Проклета авлија”, „Поново о једном поновљеном алманаху”, „Инспирисаност и неинспирисаност у критици”, „С раном рођења која се не лечи”, „Два нова песника”, „Бела жена Бранка В. Радичевића”, „Два нова романа Вјекослава Калеба”, „Једна паралела: Васко Попа - Миодраг Павловић”, „Станислав Винавер”, „Павле Угринов: Бачка запевка”, „Владан Десница: Пролеће у Бадровцу”, „Славко Јаневски: Село иза седам јасенова”, „Форме или униформе”, „Мирко Божић: Неисплакани” и „Само аплауз на отвореној сцени”.

Први текст ове године посвећен је роману Добрице Ћосића *Корени*.¹⁶⁸ Михиз Ћосића сматра настављачем приповедне традиције Лазе Лазаревића и Боре Станковића: „Данас [Србија] има овај роман. И писца младог, храброг, моћног. Отворио

167 Борислав Михајловић, „Јосип Видмар: Записи из критике”, НИИ, 12. децембар 1954, стр. 9.

168 Борислав Михајловић, „Корени Добрице Ћосића”, НИИ, 23. јануар 1955, стр. 9.

је срце Србије, загледао се у њега и није устукнуо. Видео је поноре, није их премостио лаким брвном извлачења већ се спустио у њих; видео је век коме се стварала од грудви и меса, није га збунио, заронио је у њега; видео је тог човека 'хајдука, јатака и издајцу', погледао је право очима у његову храброст, није му сакрио кукавичлук."

Михиз веома цени Ћосићев роман и у њему види универзалност мотива и мисли - он није само историјска слика српског XIX века, нити само социологија српског сељака, нити генеологија једне породице, психологија људских страсти... већ све то истовремено. Због тога су, по његовом мишљењу, „Корени” песма о жељи да се јесте, да се било и да ће бити.

Посебно хвали композицију романа, његов јаки реалистички дар, али и склоност ка романтици и драматичном: „Ћосић не уме да мирује, да се одмори у мрваку, стално је у матици, ништа га не интересује сем захукталих тренутака узбуђеног човека."

На крају текста Михајловић наводи и неколико мана романа - прегрејаност и форсираност, одсуство ироније, на појединим местима реченица му је несигурна, неке споредне личности су шематизоване, по његовом укусу и патетике је превише - али каже да оне не штете много роману и да је и поред њих то најзначајнији роман српске књижевности до тада написан.

Следећу рецензију Михиз посвећује збирци приповедака *Сенке над Београдом* Миодрага Ђурђевића.¹⁶⁹ Цени његову приповедачку технику - црно-бело сликање Београда за време рата, намерни натурализам, црни хумор... Као најбољу приповетку у збирци, али и целом дотадашњем стваралаштву Ђурђевића, издваја приповетку „Мој брат”.

Михајловић поново пише о Андрићу, овог пута о *Проклетој авлији*.¹⁷⁰ Из сваког реда у књизи ишчитава Андрићеву мудрост о пролазности и судбини, његову хладну и отмену медитацију, кратко срезану реченицу, психолошку интервенцију и храброст шкртог стила. У *Проклетој авлији* осећа стопостотног Андрића са свим својим приповедачким бравурама и тајнама заната, оног писца „најсуптилнијих нијанси једног света и песника велике заједнице људских болова и радости."

Михиз доноси рецензију *Алманаха Савеза књижевника Југославије* за 1953.

169 Борислав Михајловић, „Миодраг Ђурђевић: Сенке над Београдом”, НИН, 30. јануар 1955, стр. 9

170 Борислав Михајловић, „Иво Андрић: Проклета авлија”, НИН, 6. фебруар 1955, стр. 9.

годину.¹⁷¹ Ни овим алманахом није задовољан као ни претходним, јер су критеријуми за избор текстова шаблонски, административни и аутоматски. Основни проблем види у томе што алманах не уређује један човек или неколико њих већ комисија па у њему, пре свега, нема једног квалитетног есеја који би свеобухватно приказао стање у књижевности у претходној години. Мишљења је и да недостаје библиографија изашлих књига, списак и карактеристике часописа, обим литерарне делатности (тиражи, број прочитаних књига по библиотекама...) и свега оног што би дало панораму једне књижевне године.

У марту 1955. године Михајловић пише о књизи књижевно-историјских чланака *Радозналостима* Живка Милићевића.¹⁷² Аутору замера исфорсиран научни став и потпуно одсуство стила. Издаја текст о Исидори Секулић са краја књиге, у којем је Милићевић одједном „показао зубе”, постао смео и полемичан, чак је покушао и да буде духовит, као убедљиво најгори у књизи. По Михизовом мишљењу, постоји једна неопростива ствар у књижевном раду, а то је „духовитост недуховитих људи, иронија примитивно темпираних бомби, трапави каламбури и жалосни вицеви буквалности.” Препоручује читаоцима да прочитају тај текст да би се „човек уверио до каквих све апсурда може да доведе једно злонамерно и буквално тумачење текста, како јефтина иронија може, удружена са извесном ограниченошћу, да се наруга основама литературе - духу, мисли, идеји, стилу, рафинованости, метафори.”

Михајловић у НИН-у обележава 75 година од смрти Владислава Петковића Диса и пише текст „С раном рођења која се не лечи”. Жао му је што је скоро па заборављен песник иако његови стихови то никако не заслужују. У тексту даје мање-више познате детаље и анегдоте из његовог кратког живота.

Михиз будно прати сваки нови песнички глас и у мају пише текст посвећен песницима Милошу Растовићу и Драгомиру Бодићу.¹⁷³ Осврће се и на тешкоће које млади, неафирмисани песници имају када се појаве на „песничком небу” и наиђу само на неразумевање и надмен став старијих колега књижевника: „Данас млади (а млади наравно значи нови) тешко пробијају оклоп наше ушанчане литературе и заузетих осматрачница. Нарочито песници. Знатно теже него пре једне деценије, када је сваки

---

171 Борислав Михајловић, „Поново о једном поновљеном алманаху”, НИН, 20. фебруар 1955, стр. 9.

172 Борислав Михајловић, „Инспирисаност и неинспирисаност у критици”, НИН, 20. март 1955, стр. 9.

173 Борислав Михајловић, „Два нова песника”, НИН, 15. мај 1955, стр. 9.

писменији текст и човек био добродошао да попуни ратом настале празнине.” Због тога Михајловић у овом тексту пише о двојници песника чију је поезију читао у рукопису јер нису успели да је објаве.

У тексту се осврће и на стање у тадашњој поезији - скоро сви млади песници пишу стихове који личе на Попине, Павловићеве или Црњанског и притом уредници књига и часописа заборављају да поезија настаје тамо где почиње личност, нова, своја и непоновљива и те исте стихове штампају: „Чини ми се да наша млада поезија све више постаје хор који са доста технике и рутине пева општа места.”

Двојница песника о којима говори о тексту, по његовом мишљењу, и поред јасног утицаја имају песничку личност и свој свет. Милош Раствојић, механичар по занимању, развијао је свој песнички манир током година и на почетку писао громогласну патриотску лирику, па онда љубавну и дескриптивну, да би на крају пронашао свој израз и писао интелектуалну, хладну и метафоричну поезију. Драгомир Бодић је мекши, топлији, шармантнији и језички богатији песник од Раствојића.

Михиз поново пише и о Бранку В. Радичевићу, о његовом роману *Бела жена*: „Роман о жени, и чини ми се, толико женски да је право чудо што га је написао мушкарац. Роман кратак, а довољан, строг да у свој круг не пропусти ништа што није битно за сужени, нишански поглед писца и јунака.”¹⁷⁴ Посебно цени стил којим је роман написан - Иванино казивање видно је експресионистичко, реченице су брзе, журне, лиричне.

У јулу 1955. бави се новим романима Вјекослава Калеба *Дивота прашине* и *Бијели камен* и одмах на почетку рецензије истиче да је овај аутор донео новину у послератну југословенску књижевност.¹⁷⁵ Иако и он пише о ратној тематици то чини на друкчији начин. У његовим романима открива утицај Хемингвеја и Фокнера, али никако пуко преписивање већ оплемењивање ионако ароматичног, густог и симболичног Калебовог израза. Цени његову способност да кроз најцрњу материју живота провуче једну „сунчану нит оптимизма”.

Један од најзначајнијих Михизових текстова ове године јесте текст „Једна паралела: Васко Попа - Миодраг Павловић”.¹⁷⁶ Ову двојницу песника издваја као

174 Борислав Михајловић, „Бела жена Бранка В. Радичевића”, НИН, 26. јун 1955, стр. 9.

175 Борислав Михајловић, „Два нова романа Вјекослава Калеба”, НИН, 3. јул 1955, стр. 9.

176 Борислав Михајловић, „Једна паралела: Васко Попа - Миодраг Павловић”, НИН, 24. јул 1955, стр. 9.

најзначајније песнике пете деценије XX века, као што су некад били Ракић и Дучић или Црњански и Растко Петровић - покретачи, заокретачи, модернизатори, истраживачи и творци, једном речју белези времена, међаши поезије и путокази развитка. Сматра да су Васко Попа и Миодраг Павловић у кратком периоду од неколико година толико заблистали да су „натерали” сваког критичара да заузме став, било благонаклон, било негаторски.

Иако је књижевна критика о њима говорила обично упоредо, Михајловић их карактерише као два „различита зрна” која су се јавила у исто време. Ипак, извлачи и неке сличности међу њима: радознао дух, смелост, прекид са традицијом, осећање за стварност, чежњу за интеграцијом, потпуни раскид са боемијом, псевдоромантизмом, дечачким идилама, песимистичким јадиковкама због љубави... Такође, обојица су, према његовом мишљењу, рефлексивни, интелектуални, модерни и урбани песници брзе метафоре, европски оријентисани. Будући да су били добро потковани стиховима светске литературе, у формалном погледу нису се ограничавали калупима и задатим формама те су у стихове претварали све што их је заинтересовало. Михиз истиче посебно то што су у поезију увели нове стилске фигуре и украсе, пре свих паралелизам и асиметрију, и обогатили савремену песничку форму.

Даље у тексту Михајловић даје и њихове разлике. Основну разлику налази у томе што Попа сваку тему коју започне заврши и изгради један песнички свет који је дефинисан циклусом, а Павловић само скицира или, како Михиз каже, набаца нову тему, нову могућност, мало се поигра и бежи даље, радознао и незаушављив. Такође, мишљења је да је сваки стих Попин незамењив, чист и кристалан, а Павловићев пун тајни и могућности, па због тога покретан, мутан и неуловљив.

Према Михајловићевом мишљењу, Попа је зрео песник, скроз дефинисан, који често уме да буде декоративан и умиљат, а Павловић некако стоји по страни као посматрач и судија, те је хладан, строг и проницљив. Попа се игра, пристрасан је, нежан, често бодри и навија, а Павловић је објективан, незаинтересован и продоран, па их једном речју Михиз описује као лед (Павловић) и жар (Попа).

Из текста сазнајемо да Борислав Михајловић посебно цени Попино бављење језиком, његову прецизност у форми и тежњу ка најситнијим нијансама. Чак верује да када би се избацила само једна реч, цела би се песма разрушила. С друге стране, допада

му се и распричаност и дисхармонија Павловићева, његова разгранатост, контрадикторност и, како каже, „стоокост”. Закључује да је основна њихова разлика у начину на који гледају свет око себе - Павловић искључиво верује у разум, а Попа у срце.

Поводом смрти Станислава Винавера Михиз у НИИ-у објављује некролог.¹⁷⁷ Никако не може да повеже реч смрт са њим: „Изгледао је као стална, непромењива присутност у књижевном Београду, као да је одувек ту буран, брз, разбарушен и многорек.” Не жели да некролог зазвучи патетично и сентиментално, али мора да остави неколико речи као спомен на њега, по свему јединственог у српској књижевности: „О свему је имао да каже своју луцидну иако често сасвим произвољну реч, свуда је уносио свој захуктали ритам који не мари много за прецизне сразмере, кроз све протезао свој темперамент каприциозан, парадоксално сачињен од фамилијарности и објективизма, обавештености и импровизације, првог случајног импулса и дугогодишњих фиксираних идеја, кроз све је провлачио свој дух у коме се толико ствари тукло једна с другом: страствен национализам и широк космополитизам, енциклопедиска општа обавештеност и бизарна ретка знања, леви републиканизам и крајње десне оријентације, ноншалантност и озбиљна дисциплинованост пред послом, до краја живота жив и стваралачки импулс за ново и модерно и у исти мах једна архаизована приврженост неким старим митовима.” Михиз верује да ће тек у будућности моћи да се ствано истражи и анализира његово дело, да се провере његове теорије о мелодији и ритму, оцене његови преводи...

Следећа рецензија посвећена је првој збирци песама Павла Угринова (Васе Поповића) *Бачка заповка*.¹⁷⁸ Одмах на почетку текста Михајловић износи коначни суд - Угринов је врло обдарен песник и поезија му је своја и потресна. Хвали његову храброст да у центар поезије стави објективан историјски догађај - покољ у Бачкој: „Мењајући стално свој тоналитет и ритам и прилагођавајући их логици своје песничке конструкције, слободно компоњујући мотиве и варијације своје теме Поповић је осветлио многе углове једног ужаса, али је успео и да оствари целину једног крика. Користећи, врло транспоновано, неке елементе фолклорне заповке и тужбалице, једним више чистим и прецизним но богатим језиком, опсервацијом фином, тананом и тачном

---

177 Борислав Михајловић, „Станислав Винавер”, НИИ, 7. август 1955, стр. 9.

178 Борислав Михајловић, „Павле Угринов: Бачка заповка”, НИИ, 18. септембар 1955, стр. 9.

и онда када је (не ретко) бизарна, са дискретношћу којој ништа не смета стилизована патетика, Павле Угринов је створио сасвим зрелу поему, ужаснуту без гримасе, гласну од протеста без звекета реторике.”

Михиз *Бачку запевку* издваја као добар пример брзог и истрзаног стиха са експресионистичким елементима. Хвали његову оригиналност и као једину ману издваја местимичну распричаност и понеки „пресни” стих.

Поводом Просветиног издања избора из новелистичког дела Владана Деснице Михајловић пише рецензију.¹⁷⁹ Одмах на почетку текста одређује га као правог, квалитетног реалистичног писца, који има дар дескрипције али и који је психолог по вокацији те уравнотежује ове две особине „у оркестриран и дисциплинован метод прилазећи стварима и људима са спољашње стране и продирући постепено све више у дубину.” Према Михизовом мишљењу, овог писца пре свега занима „атмосфера човека”, различит склоп особина, расположења, карактера и менталитета. Цени његову дискретност, суптилност и праву меру за драматичност, хуманост, топлину, истинољубивост... Као најважнију ману издваја честе дигресије у новелама. Такође, не сматра да у формалном смислу доноси новине, али му је реченица добро хармонизирана, сигурна и прецизна. Текст закључује речима да је Десница писац озбиљног дара, осведочене сигурности, сугестиван, убедљив и упечатљив.

Просвета те 1955. године објављује први роман преведен са македонског - *Село иза седам јасенова* Славка Јаневског.¹⁸⁰ Михајловића је та премијера веома обрадовала и због тога се плаши да његова рецензија неће бити потпуно објективна. У тексту даје и дефиниције поезије и романа: „Поезија је творац и продукт језика у исти мах. С њиме стоји и пада. Роман је оркестрација језика, проба његове носивости, распона, зрелости.”

Не проналази нимало новине у стилу којим је писан роман, примећује мноштво клишеираних личности, као и велик утицај *Узоране ледине* Шолахова: „Без ароматичне густине сопственог стила, без чврстог координатног система сопствене мисаоне инспирације, овај роман ваљда није имао других претензија до да буде документ времена. Као такав он није неистинит, али је неуверљив, он није лажан, али је површан, он није неискрен, али је стереотипан.”

179 Борислав Михајловић, „Владан Десница: Пролеће у Бадровцу”, НИИ, 2. октобар 1955, стр. 9.

180 Борислав Михајловић, „Славко Јаневски: Село иза седам јасенова”, НИИ, 16. октобар 1955, стр. 9.

Можемо рећи да је ова рецензија, поред текстова о Марку Ристићу, ретка потпуно негативна критика једног дела произашла из Михизовог пера. Могу се на прсте једне руке набројати добре особине Јаневског које је Михајловић издвојио - уме да описује, добар осећај за лиричност, солидан пејзажиста и богат језик. То је то, тако да се наш критичар беспотребно плашио да га не понесе усхићење због првог превода македонског романа.

У тексту „Форме или униформе” Михиз се бави савременом књижевношћу, пре свега, актуализује проблем рецепције дела и да ли писци успешно стварају нову читалачку публику.¹⁸¹ Није задовољан како се нова дела пласирају јавности, нити ценом књига. Уз све то, ни књижевни критичари не доносе превише афирмативне и упечатљиве текстове који би испровоцирали и заинтересовали читаоце да књигу прочитају. Ни књижевне вечери нису боље - клишеирано, униформисано, увек исто: прочитају се две-три приповетке и неколико песама. Незадовољан је и конгресима писаца - „какав свечан и - празан скуп”, јубилејима - „сам шаблон до шаблона”. У тексту даје и конструктивне предлоге како да се интересовање за савремену књижевност оживи и створи шири круг читалаца. Цео текст звучи као један сан о земљи која брине о својим писцима, али и о грађанима и жели да им оплемени душу.

Михиз поново пише и о Мирку Божићу, овог пута о његовом роману *Неиспакани*.¹⁸² Примећује велик напредак у односу на време када је писао *Курлане* - сазрео је, постао сигуран, вештини је додао рутину, а рутини критеријум, постао је психолог, рафиновао израз... Фабулу романа *Неиспакани* оцењује као на махове врло драматичну, хуману и увек истиниту, а посебно цени што је Божић успео да пронађе свој стил - мрачан, оштар и тужан тон избијају са сваке странице. Једино му замера што нигде не налази уметнички или филозофски поглед на свет, али и поред тога роман је добар и вредан: „Божићев роман остаје једна зрела слика епохе и, упоредо са тим, роман пун правог, стварног људског живота и оног кога доноси једно време и оног који траје неукротљив кроз све преломе многих векова и маскенбалове епоха. Једно је то од најбољих уметничких сведочанства о животу наше провинције пред Други светски рат.”

---

181 Борислав Михајловић, „Форме или униформе”, НИН, 30. октобар 1955, стр. 9.

182 Борислав Михајловић, „Мирко Божић: Неиспакани”, НИН, 11. децембар 1955, стр. 9.

* * *

Следеће 1956. године Борислав Михајловић објављује девет текстова у НИИ-у: „Раскид Михаила Лалића”, „Два песника”, „Ћамил Сијарић: Бихорци”, „Новак Симић: Браћа и кумири”, „М. Булатовић: Ђаволи долазе”, „Изложба слика М. Б. Протића”, „Јубиларна белешка над Даворијама”, „Стеријине позоришне игре” и „На чудотворном врелу Ћопићевом”.

Михиз пише још један текст о новом роману Михаила Лалића, овога пута о *Раскиду*.¹⁸³ Жанровски одређује ово дело као роман-обрачун у којем овај писац поново доноси, како каже, „кржаве комаде живота”. Лалића сматра правим сведоком времена, али и сведоком људи, појединаца и ситуација. Погнуте главе партизана које Лалић описује на почетку романа Михајловић ишчитава као симбол читавог романа - наиме писац говори о великом понижењу као некој врсти језиве светлости.

Михиз није задовољан начином којим је Лалић третирао главног јунака. Чак каже да му је током читања то изазивало непријатност јер Лалић према комплексима Ника Доселића уопште није био критичан већ га је стално бранио, био потпуно пристрасан и на крају изградио један лик који није чист, те се не зна да ли се он каје пред својим друговима и Партијом или се каје због својих поступака према самом себи. Пита се да ли се можда писац поистоветио са ликом јер не верује да је начинио композициону погрешку те први и трећи део романа написао у трећем лицу, а други у коме је дат монолог Доселића у првом. Ипак, Михајловић и поред бројних недостатака романа истиче да је *Раскид* даровито написан, иако без довољно силине која избија са сваке странице *Свадбе* и без fine, лирске мекоће атмосфере *Злог пролећа*. Лалића и даље сматра снажним писцем чији је стил све сигурнији и чистији, језик прецизан и богат а опсервације једнако продорне. И у овом роману, као и у претходним, не налази пишчев смисао за хумор, већ на местима где је он био пожељан Лалић исписује незграпне полемике.

У следећем тексту објављеном у НИИ-у Михиз доноси неколико песама

---

¹⁸³ Борислав Михајловић, „Раскид Михаила Лалића”, НИИ, 1. јануар 1956, стр. 14.

Милоша Црњанског и Момчила Настасијевића, које је унео у антологију.¹⁸⁴

Сарајевска Народна просвјета те године расписала је конкурс за необјављени роман. На конкурс је победио Ћамил Сијарић са романом *Бихорци*. Михајловић је испратио излазак овог романа и потпуно је сагласан са одлуком жирија да је то веома вредно штиво.¹⁸⁵ Жанровски *Бихорце* одређује као психолошку „приповетку у рангу романа”, чија је тема живот у једном забаченом муслиманском селу под планином, непосредно након завршетка I светског рата.

Михајловић хвали језик Ћамила Сијарића и каже да је народни, стилизован и ароматичан. Примећује да је Сијарић био под утицајем народне поезије и Иве Андрића док је писао роман. Фабула романа, иако једноставна, веома му је занимљива, ликови су снажни, композиција вешто изведена са неколико ретроспекција. Посебно истиче то што је Сијарић успео да оживи буквално сваки лик у роману, описао је и објаснио њихове мисли и поступке. Сви ликови и главни и споредни граде једну атмосферу примитивну, пуну страхова и сујеверја, атмосферу фатализма и сензибилизма, религије без бога. Такође, сматра да је овај писац успео да реалистичким поступком донесе један потпуно нови пејзаж - лирски и присан. Као највећи квалитет романа Михиз издваја стил који је, како каже, на пола пута између метафоричности народне поезије и строге, сурове сведености Андрићевог стила.

У тексту „Новак Симић: Браћа и кумири” Михајловић износи разочарање што српски писци не пишу романе из савременог градског живота, већ се и даље баве селом и паланком, или историјским и ратним темама.¹⁸⁶ Покушава да пронађе узрок због чега се градски амбијенти не описују у романима те каже: „Нефиксираност наше градске средине, њена флукуалност, колебљивост физиономије, неизграђеност навика, нестабилизованост језика, зачетак тек основних конвенција и шаблона, све то чини ту средину једва ухватљивом, разноликом и зато безликом.”

Михиз је свестан да млади писци морају бити веома смели и храбри да би се ухватили укоштац са овом готово непознатом тематиком. У тадашњој српској и југословенској књижевности није постојала традиција градске, асфалтне прозе и писци

---

184 Борислав Михајловић, „Два песника”, НИН, 8. јануар 1956, стр. 8.

185 Борислав Михајловић, „Ћамил Сијарић: Бихорци”, НИН, 22. јануар 1956, стр. 9. Михиз нимало није погрешно што је овај роман препоручио читаоцима као веома квалитетан, јер је Ћамил Сијарић те године добио Југословенску награду за роман.

186 Борислав Михајловић, „Новак Симић: Браћа и кумири”, НИН, 26. фебруар 1956, стр. 9.

су морали да пишу новим језиком, да примене друкчију психолошку анализу, друкчије компоњују роман и потпуно промене опис пејзажа.

Симићев роман жанровски одређује као социолошки. Хвали композицију романа - успешно преплетање две паралелне теме. Део романа који се одиграва у београдској средини, по Михајловићевом мишљењу, много је слабији, шаблонски и конвенционалан. Примећује утицај америчке прозне књижевности између два рата на Симића, пре свега Дос Пасоса. Уз све недостатке ипак сматра да је роман писан једним полетним и живим језиком, те кратка, оштра реченица сече психолошку анализу. Међутим, опсервација у роману обично није прецизна.

Нолит те 1956. године године објављује збирку приповедака *Ђаволи долазе* Миодрага Булатовића и Михиз у НИИ-у доноси једну од првих рецензија овог дела.¹⁸⁷ Одмах на почетку текста каже да је књига вансеријска и да ће се књижевни критичари сигурно поделити на оне који ће је дочекати „на нож” и на оне који ће је дочекати „на усхићење”.¹⁸⁸ Чак размишља и о томе да постоји велика могућност да критичари књигу потпуно игноришу јер, како каже, не воле они проблеме, књиге са проблемима нити проблеме са књигама.

Михајловић признаје да му се обично написи усијају од похвала или смрзну због негативних речи, али овог пута жели да напише једну хладну, одмерену и прорачунату критику. Будући да је то Булатовићева прва књига, само на основу ње може да процени њеног писца и износи мишљење да је врло даровит, сигуран у себе и креативан. Такође, сматра да су му идеје стилски и садржински веома добре. Назива га прозаистом од расе који уме да прича и уме да види. Мишљења је да Булатовић својом прозом исписује једну „антиантропију”, уводећи у средиште збивања прљаве, гадне, мале људе из подрума, свет параноичан, злбан, тужан. Истиче и једну негативну страну таквог пренаглашеног, песимистичног писања - наиме, сматра да је Булатовићева идеја да прикаже пакао људског живота, иако добра ипак била прејака и преамбициозна јер његове мале људе не муче озбиљни проблеми, конфликти и фрустрације.

---

187 Борислав Михајловић, „М. Булатовић: Ђаволи долазе”, НИИ, 11. март 1956, стр. 9.

188 Михиз је добро проценио да ће књига поделити критичаре на оне „за” и оне „против”. Једни су га карактерисали као доброг писца „с оне стране зла”, а други као писца чији је „таленат у заблуди”, а ретко ко је те његове почетничке приповетке кроз разумео. Тако Велибор Глигорић књигу оцењује као рецидив већ одавно познатог натуралистичког сликања људског блата и ђубрета и систематску пропаганду морбилности увезену са запада. Чак га оптужује да се не усуђује да ухвати неки живи пламен из процеса једног друштва. (Велибор Глигорић, „Туђе”, *Савременик*, св. 4, 1956, стр. 474-475)

Издавају приповетку „Црн”, јер је у њој писац, како каже, на терену догођеног у стварности те је због тога она потпуно успела. Такође, сматра да је Булатовићев приповедачки свет нестваран, али жив, а слика овог света само је претекст за његове алегорије. Тачно наслућује да у његовим приповеткама постоје два слоја и да се испод све те аморалности крије „хуманизам смелог разголићивања најтамнијих људских страсти.”

У априлу 1956. Михајловић пише текст о изложби слика Миодрага Б. Протића, који му је био колега у НИИ-у и писао о сликарству.¹⁸⁹ Одмах каже да текст не пише из колегијалности већ зато што цени Протића као сликара. Једном реченицом успео је да тачно опише шта мисли о његовом сликарству: „једно сликарство конструктивно а не конструисано, поетско а не поетизовано, и срчано а не срдачно”. Са његових платна ишчитава строгост али и бујност, еруптивност и потајни сентимент.

Поводом јубилеја стогодишњице од смрти и стопедесетгодишњице од рођења Јована Поповића Стерије Михиз објављује кратку белешку и пита се да ли би се Стерија обрадовао да зна да је славан и после толико деценија.¹⁹⁰

Последњи текст у НИИ-у те 1956. године био је текст „На чудотворном врелу Ћопићевом”, у којем Михајловић пише о поновљеном издању његове књиге *Бојовници и бјегунци*.¹⁹¹ Износи занимљив податак да о тој књизи пише већ трећи пут, први пут је реферат читао пред колегама у дружини „Стражилово” у Карловачкој гимназији, други пут је то био семинарски на факултету, а сада коначно има прилику да напише и новински текст.

Као главни квалитет ране прозе Бранка Ћопића Михиз истиче његову способност да тако елементарно, приземно и истинито постави проблем судбине забаченог човека и заборављених људи. Лик Насрадин-хоце сматра једним од најбоље конструисаних у целокупној српској књижевности. По његовом мишљењу, Бранко Ћопић је у његовом лику зналачки сјединио комику личности из источњачких литература и мудрост из муслиманске народне епике. Осим њега, издавају и лик Мартина Пеулића коме је писац дао магијску моћ да се из ружне свакодневнице и тривијалности уздигне и живи у свом богатом и маштовитом унутрашњем свету. Због

---

189 Борислав Михајловић, „Изложба слика М. Б. Протића”, НИИ, 8. април 1956, стр. 7.

190 Борислав Михајловић, „Јубиларна белешка над Даворијама”, НИИ, 15. април 1956, стр. 10.

191 Борислав Михајловић, „На чудотворном врелу Ћопићевом”, НИИ, 18. новембар 1956, стр. 9.

свега тога, Михиз на крају закључује да су ране Ћопићеве приповетке пример како треба писати поетску прозу.

* * *

Последња година сталне сарадње Михиза и часописа НИН јесте 1957. година. Након тога објавиће у овом часопису још неколико текстова, најчешће поводом нечијег јубилеја. Те године штампа само четири текста: „Издржати”, „Догађај Стеријиног позорја 1957”, „Излет Миће Поповића” и „Отворена врата у Француској 7”.

У рубрици „Из дана у дан” посвећеној 80. рођендану Исидоре Секулић штампани су о њој кратки текстови Елија Финција, Радомира Константиновића, Миодрага Павловића, Зорана Мишића и Михиза. У свом тексту под насловом „Издржати” Борислав Михајловић честита Исидори, пре свега, што тако дуго и тако усправно стоји над многим нашим хоризонталама.¹⁹² Захваљује јој се јер деценијама мисли и размишља о стварима које би без ње сви заборавили те што, како каже, сеје семе свеколике људске културе и обогађује српску литературу стилем, идејом и знањем.

Текст је тако назвао јер је Исидора у животу баш морала да издржи - наиме морала је да се избори за своје место у потпуно мушком друштву у којем није било места за самосталне и успешне жене. Осим тога, сав паланачки менталитет сплетки и оговарања стално је био сручен на њу.

Михиз посебно истиче њен смисао и осећај за језик: „Јер нико код нас у књижевности, ваљда, није знао толико језика, и нико, ваљда, тако добро овај један као она. Није га мазила и кад се често играла њиме, није му дала мира извлачећи из њега увек и увек нов звук, нову боју, нову опругу синтаксе. Гонила га је да се савија, ломи, да пева високим гласом, да штекће иронију, да грми ораторијум, целом скалом емоције и разума. А имала је разума и емоције да створи своје литерарно дело које траје и које ће претрајати и њу и нас.”

У тексту о роману *Излет* Миће Поповића Михиз каже да је одувек знао да у

---

¹⁹² Борислав Михајловић, „Издржати”, НИН, 17. фебруар 1957, стр. 8.

сликару живи и приповедач.¹⁹³ Хвали његов путопис *Судари и хармоније* као најбоље написан путопис у српској књижевности, али недовољно запажен и читан јер га је написао један сликар, а не књижевник. Роман *Излет* сматра сасвим посебним у нашој књижевности и не личи му ни на један други роман, али личи на свог писца и на његов живот. Жанровски га одређује као први потпуно алегоријски роман у српској књижевности. Главни јунак на пустом острву ствара целу једну космогонију, свој свет и насељава га фантомима своје маште. Он као и уметници напушта шаблоне живота и нормалу и у себи открива читав један космос.

Борислав Михајловић посебно хвали тему романа, њену снагу и шарм. Срећан је и што је Поповић изабрао једноставну композицију, будући да је и иначе уверен да сви највећи романи света нису компликовано грађени. Задовољан је и језиком и стилем којим је роман написан те каже: „Овај заиста модеран роман нема у себи ништа од мутне (и досадне) синтаксе наше савремене модернистичке књижевности, ништа изокренуто у поступку, ништа насилно у фактури. Све је писано живо, јасно, са пуно нерва, стила и нарочито духа. Духа у метафори, у идејама, у стилу, у фрази.”

У тексту „Отворена врата у Француској 7” Михајловић се пита зашто је Удружење књижевника затворило своја врата и почело да се „петрифицира, конзервише, чува позиције, некако има тенденцију да је све званичније, бирократскије”.¹⁹⁴ Тако се пита и зашто се читав низ младих људи држи у, како каже, непријатној психози. Противи се и томе да свако мора да поднесе молбу за пријем јер је младост „природно поносна”. Подсећа да пријем у Друштво није исто што и упис у Црвени крст или Друштво пријатеља деце, већ је то признање таленту и способностима и на неки начин част, те не разуме због чега Друштво књижевника не позива у чланство оне који су квалитетни.

---

193 Борислав Михајловић, „Излет Миће Поповића”, НИИ, 14. јул 1957, стр. 9.

194 Борислав Михајловић, „Отворена врата у Француској 7”, НИИ, 29. новембар 1957, стр. 8-9.

Михиз и *Књижевне новине*

Иако је био стални критичар НИН-а Борислав Михајловић је током педесетих година сарађивао и са *Књижевним новинама*. Наравно, није често слао своје прилоге, али је у овом часопису објавио неколико значајних текстова, посебно 1952. године.¹⁹⁵

Сарадњу успоставља крајем 1951. и објављује чланак о *Летопису Матице српске*.¹⁹⁶ Текст није класичан приказ актуелног броја већ Михиз скоро цео чланак посвећује самом *Летопису*, то јест старцу-часопису како га зове, те пише о уређивачкој политици и његовом значају. Сматра да је *Летопис* увек ишао некако по страни од свих нових струјања и праваца у литератури, а најпарадоксалније је то што је тако било и када је био једини српски књижевни часопис. С друге стране, одаје признање уређивачком одбору јер једини негују историју српске књижевности и културе.

Следеће 1952. године објављује 10 текстова у *Књижевним новинама*: „Богдан Чиплић: Бурно пролеће”, „На својој постојбини”, „Књига препјева”, „Летопис Матице српске”, „Један песник хориста”, „Бранко Радичевић - Дечак”, „Бранко Радичевић - Очи растанка”, „Бранко Радичевић - Темишвар”, „Два Глостерава сина” и „Богдан Чиплић: Дивље јато”.

У првом тексту пише о новом роману Богдана Чиплића *Бурно пролеће*.¹⁹⁷ Говори о малобројним добрим романима у српској књижевности и о томе да се тих година много више писала поезија те због тога препоручује да се мерила за оцењивање савремене прозе спусте на нижи, прихватљивији ниво. Тако и он приступа новом роману Чиплића. Након педесетак страница био је пријатно изненађен и обрадован непросечном, несвакодневном дескрипцијом пејзажа, добрим описима амбијента, узбудљивим приповедањем са много ироније и смелости. Међутим, касније је, према

---

195 У књигу *Од истог читаоца* унео је текстове: „Богдан Чиплић: Бурно пролеће”, „На својој постојбини”, „Један песник хориста” и „Богдан Чиплић: Дивље јато”.

196 Борис[лав] Михајловић, „Летопис Матице српске”, *Књижевне новине*, 23. децембар 1951, стр. 3.

197 Борислав Михајловић, „Богдан Чиплић: Бурно пролеће”, *Књижевне новине*, 15. јануар 1952, стр. 5, 8.

његовом мишљењу, Чиплић беспотребно прескочио целих тридесет година те му остатак романа нимало не личи на почетак. Ипак хвали његову смелост да пише о послератном периоду и то о једном од најтежних момената - стварању сељачких радних задруга у пролеће 1945. године, али је мишљења да му се смелост ту и завршила: „Ту у избору теме почела је Чиплићева смелост и (са изузетком почетка романа) ту се, нажалост, и завршила. Све остало је репортерска конвенционалност.”

Процењује да су све мањкавости настале јер је Чиплић роман урадио пребрзо и није се стварно посветио писању, отуда у њему толико површности и алкавости. Ни ликови, по Михизовом мишљењу, нису довољно разрађени и живи, а чак је и неке ликове до краја романа негде изгубио.

Будући да ниједна Михајловићева критика није потпуно негативна тако и овде покушава да истакне оне ретке добре делове: „Има у току романа места која зазвуче складно, пријатно, резонантно, па и узбудљиво чак. Прошета нека крупна зеница по нечијим повијама, заплаве зачуђене дечије очи. Зачас вам буде топло, уздрхти сива грађа романа, живне интерес. Има ретко расутих места кад је опис на висини дочаравања слике (бабе на вечерњу, например), има тренутака када вам писац приреди брижљиво припремљено изненађење (крај романа). Има приповедачке рутине и течног казивања. Најће се местимично на жив, богат и колоритан језик. Човек се код таквих места дуго задржава и још му је теже да после настави и да се преда на немилост Чиплићевог површног, хировитог и случајног приповедања, у коме никако не знате да ли вас први заслужени застанак чека већ на следећој, или тек на двадесет страница даље.” (стр. 5)

Михиз у овом тексту даје и дефиницију добро написаног романа - довршен композициони план, зрела концепција ликова и радње и избегавање успутних дигресија. На самом крају саветује Богдана Чиплића како да постане добар писац те сматра да, пре свега, мора да се одрекне површности, да се сабере, одреди домет својих моћи и искористи свој добар осећај за природу, богат језик и смисао за атмосферу и амбијент, то јест да савлада занат писања.

У другом тексту те године Михиз пише о књизи Младена Лесковца *Чланци и есеји*, кога сматра есејистом од расе и дара, који савршено спаја знање и импровизацију: „Осетио је горку сласт ерудиције, развио у себи и смисао за синтезу и

смисао за пробран детаљ, уме да опсервира и сме да закључи. Једном речју он добро мисли, изврсно зна и лепо пише.”¹⁹⁸ Признаје да редовно чита оно што Лесковац пише и да од сваког текста очекује да га обогати.

Посебно му се допао текст „Српска књижевност у Војводини пре Велике сеобе” јер је у њему Лесковац вешто комбиновао доступне податке и исказао дар да схвати и нацрта епоху о којој говори, а као најбољи рад у целој књизи издваја текст „Георгије Магарашевић” због невероватног дара портретисања, како каже, сваки његов портрет сачињен је од ситних црта које склапа у целину. О самом Лесковцу Михајловић каже да је студиозан, сажет, да има добар осећај за пропорцију, а да су му сви текстови написани узбудљиво и занимљиво, пренапрегнутим стилем.

Михиз у *Књижевним новинама* доноси и кратку рецензију нове књиге Добрице Цесарића *Књига препјева*.¹⁹⁹ Оцењује да је Цесарић изабрао добар наслов јер није сваки превод песме препев, већ пуко превођење, а он је управо те песме препевао. У тексту пажњу посвећује самом послу препевавања поезије и истиче да је веома тешко радити препеве туђе поезије - пре свега јер снажна песничка индивидуалност оног који ради препеве може од туђих стихова да учини сличне његовим. Према Михајловићевом мишљењу, Добрица Цесарић успео је да то не уради и препеве је дигао на висину поезије, али и сачувао оригиналност преведених песника.

И ове године Михиз пише о *Летопису Матице српске* и избору Живана Милисавца за уредника.²⁰⁰ У тексту говори и о песмама Богдана Чиплића из збирке *Дивље јато*, које су објављене у новом броју часописа. На основу тих песама, као и још неких објављених у другим часописима, уочава да ће збирка донети један нови занимљив епски тон, истанчану социологију и добро погођену атмосферу.

Након изласка збирке из штампе Михајловић пише о њој у августу 1952.²⁰¹ Одмах на почетку рецензије каже да књига није ни дивља, ни јато, ни збирка песама, али да је успела, топла и симпатична. Будући да је тематика скроз локална, верује да ће је схватити и волети само они који су из Војводине, а да ће осталима стихови деловати сувише хладно. У њима ишчитава много атмосфере, пејзажа, амбијента, рафиниране

---

198 Борислав Михајловић, „На својој постојбини”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1952, стр. 3.

199 Б. [Борислав] М. [Михајловић], „Књига препјева”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1952, стр. 7.

200 Б. [Борислав] М. [Михајловић], „Летопис Матице српске”, *Књижевне новине*, 16. фебруар 1952, стр. 7.

201 Борислав Михајловић, „Дивље јато”, *Књижевне новине*, 16. август 1952, стр. 3.

социологије и етнографије: „Широким давним и равним путем пошао је Богдан Чиплић у своје ’бечејско детињство’. Срео је на том путу старе познанике: скелу, бостан, кукурузе, чамац, ветрењачу, звона, стадо, бару, ћерам, чарду, коло, бденија, чергаре, литије, гајде, прангије, боктерницу, сувачу (то су све наслови његових песама) и људе свог завичаја. Испричао нам је о њима по неку причу, анегдоту и присећајући се мало иронично, мало срдечно, мало одано равничарске егзотике и претпоследње војвођанске просечности насликао нам слику послова, људи и земље.”

Михиз у *Књижевним новинама* објављује и рецензију нове збирке песама Владимира Черкеза *Руже у олуји*.²⁰² Одмах на почетку текста износи мишљење да послератни период није идеално време за развој самосталности песничког израза и за „независно песничко ловиште” па отуда још један песник-хориста на књижевној сцени. Ипак у односу на претходне збирке Черкеза види позитиван помак - стихови су више лирски и емотивнији а израз је чистији и топлији. Михајловић и у новој књизи налази превише празне реторике и конвенционалности, те му замера што и нове теме које је увео у поезију - љубав, пиће, детињство - није успео да обради на нов и свој начин.

Михиз у три наставка доноси илустровану биографију Бранка Радичевића.²⁰³ Биографију започиње 1835. годином, када је Бранко уписао Карловачку гимназију.²⁰⁴ У другом делу он је свршени ђак и растаје се са Карловцима и Стражиловом.²⁰⁵ У последњем наставку пише о његовом боравку у Темишвару, где упознаје Вука Караџића, вредно чита књиге из богате библиотеке свог оца Теодора и пише прве стихове.²⁰⁶

Следеће године не објављује у овом часопису, а 1954. штампа само један текст - „Незнање или фалсификат Танасија Младеновића” - који је изазвао реакцију и одговор самог Младеновића, али и Славка Мићановића.²⁰⁷ Повод за полемику био је текст „Откровења Оскара Давича” Танасија Младеновића о поеми *Човеков човек*.²⁰⁸ Михиз на почетку текста јасно каже и да када не би позитивно мислио о овој поеми, ипак би

---

202 Борислав Михајловић, „Један песник хориста”, *Књижевне новине*, 1. март 1952, стр. 6, 8.

203 Илустрације је радио Мића Поповић.

204 Борислав Михајловић, „Бранко Радичевић - Дечак”, *Књижевне новине*, 12. април 1952, стр. 7.

205 Борислав Михајловић, „Бранко Радичевић - Очи растанка”, *Књижевне новине*, 27. април 1952, стр. 10.

206 Борислав Михајловић, „Бранко Радичевић - Темишвар”, *Књижевне новине*, 11. мај 1952, стр. 7.

207 Борислав Михајловић, „Незнање или фалсификат Танасија Младеновића”, *Књижевне новине*, 18. фебруар 1954, стр. 7.

208 Танасије Младеновић, „Откровења Оскара Давича”, *Књижевне новине*, 11. фебруар 1954, стр. 5.

морао да реагује против једне мистификације и беспримерног покушаја да се искриви и извитопери до супротности смисао једне књиге, те да се један од наших највећих живих писаца оптужи да је издајник и противник своје земље. Наиме, Младеновић је оптужио Давича да је написао политички, непријатељски спис и покушао да зада ударац изградњи социјализма. Михајловић ове његове речи доживљава као највећу бесмислицу, како каже, или покушај мистификације и подвале у целокупној историји српске књижевности. Због тога писање Младеновића доживљава не само као гротескно него и опасно, те не схвата због чега је то урадио: „Зато и нећу да говорим о њима, нећу да тврдим да је овај чланак написао реваншизам за наше раније, често заиста неправедне борбе у литератури и око ње, чија је и Младеновић једном био веома неоправдана жртва. Нећу ни да тврдим да је Танасије Младеновић, ситно шићарцијски, а сасвим погрешно, искалкулисао да је сада код нас, као, наступила нека коњухтура у којој је веома пробитачно нападати Оскара Давича, једног од чланова редакционог одбора 'Нове мисли'. Али оно што смем да тврдим то је да Танасије Младеновић или сасвим није разумео Давичову поему, или ју је схватио па, из било којих разлога, покушао да јој обрне смисао, искриви њену оштрицу и нападне је рафалом једне лажљиве полиичке пасквиле. Једно је при том сасвим сигурно: оно што је Младеновић написао није књижевна критика, то је политички памфлет веома слабе врсте.”

Осим тога, Михизу није јасно ни како је могао тако да нападне Оскара Давича, који је обновитељ родољубиве поезије, аутор „Србије”, „Жарка Зрењанина”, циклуса „Тамновање Светозара Марковића”, романа *Песма...* Пита се да ли Младеновић уопште може да се бави књижевном критиком када потпуно погрешно тумачи стихове.

Текст „Незнање или фалсификат Танасија Младеновића” није само напад на Младеновића већ је, пре свега, вешта и ефикасна одбрана Давичове књиге. Михиз користи политичке аргументе не би ли доказао колико је Младеновић био нефер према Давичу. Сам Младеновић у неколико каснијих интервјуа признао је да је текст писао по предлогу неких високих партијских функционера, те да је био инспирисан идеолошким мотивима, али и да је то био последњи текст у којем се бавио дневном политиком јер га је читава полемика након објављивања на неки начин отрезнила.²⁰⁹

На истој страни у часопису се налази напомена редакције „За слободан

---

209 Ратко Пековић, *Ни рат ни мир. Панорама књижевних полемика 1945-1965*, Београд, 1986, стр. 182-183.

разговор” - где се каже да ће *Књижевне новине* када буде било потребно да се поставе и продискутују битнија питања о савременој књижевности и уметности, увек дати простора савременим југословенским ауторима да искажу свој став, макар се уредништво са њим не слаже.

Одговор Танасија Младеновића штампан је у истом броју, на истој страни.²¹⁰ Младеновић верује да је Михиз овај напад написао како би одбранио своје мишљење о поеми исказано непосредно пре његовог текста. Налази да је Михајловићев тон увредљив и неучтив и, према његовом мишљењу, не заслужује да му се текст објави, а камоли да неко са њим полемише. Назива га Оскарским адвокатом чији је циљ јасан - да повиком о ждановизму унесе забуну међу уметницима, те му оставља слободу да и даље „звижди или урла”.

Те 1954, у *Књижевним новинама* и Славко Мићановић пише негативан текст о Михизу коме чак ни не признаје да је књижевни критичар, већ да само шири забуну пропагирајући нејасне идеје и наносећи штету српској књижевности.²¹¹ Чланак је написао поводом Михизовог текста о приповеткама Марка Марковића *Од сумрака до зоре* објављеном у НИН-у. Истиче да Михајловића доживљава као критичара који је у стању само да урла, који је све гласнији, грлатији и нестрпљивији. Замера му што је текст критике насловио „Ни сумрак ни зора” и тиме сугерисао читаоцима да ни не морају да прочитају рецензију већ да је одмах јасно да књига не ваља. Чак сматра да овај текст и није права критика већ да Михиз само омаложава и ниподаштава писца, ређа тврдње, судове и закључке без потребе да било шта докаже.

---

210 Танасије Младеновић, „У одговор Михајловић - Михизу”, *Књижевне новине*, 18. фебруар 1954, стр. 7.

211 Славко Мићановић, „Поводом једне критике. О чланку Ни сумрак ни зора Борислава Михајловића”, *Књижевне новине*, 29. април 1954, стр. 8.

Важнији текстови објављени у *Политици*

Михиз 10. новембра 1957. године објављује први текст у листу *Политика*. Периодичну сарадњу са овим новинама наставио је и следећих десетак година те објавио неколико веома значајних текстова.

Први објављени текст „Новинама реч мржње и љубави” у ствари је први део фељтона „Књижевни разговори”, који је штампао у овом листу.²¹² У то време када је текст написао Михајловић је био запослен као управник Библиотеке Матице српске и одмах на почетку говори о свом великом узбуђењу што ће поново писати за новине: „Па и ја, ево, отпочињујући серију својих фељтона у ’Политици’, не могу да се отмам утиску да отпочињем неку нову пловидбу. Пловидба ће то бити са новинским папирним једрима додуше, неће ме померити из овог провинциског града и испод крцатих полица старе библиотеке, ништа ми се ново неће десити кад моја наивна рукописна шара поново почне да бива новински слог и отисак, па ипак осећам, доврага, неко свечано узбуђење премијере. Ваљда је у густу, лепљиву боју новинарског заната канула нека кап крви и страсти. И зато на почетку, као у сваком ритуалном призиву, нека буду речи мржње и љубави. А ја волим новине, изгледа неповратно. Сто пута сам рекао себи да мрзим (и мрзео сам) ужурбани ток календара, да мрзим (и мрзим) површног, клиског, неухватљивог бегунца - дневни тренутак, да нећу пристати (и нећу пристати увек) да све своје дане потрошим у служби незасите, сурове ротације. Давила ме је, загрцавала краткоћа, испрекиданост даха (краткоћа, испрекиданост даха) уских новинских стубаца. Колико се мирније и слободније слаже у глави и у машини широки, незауостављиви слог странице у књизи. Има нешто мучно и механичко у сталном понављању, нешто неправедно и апсурдно у изненађењу које је правило, нешто подводачки у давању на парче. Када се пишу новине (и кад се читају уосталом) живи се у утиску и даје се утисак да се стално нешто дешава, а тако се заправо не догађа ништа,

---

212 Борислав Михајловић, „Новинама реч мржње и љубави”, *Политика*, 10. новембар 1957, стр. 15.

јер се све догађа помало. Лажу новине, страховито лажу говорећи истину само једнога дана, која је у исти мах и лаж сутрашњице и деманти јучерашњих истина.”

Михајловић се сећа како на почетку своје сарадње са НИН-ом није желео да се „зарази” и да почне истински да ужива у писању критика у новинама. Међутим, у томе није успео јер је одувек волео, како каже, брзи и непосредни контакт са људима, контакт који није припреман данима већ је спонтан и хитар, јер новине су „наметљив и горопадан сабеседник, који те нагони да га слушаш, уноси ти се у лице, брбља и важно и досадно, али увек гласно, помало простачки и невоспитано.” Говори и о томе како су новине послу књижевног критичара уједно и жртва и кривац и саучесник. Као жртва која подноси насиље уступиће мало простора за литерарне проблеме, као саучесник раструбиће сваку тиху реч и свакој примедби даће громки звек јавности, а као кривац нанеће том послу поразне и непоправљиве штете јер се тек нечији сан појавио у јавности а књижевни критичар га руши, оцењује и процењује и то на основу тог првог утиска након читања. Свестан је да је тај први утисак обично пренаглашен и претеран, али с друге стране, како каже, да није те лаке савести новинара не би било ни новина јер су они ти који „преко колена и преко машине диктирају у трену своју летимичну и брзу мисао о свему што је ново и непознато”. Јасно му је и да нису сви књижевни критичари спремни да уђу у тај „шарени вашар живота и изађу из својих златних одаја”, иако се само у дневним новинама савремена књижевност може приближити људима јер књижевне часописе ретко ко чита, те се у њима једино као у разгаламљеном оркестру могу издвојити солистички гласови од гласова хориста и од „галамцијских неслуховића”. Такође, зна и да новинска критика нема исту вредност као добро промишљен и исцрпан есеј, али је она најаву једног дела, она га популаризује и даје читаоцима могућност да лакше изабере шта ће читати. У тексту објашњава и које особине мора имати критичар који пише новинску критику - духовитост, даровитост, брзину суда, елоквенцију и способност да изазове ефекат, а са друге стране он плаћа цену мање студиозности и тачне процене.

У другом делу „Књижевних разговора” Михиз се бави тренутним стањем у српској књижевности и темама и манирима које писци савременици користе.²¹³ Запажа да је средином XX века српска уметност живнула и изашла из дотадашњих скучених и спутаних шаблона. Међутим, то није тако лако прошло, већ су се ствараоци одмах

---

213 Борислав Михајловић, „Окултизам. Књижевни разговори II”, *Политика*, 17. новембар 1957, стр. 15.

поделили на два табора и дошло је до сукоба између реалиста и модерниста, као и до сукоба између часописа прво *Књижевних новина* и *Сведочанства*, а онда и *Савременика* и *Дела*. Будући да је реализам изгубио битку, отворени су путеви за нове метафоре, визије, вертикале, мотиве и митове, те више форма није била једино битна већ је књижевна вредност избила у први план. Али и то ново имало је своје мане и лоше последице, што Михиз назива болешћу, то јест окултизмом, која је заразна, лако се шири и много је оболелих. Даље у тексту појашњава шта сматра под појмом окултизам - „чудна, фантастична, додолска, трагикомична наклоност великог дела наше савремене књижевности да ставља што је више могуће тајанствених препрека и спиритистичких смицалица између себе и читаоца, између своје често невелике мисли и искомпликованог израза, између идеје која се изражава и закучастих мистификација којим се то чини.” С обзиром на то да је пратио дешавања у европској књижевности био је мишљења да се тако замршено и конфузно нигде није писало, мислећи притом на израз а не садржај дела.

У тексту Михајловић јасно каже да нема ништа против тога што су психологија, филозофија, подсвесни и ирационални мотиви продрли у књижевност, али има против што већина писаца бежи од једноставности и разумљивости: „Све мање се пише ’нормално’, једна компликована техника хоће да игра дубину, све је теже наћи изгубљену мисао у лавиринту речи и обрта. Најједноставнија, најпростија саопштења увијају се у станиол бизарног и мистичну маглу небулоза, како би тако постала ’дубља’ и ’савременија’.”

Као пример добро написане књиге наводи Камијевог *Странца* - прецизне реченице, јасноћа израза, врло сложена стања и необична идеја. Осим њега добар пример, по његовом мишљењу, јесте и писање Кафке или код нас Иве Андрића који има најједноставније реченице у српској књижевности, а доноси највећи опсег проблема.

Михиз у тексту даје и дефиницију доброг стила и каже да он мора у себи имати једноставност, рудиментарност и јачину, те осуђује савремене српске писце што намерно компликују и отежавају читање па се у дијалозима више не зна ко говори, нити шта говори, композиције дела су све замршеније и самим тим неприхватљиве. Примећује и појаву непримерене поетизације прозе, пречесту употребу вербализама, пуких фраза и патетике. Такође, мишљења је да само ретки писци тако пишу јер су

талентовани већ да већина прати тенденције и моду и на силу свој стил мења до непрепознатљивости.

Михајловић жели да се јасно ограда и да објасни да овај текст није напад на модернизам, јер се увек борио да подстакне писце да употребе сва средства израза која ће његовом делу дати праве могућности, већ је он борба за једноставност и јасноћу израза, а тадашње тенденције у српској књижевности не види друкчије него као наметање новог монополизма и апсолутизма, што му је превише личило на моду опсенарства.

У трећем делу фељтона под насловом „Позајмити своје” Михајловић се бави проблемом блискости савремене литературе и савременог живота, те конкретно разматра колико су цитати, пасажии делови књижевних дела присутни у научним радовима, али и у говору људи у свакодневном животу.²¹⁴ Мишљења је да је у Европи веза између књижевности, науке и живота много јача, да се у делима научника цитирају мисли великих писаца и филозофа, да се чак и у наступима политичара у парламентима може приметити велика обавештеност и начитаност. Замера нашим научницима што се уско држе струке и своје терминологије и никако не повезују теме истраживања са темама литературе, али и живота.

У четвртом делу „Књижевних разговора” Михајловић не жели да разговара о књижевницима чија се дела овјављују, већ о онима који упорну пишу иако и сами знају да никада неће ништа штампати.²¹⁵ Такве писце назива страсницима и манијацима литературе који јој дају све, а којима она никад и ништа не може узвратити. Каже да их је до тада упознао већ доста и зато даје класификацију ових писаца. Дели их на: шићарције, манијаке, хуманисте, генијалце и сведоке.

Тип шићарција, према Михизовом мишљењу, скоро је изумрео, али га је било после ослобођења - то су они који пишу само да би се обогатили. Други тип - манијаци - тежа је класа од шићарција и њихова болест је неизлечива. Како запажа, они увек пишу поезију и чуде се што их нико не разуме. Хуманисти су према његовој подели диван, честит и поштен свет. Ненаметљиви су, воле громку фразу и патетику. Немају превише маште ни даровитости. Михизу сви генијалци личе једни на друге.

214 Борислав Михајловић, „Позајмити своје. Књижевни разговори III”, *Политика*, 24. новембар 1957, стр. 15.

215 Борислав Михајловић, „Једна мала карактерологија. Књижевни разговори IV”, *Политика*, 8. децембар 1957, стр. 15.

Афектирани су, мрзе све писце а посебно Иву Андрића иако га нису читали, сваког писца зову по имену и студирају обично историју књижевности. Скоро све генијалце сматра и удворицама који верују да се врата књижевности отварају ласкањем. Сведоци, по Михизом мишљењу, најчешће пишу прозу или љубавне песме. Мрзе литаратуру, а воле документ. У романима дају превише простора пејзажима и сентименталним и натегнутим дијалозима.

Свој четврти текст о Младену Лесковцу Михиз објављује у *Политици* и овог пута пише о његовој антологији бећараца.²¹⁶ У тексту не говори само о антологији већ и бећарцима као врсти народне лирске песме. Будући да су ове песме до тада биле потпуно скрајнуте и нико их није озбиљније проучавао и сакупљао, подухват Младена Лесковца одређује као битан моменат у историји наше књижевности. Мишљења је да је Лесковац урадио озбиљан посао и успео да читаоцима открије једну „чудесну област, изворну, народну, нашу”. Такође, сматра да је успео у својој тежњи да докаже да је бећарац један свет за себе, свет поезије, не трагичне и велике, али спонтане, свеже и аутентичне. Михиз жели да нагласи како је тежак посао био пред Лесковцем и каже: „Не, не може се тако лако и брзо изаћи на крај са особинама бећараца, тог необузданог стиха који није пробирач, у све се плете, свуда завлачи свој шпицасти иронични нос, о свему хоће нешто да каже, гласан, бучан. Помало прост, помного пуст. Он траје и мења се, крза и замлаћује, шешир је накривио над обрву своје речитативне мелодије, утегао у појасу своја два уска десетерца и не мисли да му је прошло време: пева он тако ових дана о задругама, нормама, новом правопису, па чак и о Лајки и сателитима.”

Михајловић одмах каже да не жели да пише о ситним замеркама антологији јер, пре свега, мора да похвали стрпљив напор и инвентивну радозналост Младена Лесковца да нам приближи ову поезију. Такође, жели и да разјасни да текст није написао како би се захвалио аутору због посвете у књизи, већ да би му се захвалио што је једној тако мркој литератури каква је одувек била наша књижевност донео један ведар, лак и шармантан тон.

Михиз у *Политици* објављује два текста о Бранку Ћопићу. Први текст настао је поводом штампања Сабраних дела овог писца, а други две деценије касније у којем истражује колико је Ћопић присутан у српској књижевности. У тексту „Сабрана дела

---

216 Борислав Михајловић, „Еј, ала смо се састали бећари”, *Политика*, 27. април 1958, стр. 17.

Бранка Ћопића” Михиз изражава своју велику радост јер су издавачке куће Просвета, Свјетлост и Веселин Маслеша имале слуша и укуса и штампали то капитално издање.²¹⁷ Док прелистава књиге има утисак да би се могла написати кратка биографија овог писца само помоћу наслова његових књига јер је он типичан пример писца чија је литература сједињена са животом. Посебно хвали његов хумор као редак дар, пошто је он оруђе „опако и наопако” и у кривим рукама може да буде груб и злобан, да повреди и превари: „Тек у правим рукама, оним најређим као што су у Чехова или Бранка Ћопића, он има нешто чаробно, спасоносно, лековито и тужно у исти мах. Ми од Матавуља до данас нисмо имали таквог лиричара хумора као што је Ћопић. Хумор је био и остао један од главних стубова свега што је створио Бранко Ћопић.”

Борислав Михајловић у тексту говори и о Ћопићевом језику и сасвим је у праву кад каже да је он посебан, свеж, мек, ведар и нежан, „сеновит као шума и каткад тужан као изненадна сета”. Док ишчитава странице његовог дела пред очи му искаче потпуно јединствен, само Ћопићев свет: „Нису то више били само пресни подаци живота, ни јединствена сентиментална или комична анегдота. Осветљен једним значајним и ведрим даром, живот је заиграо Ћопићеву игру препознатљиву у сваком ретку. Игра се та игра на оној осветљеној страни живота, игра је цело једно људство јарких карактера кроз бурне препреке живота и смрти, игра је детињасто и озбиљно, лукаво и занесено, древно и тренутно, уз фрулу фолклора, бубњеве рата и полифонију савремености.”

Михиз сматра да је у целокупној српској књижевности само један Бранко Ћопић те да му ниједан други писац ни не наликује.

У тексту „Присутност Ћопићева” Михајловић жали што је пропустио прилику да са Ћопићем разговара о правим темама.²¹⁸ Каје се што га није питао како је могуће да он као „велики смејач и засмејач” буде толико тужан, затим питао би га како се осећао када је Партија укинула Бога а самим тим и сећања на деда Раду и његове приче о вери. Волео би и да сазна због чега је он као највећи лирски приповедач писао и епске романе и да ли је нешто пропустио да каже...

Током 1958. године Михајловић објављује неколико значајних текстова у *Политици*. Први текст те године „Иван Галеб се игра живота и смрти” започиње веома лично и открива да би волео да упозна Ивана Галеба и да са њим поразговара пред

217 Борислав Михајловић, „Сабрана дела Бранка Ћопића”, *Политика*, 31. јануар 1965, стр. 16.

218 Борислав Михајловић, „Присутност Ћопићева”, *Политика*, 31. октобар 1987, стр. 11.

неком малом кафаном у провинцији.²¹⁹ Чак замишља и како он изгледа, иако се у роману он не описује - повисок, појак и мало погурен. Пита се да ли би му се црте лица смекшале када би се присетио догађаја из ушушканог детињства и да ли га је сломио тренутак када му је болест руке прекинула каријеру успешног виолинисте. Такође, желео би и да зна колико у његовој исповести има позе. Михиз би чак желео да му он буде пријатељ: „Зато бих волео да ми је пријатељ, старији пријатељ наравно, таман створен да опсени машту младића, он са богатом пртљагом свога живота, славе и беде, успеха и неразочарања, јер кроз све он пролази нетакнут, осмехнут болно и ведро у исти мах.”

Даље у тексту Михајловић говори и о самом роману, који сматра врхунцем стваралаштва Владана Деснице. Хвали га јер је доста напредовао од времена када је објавио *Зимско љетовање*. И даље сматра да он пише најпластичније описе у целој савременој југословенској прози, да је добар психолог, да има савршен осећај за атмосферу и истанчан хумор. Сада у новом роману, према његовом мишљењу, показује и неке нове особине, пре свега, смисао за композициону ширину и таленат да наметне проблематику дела. Посебно хвали функционалност композиције - преплитање садашњости и сећања са размишљањима о свом и туђим животима. Због свих тих особина оцењује *Пролећа Ивана Галеба* као прворазредни роман.

Други текст ове године посвећен је новом роману Душана Матића *Коцка је бачена*.²²⁰ Већ сам наслов овог текста „Коцка је чудно бачена” открива да Михизу роман није пријао и да је много више од њега очекивао. Зачуђен је чињеницом да је Матић уопште написао један такав праволинијски, конвенционалан роман, иако је одувек био писац који за нечим трага, размишља и промишља често веома искошено и бизарно, али увек смело. Такође, сматра да ни сам наслов књиге није одговарајући јер се ништа тако судбински није догодило. Не налази ни главну, носећу идеју романа, већ само много описа атмосфере, пејзажа и психолошких разматрања. Издваја овај роман као типичан пример неподударности интимних литерарних квалитета, склоности писца и његове теме романа. Душан Матић, према његовом мишљењу, рафиниран писац, прворазредни стилиста, писац тона и атмосфере, никако није могао да напише реалистички роман, у којем је свој главни квалитет - мисаоност - заменио

---

219 Борислав Михајловић, „Иван Галеб се игра живота и смрти”, *Политика*, 9. фебруар 1958, стр. 17.

220 Борислав Михајловић, „Коцка је чудно бачена”, *Политика*, 23. фебруар 1958, стр. 7.

фабуларношћу.

Поводом изласка из штампе *Антологије савремене југословенске поезије* Драгослава Адамовића Зире, Михајловић пише текст „Кад се песници исповедају”.²²¹ У тексту одаје почаст уреднику културне рубрике НИН-а што је годинама истрајно и упорно спроводио анкете у овом листу, молио и мамио писце да дају своје одговоре. Овог пута питао их је коју своју песму највише воле и успео је да сакупи 65 одговора и објави их у књизи. Михиз ишчитава њихове одговоре и зачуђен је одсуством духа и духовитости појединих песника, али и присуством конвенција и шаблона о „деци” која се сва подједнако воле. Изневерена су и његова очекивања да ће ова књига бити одговор на питање „Како песници воле сами себе”.

Михиз жели да се читаоци *Политике* присете једног заборављеног песника нашег романтизма - Јована Грчића Миленка.²²² Тачно примећује невероватну сличност између живота Бранка Радичевића и Јована Грчића Миленка - исто тешко материјално стање, промена имена, обојица су били студенти медицине у Бечу, несвршени лекари који ће умрети од туберкулозе у двадесет деветој години, а у двадесет трећој су обојица објавили прву збирку песама у Бечу...

Михиз се пита зашто је Јован Грчић Миленко трајно избрисан из књижевне историје. Истиче да је био образован, паметан и истанчан, да су му стихови били чисти, сензибилни и неконвенционални. Јасно му је да је платио данак свом времену и да је пишући поезију Омладинског покрета себе трајно избрисао. Михајловић даље у тексту хвали, пре свега, његов осећај за језик, таленат да у стихове унесе народни говор и мелодију фолклора. Налази да је био испред свог времена по ритмичким формама у песмама. Тренутак објављивања његове приповетке *Гостионица код полувезде* одређује као почетак стварања српске модерне прозе.

Михиз у *Политици* објављује некролог Милану Богдановићу.²²³ У некрологу износи своје веровање да ће се тек у будућности показати колико је овај критичар био велик и значајан. Подједнако га сматра и књижевником јер је све критике написао, како каже, лаким рукописом своје ведрине, реченицом која је једноставна и укусна, али и продорна. Истиче његов литерарни дар да у критикама донесе згуснуту атмосферу.

221 Борислав Михајловић, „Кад се песници исповедају”, *Политика*, 11. мај 1958, стр. 17.

222 Борислав Михајловић, „Како нам неста Миленка”, *Политика*, 18. мај 1958, стр. 17.

223 Борислав Михајловић, „Творац дела чија ће величина непрекидно расти”, *Политика*, 1. март 1964, стр. 16.

Михиз се са захвалношћу сећа како је овај критичар волео и признавао младе колеге, како их је бодрио и охрабривао да наставе да пишу. С друге стране, они су од њега могли да науче како се ствара реченица, како се воли књига и како се отворено, без предрасуда прилази новом писцу.

Занимљив је и Михизов текст „Правопис наш сутрашњи” у којем говори о изласку новог српско-хрватског правописа, након Новосадског договора.²²⁴ По његовом мишљењу, правопис није само језичко питање већ и друштвено те се радује што су сада та два језика ближе него што су јуче била.

У тексту „Обнова Српске књижевне задруге” истиче да је ова важна институција годинама била веома затворена према младим писцима и да није пратила токове савремене књижевности већ је објављивала књиге које су се могле појавити и пре педесет година, те је она, како каже, васкрсавала мртве вредности.²²⁵ Замера уредницима што нису објавили ниједну књигу међуратних песника, али их и хвали што се претходне 1958. нешто променило у уређивачкој политици те су штампали неколико битних књига - монографију о Марину Држићу, *Хронику паланачког гробља* Исидоре Секулић, песме из ране фазе Оскара Давича, књигу есеја *Рокови поезије* Миодрага Павловића...

Будући да је током шездесетих година Михајловић у *Политици* објављивао најчешће текстове о битним и драгим књигама које су се тада појављивале, тако је испратио и излазак романа *Мемоари Пере Богаља* Слободана Селенића.²²⁶ Веома га је обрадовала чињеница да је талентовани позоришни критичар и есејиста постао и добар писац. О самом роману каже да је он један од најдрагоценијих остварења која је дала млађа генерација српских прозаиста. Његов књижевни покушај описује као смео, даровит, чврст и зачуђујуће зрео, те сматра да роман иако првенац не делује као покушај и наговештај могућности, већ као у потпуности успело остварење.

Михиз таленат Селенића одређује као парадоксалан, јер с једне стране пише брутално, а с друге рафинирано, цинично и продуктивно. Мишљења је да једна тако снажна прича као што је ова испричана у роману неминовно мора да подели мишљење стручне јавности, али и читалаца, пре свега због песимизма, порнографије и

---

224 Борислав Михајловић, „Правопис наш сутрашњи”, *Политика*, 29. март 1959, стр. 19.

225 Борислав Михајловић, „Обнова Српске књижевне задруге”, *Политика*, 1. март 1959, стр. 13.

226 Борислав Михајловић, „Сугестивни роман о аутоцигурности”, *Политика*, 17. новембар 1968, стр. 16.

натуралалистичких сцена. У монолозима Пере Богаља налази „право мало чудо функционалне психолошке анализе”, рафиниран трактат о аутоугестији. Посебно хвали снагу Селенићевог израза, оригиналност и стил, за који каже да је потпуно изграђен, зрео и чврст.

Михајловић у тексту даје и дефиницију правог писца, те каже: „Кад један писац пише стилем живим без прапораца, компликованим без силовања и оригиналним без афектирања, онда сте одмах сигурни да је то комплетан писац.” Управо таквим писцем сматра Селенића. Као главне врлине издваја његов дар продорне анализе, прецизног сликања карактера, рафинираног креирања атмосфере и проницљивог посматрања живота који не само да слика, већ и тумачи.

Михиз 1964. године пише текст о Душку Радовићу.²²⁷ Нејасно му је како наш најбољи дечји писац још увек није задобио оно место у књижевној историји које му припада. Чини му се да књижевни критичари некако увек пречују његове стихове. Не схвата ни како је могуће да нема ниједне његове песме у читанкама. Због свега тога желео је да овим текстом скрене пажњу јавности на Душка Радовића и, како каже, на лепоту и оригиналност његовог песничког дела, на модерну ковину његовог стила и на сребрни шарм његове дечје лирике. Мишљења је да је он после Змаја највећи српски дечји песник.

Михиз у тексту анализира његову збирку песама *Причам ти причу* и сматра да га деца воле јер се он не надноси над дете са снисходљивом мимикријом наивности, већ се са њима игра. Из царства маште протерао је сву круту логику и рационализам одраслих, баналне слике облачића и ђачића и зато га, према његовом мишљењу, деца толико воле. Михајловић цени то што је његова поезија савремена и урбана, језик препун жаргона и ироније. Сматра да је целу поетику засновао на домишљатости, да из сваког стиха избија машта, смелост, лепота неочекиваног, нежност, хумор, шарм и ведрина.

Један од најзначајнијих текстова Борислава Михајловића објављених у листу *Политика* јесте текст „Песнички врхунац Десанке Максимовић”.²²⁸ Текст није значајан само због истинитости и тачности судова о песничкој збирци *Тражим помиловање*, већ

---

227 Борислав Михајловић, „На слово, на слово... Душан Радовић”, *Политика*, 22. март 1964, стр. 15.

228 Борислав Михајловић, „Песнички врхунац Десанке Максимовић”, *Политика*, 24. јануар 1965, стр. 16.

и због тога што је он одлична илустрација какав је Михиз био критичар. Он показује да Михајловић није био задрт самољубиви критичар, већ да је био способан и да сам себе демантује ако је дело које чита тога вредно. Тако некадашња Десанка Радованка постаје прави мајстор стиха и песник који је написао једну од најзначајнијих збирки у српској књижевности. Некада ју је сматрао парадигмом непродуктивног и режимског песништва, а двадесетак година касније одушевљен је њеним стваралачким помаком и не жели да то сазнање прећути.

Његов текст био је једна од првих критика ове књиге и већ сам наслов наговештавао је највишу критичку оцену. У тексту је изразио најбитније вредности поезије Десанке Максимовић, те тачно уочио да у певању песникиње постоје различити гласови - и крик, и шапат, и молба, и молитва... У њеним речима ишчитао је разумевање, самилост и наду, а пре свега племенитост јер она тражи помиловање не само за невине него за све. Због тога је ове стихове доживео као поезију љубави, разумевања људске природе и самилости. Задивио га је универзални карактер Десанкиног саосећања. Како каже, у њеној збирци прочитао је „велику реч”, која је упућена сваком, па и савременом човеку, као и мудрост какву није показала у претходним песмама. Мишљења је да је она сваку реч пажљиво бирала, промишљала и саосећала, те о речима у стиховима каже: „Оне су пробране, као јабуке бранице, руком љубави, умивене у вину тајне, уткане у бело повесмо прошлости, избрушене на тоцилу срца и дара, поређане новим и непоновљивим везама ритма и риме, стале једне с другим у невелики циклус и повеле овај чудни дијалог закона и милости.”

Два дана након изласка текста из штампе Десанка Максимовић написала је Михизу писмо како би се захвалила због позитивне критике:

Београд, 26. 1. 1965.

Драги Михиз,

Ви сте ме засули златницима, што би рекао Јован Дучић који је, кажу, често питао зашто га Богдан Поповић једном не заспе златницима. Нашли сте најтананије, најпоетичније речи, признали ми што се ни у сну нисам надала да ће ми неко признати.

Сад постајем чувенија, обожаванија, због ваше критике него због својих песама. Десетина људи ми је још истог дана телефонирао дивећи се заједно и вама и мени. Кажу да је ваша критика песма по стилу и осећању, а по анализи књиге да је зачуђујуће тачна.

Хвала вам за све ово, а и Милице која вас је инспирисала, подстакла. Својом речи сте пресекли разна тумачења и тумачења око ових мојих стихова.

Обоје вас поздравља и воли

Десанка²²⁹

---

²²⁹ Други о Михизу, Београд, 1998, стр. 299.

III

МИХИЗ И „СТАРА ДАМА”

Дугогодишњи управник Библиотеке Матице српске Младен Лесковац постаје декан новооснованог Филозофског факултета у Новом Саду и у априлу 1955. године расписан је конкурс за новог управника.²³⁰ Библиотека је формирала Савет и тек 14. октобра 1955. изабран је Борислав Михајловић.²³¹ Можда и не би било тако да Вељко Петровић, тадашњи председник Матице српске, није ургирао да се он што пре постави, као и секретар Матице српске Милош Хаџић.²³² Михиз се у октобру и сам обраћа Управном одбору Матице тражећи да коначно добије одговор да ли је примљен или не.²³³ Здушно га је подржавао и Младен Лесковац, али било је и оних који су тврдили да

230 Младен Лесковац био је управник од 1945. до 1954. године.

231 Једина молба пристигла на конкурс била је Михизова, упућена из Београда 7. априла 1955. Текст молбе врло је кратак:

„Управном Одбору Матице српске, Нови Сад

Обраћам се Управном одбору Матице српске са молбом да ме постави на место управника Библиотеке Матице српске.” (РОМС, бр. 611/1955)

232 РОМС, бр. 67/Из. О зап. - 1955, бр. 611/55.

У једном писму Вељка Петровића Светиславу Марићу он изражава своје неслагање са толиким одлагањем постављења управника Библиотеке. Сметају му и разне приче о Михизовој нестручности, али и то што у конкурс у нигде не пише да управник мора имати искуства: „Ја ту сву потајну кампању, то маневрисање, шушкање и подземно думунђавање, то стављање мене пред готове чиновне - не одобравам. И могу рећи да сам изгубио поверење у некадашње људе - осим Вас. То је једно, а важније је то што ми савест налаже да се јавно супротставим таквим поступцима. Зашто није расписан конкурс, прецизан, где се тражи стручан библиотекар, који, ако је још без довољно праксе за вођење овако велике књижнице, може бити и послан некуда на праксу?” (Вељко Петровић, *Писма 1904-1964*, Нови Сад, 1997, стр. 338)

233 „Биће томе већ више од пола године како сам Управном одбору поднео једну молбу, на коју, до данас, узалуд очекујем решење.

Ни приликом подношења молбе, ни данас, нисам сматрао за потребно да наводим разлоге због којих сам тражио место управника Матичине библиотеке. Сматрао сам сасвим природним и разумљивим по себи да тиме изражавам своју спремност и жељу да радим на великим Матичиним традицијама и безбројним актуелним задацима Матице и у овом конкретном случају њене библиотеке. Никада у свом животу нисам живео ни од какве синекуре (надам се и да нећу) и увек сам за свој живот, често и уз велике тешкоће, зарађивао својим радом. Управни одбор Матице српске може, наравно, ако то нађе за сходно да оспори моју способност, квалификованост или погодност за место које тражим, али нико у Управном одбору нема апсолутно никаква права да доводи у сумњу моје радне намере.

Одлука по овом питању је, бар што се мене тиче, врло једноставна. Она може да гласи само 'да' или 'не'. Ја молим само оно, на шта имам пуно и морално и формално право, да та одлука буде, најзад, донесена.” (РОМС, бр. 611/1955.)

он нема радне навике нити библиотекарско искуство.²³⁴ С друге стране, залагали су се да Живан Милисавац или Живојин Бошков добију то место.

Михајловића је у то време у Београду пратио глас да је „Ћиласовац” и није имао никаквих понуда за запослење.²³⁵ У *Аутобиографији о другима* сећа се тог периода: „Без запослења и без перспективе да га нађем, ненавикао да пишем за фиоку писаћег стола и нека боља времена, пустозврцао сам по Сајмишту. Горе од тога било је што ми се дешавало оно што се људима у таквим приликама дешава - постао сам сумњичав према људима. У параноје су крупне очи, па често види и оно чега нема. Чак и случајно скренути поглед познаника у мимоходу тумачио сам као избегавање и стављање на знање да сам непожељан. Из сваке љубазности чинило се да провирује пренаглашено сажаљење, иза геста солидарности истицање сопствене грађанске храбрости, па ми је сметало и једно и друго. Неретко сам и у добронамерном познанику подозревао уходу.”²³⁶ Нимало пријатна атмосфера блокирала га је и ретко је писао. Када је коначно

---

234 Лаза Чурчић, близак Михизов сарадник у Библиотеци, његово неискуство у библиотекарству није доживео као недостатак који га је спречавао да буде добар управник: „Михиз није био библиотекар по струци и опредељењу. Нешто је о њему знао као и сви образовани људи, а нешто је, по својој прилици, научио пред полазак у Нови Сад. Више од тога он је осећао и књигу и њено место у библиотеци. Када је у Матичину Библиотеку стигла збирка књига др Георгија Михаиловића тражио је да упоредим сваку књигу из ње са примерком коју је Библиотека већ поседовала и утврдим евентуална непозната издања или варијанте. Баш тако је упућивао да се са старим књигама поступа Павел Јозеф Шафарик још 1829. године. Ако то није прочитао, онда ваља рећи да је Михиз у истој ситуацији као и Шафарик реаговао на исти начин. [...] Једноставно је умео да мисли библиотекарски.” (Лаза Чурчић, *Казивања о Библиотеци Матице српске*, Нови Сад, 1997, стр. 147)

235 Павле Угринов у роману *Топле педесете* сећа се како је једне вечери ушао у Михизов павиљон на Старом сајмишту и затекао га како пакује ствари јер се сели у Нови Сад: „Селимо се у Нови Сад’, објасни Михиз, гласом устрепалим и некако стегнутим, испод ког се осећала горчина и непомирност. ’Тако смо одлучили’, продужи, а онда дода иронично: ’Наравно - добровољно!’ Милица ми је из угла, немо, потврђивала те речи. Њена занемелост, говорила је више но Михизова јеткост. ’Селимо у Нови Сад; шта има у томе чудног!?’ понови реско, високим гласом. Више није било двојбе; њихов одлазак, ако је у њему и било нечег добровољног, могло је то бити само добровољно изгнанство. У исто време, био је толико сабран на оно што ради, на то где шта ставља, држећи у глави очигледно некакав ред и распоред, да му моја понуђена помоћ није била потребна, мада му је моје присуство (и још више кајсијевача) била скоро добродошло, да своју унутрашњу узнемиреност пред неким искаже. Потом ми стаде набрајати разлоге те селидбе, оне стварне и оне наметнуте. Највише од свега, многима су сметали његови сусрети са Ћиласом; а да ствар буде још сложенија, сам Ћилас га држи за свога пријатеља, поред толиких досадашњих пријатеља, који су га напустили и осудили... Будући да је Ћилас био политички осуђен због својих непомирљивих и, свакако, званично неприхватљивих политичких идеја, а затим и одстрањен из свих државних и друштвених институција и организација, Михиз се мало-помало нашао у озбиљној опасности да буде сасвим изолован, у ствари онемогућен у било каквој делатности, па чак на крају и приведен. У таквим околностима нашао му се његов школски друг Стеван Доронић, истакнути политички функционер, с којим се повремено такође виђао, и пријатељски му понудио (што је заправо био пријатељски захтев) посао и стан у Новом Саду (управник библиотеке Матице српске), како би се бар привремено ’склонио’ с очију најжешћих противника. Односно противника самога Ћиласа. Увиђајући ту нимало безазлену опасност за себе, Михиз је понуду напослетку прихватио.” (Павле Угринов, *Топле педесете*, Београд, 1990, стр. 314-315)

236 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 150.

изабран на конкурс, отишао је без двоумљења, како сам каже, у „златно изгнанство“.²³⁷

Чим је крочио у Библиотеку Матице српске, Михиз је чврсто решио да се потпуно посвети овом послу и да настави тамо где је стао Младен Лесковац. У *Аутобиографији о другима* сећа се одлука које је тада донео: „Решио сам да ми служба у Матици не буде синекура. Да будем добар управник библиотеке која је тада била у пуном развоју. Довршавали су се нови савремени магацини и ваљало је цео огроман фонд од готово пола милиона примерака претрести, прекаталогизирати и преселити на модерне металне полице, а такође нове простране читаонице опремити и отворити за све већи број студената новооснованих новосадских факултета. Ажурирати стари азбучни каталог и увести предметни. Обновити, после Лесковчевог одласка готово замрлу, набавку стране књиге и развити размену Матичиних издања са страним научним институцијама. На кључна места довести младе и способне људе са свршеним факултетима и омогућити им самосталност у раду. У тромесечним буџетима најчешће за све ово није било пара, а ја сам их мирно прекорачивао уверен да ће на крају године, пред свршеним чином, држава све то морати платити.“²³⁸

У то време у Библиотеци Матице српске започеле су велике промене у раду, организацији и структури. Прво је формиран Савет Библиотеке Матице српске (Михиз је постао његов члан након постављања за управника) и уведено је друштвено управљање Библиотеком и Галеријом. Одмах затим оформљено је и Стручно веће Библиотеке, на чијој је првој седници, два месеца након постављања, Михајловић изнео проблеме с којима се библиотека суочава: потребу прекуцавања картотеке периодике, као и целе картотеке Библиотеке, то јест, првенствено југословенске књиге, затим је говорио о неопходном отварању још једне читаонице за периодичку и дечијег одељења. Поднео је и извештај да су завршене три картотеке - азбучна, стручна и топографска. Предложио је откуп преосталог дела Рајачићеве библиотеке, што се касније и догодило, те је Библиотека обогаћена са 486 архивских предмета.

Током прве године рада у Библиотеци Михајловић је оформио резервну збирку

---

237 Александар Тишма у свом *Дневнику* то његово изгнанство није тако добродушно прихватио: „Михиз прелази, наводно, у Нови Сад. Врло карактеристично за тог политичког прогнаника: дају му стан (мене су неки дан одбили) и место управника Матичине библиотеке. Премештају по казни кумују Миша Хацић и Стеван Доронић. Али, не треба се чудити. Михиз је 'разумљив', што је рекао мени ИДБ-овац Милошевић, објашњавајући зашто се у иностранство пуштају и трговци сумњивог поштења а ја не. Радујем се. Биће занимљиво. И омогућиће ми да се још мало повучем и гледам из прикрајка.“ (Александар Тишма, *Дневник*, Сремски Карловци - Нови Сад, 2001, стр. 269)

238 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 228.

униката, основана је збирка ретких и забрањених књига, дупликата старе српске књиге и посебно је издвојена библиотека Саве Текелије. Музејска збирка допуњена је са 736 публикације из збирке дупликата, а посебно су издвојена издања Матице српске. Увео је и праксу да се у *Летопису Матице српске* објављују новости из Библиотеке, у рубрикама: „Нове књиге у Библиотеци Матице српске”, „Страни часописи у Библиотеци Матице српске” и „Из Библиотеке Матице српске”. Упоредо са радом на сређивању библиотекарског фонда текао је и рад на адаптацији зграде и пресељењу књига. Формирана су и два нова одељења: Пријемни одсек и Одсек периодике и Комисија за тријаж. Михиз је желео и да оснује картографско одељење, али ту замисао није остварио јер није постигнут договор са Рукописним одељењем о подели грађе. Ускоро је завршена и комплетна ревизија периодике и основана приручна библиотека каталога, речника и енциклопедија.

Следеће 1958. године питање реорганизације Матице било је врло актуелно и о томе се расправљало на седницама Управног одбора. Михајловић је на тим седницама изнео предлог да се Библиотека осамостали и да има свој посебан буџет. Објаснио је да Библиотека не би мењала име, фондови набављени до 1945. године остали би у власништву Матице, Извршно веће контролисало би трошење новца из буџета, Библиотека би годишње извештаје подносила Савету за културу Аутономне покрајине Војводине и Управном одбору Матице.²³⁹

Убрзо је формирана комисија која ће израдити нацрт Статута Библиотеке. Извршно веће АП Војводине одобрило је захтев за осамостаљењем и од 1. јануара 1959. Библиотека Матице српске постала је самостална установа. Те године Михиз је формирао Комисију за откуп књиге и за откуп периодике. Још од првог дана у Библиотеци имао је јасно зацртан план - набавити, евидентирати, обрадити, сместити и ставити на располагање читаоцима свој фонд. Тада је завршена ревизија и пресељење књижевног фонда у нове магацине, фондови и картотеке су допуњени и уведени су топографски каталози, те су сређени дупликати периодике, југословенске и мађарске књиге...

Михиз је инсистирао и на стручном усавршењу библиотекара те је закључке са семинара о библиотекарству прослеђивао свим запосленима. Конзерватора Арсу

---

239 РОМС, У. о. зап. - 1958.

Ивковића послао је на стручно усавршавање у Рим, Лазу Чурчића у Бугарску, Аницу Каћански у Беч. Научни радници и библиотекарски из Француске, Пољске, Немачке, Америке, Русије, Бугарске... били су чести гости Библиотеке.

Схватио је и да је Библиотека веома сиромашна микрофилмованом старом периодиком и упутио је молбу Георгију Михаиловићу да дозволи обраду бројева који су Библиотеци недостајали, пре свега *Сербских новина*, *Славеносербскије вједомости*, *Пештанско-будимског скоротеча*, *Сербских народних новина*, *Сербског народног листа*, *Позорника Војводства Србије*, *Der Serbe*, *Напретка*, *Новина србских из Царствујушчега града Вијене*. Тада је филмована и *Слобода* (Сремска Митровица), *Кнут* (Сремска Митровица), *Сремац* (Илок), *Глас* (Велики Бечкерек), *Напредак*, *Светозар*, *Ратар*, *Топола*, *Земунски гласник*, *Фрушка гора*, *Граничар*, као и документи о Стерији и библиографија Лукијана Мишицког.

Главни приоритет током 1960. године била је израда систематских каталога Библиотеке. Михиз се обратио надлежнима у Народној библиотеци у Београду, Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић”, Библиотеци Српске академије наука, Свеучилишној књижници у Загребу и Народној универзитетској књижници у Љубљани с молбом да један од њихових стручњака за стручну квалификацију књига дође на консултативни састанак у Библиотеку Матице српске, како би Библиотека осим именског каталога који је већ имала приступила изради још неког. Након консултација одлучено је да се започне прављење предметног каталога, који је завршен крајем 1960. године.

Борислав Михајловић улагао је велике напоре како би набавио што више ретких књига и допунио фондове Библиотеке. Било је потребно прво наћи новац за куповину, а онда и убедити страсне колекционаре да продају своје благо. Једна од најзначајнијих куповина био је откуп комплетне библиотеке доктора Георгија Михаиловића из Инђије. Доктор Михаиловић имао је неколико ретких књига које ниједна библиотека у земљи није поседовала и богату колекцију различитих издања из XVIII века. О овом стратешком надмудривању двојице књигофила, Михиз нам је оставио забелешку у *Аутобиографији о другима*: „Био сам бацио око, чврсто решен да је се дочепамо, на колекцију старе српске књиге инђијског лекара Георгија Михајловића. Најавим му посету. Знао сам да пасионирани сакупљач неће лако дати библиотеку, па ипак откуцам

унапред купопродајни уговор остављајући празно место за откупну цену. Поведем са собом младог стручњака Лазара Чурчића, понесем печат установе и јастуче о које ћу га отиснути пре но што га, ако буде среће, ударим на склопљени уговор. И ево седимо прћоноси Лазица и ја у некадашњој трпезарији провинцијског лекара претвореној у библиотеку и лакомо погледамо у најкомплетнију колекцију старе српске књиге. Већину од њих има и Матица, имала је богату збирку и Народна библиотека у Београду пре но што је бомбардована и изгорела, има тих књига и по владичанским и манастирским књижницама, по великим библиотекама Москве, Петрограда, Берлина, по Трсту, Венецији, Загребу, Пешти и којекуда, али појединац може понекад више но што то могу институције и деценије. На овим полицама овде бар четрдесетак их је које Матица нема, а међу њима и неколико апсолутних униката, јединих до сада очуваних и пронађених примерака.²⁴⁰ Михајловић је знао да је доктор Георгије Михаиловић почео да пасионирано скупља календаре и да му је новац био потребан те је испред њега ставио празан уговор и рекао му да напише колико новца жели. Доктор је проценио своју библиотеку и записао суму од три милиона динара, а Михиз је одмах печатао уговор како се не би предомислио.²⁴¹

Овог необичног преговарања сећа се и Лаза Чурчић у својој књизи *Казивања о Матици српској*: „Страсни библиофил био је велики особењак и велика шкртица. Волео је, као и сви страсни колекционари, да купи јефтино и прода најскупље. Уосталом, збирка му је уистину вредела много. Тражио је за оновремених пет милиона, што је било знатно више него што је Матичина Библиотека имала за куповину током целе године. Откуп збирке био је, међутим изузетна прилика и ваљало је ангажовање једног Михиза. Вођени су дуги, сложени и у много чему непоновљиви преговори. Михиз је др Михаиловићу одмах понудио половину од тражене суме. Дуго је све личило на преговоре глувих који неће дати резултате. Михиз је одиста био упоран, али ни стари шкртац није попуштао. У том погађању Михиз је уложио сву своју речитост и неодољиви шарм. Говорио је Михаиловићу да је Матица била прва која му је дозволила да књиге 18. века за израду библиографије 18. века односи у Инђију и да су тек њеним примером то учинили Библиотека Српске академије наука, Народна библиотека и Универзитетска библиотека у Београду. Подсећао га је да је идеју и подстрек за израду

---

240 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 228-229.

241 Тадашњи целокупни годишњи фонд за откуп ретке књиге износио је 200.000 динара. Михиз је новац набавио од председника Извршног већа Гезе Тиквицког.

библиографије добио у Матичиној Библиотеци од Младена Лесковца, да му је много при руци био Димитрије Кириловић, да му је ето, и он Михиз био наклоњен. [...] Лепорек, златоуст, Михиз је причао, пленио и заводио. У повратку је закључио да од куповине јамачно неће бити ништа. Прошао је један дан, а следећег дана Михаиловић је дошао и прихватио цену за своју збирку у висини од три милиона.”²⁴²

Осим ове значајне колекције књига, Михајловић је успео да откупи и рукописну оставштину патријарха Рајачића, документе о Змају, писма Милице Стојадиновић Српкиње, Симе Милутиновића Сарајлије и Корнелија Станковића.²⁴³ Библиотека је обogaћена и књигама, часописима и документима Југословенског одбора у Лондону за време Првог светског рата, затим је набављено 18 рукописних књига (XV-XVII век) из оставштине Алексе Ивића и комплетна збирка књига Јована Милекића из Суботице.

За време Михизовог управљања Библиотека је организовала и неколико значајних изложби - изложбе посвећене Радоју Домановићу, Силвију Страхимиру Крањчевићу, Јовану Стерији Поповићу, Артуру Рембоу, Александру Дими и другим значајним писцима. Осим тога, Михиз је успео да успостави сарадњу са додатних 30 институција у иностранству (сада је укупно било 112) и договори библиотекарску размену публикација. Велику пажњу посветио је и куповини уникатне периодике, пре свих листова *Напред*, *Бизерта*, *Ратни дневник*, *Велика Србија*, *Независна држава Хрватска* и неколико мађарских часописа.

Борислав Михајловић се у међувремену зажелео свог београдског живота, позоришта и пријатеља те је поднео оставку у новембру 1960. године. На седници приликом разрешења члан Управног одбора Бошко Петровић захвалио му се на раду и залагању: „Сматрам да је приликом одласка из Матице Борислава Михајловића, без обзира на симпатије или антипатије појединаца према њему, битно погледати шта је он за време боравка у Матици урадио. Успеси су познати и већ наведени. Разуме се да то без помоћи и старања власти не би било могуће, али питање је како је урађено оно што је урађено. То је учињено управо бриљантно. То важи како за уређење Библиотеке тако и за аквизиције које доносе неоцењиве користи, а тако и за однос управника према

---

242 Лаза Чурчић, *Казивања о Библиотеци Матице српске*, Нови Сад, 1997, стр. 145-146.

243 „У време док је био на челу Матичине Библиотеке, Михиз је био ангажован на откупу неколико изузетних збирки. У тим куповинама био је максимално ангажован и изузетно шкрт у одређивању цена.” (Лаза Чурчић, *Казивања о Библиотеци Матице српске*, Нови Сад, 1997, стр. 145)

колективу.”²⁴⁴

У *Аутобиографији о другима* Михиз је разјаснио прави разлог зашто је отишао из Новог Сада: „Било је време да се вратим у Београд. Одлуку да то учиним убрзао је један догађај. С пролећа 1960. године шеф одељења за набавку стране књиге у Библиотеци Матице српске, млади дипломирани полониста Петар Вујичић, повери ми у строгој тајности да су га ’посетила’ два удбовца и од њега као члана партије захтевали да мотри на мене и извештава о свему сумњивом што примети. Нарочито да обрати пажњу ко све из Београда долази код мене и које књиге, у својству управника Библиотеке, наручујем и добијам из иностранства. Петар Вујичић је смогао снаге да налог полиције одбије и храбрости да ми то повери упркос забране и претње да ће бити избачен из службе, а још штошта му се може десити ако било шта о томе каже мени.”²⁴⁵

* * *

Током боравка у Новом Саду Борислав Михајловић активно је учествовао у књижевном животу града. Био је члан Књижевног одељења Матице српске, а 11. маја 1956. године изабран је за члана жирија за доделу Змајеве награде. Постао је и члан редакције *Летописа Матице српске* 1958. године и успешно сарађивао са Младеном Лесковцем, Бошком Петровићем и Александром Тишмом.²⁴⁶ Такође, осмислио је и написао елаборат о штампању едиције *Српска књижевност у 100 књига*, те је 1972. Матица започела објављивање ове значајне едиције.

Трибина младих педесетих година редовно организује књижевне вечери на којима Михиз активно учествује. Тако 1956. говори на матинеу посвећеном Дису (8. јануар), следеће 1957. говори о Исидори Секулић (18. мај) и о изложби загребачких вајара (4. новембар). Најактивнији је 1958. године и тада говори на књижевном матинеу поводом књиге Миће Поповића (5. јануара), затим држи предавање о стваралаштву Момчила Настасијевића (26. март), па опет поводом изложба слика Слободана

---

244 РОМС, бр. 31/У. о. Зап.-1960, 01-772/1960.

245 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 248.

246 Током боравка у Новом Саду Михиз је објавио неколико текстова у *Летопису Матице српске*: „Владислав Петковић Дис”, књ. 377, св. 3, 1956, стр. 189-200; „У знаку кукуруза”, књ. 384, св. 4, стр. 213-217; „Стрижено - кошено” (драмолет), књ. 385, св. 4, стр. 303-307.

Богојевића (10. маја) и Зоре Матић (2. новембар), као и на трибини о разлозима стварања младог интелектуалца (28. септембар) и на матинеу посвећеном Стевану Раичевићу (2. новембра). Следеће године заједно са Васком Попом, Жиком Стојановићем и Савом Јосићем учествује у разговорима о књизи поводом награде коју је Трибина младих добила од Централног комитета Народне омладине Србије (21. јануар), као и на матинеу о југословенској својини (25. октобра). Пре повратка у Београд учествује још једном на матинеу посвећеном Лази Костићу (27. маја).

Лаза Чурчић сећа се Михизових наступа на Трибини младих: „Позвали смо га прве године рада Трибине међу првима као афирмисаног и поузданог тумача савременог књижевног стваралаштва. У новом НИИ-у он је већ био стекао углед и водеће место текућег критичара. У Нови Сад, на Трибину младих, дошао је једног прохладног преподнева. Слушаоце књижевног матинеа Михиз је начас загрејао. Говорио је о савременој српској поезији до које је држао и која је високо подигла углед новијег песништва. Своје излагање почео је цитирањем текста Богдана Поповића о једној песми Алексе Шантића за коју је угледни естетика рекао да је модернистичка и неразумљива. Све што је потом рекао била је умна, мудра, духовита, сјајна и златоуста афирмација савремене поезије и савременог поетског тренутка. То што је рекао није написао, а тада није било магнетофона, па је то, као и много тога другог што је рекао, остало је незабележено и осуђено на заборав.”²⁴⁷

Значајно предавање одржао је и на Народном универзитету у децембру 1955. године, под називом „Једна деценија наше књижевности”.²⁴⁸ Претходну деценију окарактерисао је као деценију промена, јер је првих пет година стварано у духу такозваног социјалистичког реализма по узору на совјетску књижевност и Михиз из тог периода не може да издвоји ниједно велико дело. С друге стране, након 1948. и сукоба са Информбироом, књижевност се „откривљује” и одваја од једностраног узора и натегнутих тема. У том другом периоду Михајловић примећује да књижевници заузимају изразито хуманистички став и да се озбиљно залажу за своју концепцију модернизма. Дели наше књижевнике на три генерације: први су они који су увелико стварали пре Револуције (Мирослав Крлежа, Вељко Петровић, Иво Андрић, Милан

²⁴⁷ Лаза Чурчић, *Казивања о Библиотеци Матице српске*, Нови Сад, 1997, стр. 144.

²⁴⁸ С. Б-в, „Деценија промена”, *Новосадски дневник*, 21. децембар 1955, стр. 9. Текст предавања штампан је у часопису *Поља* (Борислав Михајловић, „Деценија наше књижевности”, *Поља*, бр. 6, децембар 1955, стр. 1-6).

Дединац, Александар Вучо, Марко Ристић, Оскар Давичо, Душан Матић...), други они који су се формирали током рата (Владан Десница, Ранко Маринковић, Вјекослав Калоб, Мирко Божић, Бранко Ћопић, Милан Богдановић, Ели Финци, Младен Лесковац...) и трећа група - генерација младих - они који тек почињу да стварају (Миодраг Павловић, Васко Попа, Стеван Раичковић, Бранко В. Радичевић, Весна Парун, Михајло Лалић, Добрица Ћосић...). Примећују да је најстарија генерација након рата заћутала, те се Мирослав Крлежа бави енциклопедијским радом, Вељко Петровић пише али много мање него пре, једини изузетак био је Иво Андрић који је написао неколико романа историјске тематике, али и један из савременог живота - *Госпођицу*.

Уопштено говорећи тих последњих година запажа неколико одсуства - одсуство савремених тема, одсуство сатире као жанра и одсуство драме. Примећује и да су се књижевници у Србији и Хрватској некако поделили и да се у Србији ствара боља поезија а у Хрватској проза. Такође, бринула га је и чињеница да се књижевни часописи готово више не читају. Ипак, своје предавање закључио је оптимистичким речима да је ова деценија била врло важна и да је утрла пут новим великим књижевним делима у будућности.

У Новом Саду Михиз се „заразио” театром. У *Аутобиографији о другима* сећа се како је свакодневно гледао представе и дружио се у позоришном бифеу: „Пре подне сам радио у уштогљеној и церемонијалној установи, пред вече пријатељевао са озбиљним људима, ранораниоцима Младеном Лесковцем и Бошком Петровићем. Породица ми се још није доселила из Београда и ноћ је преда мном зврјала слободна и празна. То ће ме и одвести у позориште.”²⁴⁹ Тамо је упознао и Милоша Хаџића, тадашњег управника СНП и он је инсистирао да се Михајловић окуша у театру и за почетак уради неку драматизацију: „Сматрао је за најприроднију ствар на свету да свако кога он одабере мора неизоставно да послужи реномеу ’његовог’ позоришта, до чијег му је успеха било стало као амбициозном родитељу до школских оцена сина јединца. Бацио је око и на мене, и заинтачен каквог га је Бог дао, није се смирио док ме није натерао да и ја станем на луду даску. Тако сам сачинио своје прве драматизације и постао писар на двору богиње Талије. Мрчећи хартију три деценије исписаћу за њу четири драме и двадесетак драматизација које ће се, у стотинак премијера, сијасет реприза и пред бар

---

249 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 239-240.

два милиона гледалаца, вртети по нашим, и не само нашим, позорницама.”²⁵⁰

---

²⁵⁰ Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 242. Михиз је за Српско Народно позориште у Новом Саду урадио две драматизације: *Војводину* и *Страдију*.

IV

АНТОЛОГИЧАР МЕЂУРАТНЕ ПОЕЗИЈЕ

На првим страницама књиге *Српски песници између два рата* Михиз објашњава шта он подразумева под појмом антологија.²⁵¹ Тако сазнајемо да, по његовом мишљењу, антологије треба да се читају, а никако да се студирају. Међутим, због покушаја већине антологичара да изабере само најбоље песме, примећује да се често дешава да међу песмама настане „крвопролиће” и да се потпуно искриви слика о песницима и времену у којем су песме настале. Антологичаре пореди са строгим стражарима који прегледају пропуснице које су у ствари сами издали. Због обично преоштрих критеријума састављача антологије, многе песме остану необјављене, а „све то не даје маха једној студији правилних и непристасних линија, комплетности, комплексности, документацији.”

Михајловић поближе објашњава наслов своје књиге и каже да су све песме настале у периоду између 1918. и 1941. године и да у њој зато нема ниједног песника који се формирао пре Првог светског рата, без обзира што је стваралачки рад наставио и после. Управо због тога у антологији нису заступљени песници попут Јована Дучића, Милана Ракића, Алексе Шантића, Вељка Петровића, Симе Пандуровића, Милете Јакшића и других. Наглашава да је саставио антологију песника а не песама, пре свега јер има добрих и лоших песама, али је много важнија подела песника на оне који су добри и на оне који су слаби, не-песници. Због тога је одлучио да песме не бира по критеријуму лепоте, већ је тражио изграђене, снажне, самосталне личности: „Оне личности које су у нашој поезији уносиле свој, аутентичан тон, неепигонску новину и имали у себи снаге да то кажу на убедљив, песнички непоновљив начин.”²⁵² Одбацио је све оне песме које су му се чиниле нејаке, неоригиналне или помодарске, а није се

²⁵¹ Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956.

²⁵² Исто, стр. 6.

освртао на школе, правце, групације и тенденције.

Није желео да представи читаоцима „најлепше цветове”, нити да да документован избор свих врста поезије једног песника, као ни да обухвати све његове збирке и фазе кроз које је пролазио, већ је желео да уврсти оне текстове који најбоље и најпотпуније казују основну поруку једног песника.

Иако не прави разлику између српских и хрватских песника јер ове књижевности, по његовом мишљењу, представљају јединствену целину, у антологији су заступљени само српски песници јер је много боље познавао српску поезију тог времена и никако није желео да га критеријум равноправности доведе до тога да у антологију уврсти неке слабе хрватске песнике.

Указује и на неке техничке детаље састављања ове књиге и каже да је између две варијанте једне песме бирао ону бољу, а да је поједине песме морао да скрати због уштеде простора. На крају открива и циљ састављања овакве антологије - желео је да антологијом учини рељефним вредности наше поезије између два рата, да читаоцима приближи тадашњу стварност која је спасоносна и драгоцену карика песничког ланца генерација и епоха.

У књизи су веома значајне кратке белешке о песницима заступљеним у антологији. Сам Михиз објашњава зашто их је написао: „Као интродукција у читање песама циљ им је да, варијантно и рељефно, истакну најкарактеристичније црте једне личности и да буду кључ за разумевање њеног положаја и значаја у многоструком хору наше међуратне поезије. Чувао сам се колико сам могао експликативности и доцирања, не успевајући у томе увек, нажалост.”²⁵³

Након изласка књиге Михајловић у једном интервјуу говори колико је састављање антологије озбиљан подухват: „Посао је био врло тежак, захвалан, а у исто време и незахвалан. Простор ограничен, а песника много, врло много. Морао сам да се држим једне класичне линије. Антологија пати од извесног академизма што је разумљиво. Оно што је у нашој поезији већ давно признато као вредност - то није могло да изостане. [...] Покушао сам да нађем неке нове тонове.”²⁵⁴

Антологија је састављена је од песама 18 песника. Највише песама у књизи има

---

253 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 7.

254 Д. П., „Нови тонови”, *Дневник*, 28. децембар 1958, стр. 11.

Оскар Давичо, а после њега Иво Андрић, Раде Драинац, Момчило Настасијевић и Милан Дединац. Од песникања присутна је само Десанка Максимовић са осам песама. Антологију отвара песма Душана Васиљева „Пролог”, а мото су речи Растка Петровића:

*И довољно монументално
и довољно кратковеко
да не спутава будуће генерације.*

Душан Васиљев заступљен је са укупно осам песама: „Пролог”, „Грозница”, „Човек пева после рата”, „Смрт поколења”, „Кактуси”, „Нараштаји I”, „Нараштаји II”, „Два веселника”.²⁵⁵ Михиз овог песника описује следећим речима: „Кратка песничка авантура, кратког, испрекиданог, загрцнутог даха. Тек крајем закорачио у живот и одмах у његов крвав крај. Сав периферијски: завичајем у којем је рођен, одрастао и живео (Кикинда, Темишвар, Ченеј). Апсолутним одсуством националног осећања. Малом, непотпуном, пабирченом културом. Залутао из једног туђег рата у један малограђански живот он је био пре свега и изнад свега - крик.”²⁵⁶ Представља га као грлатог, бунтовног и сломљеног песника очајања, који је певао у грозници те отуда у његовим стиховима клонуло. Иако није имао велике мисли, по његовом мишљењу, у поезији се читава банатска страст и потмуло. Његов занос чистоте прекинуло је тупо сечиво рата, те је продорно викао свој протест сав плах, опор и интензиван. Михајловић се осврће и на његово образовање и узоре и каже да је био експресиониста више по инстинкту него што је на њега утицала лектира (Мирослав Крлежа и Милош Црњански). У његовим песмама проналази доста фрагмената и незавршености, а стихови су му „скелети, суви, зглобовити, голи, без свих ђинђува и прапораца сем круте одеће реторике.” Примећује и да му рима није најбоље осмишљена, па му ритам песама одаје утисак загрцнутости и грча, док му је највећа снага у чврстом, аутентичном очајању.

Милош Црњански присутан је такође са осам песама. „Суматра”, „Стражилово”

---

²⁵⁵ Душан Васиљев није заступљен ни са једном песмом у *Антологији српске поезије* Зорана Мишића, која је објављена исте године кад и Михизова.

²⁵⁶ Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 15.

и „Прича” нашле су своје место и у антологији Зорана Мишића.²⁵⁷ Осим њих, ту су и песме „Серената”, „Траг”, „Моја песма”, „Лето у Дубровнику године 1927” и песма у прози „Апотеоза”. Михиз у стиховима Црњанског види први протест после рата и то у песмама „Спомен принципу” и „Југославији”. У стиховима „Лирике Итаке” проналази глас правог револуционара, а касније тај глас, по његовом мишљењу, постаје грациозан, елегантан, мек и свилен. У његовим новим песмама ишчитава нарцисоидност, чулност, мутну и слатку поетичност, док је на почетку „лутао витак док је био још, снеговима и шумама Галиције, посртао од страсти и чланака женских голих, неговао мазним прстима снове своје банатске, пречанске, Чарнојевићевске, миловао руком витке беле лукове мостова и далеку своју Суматру, блед, рањен и умиљат.”²⁵⁸ Михајловић, такође, примећује да је на почетку његова експресија била груба, али да је брзо постао сентименталан, горак, елегичан, мек и лелујав, те да је он а не Јован Дучић најпрециознији у изразу. Због његове сугестивности и емотивности певао је „чистоту непосредне чулности, далеке везе немоћи што везују свет и људе, блискост ране смрти, слаткога Бранка и Стражилова.” Не сматра га песником који представља узор моралности и савести свога времена, јер у његовој поезији види пре свега интимни дневник љубави, страсти и веза. Михиз погрешно предвиђа да Црњански више нема шта да каже и да се исписао.²⁵⁹ Ипак, признаје му да је у првој послератној деценији био „аутентичан, драгоцен песник нежности и благе животне померености.” На крају белешке исписује речи похвале: „Сам и свој, без помодне вреве и утицаја (од дадаизма надаље све му је било страшно и интересантно), он се цео дао својој мелодији која до данас траје и одјекује у нашој поезији. Мелодија тужна и блага, витка, елегична, лелујава, елегантна.”²⁶⁰

Иво Андрић је после Првог светског рата објавио две песничке збирке: *Ex ponto* (1918) и *Немири* (1921). Михиз је њихову појаву пропратио и уврстио је поједине песме у своју антологију. У белешкама Андрића назива великим писцем чија поезија мисли и дише: „Мисли суморно, тихо и мудро. [Поезија] Мисли мирна, уравнотежена о немирима века, о немирима дана, о немирима човека. О изгнанству једном што није

257 Зоран Мишић, *Антологија српске поезије*, Нови Сад, 1956.

258 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 29. Михиз и Мишић рехабилитовали су Црњанског и после дугогодишњег одсуства из српске културе подсетили читаоце на овог великог писца.

259 Михиз је касније сам демантовао ову своју изјаву.

260 Исто, стр. 30.

само аустроугарска тамница, већ неизбежна, велика, пуста 'самоћа свега што живи'. Мисли о богу као судбини и неминовности пута, о оној јединој заповести да се јесте и јединој нужда да се умре. Мисли о томе како се ипак 'сви ми људи држимо за руке' и како нам под челом сија 'мрачна одлучност да се бори и поднесе'. Мисли тужно и 'жао јој је човека', и мисли храбро да су све вредности у том животу у који одлази да живи."²⁶¹ Михиз говори и о томе како Андрић у овим песмама проговара тужним гласом малог човека, који је окружен самоћом и тишином, „безгласним бурама немира”. Песме су му свечане, одмерене, те је реторика готово хладна, а понекад је у њима присутан и патетичан тон.²⁶²

Станислав Винавер је у антологији присутан са укупно осам песама („Варош злих волшебника”, „Соната-триптихон Растка Петровића 3. фуга”, „Чувари света”, „Пантелија”, „Данило” и три без наслова).²⁶³ Михајловић се на почетку бележака осврће на чињеницу да је мултиталенат Винавера допринео томе да се он као песник донекле заборави и да се о њему више пише као есејисти, пародичару, лингвисти... Означав га као песника гласног, бучног, ексцентричног, једном речју песника сасвим посебне врсте. Иако музичар и математичар по образовању, бавио се пасионирано језиком и истраживао ритам: „Заљубљен у реч и слух он се кроз 'вароши својих злих волшебника' и своје 'господаре света' играо језиком, шибао га као чигру бичем ритма, насиљем алитерације, фреквенцијом слика."²⁶⁴ Михиз у његовим песмама проналази два супротна манира: чисто лирску оркестрацију ритма и речи и епску фабулу поетских прича.

Тодор Манојловић заступљен је са шест песама: „Вихор”, „Сумор и радост нашег доба”, „Јутро, бели хероји, одмазда”, „Ђурђевданско путовање”, „Из дневника” и „Бразда”.²⁶⁵ Михајловић у поезији Манојловића не открива модернизам, иако се у својим теоријским текстовима за њега највише залагао у међуратном периоду. Стихови му имају латински призив и, по Михизовом мишљењу, због те тенденције помало су извештачени - „неокласицистички идеал хармоније и артистичка прецизност пунили су му стих бледилом, ружама, златним чаролијама јутра, раскошју пролећа и сунца,

261 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 55.

262 Зоран Мишић није уврстио ниједну песму Иве Андрића у своју антологију.

263 Према Мишићевом мишљењу антологијске су само две песме: „Чувари света” и „Радмило Загорчевић”.

264 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр.73.

265 У Мишићевој антологији није се нашло места за Тодора Манојловића.

декларативношћу.”²⁶⁶ Ипак, проналази да је специфичан у српској књижевности по томе што је исписао поезију малаксалог умирања у лепоти.

У своју антологију Михајловић је уврстио девет песама Растка Петровића: „Вучитрнски мост”, „Јуче и данас”, „Јунош на водама”, „Пустолов у кавезу”, „Путник”, „Сви су чанци празни”, „Велики друг”, „У Савани... То беше”, „Бол цвета и мати ловца птица”.²⁶⁷ Означава га као једну од најинтересантнијих личности српске модерне књижевности. Иако није припадао ниједној песничкој школи, био је инспирисан европском модерном поезијом, те Михиз у његовим стиховима препознаје утицај кубизма, Аполинера, Коктоа и Витмана, психоанализе, као и наклоност ка фолклору, егзотичном и примитивном. Ипак, „самосталан, снажан, многострук Растко Петровић је кроз све то пролазио не губећи ништа од индивидуалности и претварао у поезију све чега би се дотакнуо.”²⁶⁸

Следећи песник који је заступљен у антологији јесте Велимир Живојиновић са шест песама: „Албански мотив”, „Пред зиму”, „Повратак”, „Идила”, „Туга” и „На заранку”.²⁶⁹ Одмах на почетку своје белешке Михајловић јасно каже да овог песника сматра златном средином међуратне поезије, иако је на почетку био прецењен а касније потцењен: „Уравнотежен и гибак, он је својој хладној артифицијелности додао драгоцену зрну спонтаности да изнесе понеку песму до пуне аутентичности. Добро неговане старе форме везаног стиха он је врло вешто извештачио, пригушио своју наклоност ка грандилоквенцији, своју рефлексивност прве трансмисије подигао је бираним изразом за степен више, свој не много дубоки афоризам очврснуо тако да звучи племенито.”²⁷⁰ Неке његове песме, према Михајловићевом мишљењу, настављају тамо где је Ракић стао. Ипак, у његовој поезији доминантан је хладан тон, те зато његове песме нису крик нити продор, већ смирена туга, „лака измаглица једне резигнације”.

Раде Драинац присутан је са десет песама: „Воз одлази”, „Пејзаж”, „Фотограф”, „Ма Vochemе”, „Банкет”, „Радни брег”, „Снег”, „Варљиво пролеће” и две без наслова.²⁷¹

---

266 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 87.

267 „Путник” и „Велики друг” антологијске су песме и у Мишићевој књизи.

268 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 103.

269 Зоран Мишић није сматрао поезију овог песника антологијском.

270 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 131.

271 Зоран Мишић уноси у своју антологију две песме: „Глад ми је бескрајна” (и Михиз је даје у антологији, али без наслова) и „Ма Vochemе”.

Михиз истиче да је Драинац био често позер, али да антологија без њега не би била потпуна: „Инфантилан, сентименталан, егоцентричан, са несталоженом културом, крупнорек и гласан букач, под површним утицајима Аполинера, Сандрара, Растка Петровића и доцније Јесењина, градски ноћнички песник, ванредно даровит лирски орган.”²⁷² Не верује превише његовим стиховима и социјални бунт присутан у поезији види као буку која је ту да би се постигао ефекат, а већину његових песничких поступака доживљава као помодарство и средство да тиме постигне реакцију. Такође, не верује ни да је његов песимизам био искрен већ му делује као поза.

Осам песама Десанке Максимовић нашло је места у антологији: „Покошена ливада”, „Змија”, „Сребрне плесачице”, „Мрак”, „Пролећна песма”, „Предосећање”, „Опомена” и „Сељакова смрт”.²⁷³ Осим ових песама Михиз у белешци о њој доноси и песму „Песникова туга”. У њеним стиховима проналази невину чаролију и мекоћу: „Одличан, лак, мек версификатор унела је читава обиља рима у нашу поезију.”²⁷⁴ С друге стране, сматрао је да јој је поезија без праве дубине мисли и истинске снаге, а да јој је главно „оружје” била наивна, свежа, топла и искрена реч - „сва од белине, од нежности”.

Душан Матић заступљен је са само три песме: „Последња смрт”, „Теку реке” и „Заменице смрти”.²⁷⁵ Михајловић јасно каже да више цени поезију коју је Матић писао после Другог светског рата, те да је избор због тога такав: „Један од ретких песника којима ће ова Антологија учинити двоструку неправду: Избором - јер он би био друкчији да је вршен из целог његовог песничког дела, и овим текстом о њему - јер он би био друкчији писан да је реч о целој поезији Душана Матића. Он се песнички рађао двапут (случај сасвим изузетан - песници се роде одједном). Његово друго, право рођење било је после последњег рата, а ово што се налази на страницама Антологије између два рата само је тек наговештај за оно што ће, изненадно, доћи.”²⁷⁶ Хвали му реченицу, хармонију у стиховима и прецизност у изразу, али примећује и свако одсуство спонтаности и сензуалности: „Прецизан, али и прециозан градитељ, конструктивиста, антисензуалан, са перфектним статичким и динамичким прорачунима он је стварао своје херметичке атмосфере и ретки, бизарни преплет својих речи.

272 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 143.

273 Мишић у антологију уноси само три песме: „На бури”, „Спомен на устанак” и „Не бој се”.

274 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 162.

275 Мишић: „Море” и „Да именујеш сенке звезда”.

276 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 177.

Осетљив, вибрантан, рафиниран, мисаон, он је свесно диктирао себи своје аутоматске текстове.²⁷⁷

Александар Вучо заступљен је у антологији са шест песама: „Рађања IV”, „Начела”, „Начела”, „Хумор Заспало V”, „Неменикуће 4” и „Ћирило и Методије”.²⁷⁸ Михиз посебно истиче његов хумор, који је понекад био црн, груб и неочекиван, али „прво помало нарцисоидан, доцније све објективнији”. По његовом мишљењу, једини од надреалиста имао је презрив однос према лепој књижевности. У његовим стиховима ишчитава јасну жељу да шокира читаоце: „Бурлескан, безбрижан, намерно какофоничан, он је по свом невеликом регистру свирао брзе и слободне импровизације.”²⁷⁹ Михајловић тачно примећује да је Вучо, за разлику од осталих надреалиста, обрађивао урбане проблеме: „Не увек успешно, али не увек ни узалуд. Није био, упркос спољном виду ствари, ни револуционар у стиху ни антиципатор у идејама. Његов песнички опус сав је у фрагментима многих могућности са којима се поиграо, па их све пустио недокрајчене, сем једне коју је позајмио овој Антологији: разигран хумор слободне асоцијације.”²⁸⁰

Милан Дединац је у међуратном периоду објавио две збирке песама *Јавна птица* (1927) и *Један човек на прозору* (1937). Михиз у своју антологију уноси укупно 10 његових песама и песама у прози. Говори о његовој песничкој судбини - био је поштован и читан у уским песничким круговима, а потпуно игнорисан код широке читалачке публике: „Било је сасвим природно што је било тако како је било. Јер сасвим дискретна, тиха, рафинирана, готово бела; са друге стране границе 'сна и јаве', са нечим дечијим (без кричавих дадаистичких шара), у атмосфери визије и екстазе, ова ненаметљива 'чиста поезија' могла је да говори само развијенијем слуху.”²⁸¹ Дединац се, према Михајловићевом мишљењу, потпуно заситио декоративности, реторике, правилне академске метрике и претеране осећајности, присутних у дотадашњој српској књижевности, те је прибегао некој другачијој дискретној, истанчаној и херметичкој поезији. У његовим стиховима не види само личну исповест већ његову поезију карактерише као једну индивидуалну поезију инспирисану стањима и осећањима модерног човека.

277 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 177.

278 Мишић: „Неменикуће 3” и „Хумор Заспало V”.

279 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 189.

280 Исто, стр. 189.

281 Исто, стр. 203.

Један од најзаступљенијих аутора у антологији јесте Момчило Настасијевић - укупно 12 песама: „Фрула”, „Румена кап”, „Чесми крај пута”, „Труба”, „Госпи”, „Сиви тренутак”, „Родитељу”, „Речи у камену II”, „Речи у камену IV”, „Речи у камену IX”, „Порука” и „Пут”.²⁸² Михиз у својој белешци Настасијевића означава као јединог српског фолклорног песника који је „сав од слуха, од искона, од тајанства”. Сматра га великом, самониклом и усамљеном песничком личношћу, који је стварао мимо свих песничких школа. У његовим стиховима ишчитава смисао за мелодију, за трептај речи: „Религиозном православном инспирацијом, мистичном патетиком, апокалиптичном темом, средњовековном скученошћу певао је своју ’осаму на тргу’ далек од људи, друштва и друштвених проблема.”²⁸³ Михајловић посебно одаје признање његовом језичком умећу: „Зато је његова синтакса јединствено непоновљива: ништа у реченици није остало до језгра речи, све што је веза, помоћ, предак, елиминисано је безусловно. Дало је то једну намерно оскудну реторику савршених мелодијских и акценатских решења. Стих је сведен на сударе елемената, мисао на формулу.”²⁸⁴

Место у антологији нашао је и данас заборављени песник Ристо Ратковић - укупно са три песме: „Мртве рукавице”, „Поноћ мене” и „Икона”.²⁸⁵ Основну ману његове поезије Михиз види у слепом праћењу „књижевне моде”, због чега је често мењао критеријуме и песничке школе - од експресионизма стигао је до социјалне поезије. Такође, запажа да његовим стиховима недостаје искреност, осим у оним у којима пева о мртвој драгој. У тим песмама проналази праву поезију и искреност лишену патетике.

Жарко Васиљевић заступљен је са четири песме: „Стихотвореније за усопшег раба Јована Стерију Поповића грађанина вршачког”, „Акваријум између четири зида”, „На периферији соба из дворишта”, „Бројеви живе са човеком као пси и верни су му”.²⁸⁶ Михиз у белешкама говори о Васиљевићевом животу - о родитељима глумцима и одрастању у позоришту, због чега је цео живот и гледао као позориште - „мало историје за трагедију, мало социјалне неправде за драму и мало смеха за бекство од свега тога.”

---

282 Мишић: „Речи у камену”, „Госпи”, „Поглед” и „Порука”.

283 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 221.

284 Исто, стр. 221.

285 Мишић је унео у антологију само песму „Поноћ мене”.

286 Мишић: „Стихотвореније за усопшег раба Јована Стерију Поповића грађанина вршачког”.

У Михајловићевој антологији међу изабраним песницима нашао се и књижевни историчар Младен Лесковац. У књигу су ушле три песме од укупно десетак колико је Лесковац написао (то су песме „Вечером каткад читам још своју стару ђачку библију”, „У спомен Самуела Елеазара Раба”, „Под једном друкчијом звездом”). У белешци Михиз његову поезију одређује као непретенциозну, смирену и интелигентну: „Гласом малог обима, тихом речју, контролисаном асоцијацијом и стегнутом, невеликом маштом испричао је неколико простих и финих истина о додирима и односима људи врло блиских и људи врло далеких. Извукао је из малих, сординираних тонова непатетичну филозофију великих тема.”²⁸⁷

Десимир Благојевић - још један данас скоро заборављен песник - заступљен је са пет песама: „Девојачке тишине”, „Смирење”, „Молба”, „Утва златокрила” и „Времена неће бити више”.²⁸⁸ Михајловић у поезији овог песника назире траг Црњанског, народне поезије и песника надреализма: „Пресудно, намерно осенчен народном поезијом и оптерећен произвољном, невеликом мисаоношћу тај стих има звука, и белине, и нечег девојачког.”²⁸⁹

Последњи песник у антологији јесте Оскар Давичо са 15 песама: „Анатомија”, „Детињство XI”, „Детињство XII”, „Детињство XIII”, „Младост VII”, „Љубав IV”, „Немир XII”, „Немир XVII”, „Љубав”, „Хана 1”, „Хана 2”, „Хана 9”, „Корачница сна”, „Србија” и две песме без наслова.²⁹⁰ Михиз га у белешци назива најбурнијим песником друге међуратне деценије који је, пре свега, смео, креативан и сензуалан. Описује његов развојни пут следећим речима: „Поиграо се, на самом свом почетку, опасне игре надреализма, да цело време сачува нешто од изненадне произвољности, слободне метафоре и савитљивог лука свести и подсвести. Спремао се за далеко песничко путовање које траје до данас, пролазећи кроз станице својих збирки: диктатом потсвести 'Анатомije', густим сабласним атмосферама и хумором 'Песама', распеваном чулношћу 'Хане', до белог усијања револуционарне екстазе.”²⁹¹ Говори о његовом мајсторству да обогати песнички језик новим речима и изразима. На крају белешке о њему, Михајловић закључује да је он сигурно допринео да цела књига буде свежа и неконформистичка.

287 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 267.

288 Ни Младен Лесковац ни Десимир Благојевић нису присутни у антологији Зорана Мишића.

289 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 279.

290 Мишић: „Србија”, „Детињство”, „Хана”, „Појава четири пушкомитраљесца” и „У име биља”.

291 Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956, стр. 291.

* * *

Књижевна критика благонаклоно је испратила појаву књиге *Српски песници између два рата*. Једну од првих критика антологије објавио је Милан Богдановић у часопису НИИ.²⁹² Он на првом месту истиче да књига није замишљена као објективан, књижевно-историјски преглед поезије, већ да је то субјективан избор песника тог раздобља, те је састављена по мери и критеријуму једног „даровитог критичара, који има суда, укуса, културе, знања у довољној мери да избор који он субјективно чини не буде истовремено и произвољан.” Управо због тога, према Богдановићевом мишљењу, она у подједнакој мери открива и приказује и свог састављача и песнике које је он изабрао. Богдановић истиче управо субјективизам критеријума и бирања песама и песника као главни квалитет књиге - то антологију чини само Михизовом. Због тога он не може да му замери што није изабрао објективан критеријум, већ само може да каже да он лично не би толико пажње посветио, на пример, Момчилу Настасијевићу, Душану Матићу или би унео песме Јована Поповића, Марка Ристића... Једино му замера што је у антологију уврстио Велимира Живојиновића, јер он, по његовом мишљењу, није песник који изразито припада епохи између два рата, већ се јавља пре Првог светског рата. Осим тога, ни „цео његов поетски лик није за овај албум, у коме прилично анахронично и овештало стоји.” Осврће се и на Михајловићеве белешке о песницима: „Оне су писане живо, рекао бих чак на извештан начин импресионистички, чак некако и белетристички (што му никако не замерам), али са мером и укусом, стилем који је очигледно ’изнегован’, дакле, са финесама и нијансама, али успелим. То су, рекао бих, уз песнике, поетски надахнута критичка објашњења о њима и њихове ликовне скице, у чему ту и тамо има извесне критичарске прецизности, али у суду правилно усмерене, а у стилу с духом и укусом формулисане. И све је и свуда врло одмерено, са очигледном тежњом да не буде затрчавања и претеривања.”

Живорад Стојковић у тексту објављеном у часопису *Израз* износи низ похвала о антологији: „Тешко би било наћи срећније решење од издавачевог који је распремање ове поезије дао у руке једном критичару без пртљага, понекад и оног потребног, али са

²⁹² Милан Богдановић, „Антологија српских песника између два рата Борислава Михајловића”, НИИ, 20. јануар 1957, стр. 9.

талентом и темпераментом за посао којим се бави. У том критичарском послу који се код нас тако много обавља више трудом него даром, и више учено него литерарно, Михајловић је стекао име и значај не неком својом књижевном идеологијом и политиком, и не толико ставом колико једним слободним, смелим понашањем у нашој данашњој књижевности својом луцидном, брзом, допадљивом речи која зачас проникне у срж материје, оживи је, представи, расправи јој вредност. Са радарским чулом да све схвати и осети, са пристрасношћу која је највише у томе да оно чиме се одушеви увећа, чиме се разочара збрише - овај критичар се не обазире на школе, правце, групације, јер ничим другим није преокупиран до својим инстинктом за литературу и добрим знањем шта је права, а шта лажна пара у њој.²⁹³

Стојковић верује да Михајловић никада није превише вагао пре него што изнесе оцену књижевног дела, те да је имао смелости да се понекад занесе у свом суду, да претера и често и омане. Истиче да је имао посебан осећај за поезију и праве таленте који је пишу: „Са спретношћу и духом он је остварио главну амбицију своје антологије: приредио је живу, читљиву, ванредно занимљиву књигу једне досада тешко пријемчиве поезије, према којој предрасуде и неправде нису биле мале.”²⁹⁴

Замера му што у антологију није уврстио и песнике који су почели да се формирају пре Првог светског рата, као и то што није дао ниједну песму Марка Ристића, Радована Зоговића, Милице Костић, Ненада Митрова и Владимира Питовића.

Димитрије Л. Машановић примећује да је Михајловићев посао био тежак јер се антологија бави разнородном, али у то време недовољно испитаном облашћу српске поезије: „То је у извјесном смислу антологија с нарочитим аспектом на идеје, расположења, стилове, изражене на песнички и непоновљив начин.”²⁹⁵ Посебно хвали одабир песама Иве Андрића, Александра Вуча, Растка Петровића, Жарка Васиљевића и Оскара Давича, а замера му што није дао најкарактеристичније песме Душана Васиљева, Милоша Црњанског, Радета Драинца, Ристе Ратковића и Станислава Винавера, као и то што је оквир антологије сужен, пре свега, тиме што није уврстио најмлађу генерацију песника социјалне поезије, те је због тога антологија изгубила на целовитости. С друге стране, посебну вредност види у његовим белешкама и назива их

---

293 Жика [Живорад] Стојковић, „Српски песници између два рата”, *Израз*, бр. 6, јун 1957, стр. 597-598.

294 Исто, стр. 598.

295 Димитрије Л. Машановић, „Озбиљан покушај”, *Одгонетање тајне стварања*, Нови Сад, 2001, стр. 174. Текст је прештампан из часописа *Наши дани* (15. март 1957).

„поезијом своје врсте” те закључује: „Михајловићева антологија је, и поред непотпуности и понегдје испољене несигурности критеријума, први и озбиљан покушај да се вриједности српске поезије између два рата прикажу у међусобном односу као стваралачки и активни фактори наше културе.”²⁹⁶

Зоран Гавриловић у *Борби* пише о Михизовој антологији и пореди је са антологијом Зорана Мишића. Налази да је Михајловић опрезнији и објективнији, те да је његова антологија прихватљивија и потпунија.²⁹⁷ Гавриловић закључује да се прокламовање добрих песника а не песама своди на голу тврдњу и „доводи, рецимо, до тога да Михајловић стави у антологију Младена Лесковца који сигурно ни сам није никада помислио да ће једном бити проглашен за снажну и аутентичну поетску фигуру.” Михиза сматра једним од најлуциднијих критичара који врло живо реагује на поетску лепоту дела, па његове белешке посматра као добро уклопљене поетске текстове који допуњују и изглађују разлику и пукотине више него као одредбе песника: „Ти лепа мали пасажии у којима има много духа, много љубави за поезију, покатакд у себи не носе ништа што би задовољило један строги укус за дефинисање и одређивање унетих песника, али су увек рефлекс једног осећања поетског квалитета, увек једна фина импресија која се везује за покоји суштински моменат поезије о којој говори.”

Гавриловић у целом тексту некако бира која антологија је боља - Михизова или Мишићева и на крају први односи „победу”: „Тамо где је Мишић одсечан и дефинитиван, Михајловић је гибак и отворен; где Мишић круто одсеца, Михајловић импресионистички осећа; где први затвара и искључује, други духовито ћаска и оставља широке могућности за опредељивања. Зато је ова књига отворена поезији, сва њој подвргнута, изложена свим струјањима и свим токовима.”

Василије Точанац у тексту „Забелешка уз једну антологију” наводи да је сувишно да говори о квалитетима Михиза као критичара, есејисте и теоретичара, али жели једну чињеницу да истакне - његову спретност и оригиналност у изражавању, стилску окретност пуну духа, чак емотивну сликовитост.²⁹⁸ Према његовом мишљењу, управо га ове особине, чак и у сувопарним расправама, издвајају у посебну класу

296 Димитрије Л. Машановић, „Озбиљан покушај”, *Одгонетање тајне стварања*, Нови Сад, 2001, стр. 175.

297 Зоран Гавриловић, „Борислав Михајловић: Српски песници између два рата”, *Борба*, 19. фебруар 1957, стр. 5.

298 Василије Точанац, „Забелешка уз једну антологију”, *Књижевност и језик*, бр. 6-7, јун-октобар 1956, стр. 375-378.

књижевних посленика који се радо читају и кад се не прихватају запажања. Међутим, примећује да је Михајловић склон томе да се ограђује теоријским принципима, да се држи утврђеног укуса у многим приликама и околностима и да уметнички критеријум, својствен садашњости, преноси и на протекле књижевне периоде, што се у доброј мери испољило и током његовог рада на антологији.

Точанац уочава мали несклад између начела која је састављач изложио у уводној речи и садржаја књиге. Замера му што у антологију није уврстио Јована Поповића, Душана Јерковића и Радована Зоговића, јер су они имали утицаја у међуратној књижевности, а јесте пружио довољно простора Младену Лесковцу који је све друго био али никако песник.

Слаже се са тим колико је простора у антологији дао Црњанском, али није сигуран да је његова „Апотеоза” песма: „Има се утисак да се састављач у многим случајевима поводио за звучним оркестрацијама и језичким атрактивностима код Винавера, за синтетичким афоризмима Момчила Настасијевића или за натегнутим и мутним метафорама Душана Матића, Милана Дединца и Вуча и у томе тражио музику и магију речи, а мање се одлучио према сржи песме, њеном животном соку и унутрашњем струјању и треперењу. Тиме се могу објаснити неки састављачеви поступци што је, на пример, веома шкрто представљен Раде Драинац и по броју и по избору песама, а и по неким констатацијама у напомени о њему (’гласан букач, под површним утицајима Аполинера...’).”²⁹⁹

Предраг С. Перовић посебно хвали Михизову одлуку да састави антологију живих песника, што његову књигу чини пионирском у српској књижевности: „Тражећи најмаркантније и најизразитије поетске личности између два рата, Борислав Михајловић је покушао да прикаже атмосферу књижевних превирања тога раздобља. Избор песника је разноврстан и неки пут веома смео. У антологију су ушли и књижевници којима суштину њиховог стваралаштва чини проза (Андрић, Црњански) или песници који су написали само неколико песама (Младен Лесковац). Таквим начином одабирања аутор је прешао преко устаљених шаблона антологијског састављања и то је једна од врлина ове књиге.”³⁰⁰

---

299 Василије Точанац, „Забелешка уз једну антологију”, *Књижевност и језик*, бр. 6-7, јун-октобар 1956, стр. 378.

300 Предраг С. Перовић, „Српски песници између два рата”, *Књижевне новине*, 17. фебруар 1957, стр. 3.

И часопис *Дело* забележио је излазак Михизове антологије. Аурел Гаврилов износи мишљење да аутор овај избор није сачинио да би угоднио само себи већ да је мислио и на читаоце: „Као такав [критичар који се чита], он је био добродошао да доскора готово затворену, неозакоњену поезију једног од најзначајнијих периода у развоју нашег песничког израза, некако широм отвори и покаже богатство њених вредности, да је учини присутном и својом у животу литературе којој припада.”³⁰¹

Гаврилов сматра да је добро што Михајловић није припадао ниједној школи, то јест књижевном правцу, већ је годинама био наднет над токовима литерарне речи и мисли у српској књижевности те савесно испратио све што се појавило у савременој књижевности: „Руковођен наклоношћу ка складно извајаној мисли и сензибилитетом за пластичне валере реченица, за мелодијску линију стиха, Борислав Михајловић је, стално имајући на уму читаоца и према њему подешавајући свој избор, бирао увек ’читљиве стране поетских порука’.”³⁰² И он му замера што у антологију није уврстио Марка Ристића јер се та празнина осећа: „Без овог песника, који је песничка личност и по својим идејама и по својим стиховима, остаје много шта необјашњено и пренебрегнуто у токовима наше модерне поезије, за које иначе Михајловић има потребног слуша.”³⁰³

Милош И. Бандић објављује приказ књиге у *Политици* и износи мишљење да би антологија која у наслову носи одредницу између два рата „морала да буде гипкија, савитљивија, обухватнија, да на извештан начин изрази динамизам тога времена, напоре и поноре песничких подухвата, лутања и нестајања са књижевног попришта, тако да слика и вредност онога што је те метеже проживело и надрасло буде потпунија, развојнија и уверљивија.”³⁰⁴

Замера му што се у његовом приступу осећа академски тон, то јест, то што је узимао сигурне, проверене, признате писце, од којих су се неки бавили поезијом само у младости, скоро случајно. Такође, не слаже се ни са његовим критеријумом да бира снажне, јаке, самосталне личности јер верује да би у антологији на крају било свега три-четири песника.

---

301 Аурел Гаврилов, „Борислав Михајловић: Српски песници између два рата”, *Дело*, бр. 6, књ. 4, 1957, стр. 1091.

302 Исто, стр. 1092.

303 Исто, стр. 1094.

304 Милош И. Бандић, „Српски песници између два рата”, *Политика*, 8. фебруар 1957, стр. 9.

Бандић хвали белешке о песницима: „То су врло занимљиви, сажети, распевано-егзалтирани текстови, афористички згуснути каткад, са доста славе и хвале песницима и са доста опрезности и ограђивања да се не би склизнуло у некритичност. Сажетост и поетизованост тих бележака учинила је да су неке тврдње у њима неодређене и празне игре речи.”

Нејасно му је по ком критеријуму је Михиз бирао песме, али додаје: „Али то и није толико важно: значај је и преимућство антологије у састављачевом осећању за посао којим се бави и који је обавио, а не у измишљању правила, услова, система и принципа, који га најчешће заваравaju, збуњују и доводе у неприлику. Најзад, по оном инстинкту и осећању антологија је уметничко дело. Не узимајући у обзир ситна (субјективна) неслагања око ове или оне песме унесене или неунесене у антологију, Борислав Михајловић је показао истанчано чуло и смисао за ослушкивање и улажење у живот и тајне песничког говора, ретку и драгоцену способност да у осетљивим и замршеним нитима и токовима поезије пронађе праве и чисте вредности. По томе је његова антологија најцеловитија и можда најбоља од свих које су се појавиле код нас у последње време.”³⁰⁵

Босански критичар Лука Павловић, такође, замера Михизу што у књигу није уврстио Марка Ристића, али с друге стране даје му предност у односу на антологију Зорана Мишића: „По нечему се, ипак, ове двије антологије - Михајловићева и Мишићева, додирују и уклапају у један ток. И један и други, и Михајловић и Мишић, давали су кратке, прегнате оцјене пјесника који су нашли мјеста у њиховим изборима. Само, док је Мишић у приличном несразмјеру и исказивао своје афинитете или нетрпељивости према појединим пјесницима, Михајловић је одабрао један срећнији пут: опусу свих унесених пјесника дао је прилично једнак простор, са великом умјешношћу давао је у кратким, чистим потезима обресе пјесничког дјела осамнаесторице, не заборављајући да бриљантношћу свог опробаног стила и духовитом рефлексijом употпуни своје мишљење, свој суд о пјеснику.”³⁰⁶

Јован Вулевић посебно хвали Михајловићеву смелост да се не држи устаљених шаблона: „Зато су у овој антологији нашли своје право место и Андрићеви суптилни, медитативни записи из аустроугарске тамнице, и немири века и дана као неминовни

---

305 Милош И. Бандић, „Српски песници између два рата”, *Политика*, 8. фебруар 1957, стр. 9.

306 Лука Павловић, „Вриједна антологија”, *Ослобођење*, 6. март 1957, стр. 4.

пратиоци судбине модерног човека; и неколике топле, дискретне песме Младена Лесковца; и низ одабраних, мелодичних песама Милоша Црњанског, иако је књижевни опус све тројице најмање изражен у поезији.³⁰⁷

Можемо рећи да је Предраг Палавестра једини донео потпуно негативну критику Михизове књиге, те 1957. године.³⁰⁸ Одмах на почетку текста Палавестра јасно каже да ова антологија није успела да оправда његова очекивања да више него Мишићева докаже праву вредност српског песништва. Пре свега, сматра да је она као антологија одређеног правца исувише једнострана и искључива, нетрпељива према појединим видовима поезије и својим духом и ставом некако сувише равничарска.

Палавестра поставља отворено питање колико је Михајловић, са претензијама антологичара књижевно-историјског смера, поштовао управо ту књижевну историју и колико је његових личних симпатија и антипатија утицало на његов критериј, који из разумљивих разлога није могао да буде само естетички него и књижевно-историјски. Још мало построжава проблематику и пита се колико је Михиз остао веран историји српске међуратне књижевности: „Први утисак што га читалац понесе после читања Михајловићеве антологије и шетње међу песницима заступљеним у њој, јесте да се поезија обухваћена у тој књизи временски директно наставља на поезију окупљену у антологији Богдана Поповића. Та Михајловићева намера да својом антологијом нешто настави и нешто попуни - што је његовој књизи и дало онај документарно-историјски карактер - обавезала га је да буде уједно и историчар и антологичар и да праведно, без предрасуда и личних афинитета, не спуштајући ни за тренутак естетски критериј, нити чинећи икакав компромис за вољу документарности и историчности, приђе читавој српској међуратној поезији и да, како је сам знао да захтева од других, пружи киту најлепшег цвећа, а не само босиљка и рузмарина, булки и белих рада, пошто у цветњаку, по коме је он брао има и других цветова.”

Палавистри није јасно како је прескочио читав вид међуратне књижевности - социјалну поезију: „Борислав Михајловић је имао слуха, и воље, да у својој књижевно-историјској антологији забележи и модернистичку поезију Тодора Манојловића и да избором песама Душана Матића, Александра Вуча, Милана Дединца и нарочито

---

307 Јован Вулевић, „Борислав Михајловић: Српски песници између два рата”, *Живот*, св. 3, 1957, стр. 186-188.

308 Предраг Палавестра, „Српски песници између два рата”, *Младост*, 18. фебруар 1957, стр. 10.

Оскара Давича обележи значај и карактер надреализма, па чак и да песмама Велимира Живојиновића Масуке региструје један фалш тон, 'златну средину' међуратне поезије, али није имао ни трунке бар историчарске трпељивости према песмама социјалног смера." Не налази оправдање за овај Михизов пропуст јер је његова књига „антологија једног одређеног периода, а не става, и чије су књижевно-историјске претензије довољно недвосмислене."

V

ЕСЕЈИ, КРИТИКЕ, ПОРТРЕТИ...

„Критика. Стати над туђе дело, над туђу рану или сан, са хладним оком судије, са присвојеном, узурпираном наметљивошћу интерпретатора, са недискретном многоглагољивошћу читаоца. Бити промашен или погођен ехо једне књиге, силом уметнути посредник између нечијег казивања о свету и тог замишљеног света, бити уши публике и њен говор свеједно да ли са слухом или без њега, са правом реториком или немушто.”

Борислав Михајловић

Борислав Михајловић дубоко је веровао да у српској књижевности има места за све који желе да пишу и да због тога критичар никако не сме да буде пуки судија. Такође, није желео да пристане на поделу српских књижевника на реалисте и модернисте, већ је сматрао да књижевник само може бити добар или лош. Веровао је да књига писана по начелима било које школе или правца може да буде добра уколико у њој има нечег нашег и ако је написана вешто и уметнички. Због тога је био мишљења да критика мора да буде интерпретаторска и да свугде проналази извештан квалитет, наравно, уколико га има.

Критичар, по Михизовом мишљењу, требало би да има дозу скромности и да зна своје место, које је увек у подножју „грађевине коју посматра”. Сталне окршаје писаца и критичара или критичара међусобно није у потпуности подржавао: „Код нас се сукобљавају, чешће но што би то морало, две подједнако излишне сујете. Сујетна

узурпација критичара да буде педагог, да саветује, тапше по раменима писца. Друга излишна сујета је - сујета оне друге стране. Многи неповољан суд, аутосугестија, тај слепи пријатељ и слуга уображености, критику одмах претвара у 'напад', у 'злу вољу', у измишљене или ненамишљене рачуне."³⁰⁹

На више места у свом делу подсећао је да нема књижевности без књижевне критике, јер му се чинило да су писци ту чињеницу заборавили: „Стално је [књижевна критика] на индексу озлоглашености. Овај, у основи насилан род књижевности, ефектан само онда кад је 'ефектан', врло јасно и драстично износи своје недостатке. Али, не треба губити из вида да је књижевна критика пратилачка појава књижевности, да не може да живи сама. Ја не знам у историји наше књижевности успелог књижевног периода без добре критике и обрнуто. Наши књижевници - можда подједнако неправедни према критици колико и она према њима - могли би да се замисле над овом чињеницом."³¹⁰

Михиз је био потпуно отворен према младим писцима, а нарочито је волео оне који су мислили другачије од већине.³¹¹ Није имао стрпљења да пише дуге текстове, да разглаба и полемише у недоглед. Његови напади били су кратки, ефектни и директни и поента писања сваког текста била је јасна. Сви текстови имају његов личан печат, тачно се може одредити ко му је симпатија а ко антипатија. Такође, чак и у оним најкраћим запажа се његов препознатљив реторички дар. У већини текстова наизглед успут дата је слика његовог доба - пре свега књижевне и културне ситуације.

Од почетка бављења критиком Михиз, први грађански критичар у партијској цивилизацији како га је назвао Предраг Палавестра, залагао се за рушење свих конвенција, шаблона и општеприхваћених судова. Често је писао реченице које се никако нису уклапале у социјалреалистичке критичарске мисли његових колега, нити су биле део тог општег колективистичког схватања, пре свега, друштвене улоге књижевности. Пишући рецензије нових књига, Михајловић је себи дао задатак да читаоцу јасно каже шта га у књизи очекује, те је због тога често доносио сијее књига и

---

309 Милутин Чолић, „Без добре књижевности нема добре књижевне критике”, *Политика*, 25. децембар 1952, стр. 5.

310 Исто, стр. 5.

311 „Давао је несразмерно више но што је узимао, расипајући своје дарове као племић.... Волео је лепоту, памет, знање, дух, узбуђења... А није подносио претенциозност, надменост, лажно представљање. Мрзео је једино и без опроштаја, јединог непомирљивог непријатеља - досаду!” (Владета Јанковић, „У Пантеону српске књижевности”, *Политика*, 17. децембар 1997, стр. 21)

тима потпуно одскакао од писања тадашњих критичара који су у текстовима износили теорије, говорили о структури дела и писали једним готово стручним језиком. Тачно је осећао како да се приближи публици, наравно, не по цену пуке популаризације, и увек је био вођен идејом да од начина на који представи књигу можда зависи хоће ли та књига бити читана или не.

Незгодно је говорити о критичарском методу критичара који је већину текстова написао за новине. Мали простор сигурно ограничава сваког да о датој теми каже баш све што мисли и зна. С друге стране и избор речи морао је бити прилагођен широком читалачком кругу како би било разумљиво за све. Због тога се нужно и стил и реторика аутора мењају и прилагођавају. Михиз је написао само неколико опширнијих есеја и студија и у њима је најчешће говорио о старијим писцима а не савременицима. У тим опсежнијим текстовима запажа се, пре свега, његов велики таленат да нам приближи епоху о којој говори. Сви ти писци, почев од омиљеног Бранка Радичевића па до Васе Живковића, делују нам блиско и живо као да су ту међу нама.

Већина књижевних критичара замерала је Бориславу Михајловићу и одсуство филозофског система, а Мирослав Егерић уз то додаје и недостатак вертикалне идеје, те каже: „Женски сензибилна, скоро еротски податна, мека и распевана, она [књижевна критика] игра пре на карту шарма, изненађења, француске допадљивости, него на карту дубинског, озбиљног и студиозног ’одроњавања брегова’.”³¹² Сам Михиз је за себе говорио да је он прави критичар-импресиониста старог кова, да је занат учио код Скерлића, Матоша и Сент-Бева, али и да је свака критика у суштини импресија. Никада није тежио научној објективности, нити се придржавао једне методе у тумачењу дела. Давање суда након само једног читања дела и то у тренутку док су утисци свежи лако је могло да искриви суд сваког критичара, али је Михајловић најчешће успешно и тачно „пророковао” које дело ће остати трајно забележено у историји наше књижевности, а које ће бити само кратак блесак на стваралачком небу.

Марко Паовица тачно је приметио да је Михиз константно био у некој врсти дуела са књижевним делом пред собом, не у борби у којој се тражи победник, већ у вечној игри надахнућа: „Тешко да историја српске књижевности познаје критичара који се толико такмичарски и тако креативно односио према књижевном делу као Михиз.

---

312 Мирослав Егерић, „Критика шарма и изненађења”, *Портрети и памфлети*, Нови Сад, 1963, стр. 109.

Нико није толико, и тако, сенчио и продубљивао, проживљавао и дорицао дело других као овај одоцнели импресионист, једновремено следбеник Скерлићев и Матошев и поклоник далеког Сент-Бева. У томе Михизовом креативном односу према делу и у његовој утакмици са писцем има нечег дубоко својственог природи и сврси глуме, као што и Михизова критичка библиографија наликује на монографски каталог глумца, одакле вас на стотине фигура анимираних у својој појединачној истини и суштини, у просјачким ритима или у краљевској окрузи, посматра увек истим погледом, поздравља истом кретњом, изненађујуће истим строструко протејским ликом, прожетим увек једним духом и једним темпераментом, речју, јединственим, непоновљивим стилем.³¹³

Михиз је писао белетристичке, афирмативне критике, чак можемо рећи да је он био зачетник такве врсте критике у модерној српској књижевности. Готово у свим критикама хвали писце и књиге о којима пише, а када то дело није било вредно хвале, онда би макар истакао неку добру особину писца. Никога није нападао, већ је некако покровитељски бдео над новим књигама и навијао да млади писац у будућности постане квалитетан. Наравно, једини кога је критиковао у потпуно негативном контексту био је Марко Ристић. Због чега му је он био толики „трн у оку”, нигде није довољно јасно појаснио, али овде се можемо сложити са мишљењем Миливоја Ненина о могућем разлогу. Тако Ненин појашњава: „И парадоксално наизглед, али чини ми се тачно, баш је Марко Ристић духовни сродник Борислава Михајловића Михиза. Али не онај послератни - који не одговара на писмо Растка Петровића и који прештампава своје текстове - већ рани Ристић, онај Ристић који учествује у своме времену, који се опире идејама свога времена... Откуда онда изразито негативан суд Б. Михајловића Михиза о књижевној критици Марка Ристића између два рата? Негативан суд - нагађамо - произлази отуда што Михиз не посматра текстове у време њиховог настанка и првог појављивања. А позиција Марка Ристића је после рата битно другачија и Михиз који (попут Црњанског) увек жели да буде са друге стране на то не пристаје. Он заправо суди оном послератном Ристићу. (Узгред, у времену када су се појавиле, књиге о којима је Ристић оштро писао нису биле тако примљене. Но, касније све то изгледа као отварање отворених врата и отуда оштрина Михизовог суда. Грешка је првенствено у антидатирању.)”³¹⁴

313 Марко Паовица, „Песник и глумац међу критичарима”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998, стр. 6.

314 Миливој Ненин, „Ништа ново, а непоновљиво”, *Поља*, бр. 363/364, мај - јун 1989, стр. 238.

Слободно можемо рећи да је Михиз један од најзаслужнијих критичара за еманципацију модернизма педесетих година XX века. Потпуно је стајао иза сваког писца који је износио антиидеолошке ставове. То није радио како би одбранио некакву политику или идеологију, већ је то чинио у име слободе књижевног стварања. Књижевност је доживљавао као „језичку објаву људског духа” и као простор слободне естетске игре. Она је била неопходна, пре свега, да би се у њој промишљала историја, традиција, судбина, политика, али и свакодневница.

Педесетих година, у време када је био најактивнији као критичар, писао је текстове и због тога што није био задовољан тадашњом књижевношћу те је сматрао да је превише лакомислена, површна и заборавна: „Стотине психолошких и материјалних стања нашег времена апсолутно су остала незахваћена књижевним интересом и обрадом. Ако израз савременост схватимо у буквалном смислу (а ако дословност поједностављује, онда то овога пута добро чини), у том случају ми уопште немамо савремене литературе. Имамо од ње једино вербалне интенције. Ко од наших књижевника описује данас? Сви књижевни листови и часописи пуни су речи о савремености у књижевности, а тематика им је ближе или даље историјска. [...] Не мора данас тема бити градилиште, сеоска радна задруга, раднички савет итд. (мада не видим разлога зашто и они, и баш они, не би то били), али ко је проговорио код нас у књижевности о данашњим радостима, очајањима, усхићењима, расту и падовима људи, психолошким стањима, самоубиствима ако хоћете, али данашњим, једном речју, ко је проговорио о људима који живе и умиру у хиљадудевесточетрдесетшестој или педесетпрвој?”³¹⁵

---

315 „Разговори на градилишту”, *Књижевне новине*, 31. август 1952, стр. 2. Текст је у ствари разговор Добрице Ћосића, Миодрага Павловића, Оскара Давича и Борислава Михајловића о савременој књижевности.

Од истог читаоца

Михајловић је 1956. године објавио другу књигу критика - *Од истог читаоца*.³¹⁶ Књигу је поделио на два дела - „Године” и „Дане” и у њој сакупио текстове објављене у НИН-у, *Књижевним новинама*, *Новој мисли* и *Летопису Матице српске*, у периоду од 1951. до 1956. године.³¹⁷ У првом делу књиге („Године”) Михајловић доноси текстове о великанима српске књижевности - Змају, Бранку Радичевићу, Васи Живковићу и Јаши Продановићу, као и о млађим али битним писцима свога времена - Матошу, Дису, Андрићу, Вељку Петровићу и Марку Ристићу. Када пише о старијим писцима избегава сваки вид конвенционалности, академизма и историографије и обавезно у познате податке уметне понеки нови детаљ, да неку нову занимљиву паралелу. Из сваког текста може се ишчитати његова жеља да тадашњим читаоцима приближи скоро заборављене писце. У овим редовима осећа се сетa због пролазности и заборавности.

Други део књиге („Дани”) резервисан је за текстове који су настајали у периоду од пет-шест година и били први утисак након прочитане књиге која се тих дана

316 Борислав Михајловић, *Од истог читаоца*, Београд, 1956.

317 У књизи је заступљено највише текстова из НИН-а (41), затим из *Књижевних новина* (4) и *Нове мисли* (4), те ЛМС (1). Поред текстова објављених у часописима Михајловић доноси и два предговора која је написао за књиге Бранка Радичевића и Владислава Петковића Диса.

Текстови у НИН-у („О другој педесетогодишњици Змајевог живота”, „Мемоари Јаше Продановића”, „А. Г. Матош: Есеји и фељтони о српским писцима”, „Вељко Петровић: Стихови”, „За једног ’новог’ Андрића”, „Милош Савковић: Огледи”, „Чланак и мало памфлета”, „Марко Ристић: Простор - Време”, „Чедомир Миндеровић: Орден”, „87 песама Миодрага Павловића”, „Књижевни разговори I-III”, „Гвидо Тартаља: Песме”, „Мирко Божић: Курлани”, „Мирко Божић: Новеле”, „Одроњени брегови”, „Иван Дончевић: Пред зору”, „Ранко Маринковић: Руке”, „Зоран Мишић: Реч и време”, „Војин Јелић: Анђели лијепо пјевају”, „Тражим боју за своје небо”, „Петар Шегедин: Мртво море”, „Др Видо Латковић: Чланци из књижевности”, „Четири нова гласа”, „Александар Вучо: Распуст”, „Роман Младена Ољаче”, „Роман Ивана Ивањија”, „Ервин Шинко: Оптимисти”, „Јосип Видмар: Записи и критике”, „Иво Андрић: Проклета авлија”, „Инспирисаност и неиспирисаност у критици”, „Два нова песника”, „Бранко В. Радичевић: Бела жена”, „Два нова романа Вјекослава Калеба”, „Једна паралела Васко Попа - Миодраг Павловић”, „Владан Десница: Пролеће у Бадровцу”, „Славко Јаневски: Село иза седам јасенова”, „Мирко Божић: Неиспакани”, „Ћамил Сијарић: Бихорци”, „Новак Симић: Браћа и кумири”, „Михаило Лалић: Раскид”, „Миодраг Булатовић: Ђаволи долазе”); текстови у *Књижевним новинама* („Један песник-хориста”, „Богдан Чиплић: Бурно пролеће”, „Младен Лесковац: На својој постојбини”, „Богдан Чиплић: Дивље јато”); текстови у *Новој мисли* („Младен Лесковац: Антологија старије српске поезије”, „Ратно путовање Митре Митровић”, „Зло пролеће Михаила Лалића”, „Велика деца Антонија Исаковића”); текст у *Летопису Матице српске* („Васа Живковић”).

појавила. Због тога Михиз у овим текстовима често оставља личне коментаре типа „било ми је пријатно”, „уживао сам”, „не одушевљава ме” и сличне.

Можемо само претпоставити зашто је Михиз тако назвао књигу, јер у поговору није желео да нам дâ објашњење. Једна од могућности јесте да је био инспирисан књигом есеја Вирџиније Вулф чији је наслов *Обичан читалац* (*The common reader*, 1925), или да је књигу намерно тако назвао како би полемисао са Марком Ристићем и његовом књигом *Од истог писца*, али је вероватније да је тај наслов изабрао како би подвукао да је он пре свега читалац, љубитељ писане речи, а онда и неко ко ту књигу приближава ширем читалачком кругу.

У поговору књиге Михајловић каже да је текстове бирао на основу неколико критеријума: дао је приказ добре књиге (највише је тих текстова), затим приказ лоше књиге ако је она карактеристична за тадашње тенденције у српској књижевности, те приказ осредње књиге уколико је он карактеристичан за његов критичарски рад. Није желео много да говори о избору нити о самим текстовима јер би тако написао критику критике, већ је то оставио својим колегама да ураде.

О већини текстова објављених у књизи говорили смо у поглављу о Михизовој сарадњи са часописима НИН и *Књижевне новине* те ћемо се овде више позабавити текстовима објављеним у другим часописима. Михајловић, и сам антологичар, као уводни текст преноси из *Нове мисли* приказ *Антологије старије српске поезије* Младена Лесковца.³¹⁸ Одмах на почетку каже да је то у ствари антологија детињства српског песништва и како би волео да антологија заинтересује читаоце да открију поезију предака. О самој старијој поезији пише да је она била невелика, муцава, усплахирена, незаштићена искуством, ужасно стармала и ерудитивна, многоглагољива и многојезична али наша. Због тога истиче значај ове антологије и покушаја Младена Лесковца да отргне од заборава читав један век српског песништва.

У тексту укратко говори и о сваком песнику из те далеке прошлости, те тако о Орфелину каже да је био велики посленик и зачетник поезије, новинарства, историографије и графике, Доситеја назива највећом луталицом у нашој књижевности, те издваја, како каже, фантастичну додолску фигуру Симе Милутиновића Сарајлије и чврст, строг, поносан и кичмен стих Лукијана Мушицког...

318 Борислав Михајловић, „Младен Лесковац: Антологија старије српске поезије”, *Нова мисао*, бр. 1, јануар 1954, стр. 115-121; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 7-17.

Михајловићу је посебно драго што се ова књига појавила у години јубилеја стогодишњице Бранка Радичевића, јер она доноси приказ песама његових претходника и тиме га чвршће уповава у нашу поезију и показује да он није дошао тако ни из чега.

Михиз истиче и како Лесковцу посао састављања ове антологије није нимало био лак: „Без предходне монографије, без компаса за оријентацију по неистраженим пределима ваљало је кренути у дуготрајна, заморна, често узалудна истраживања у једном непопуларном послу, а притом имати тако жив, модеран интерес за савремено и тако опасног непријатеља што прождире време у својој сопственој акрибији као што је то случај са Младеном Лесковцем.”³¹⁹

Михајловић верује да је само Младен Лесковац могао да донесе једну такву антологију, јер је поседовао огромно знање и био веома обавештен, суд му је био модеран и широк, неоптерећен предрасудама, а стил изврстан. Хвали његове напомене уз поједине песме као права ремек-дела истраживачког посла.

Као предговор књизи *Лирске песме Бранка Радичевића* Михиз пише текст - „Један век Бранкове поезије” и уноси га у књигу *Од истог читаоца*.³²⁰ Одмах на почетку текста каже да постоји један проблем кад се пише о овом песнику, а то је порив да се пође за трагом и колотечином његове славе. Много је већ стихова, есеја и критика написано о Бранку, те он у овом предговору жели да његову поезију повеже са данашњим временом. Истиче да се Бранко Радичевић појавио на необичан начин као већ прави, свршени песник са збирком песама а да пре тога никада није ниједан стих нигде објавио.

Михиз даље у тексту говори и о његовом начину писања стихова и брижљивом мењању сваке речи и усавршавању метрике, као и о томе да после изласка његове збирке у српској поезији више нису постојали табуи и забрањене теме. Такође, пејзаж у његовим стиховима постао је знани, стварни пејзаж карловачких брежуљака. Михајловић тачно запажа да је свака његова песма донела једну нову тему а да их све спаја, како каже, црвена нит Бранковог стваралаштва - оптимизам и природност. Издваја песму „Кад млидијих умрети” као најлепшу песму о животу у целој српској поезији.

---

319 Борислав Михајловић, *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 14.

320 Борислав Михајловић, „Један век Бранкове лирике”, предговор књизи *Лирске песме Бранка Радичевића*, Београд, 1952, стр. 7-17; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 18-35.

Борислав Михајловић у *Летопису Матице српске* објављује обимну студију о заборављеном песнику Васи Живковићу.³²¹ У тексту истиче да Васа Живковић себе није сматрао песником иако је доста његових песама заживело у народу и добило своју мелодију, те су се певале још од краја XIX века („Радо иде Србин у војнике”, „Орао кликће са висине”, „Радуј се млада нево”...).

Михиз овом студијом жели да укаже на велики пропуст у српској књижевности и на чињеницу да песама овог песника нема ни у једној антологији, читанци или зборнику. Због тога детаљно говори о његовом књижевном почетку, о првој песми коју је штампао са 19 година као ученик у Сегедину. Будући да је почео да пише стихове у време када је Мушицки престао а Бранко Радичевић још није издао своју збирку и када су се стихови много и радо писали, Михајловић запажа да су и његови почетнички стихови били помодни, да је писао троме епиграме и оде, али да је захваљујући лектири, пре свих Гетеу и Шилеру, био међу првима који су покушали да модернизују и ослободе српску поезију. Посебно цени његов народни језик и одређује га као директног претходника Бранка Радичевића.

Прота Васа Живковић писао је стихове активно до 1841. године па је направио дугу паузу све до 1857, те Михајловић јасно каже да много више цени његове стихове из те прве, ране фазе, јер су они донели новину у српску књижевност, а ови из друге остали су тематски потпуно исти, осим што им је језик мало чистији. Ипак, и у тој другој фази проналази снажнији тон и искреност, због чега ти стихови нису клишеи.

Михиз у тексту не говори само о његовим песмама, већ и о томе колико је био значајан његов целокупан културни рад у Панчеву - учествовао је у оснивању панчевачке библиотеке, певачког друштва и аматерских позоришта. Такође, са много детаља слика и како је изгледао и какав је био као човек.

Борислав Михајловић пише предговор за *Изабране песме* Владислава Петковића Диса, у издању Нолита, те тај текст уноси и у књигу *Од истог читаоца*.³²² Текст је подељен на пет поглавља: „Завичај туге”, „Завичај мука”, „Завичај неге”, „Са заклопљеним очима” и „Просто име”. У првом делу текста Михиз пише о невеселом

---

321 Борислав Михајловић, „Васа Живковић”, *Летопис Матице српске*, књ. 369, св. 4, април 1952, стр. 272-282; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 36-52.

322 Борислав Михајловић, „Владислав Петковић Дис”, *Летопис Матице српске*, књ. 377, св. 3, март 1956, стр. 189-200; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 66-83; Владислав Петковић Дис, *Песме*, Београд, 1956, предговор, стр. 5-24.

почетку живота Диса - син пропалог кафеџије, недоучен матурант, лош ђак, бојажљив... Верује да је он још као дечак изабрао да буде усамљеник и да је већ тада заволео сутон, маглу и сан. У неколико речи даје његов леп опис: „Био је астралан, а пун сенки, померен и тајновит, месечар својих ноћи без неба. Блед.”³²³

Михиз користи прегршт епитета како би описао Диса - лунатичарски привремени учитељ, ноћни лептир крупних очију, нервозан ексцентрик... Осврће се и на податак из његове биографије, на детаљ да је био дневничар београдске трошарине, и каже да је он био чудан кантарџија који је мерио шљиве а у дамарима носио танане теразије стиха, најосетљивије којима је до тада мерена реч у српској поезији. У тексту цитира А. Г. Матоша и његов опис Диса као месечара са шеширом у руци. Оцењује да Дис није писао песме како би мењао свет, већ да је сав загледан у себе и своју дубину тражио људску суштину.

У другом поглављу Михиз се бави проблемом Дисовог песимизма и износи мишљење да је он био песимиста органски и непоправљив те да су у његовој поезији заступљена два јада - јад од живота и јад од рођења. Такође, говори и о Дисовој незаинтересованости за друштвене прилике и политику. Узрок тога види у томе што је овај песник свугде налазио трулеж и пропаст, те осећао ускогрудост београдске средине и није ни покушао да исправи друштво. То је Михајловићу потпуно разумљиво будући да је у свему видео безизлаз. Не сматра Диса рефлексивним песником, насупрот општем мишљењу критике, јер налази да су му мисли врло једноставне, готово су општа места песимизма, али се издиже изнад свих по својој мелодији стиха. Чак му и поставља дијагнозу - Дис је припадао великој породици светских песника које називају „проклетим песницима”, иако њихове стихове није читао.

У трећем поглављу Михајловић говори о ретким тренуцима ведрине у Дисовој поезији. Примећује да је он волео и једино могао да воли на свој тужан начин. Његову љубавну песму „Можда спава” сматра магистралном и сврстава је у исти ред са Костићевом „Santa Marija della Salute” и Бранковом „Тугом и опоменом”.

У четвртом делу есеја Михиз говори о Дисовој опседнутости идејом пролазности и кобног умирања. Запажа да је овај песник деценију пре надреалиста потражио у сну свој медијум и своје „чудне слике од пепела” и слутио у сну земљу

---

323 Борислав Михајловић, *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 67.

хармоније.

У петом поглављу есеја Михајловић се пита да ли је Скерлићев напад потпуно променио Диса, јер све што је написао после *Утопљених душа* више није личило на њега. О његовој другој збирци патриотских стихова *Ми чекамо цара* каже да је испала крупнорека и празна јер је Дис одувек био загледан у себе и суштину свога бића а не у друштвене и политичке прилике око себе.

Михиз у *Новој мисли* доноси и рецензију књиге сећања *Ратно путовање* Митре Митровић.³²⁴ Одмах на почетку текста каже да је имао недоумицу како прићи књизи која је у исто време крупна историја недавне прошлости, али и најинтимнији дневник, мемоар оплемењен лириком, који је написао сам живот. Налази да је Митра Митровић овом књигом померила границе мемоарске књижевности и да због тога има потешкоћа при жанровском одређењу књиге. Пита се да ли је она прилог за биографију једне револуције или можда поезија личних успомена, или роман-хроника пажљивог очевица. Такође, пита се и да ли су у овом делу живот, литература и историја сједињени, а књига „ћути” и не даје му одговора, те пркоси свакој класификацији и књижевним родовима.

Михајловић посебно истиче мозаичку композицију књиге, њен склад и погођене пропорције, као и таленат ауторке да споји лично и опште. Не сматра књигу интимном већ личном и у њој види отисак творца, личне успомене, али и успомене једне земље. Због тога је, с једне стране, главни јунак књиге ауторка, а с друге, Револуција. Управо у том чвору општег и личног види главну снагу књиге.

Михиз признаје и да почетак књиге није много обећавао, већ је изгледало као да ће то бити још једна мирна прича о окупацији. Али онда су са страница почели да избијају склопови мирне констатације и непосредног врелог податка, борбене пароле и лирика, историјске чињенице и сентименталност, хладне политичке опсервације и емотивне, циничне реченице... Такође, у књизи проналази преплитање мушког и женског принципа. Налази да Митра Митровић уме на прави начин да прикаже лик револуционара, да га дâ као компликованог, али и једноставног, узаврелог и сталоженог, раздраганог и смркнутог, једном речју богатог човека. Управо због тога и види огромну

---

324 Борислав Михајловић, „Ратно путовање Митре Митровић”, *Нова мисао*, бр. 10, октобар 1953, стр. 646-658; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 187-197; Митра Митровић, *Ратно путовање*, Београд, 1962, предговор, стр. 7-[17]

разлику између њене књиге и дотадашњих документационих књига које су тог револуционара доносиле само у гесту и акцији, без икаквог психолошког осврта и задирања у његову душу.

У овом тексту Михиз се осврће и на питање да ли критичар мора бити објективан. Наравно, то је по његовом мишљењу немогуће јер су књиге те које морају да призову осећања, било узбуђење било равнодушност, те додаје: „Квалитети ове књиге егзалтирали су можда текст овог приказа. Али није ли и то податак, и баш критички податак. Кад о једној књизи не може да се пише хладно, онда је то којипут више податак о књизи него о ономе ко о њој пише.”³²⁵ Такође, открива и да му је увек било драже кад је морао даровитом писцу да скрене пажњу на неке недостатке него када је у просечним делима по сваку цену тражио бар неки квалитет.

Основни недостатак књиге Михајловић налази у помало патетичном тону којим је написана, као и у чињеници да се Митра Митровић није потпуно ослободила општих места и клишеа. Узрок томе налази у њеном занимању - наиме, често је дозвољавала себи да у књизи проговори политичар уместо писца.

Михиз пише још један текст о Михаилу Лалићу, овог пута о његовом роману *Зло прољеће*.³²⁶ Текст је започео у Паризу, а завршио га је после неколико месеци у Београду. Та два дела текста разликују се и формално и садржински. У делу писаном у Паризу Михајловић истиче специфичности тог дела по свему укоренењем у наше тло. Будући да је тих дана будно пратио француску савремену књижевност, читао Сартра, Камија, Сен Џон Перса, он не може да не примети колико је свет у роману Лалића другачији те верује да када би његова књига стајала у излогу поред тих француских да се оне не би разумеле и препознале, већ би се потукле. У тренутку док ишчитава Лалићеве редове осећа да никад до тада није окусио тако оштар сукоб савремене светске и српске литературе. С једне стране, стоји француска књижевност сва у знаку игре имагинације духа и маште, а с друге српска која стоји чврсто на земљи, укопана, без метафизике. Такав је и нови роман Михаила Лалића, дубоко реалистичан у смислу да се у њему не доказује никаква теза, већ је он дело које ниче спонтано из ситуација и ритма живота.

---

325 Борислав Михајловић, *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 195.

326 Борислав Михајловић, „Зло прољеће Михаила Лалића”, *Нова мисао*, бр. 12, децембар 1953, стр. 964-971; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 204-216.

Михиз износи и закључак да савремени француски писци пишу спиритуалније, баве се проблемом човека уопште и теже ванвремености и универзалности, док је Лалић дело, како каже, „укопао у шанчеве наших борби и страсти наших људи.”

Михајловић текст не завршава у Паризу, већ тек по повратку у Београд, шест-седам месеци касније. Вероватно је желео да се ослободи тих свежих утисака о прочитаним књигама савремених француских аутора како се не би огрешио о дело једног нашег писца. У овом другом делу текста више се бави формалним и теоријским аспектима романа. Истиче на првом месту чудновато саздану грађевину романа, који сједињује у себи живот једног човека, историју једне породице, читаво једно село, Црну Гору, забачену паланку, студентски покрет у Београду... а ипак је тако чврсте структуре. На почетку му је изгледало да ће се таква композиција романа у неком тренутку распасти на делове и да ће различити фрагменти једни друге да угуше, али је Лалић, према његовом мишљењу, успео „танком нити” да повеже све делове, да донесе закрчене путеве људске беде, садашњост без перспективе и прошле дане, породичне сукобе, старе навике и нове услове савременог живота. Михиз узбуђено доноси детаље те тако „чудне” фабуле и верује да би неки други писац од те и такве фабуле написао пре слаб него добар роман. Сматра да ће ова књига, баш због таквог приповедачког поступка, означавати значајан прелом у Лалићевом стваралаштву. И у овом роману запажа даљи напредак Лалића као писца, види обогаћење и рафинисање израза, гипкост и мекоћу реченица те велики помак у компоновању фабуле. Истиче и да је Лалић задржао оно добро из претходних романа и поново донео слике црногорског пејзажа и живе ликове, а израз му је и даље афористичан. Хвали и Лалићев помак у психологизирању личности и тражењу суптилних нијанси осећања, његов силовит и страсан језик, фолклорне елементе.... С друге стране, замера му што се ни у овом роману није ослободио потребе да у приповедање убацује непотребне анегдоте и дигресије, те запажа да је и даље присутан сукоб између писца-приповедача и писца-сведока, па отуда Лалић често набраја имена, лица и документарне чињенице. Као најслабије странице романа издваја оне чија се радња дешава у граду, те је, према Михизовом мишљењу, описујући догађаје у вези са студенстким покретом у Београду лутао од репортаже, преко социолошког податка до личног обрачуна. Такође, истиче да Лалић још увек није имун на плитке и јефтине социолошко-политичке обрачунае, али да је, с друге стране, у овом роману постао и лирик. Михајловић своју рецензију завршава

речима да је српска књижевност добила на дар једну добру и значајну књигу, најбољи до тада Лалићев роман.

Одмах након изласка из штампе књиге *Велика деца* Антонија Исаковића, Михиз у *Новој мисли* доноси своју рецензију.³²⁷ Новог, младог писца дочекао је раширених руку и прогласио га новим, добрим приповедачем који у својим причама доноси чврст, једноставан и уверљив комад живота. Такође, без обзира на пишчеву младост и неискуство, он у приповеткама открива рану зрелост и велики потенцијал који ће се сигурно развити. Запажа да су приповетке богате сведеним и шкртим формама, а да је чврст реализам осенчен почетном стилизацијом. Цени то што Исаковић ни у једном тренутку није прибегао патетици живота и умирања, већ је акценат ставио на психолошки план својих јунака, на њихов говор и покрет, шкрт пејзаж око њих. Такође, налази и да је Исаковић изабрао добар приступ јер није ни једног тренутка идеолошка разматрања и декларације унео у први план приповедања. Мишљења је да је у овим приповеткама подтекст веома битан и једна универзалност ликова и њихових борби, и оних ратних, али и унутрашњих. Михајловић сматра и да је Исаковић добро поступио када је смело занемарио китњасто приповедање и низање неважних детаља. Због свега тога, текст закључује речима да је Антоније Исаковић нова нада савремене српске књижевности.

* * *

Излазак Михизове књиге *Од истог читаоца* био је веома добро пропраћен у српској периодици. О књизи су писали готово сви тадашњи критичари: Карло Остојић, Витомир Вулетић, Драган М. Јеремић, Милош И. Бандић, Гаврило Вучковић, Влатко Павлетић, Милосав Мирковић, Славко Леовац и други. Тако Гаврило Вучковић проглашава Михајловића једним од најзначајнијих послератних критичара чија се луцидна, јасна и одлучна реч наметнула пажњи јавности са страница НИИ-а, те додаје: „Одјекивала је та реч годинама, сезонама, ношена крилима једне ретке даровитости, храњена издашном пажњом мноштва коме је била намењена, увек жива и агилна, увек

---

327 Борислав Михајловић, „Велика деца Антонија Исаковића”, *Нова мисао*, бр. 1, јануар 1954, стр. 113-115; *Од истог читаоца*, Београд, 1956, стр. 217-221.

прва спремна на удар и противудар, и увек глас из језгра, из средишта, из самог епицентра наших књижевних потреса. Казивала је она своју поруку свету о искуствима стеченим у неизвесном честару текуће књиге, сугерирала ставове, доносила оцене, кројила репутације, будећи својим реским звуком сагласности или отпоре, усхите или зловоље, подизала, рушила, храбрила или ништила, свеједно.”³²⁸

Вучковић издваја Михиза као једног од најпосебнијих критичара у целокупној српској књижевној историји, који је умео да духовитошћу, спонтаношћу, али и тачним судовима прикује поглед читаоца и потпуно га занесе и опчини.

И хрватски књижевни критичар Влатко Павлетић слично је писао о Михајловићу, те посебно хвалио његово умеће да привуче пажњу својим текстовима: „Импресионист и као читалац и као критичар, Борислав Михајловић је на препад освојио наклоност читалаца, па није претјерана тврдња, да је управо он био једна од најатрактивнијих књижевних појава у послјератном Београду, заслужан и презаслужан за утјецајност и ауторитативност књижевне ријечи изговорене у таквој живој и плодотворној средини. [...] Вриједност и оправдање критичара Михајловићева типа можда је највише у томе, што умију да створе атмосферу око неког дјела, да побуде занимање за текућу, савремену књижевну продукцију.”³²⁹

Павлетић је Михиза сматрао бољим говорником него писцем, аутором који није могао да ствара ако нема пљеска публике. Веровао је да он једноставно није био у стању да не подели своје одушевљење тек прочитаном добром књигом. Посебно је ценио његову непосредност, али је у његовом писању налазио и велику дозу насртљивости и висок напон узбуђења због прочитаног дела. Стил његовог писања окарактерисао је као оригиналан и занимљив, али недовољно избрушен, превише реторички, понесен темпераментом, варничав и убојит.

Влатко Павлетић износи и мишљење о феномену толике читаности Михизових текстова у НИН-у и сматра да је он читаоце пленио мешавином знања, одлучности у заузимању става, али и помирљивим односом према различитим књижевним реализацијама, једноставношћу, продорношћу, борбеношћу...

Витомир Вулетић истиче, пре свега, Михизову памет, велики таленат и

---

328 Гаврило Вучковић, „Б. Михајловић: Од истог читаоца”, НИН, 24. март 1957, стр. 9.

329 Влатко Павлетић, „Критичар Борислав Михајловић”, *Анализа без које се не може*, Загреб, 1961, стр. 100. Исти текст објавио је и у часопису *Литература* (I, 1957, стр. 491-496)

изванредан стил.³³⁰ Цени то што о свему проговара гласно и јасно, али и што себе не намеће као свезнајућег судију. Књигу назива романом о српској књижевности, који је узбудљив, темпераментан, надахнут, роман у коме свака критика представља по једно његово поглавље, а у коме је главна личност наша књижевност и још више југословенска култура. Замера Михајловићу што у књигу није унео текстове о Добрици Ћосићу и Оскару Давичу, јер је тако његов „роман” непотпун. Посебно хвали текстове о старој српској књижевности: „Ови есеји, пуни праштања и заборављања свега што није било добро код њихових јунака, пун истанчаног осећања љубави према тим старијим и новијим корифејима наше минуле књижевности, носе у себи племениту тежњу да се истакне код тих личности све што је лепо и значајно за нашу културу. Они имају у себи толико нежности и толико финога дара да се лаким потезима дају упечатљиви портрети. Тако пред нама израста један нови и отменији Бранко, новији и свежији Јаша Игњатовић, подмлађени Змај, целовит и, сем у кругу стручњака, мало познати Васа Живковић. Есеј о трагичној поезији и личности Дисовој у себи дубоко скрива Михајловићеву песничку љубав према трагичним људским и поетским судбинама и један тако истанчан аналитички дар свога писца, који ни у једном од есеја, нити у једној од критика у овој књизи није тако изразито наглашен.”

Вулетић сматра да је Михиз био толико читан критичар управо због свог свежег стила и непрестане играрије и спремности да сваки час изнова изненади понеком реченицом.

Милосав Мирковић у часопису *Видици* такође је донео рецензију књиге.³³¹ На првом месту истиче Михизову силовитост којој није недостајало наде, страсти, али и пристрасности. Такође, каже да је свака његова реч „парала до краја”, а перо је „гонило до руба”. Ценио је његове есеје о књижевном наслеђу и о њима записао следеће: „Чак кад се и пристрасно, пун ината и тачно упућене ревизије обраћа наслеђу, овај будни, увек на ногама критичар ископа неку топлу вредност, разреши неки давни чвор.”

Мирковић је посебно хвалио Михајловића јер је био свестран критичар који је подједнаку пажњу посветио свим књижевним родовима: „Он је, као оштроумно дете на породичном састанку, одмах уочио и јасно исказао све мане, измишљене море и

---

330 Витомир Вулетић, „Борислав Михајловић Од истог читаоца”, *О српским писцима*, Ваљево, 1992, стр. 65-69. Исти текст првобитно је објављен у часопису *Израз* (бр. 6, јун 1957, стр. 584-587).

331 Милосав Мирковић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Видици*, 27. април 1957.

наслеђене тричавости домаће литературе као што је усрдно умео да дочека али и опамети први македонски роман и нопоковску серију песничких плакета.”

Карло Остојић у својој рецензији доста пажње посвећује Михизовом стилу и препознаје његов труд да смелим метафорама и вештим обртима доносе једно живо и занимљиво штиво читаоцима НИН-а.³³² Из његових редова ишчитава чак аутентичну поезију и не слаже се са мишљењем већине да ти текстови спадају у категорију новинске критике, већ он у њима открива један нови и посебан стил и успешно приближавање публици без вулгаризовања. Остојић истиче његов посебан таленат за брзе и тренутне интервенције, те запажа: „Његове амбиције као критичара текуће литературе нису се састојале у чепркању по тамном дну ствари и откривању драгоцених зрнаца идеја. Један је од оних витезова који су избегли да положе заклетву било каквој идеји, свом суверену, он се готово у свим кратким окршајима борио само у име ’здравог ума’, довољно култивисаног да често и из варљивог блеска појава открије сиву нит њихове суштине и довољно младог да покаже разумевање према одважностима свих авантура.” (стр. 1086-1087) Такође, Остојић жели да нагласи да је Михајловић први схватио да је Андрић много више од реалистичког писца босанске касабе.

Драган М. Јеремић истиче неколико Михизових особина које га чине добрим новинским критичарем, пре свега, способност за лако читање, често и рђавих књига, брзо расуђивање, одлучно прихватање или неприхватање нечега што се изненада појављује, прецизно одржавање једне литерарне атмосфере и речит и духовит начин писања.³³³ Издваја и његов таленат да као бивши песник од критике направи ватромет речи, градећи један стил пун вештих обрта и богатог речника. Управо стил и одређује као његову главну снагу, јер да није њега текстови би били само хронике једног литерарног периода.

У својој рецензији књиге *Од истог читаоца* Милан Селаковић проглашава Михајловића најважнијим послератним југословенским критичарем.³³⁴ Једини је критичар који је запазио да је Михиз сличан свом, како каже, сабрату Матошу. Велику сличност између њих двојице открива у њиховим темпераментима, захукталости,

332 Карло Остојић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Дело*, св. 6, 1957, стр. 1083-1091.

333 Драган М. Јеремић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Борба*, 26. фебруар 1957, стр. 5.

334 Милан Селаковић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Културни радник*, св. 7/8, 1957, стр. 108-109.

надахнутости и даровитости. Сличност налази и у томе што су обојица поштовали традицију, а били образовани и оријентисани према европској култури и француској књижевности. Такође, налази и да су обојица били несталожени, неодмерени и кад хвале и кад куде, али и неодољиви у луцидно погођеним истинама и тврдоглаво форсираним заблудама. Назива их химничарима и псовачима од талента. У њиховом писању Селаковић налази безобзирност и субјективност, чак и неправедност кад некога воле или кад га не воле, али увек самокритичност према свом писању и отуда њихово често исправљање својих некадашњих судова. Обојицу их сматра, пре свега, одличним стилистима, ерудитама који су свој израз, метафоре и рефлексije издигли до култа. Такође, цени и то што су успели да у новинској форми донесу уметнички вредне текстове, посебно што то нимало није било лако.

Селаковић не замера Михизу што је понекад био неправедан или преоштар јер разуме да је то урадио управо због великог узбуђења и очекивања шта ће нова књига неког писца донети, те у неколико реченица тачно описује какав је Михајловић био критичар: „Уноси у наш књижевни живот извјестан неред и кошмар, али у нереду и кошмару супериорно открива чврст правац излаза! Подвргнут клими и онда кад јој се одупире и кад јој пркоси, он је дух што не подноси утабан, праволинијски смјер ни онда кад је тај смјер заиста само његов, по њему једном измишљен и трасиран. Нонкомформист, рођен за херетичко, за субверзивно, за индивидуалну пркосљивост, он је упоран борац против своје околине, против калуца што постаје и што их он доживљује маштовито, против калуца које му намећу и које је он сâм себи створио.” (стр. 109)

Једина негативна критика књиге *Од истог читаоца* јесте текст Милоша И. Бандића.³³⁵ Бандић замера Михајловићу што дела о којима је писао није дубље сагледао изнутра, већ је хитро и хитно о њима говорио гледајући више спољашњост и форму. Замера му такође и то што није аналитичар, већ само оцењивач. Ипак, чак и у овој неафирмативној критици има неколико речи хвале - пре свега Бандић поштује то што је Михиз добронамеран према младим писцима, затим га цени онда када напада као у текстовима о Марку Ристићу, те хвали његову темпераменту речитост, живу, присну и лирску реч, као и дар оживљавања ликова и атмосфере.

---

335 Милош И. Бандић, „Од истог читаоца”, *Књижевне новине*, 17. март 1957, стр. 3.

Књижевни разговори

Трећа Михизова књига књижевних критика и есеја објављена је 1971. године у издању Српске књижевне задруге. Уређивачки одбор изабрао је Љубишу Јеремића да напише предговор и изабере текстове који ће се наћи у књизи. Књига је подељена на четири поглавља: „Време”, „Године”, „Дани” и „Тренуци”. У првом поглављу објављени су Михајловићеви текстови који се баве општијим књижевноисторијским и теоријским темама. У другом су дати текстови које није писао за дневне новине већ за књижевне часописе, те су они обимнији. Новински текстови из педесетих година дати су у трећем поглављу, а у четвртом заступљено је неколико некролога, белешке из антологије *Српски песници између два рата*, фељтони и текстови објављени у *Политици*, те текстови о филму и позоришту.

Оваквом концепцијом књиге Јеремић је желео да, пре свега, представи различите правце Михизових критичарских интересовања, али и да тежиште стави на текстове настале у периоду од 1951. до 1956. године, када је он у ствари био активан критичар. Поново је највише текстова прештампаних из НИН-а, затим из *Политике* и *Летописа Матице српске*.³³⁶ У књигу су унета и два предговора књигама Иве Андрића и Бранка Ћопића, али и текст о роману *Свадба* Михаила Лалића, који је објављен у *Огледима*. Посебно је занимљиво што је Јеремић донео и Михизов говор са Конгреса књижевника Југославије 1954. у којем је напао Мирослава Крлежу.

---

336 Текстови објављени у НИН-у (23): „Књижевни разговори I-III”, „Одроњени брегови”, „Чланак и мало памфлета”, „Марко Ристић: Простор - Време”, „Зоран Мишић: Реч и време”, „Михаило Лалић: Раскид”, „87 песама Миодрага Павловића”, „Тражим боју за своје небо”, „Александар Вучо: Распуст”, „За једног 'новог' Андрића”, „Корени Добрице Ћосића”, „Једна паралела Васко Попа - Миодраг Павловић”, „Миодраг Булатовић: Ђаволи долазе”, „Мирко Божић: Неиспакани”, „Ранко Маринковић: Руке”, „Новак Симић: Браћа и кумири”, „Славко Јаневски: Село иза седам јасенова”, „О другој педесетогодишњици Змајева живота”, „Станислав Винавер, Два нова песника”; *Политика* (11): „Наша генерација”, „Новинама реч мржње и љубави”, „Иван Галеб се игра живота и смрти”, „Коцка је чудно неправилно бачена, али”, „Песнички врхунац Десанке Максимовић”, „Сугестиван роман о аутоугестији”, „Како нам нестала... Миленка”, „Творац дела чија ће величина само расти”, „Окултизам”, „Еј, ала смо се састали бећари”, „Један човек забавља целу земљу”; ЛМС (3): „Исидори Секулић”, „Васа Живковић”, „Владислав Петковић Дис”...

Можемо рећи да је ова књига битна, пре свега, јер је новим генерацијама читалаца представила Михиза као критичара, будући да се он тих седамдесетих година готово више није бавио критиком, већ се посветио позоришту. Због тога је она на неки начин подсетник, али и доказ колико су његови судови у већини случајева били исправни. Већина писаца којима је пре петнаестак година предвиђао значајан успех у будућности тај успех је и постигла. Такође, овако заједно поређани новински текстови Михајловића још једном потврђују да је он, попут Матоша, био врстан новински критичар, један од ретких који је успео да напише толико занимљиве, живе и већином тачне оцене након првог читања неког дела.

Будући да смо о већини текстова објављених у књижевним часописима већ говорили, овде ћемо пажњу посветити његовим текстовима објављеним у часописима *Летопис Матице српске*, *Дневник* и *Израз*, као и његовом предговору књизи *Проклета авлија* Иве Андрића. Осим тога, Љубиша Јеремић у првом поглављу књиге доноси и два текста која су битна за разумевање Михизове критичарске „мисије”. У првом тексту, анкети објављеној у НИИ-у, Михајловић говори о двојци својих узора који су битно утицали на његово дело - Јовану Скерлићу и Матошу.³³⁷ Скерлића описује као критичара који је својим „брзим, јаким рукама” урадио много посла и био апсолутно сигуран у своје судове те потпуно окренут националној књижевности. Истиче његов допринос у протресању целокупне наше књижевне прошлости, али и у увођењу неких нових имена у књижевност. Запажа и да Скерлић у животу није написао ниједан стих, да је готово нестварно организовао своје време и радио свакодневно. Његов стил оцењује као снажан, једар и сигуран, који пише рука која зна да указује и води. С друге стране, Матоша вечитог опонента Скерлићевог, описује као човека са душом великог детета, који се није дуго задржавао на реализацији једне идеје, већ је онако радознао писао о нечему новом. Мишљења је и да је Матош био гласнији пропагатор својих идеја онда када у те идеје није био потпуно сигуран. Одређује га као критичара тренутка и импровизације, чији је стил сав „од искре, од духа, од бенгалске ватре, и од пинизма”.

Михиз посебно истиче и да ова двојица критичара, без обзира на све огромне разлике, имају једну веома битну заједничку особину - обојица су били први који су код

---

337 Д. [Драгослав] Адамовић, „Која је личност или уметничко дело на вас пресудно утицало и зашто?”, НИИ, 12. мај 1957, стр. 8; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 14-16.

нас од књижевне критике створили литературу. Јасно је да је Михиз према Скерлићу осећао огромно поштовање и да је био свестан његове непоновљивости, а с друге стране, Матош му је био духовно ближи, пре свега, због импресионизма и естетског рукописа, а онда и због његовог неприхватања ауторитета и владајуће идеологије.

У овом тексту Михајловић кратко излаже и који су му страни критичари били блиски или чији је рад на њега непосредно утицао. Тако на првом месту истиче руског критичара Бјелинског, чији су га текстови, како каже, занели још у гимназији, пре свега због снажне реторике и веома тачних предвиђања. Онда је открио Сент-Бева и његову наклоност ка лепој фрази, духовитој речи, смислу за портрет, за лаку, наизглед лепршаву студију која у себи крије читав повор знања и података...

Други текст је Михизов говор на Изванредном Пленуму Савеза књижевника Југославије 1954. године.³³⁸ Током те године отворена су бројна питања о књижевном стваралаштву, поново су оживели сукоби различитих концепција литературе и тумачења њене друштвене функције, те се расправљало да ли је модернизам успео да се наметне и постане водећи правац у књижевности. У таквој ситуацији, разумљиво је што је одржан ванредни конгрес, на коме је био велик одзив писаца са 11 реферата и 24 учесника у дискусији. Теме реферата биле су веома различите - путеви модерне уметности, однос уметности и стварности, реализам у савременој литератури, марксистичка естетика, апстрактна уметност, савремени тренутак југословенске књижевности...

Највише се полемисало у вези са различитим схватањем појмова *реализам* и *модернизам*. Михиз у свом говору током дискусије сукоб реалиста и модерниста објашњава помоћу књижевно-историјског поређења. Судар конзервативних и модерних струјања тумачи као сукоб двају различитих схватања света и то литерарних. Један свет је реалан, приземан, здрав и друштвено користан, а други је спиритуалан. Као илустрацију таквих схватања у литератури наводи пример Орфелина и Доситеја, или Змаја и Лазе Костића, припадника истог покрета, али различитих схватања литературе и њене естетике. Међутим, Михизов говор не би био запамћен и запажен да је само говорио о том сукобу, већ је он једини директно полемисао са Крлежиним уводним рефератом „О тенденцији”. Говорио је о критичарима који су у својој младости

---

³³⁸ *Изванредни Пленум Савеза књижевника Југославије (10-13. новембра 1954)*, Београд, 1955, стр. 202-207; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 35-39.

подстицали литературу која је била врло савремена и модерна, да би касније због јаза генерације испољили неразумевање за модерне струје у литератури. Јасно је да је овде Михајловић мислио на Мирослава Крлежу и Милана Богдановића. За разлику од Крлеже који је говорио о кризи тадашње литературе, Михиз је био мишљења да те кризе уопште нема, већ да последњих петнаест година представљају један од најбољих и најплоднијих периода југословенске књижевности. Њему су ти периоди који личе на кризу, у ствари периоди када се ствара најбоља литература. Изнео је и свој став да је противник слепог копирања литературе са запада, али се залагао да се оно што је добро у тамошњој литератури пренесе, мислићи притом да наша литература мора бити одраз европског духа. Овде је још једном истакао свој став да је помодарство у књижевности потпуно погрешно. Није желео ни да пристане на то да о литератури треба говорити као о „нашој” и „њиховој”, већ је био уверења да постоји само једна литература света на многобројним језицима.

Крлежа је касније одговорио на дискусије вођене током Пленума и његов одговор био је три пута дужи него уводно излагање. Директно одговарајући Михизу чак је и цитирао неке своје текстове, настале 30 година раније, у којима је негативно писао о дадаизму, како би оповргао његову тезу да је сада нетолерантан према модерним јер је стар.³³⁹

Станислав Винавер је у часопису *Република* изнео своје виђење онога што се догодило на Пленуму и посебно се осврнуо на говор Крлеже и Михиза: „Са Крлежиним закључцима уопште се не слажем, јер је Крлежа подвлачио: да је наше доба све у уметничкој кризи. Он је нашао пуно бритких и јетких речи и за најдивније појаве у уметности и науци, које мени изгледају пуне величанственог замаха и трептаја. Али, ипак, ни у ком се случају не могу сложити са оштрим Михизом, који је блистао као сечиво каквога јатагана: да Крлежа, у таквом свом суду, даје озбиљне знаке сенилности. Напротив, Крлежа је био у напону, вргао је искрама духа и хумора, а ако он не мисли

---

339 Део тог директног обраћања Михизу гласи: „Јучер послје подне на крају наше да тако кажем баладе, добио сам од Б. Михајловића једну озбиљну лекцију. Добио сам од Б. М. један такорећи 'пријатељски' добронамјеран савјет. С ону страну обале добацио ми је последњи *salva uomini* или појас за спасавање у облику једне озбиљне препоруке, да се не утопим. Нама свима, који смо, како се каже, на рубу гроба или сенилије, човјек топло препоруча, да би било идеално да смо правовремено написали неку врсту интелектуално-морално-артистичке опорукe, у којој бисмо били фиксирали све оне своје идеале у које смо као у 'позитивне идеале' вјеровали кад смо били млади, пак да данас, на крају пута, послје педесет година, отворимо ту опоруку и да прокоментаришемо себе саме, до кога смо заправо степена постали сенилни.” (*Изванредни Пленум Савеза књижевника Југославије (10-13. новембра 1954)*, Београд, 1955, стр. 249-250.

повољно о већини савремених појава у уметности, која није у знаку Моцарта - то показује само да он у те Ченберге и Стравинске, у Клеа и Елиота, није још довољно продро, обузет својим рођеним многобројним проблемима и пословима, који га растржу и који му не дају доколицу за такав један горостасан потхват.

Михиз је био и овај пут духовит: он је опоменуо извесне наше књижевнике који су се уплашили 'изама' и уопште уплашили читања: да велика литература и даље тера своје изданке на Западу."³⁴⁰

У књизи *Књижевни разговори* објављена су три Михизова некролога писцима - Станиславу Винаверу, Милану Богдановићу и Исидори Секулић. У некрологу Исидори, објављеном у *Летопису Матице српске*, Михајловић говори о томе колико је ова књижевница била усамљена у својим покушајима да у српско друштво уведе културу.³⁴¹ Истиче њен велики дух и вредноћу, те је сматра најкултурнијом особом још од Ћирила и Методија. Не налази у српској књижевности никога сличној њој и читав њен рад описује са три кључне речи: Знати, Мислити и Рећи. Посебно цени њену велику обавештеност и назива је првим а можда и последњим српским енциклопедистом. За њен стил такође има само речи хвале - њена реченица била је савитљива, финија и носивија од свих других реченица исписаних у српској књижевности.

У тексту „Мали компаративни детаљ”, објављеном у зборнику *Слика и звук савремене поезије*, Михиз пореди стихове Бранка Радичевића („Путник на уранку”) и Васка Попе („У заборау”).³⁴² Истиче да су обе песме објављене средином века, прва средином XIX а друга XX, али и да су обе настале у преломним годинама наше књижевности. Разматра однос ова два песника према пределима, и колико се опис пејзажа развио током сто година. Битно је рећи да Бранка Радичевића сматра првим у српској поезији који је донео прави опис завичајног пејзажа и отуда му је он добро полазиште за поређење са другим песником један век касније, који је аутор песничког циклуса „Предели”. Михиз закључује да се од Бранковог описа пејзажа, његових брда, долина, река... предео током времена све више фамилијаризовао, асимилирао, индивидуализовао и постао скроз присан човеку. Бранку је природа служила да

340 Станислав Винавер, „Пленум књижевника 1954”, *Београдско огледало*, Београд, 2012, стр. 366. Текст је прештампан из часописа *Република* (23. новембар 1954, стр. 3).

341 Борислав Михајловић, „Исидори Секулић. In memoriam”, *Летопис Матице српске*, књ. 383, св. 5, мај 1958, стр. 419-420; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 273-274.

342 Борислав Михајловић, „Мали компаративни детаљ”, *Слика и звук савремене поезије*, зборник, 1958, стр. 19-21; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 277-279.

илуструје своја осећања и расположења, а модерним песницима она помаже да се фиксира слика људских стања. Та некадашња слика природе била је стварносна, а сада модерни песници сликају унутрашњи пејзаж душе. Самим тим пејзаж више није онакав какав га види око песника, већ постаје спиритуалан. Михиз даље не третира овај проблем и не даје закључке како је текао развојни пут ове промене у схватању пејзажа од романтизма до модернизма, већ жели само овим својим текстом да дâ један мали детаљ, који може подстаћи касније даље расправе и истраживања.

Током боравка у Новом Саду, Михиз је сарађивао са листом *Дневник* и у њему објавио текст о Жарку Васиљевићу, писан као говор на трибини поводом обележавања десетогодишњице од песникове смрти.³⁴³ Потпуно је зачуђен како је могуће да Жарко Васиљевић, чији почетнички стихови уопште нису указивали на то да ће постати добар песник, има бар десетак веома успешних песама које је написао у зрелом добу. Назива га модерним летописцем Војводине и мишљења да му је песнички опус иако фрагментаран у суштини ипак заокружен, потпун и посве аутентичан. Сматра да је он у поезији учинио нешто готово немогуће - наиме, од ситних интрига, малих прозаичних тренутака и развучене и разливене распричаности, саставио је драгоцен мозаик нарави. Истиче његове ироничне асоцијације, брзи спој вица и смисла и нешто старо и ново у исти мах које извире из његових стихова. С друге стране, замера му што је понекад знао да се поведе за модом, маниром и конвенцијама. Његову поезију не сврстава ни у једну песничку школу, већ га види како стоји усамљен изван тадашњих водећих струја, због чега је остао поприлично непознат, а пре свега, како каже, непознат.

Михиз у књигу уноси и текст „Читајући Проклету авлију”, који је претходно објавио као предговор овој књизи.³⁴⁴ Сам Андрић више пута је истицао у интервјуима и писмима да није ни знао какву је књигу написао, док није прочитао Михизов афирмативни текст у НИН-у.³⁴⁵

343 Борислав Михајловић, „Жарко Васиљевић”, *Дневник*, 29. новембар - 1. децембар 1955, стр. 5; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 259-263.

344 Иво Андрић, *Проклета авлија*, Београд, 1960, предговор стр. 5-21; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 116-129. Овај текст прештампаван је још десетак пута у различитим часописима и зборницима, најчешће поводом неког Андрићевог јубилеја.

345 Андрић је дуго писао овај роман и на крају ипак није био задовољан те је сматрао да је остао недовршен. Михиз у *Аутобиографији о другима II* доноси речи Андрића управо о тој незавршености и коначном одустајању да рукопис додатно промени: „Да се ослободим мука. А сад ви одлучно тврдите да је та моја несавладана мука једно од мојих најзначајнијих дела и налазите у њему и оно што ја не видим. А биће и оно што у њему и не постоји.” (Борислав Михајловић, *Аутобиографији о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 103) Овде Андрић говори о кратком Михизовом тексту о *Проклеtoj авлији*, објављеном у НИН-у (Борислав Михајловић, „Иво Андрић: Проклета авлија”, НИН, 6. фебруар 1955, стр. 9), након

Андрић се неколико година пре писања предговора *Проклетој авлији* обратио Михизу како би га посаветовао које приповетке да унесе у Просветин избор приповедака, али и да му Михиз напише предговор. Михиз му је помогао приликом избора, међутим, није написао тражени предговор јер је тих дана био у некој врсти стваралачке кризе и бојао се да неће добро написати текст. Овде доносимо у целости Михизов одговор на Андрићу молбу:

„Поштовани и (ако ми дозволите) драги друже Андрићу,

Најзад сам се ипак сетио да су ме ваљда због нечег толико година учили да пишем. Како Ви очито не доспевате да дођете у Нови Сад, а ја ових дана путујем на дужи у Ровињ, покушаћу да Вам овим писмом захвалим за више него благонаклону пажњу коју сте ми указали понудивши ми да прочитам Вашу будућу књигу.

Знао сам, наравно, и раније колико је тежак избор из обиља, а моје нажалост не више ни мало ни невино искуство редактора и антологичара (знате оно неминовно ’избор и редакција...’), научило ме је да није најтеже са писцима који имају много добрих текстова, већ са онима који их немају а да нису такви, са писцима који увек високо држе своју меру. Сад сам тек потпуно видео да је немогуће у две обимом ограничене књиге сместити Ваше ’најбоље’ приповетке.

Правио сам бројне комбинације (скоро као пасијанс): те по линији неког замишљеног развоја, те по тематској сродности, те по садржинској разноликости. Резултат је био (могао сам то уосталом унапред знати) да је Ваш избор понајбољи. Утолико пре што сте Ви у свој други нацрт унели ’Жену на камену’, ’Напаст’ и друге приче на које сам и ја мислио.

Ако ми дозволите, приметио бих једино да ме не одушевљава превише ’Инжењерова прича о панорами света’ (чини ми се одвише наративном и механички паралелном у композицији). Пре бих био за ’Труп’, а уверен сам да би изванредна и по много чему синтетична ’Осатица’ одлично затворила књигу. Од текстова које сте ми дали да читам радо бих унео ’Речи’ (чини ми се само да на једном месту стоји ’изашао сам из мог одељења’ - зар Ви ту иначе не пишете ’свог одељења?’), ’Разговор о соли’, или ’Разговор’. Изврсна је цртица ’Зими’ (и мало безначајна, додуше) и врло

чега је тражио од Михиза да му напише предговор за друго издање књиге.

симпатична егзибиција 'Игра'. Највећи део осталих текстова ваљало би, мислим, сачувати за ону збирку кратких приповедака која ће свакако бити врло привлачна. (Тим поводом пада ми на ум идеја да бисте учинили одличну услугу нашим новим читаоцима ако бисте штампали збирку песама: *Ex Ponto*, *Немири* и расуте песме.) Ви ћете видети да ли од ових мојих 'збрдоздолисаних' и штурих опажања можете нешто употребити.

Са поговором ствари стоје овако: Ви сте, свакако, приметили у Задрузи [Српској књижевној задрузи] да сам био врло поласкан и... врло забринут. Разлог за ово друго је двојак: до грла сам у некој антологији која ми гута дане и гризе ноћи (најгоре се човек осећа када ради нешто за шта је сигурно да неће добро урадити).

Морам, апсолутно морам да је завршим до 15. септембра, а ваља да прегледам још брдо стихова. Али то не би била највећа невоља. Не желим више да пишем, бар не о Вама, летимично и олако. Одавно већ осећам пред Вашим делом потребу, неко тајно задовољство и дужност да напишем нешто 'крупно и озбиљно' и то обећавам себи у ретким часовима полета. Само, у последње време осећам се потпуно 'ван форме' (да употребим овај еуфемистички спортски термин за нешто што ће пре бити да је врло озбиљна криза). Зато сам решио да још добар број месеци ништа не пишем или бар не објављујем, у нади бар да ћу тако вратити својој све тврђој реченици гипкост, и својој све блеђој опсервацији јасност и оштрину. Налазим се као ретко кад на 'нултом степену' способности и вере у себе.

Опростите што сте били принуђени да чујете ову исповест која лamentsира, али хтео сам да Вам објасним зашто се не усуђујем да прихватим част коју сте ми указали. Па зар да једним немоћним чланком замусам књигу о четрдесетогодишњици наше најзначајније савремене приповетке? Једино ако је рок негде до краја године, можда бих успео да се приберем и да напишем нешто ваљано.

Младену Лесковцу нисам ништа говорио. Не знам колико га Ви познајете у том погледу, али он ради врло споро и тешко, са дугим припремама и концентрацијама и сасвим сам сигуран да би му за то било потребно бар 3-4 месеца рада, а знам да има безброј започетих и недочетих послова.

Завршавајући ово дуго и за мене тужно писмо тешим се (а утеха ми је потребна) да сам бар поступио поштено и отворено. Све ме је гонило у друго решење: и сујета, и

престиж, и највише жеља да сачувам неко тамо Ваше мишљење о себи. Ако сте се икада у животу осећали немоћним - Ви ћете ме разумети.

Ви ћете ме разумети и ако се никада у животу нисте осећали немоћним.
Поздравља Вас и воли Борислав Михајловић.³⁴⁶

Наравно, Андрић је разумео Михиза и убрзо му је одговорио на писмо:

„Драги друже Михајловићу,

Хвала на лепом и искреном писму од 1. о. м., као и на саветима о избору приповедака; користићу се њима; једино ћу можда Панораму морати ипак унети из личних, техничких разлога.

За поговор ћемо лако; у крајној линији препустићу избор Просвети.

Више ме забрињава ваш *taedium* према писању и књижевном раду. У вези с тим хтео бих да Вам сасвим озбиљно и пријатељски кажем да Ви немате потребе да се осећате немоћним, а ни разлога. Ви то нисте. Ја верујем да ће ваша тренутна потиштеност проћи и ваши чланци се опет појавити, још лепши и бољи, обogaћени управо том Вашом садашњом сумњом и потишћеношћу. Тврдо верујем у то и бићу један од многих који ће се томе радовати.

Захваљујући, поздравља Вас срдечно Иво Андрић³⁴⁷

На ово писмо Михиз је одговорио врло кратко, али је јасно колико су му значиле утешне речи Ива Андрића:

„Поштовани друже Андрићу,

Хвала Вам на лепој речи. Била ми је, заиста, потребна. Борислав Михајловић.³⁴⁸

Андрић је разумео Михизове разлоге зашто не може да напише тражени

---

346 Михиз је ово писмо писао у Ровињу, почетком јула 1958. године. Андрићеве приповетке штампане су крајем те године, са предговором Ристе Тошовића. Писмо је наведено према Радован Поповић, *Михиз - одгонетање једног живота*, Београд, 2011, стр. 63, 66.

347 Радован Поповић, *Михиз - одгонетање једног живота*, Београд, 2011, стр. 67.

348 Исто, стр. 67.

предговор и две године касније поново је затражио од њега да му напише предговор, овог пута за роман *Проклету авлију*. Михиз је прихватио ту указану част и написао један од најбољих текстова у нашој критици и есејистици о овом роману.

На почетку текста „Читајући Проклету авлију” Михајловић разматра колико је термин „предговор” у ствари погрешан када се пише о добрим књигама великих писаца те он због тога свој рад не назива предговором већ причом о читању овог романа: „Кажем предговор, и одмах се мрштим на ту реч. (И сама по себи је ружна и лоше начињена.) Предговорити великом писцу, каква узалудна и нездрава претензија! Узети реч пред Ивом Андрићем, неколико страница пре него што ће потећи његова чврста и снажна проза, нити хоћу, нити могу. Зато ја, уместо предговора, пишем читаоцу и сам као читалац, и причам му причу о томе како сам читао *Проклету авлију*, причу намењену ономе ко ће је читати после мене, да сравнимо утиске, да заједно прођемо кроз ову књигу и погледамо оно што тече у њеном току, испод и изнад њега. Да подвучемо акцентом цитата њена кључна места, да откријемо понеку опругу која се креће, да се оријентишемо путоказима њених раскрсница. Можда није сасвим узалудан тај посао, јер варљива је ова књига, тако скромна у обиму, тако уздржана у тону, тако морна у казивањима. А препуна водопада, брзака и тајних вирова. Није ни маскирана, ни дречаво нашминкана, ни бучна, ни многоглагољива. Открива се само пажљивом оку, гласно говори свој шапат само напетом слуху. Нигде у њој нема мање но што има, често има само више но што се чини.”³⁴⁹

Стиче се утисак да је Михизу писање о овој књизи био велики изазов и да се током читања осећао као неки истражитељ непознатих предела, да је сваки час очекивао да ће упасти у ћорсокак и скренути странпутицом, или можда да ће изненада открити неки детаљ и скривено „благо”. Сматрао је да овај роман мора да се прочита више пута, јер не показује „увек једно исто лице при сваком читању”.

Михајловић Андрића сматра писцем тихих, дискретних идеја, који за разлику од писаца који гласно вичу своје муцаве идеје и буком страше празнину, има шта да исприча читаоцу. Први је критичар који је истакао Андрићево мајсторство да роман стави у оквир и да затвори круг дешавања истим догађајем на почетку и на крају књиге: „Како чудно овај уски, самостански рам мрког поруба и пристаје и не пристаје сасвим

---

349 Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 116.

причи о Проклетој авлији. Све је ту амбивалентно. Оквир је ту, ваљда, да слика буде даља у простору и магловитије осенчена успоменом, а да у исти мах буде ближа завичају фратра који је прича, јер креће из њега и у њега се улива.”³⁵⁰

Михиз говори и о наслову романа и не може да сакрије одушевљење, већ узвикује како је то фантастично, узбудљиво, тврдо прецизно и право име. Сматра да је појам „авлија” много шири од појмова „тамница” или „затвор”, јер у себи сабира оријентални амбијент, декоративан мизансцен, танку патину времена, изузетност, поприште, вашар, град, али и тајну. У речи „проклета” налази одјек народне поезије и Његоша. Открива и да га је мало збунио реалан опис тамнице на почетку књиге, јер је очекивао да ће прича бити универзална. Убрзо је схватио шта је Андрић урадио - и то вешто и мудро - све оно реално, стварно, опипљиво дао је као такво, али истовремено успео да не буде само то, већ је кроз прорез сведочења, догађаја и историје провукао вертикалу значења.

Андрић је у једном разговору са Бранком Поповићем дао своју оцену Михизовог предговора: „Седамнаест година сам носио мотив *Проклете авлије*. Рукопис је био нарастао на 250 страница. Понео сам 1953. тај рукопис на Блед и свео га у садашње оквире. Премного је било причања о Џему, све сам то свео на једну главу. И књига је добро примљена. [...] Изненадио ме је Михиз. Знао сам да пише лако и питко, али кад сам прочитао његов предговор књизи за издање СКЗ, заиста сам се изнаддио шта је све открио. Они приповедни кругови су и за мене били откриће.”³⁵¹ Међутим, нису сви делили Андрићево мишљење, па је тако Драшко Ређеп написао још један у низу неафирмативних текстова о Михизу.³⁵² Ређеп у целокупном делу Михиза налази само једну неоствареност, а тек у понеком његовом тексту запажа аналитичност, жив, елегантан и раскошан стил и nonшалантну ерудицију. У овом предговору, према његовом мишљењу, Михиз импровизаторски лепореко казује о „феноменталном богатству утисака из једне лектире”, једном распричаном фразом, са несташним, парадоксалним опсервацијама и „луцидним вокабуларом”. Михизову речитост карактерише као запаљиво инфективну. Ређеп у овом тексту проналази још један доказ о приметној декаданси Михајловићевог критичарског опуса.

---

350 Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 117.

351 Бранко Поповић, „Разговор са Андрићем”, *Књижевна реч*, бр. 35, март 1975, стр. 4.

352 Драшко Ређеп, „Борислав Михајловић Михиз: Читајући Проклету авлију”, *Летопис Матице српске*, књ. 387, св. 2, фебруар 1961, стр. 173-174.

Михиз у *Књижевне разговоре* уноси и обимну студију о књижевном стваралаштву Момчила Настасијевића, објављену у *Изразу* 1957. године.³⁵³ На почетку текста прво даје класификацију писаца, делећи их на две групе. Прву групу, према његовом мишљењу, чине они писци који су стајали на кључним позицијама и увек довршавали посао неког претходника („дизали нови спрат над таваницом старог, пењали висину до нових видика”). Они су, како објашњава, стално били опкољени следбеницима и помагачима те су се налазили на централној линији стваралаштва. У другој, бочној групи су они који стварају мимо књижевних праваца и школа па пишу усамљена, индивидуална дела и никада немају следбенике. Због тога они нису нужни у развоју културе, већ су „резак, посебан, дисонантан тон, ван мелодије епохе”, који је обогаћује. Наравно, Михиз Момчила Настасијевића сврстава у ову другу групу, у којој га већ чекају Лаза Костић и Бора Станковић. Чак га потпуно издваја из наше међуратне литературе, по томе што је он свој „експеримент одмах претворио у једино могуће остварење”. Сматра да се намерно аскетски уздржавао од литерарне гужве свог времена.

Михиз јасно каже да не цени почетничке радове Настасијевића и у његовим првим песмама налази само конвенционалне ритмове, а у приповеткама један сув и недовршен израз. Мишљења је да је то писао један потпуно незрео, неизграђен и не превише мудар младић. Не цени превише ни његове есеје, јер у њима проналази само заметке идеја које ће касније остварити у поезији и прози. Као почетак његовог стварног стваралаштва види збирку *Пет лирских кругова* и циклусе „Магновења” и „Одјеке”. Ова дела, према Михизовом мишљењу, Настасијевић је написао једним посебним, вештачко створеним језиком који његову поезију и чини добром, те због тог језика она постаје једна „ретка оркестрација прецизности, фине мелодије, осећајности, хуманизма, топлине и тајне”. Налази сличност између његове поезије и ребуса чије разрешавање задивљује сложеност њу компоненти.

Михиз даље у тексту анализира приповетке Момчила Настасијевића и закључује да је он имао неколико опсесивних тема - мистику, тајну, секс и дуалистичку борбу

---

353 Борислав Михајловић, „Момчило Настасијевић”, *Израз*, бр. 12, децембар 1957, стр. 564-576; *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 98-115. Ово је једини Михизов текст о Момчилу Настасијевићу. Иако је потписан као аутор предговора у Настасијевићевој књизи објављеној у едицији *Српска књижевност у 100 књига*, у *Аутобиографији о другима* открио је да је стварни аутор текста Живорад Стојковић коме је Михиз препустио то да уради како би добио хонорар и бар мало се извукао из тадашње тешке материјалне ситуације.

добра и зла. По његовом мишљењу, с којим се морамо сложити, он није био реалиста у класичном смисли речи, већ ирационалиста који трага за мистичном тајном интуиције. Посебно истиче његову хуманост која просто искаче са страница. Размишља и о томе шта је Момчило Настасијевић у ствари хтео да поручи својим делом и као прву, најважнију поруку истиче његово уверење да је свет широко попрште у којем владају зло и добро, те да човек радошћу чистоте може да очисти и себе и свет. Стил му, према Михајловићевом мишљењу, одређују четири појма: мелодија, народни говор, архаизација језика и концизност. У његовом језику налази старински говор и мелодију лирске народне песме, те запажа велику љубав према ретким речима.

Михиз покушава и да открије због чега Настасијевић није популаран песник и проблем налази у његовој комуникативности израза, концизности и строгој сведености фразе: „Он је стезао своју реченицу у гвоздени обруч лапидарности, изостављајући све што му се није чинило преко неопходним. На моменте се има утисак као да би он своје текстове најрадије писао, да може - без речи уопште.”³⁵⁴

На крају текста Михајловић сажима све закључке и тврдње и гради прави портрет Настасијевића, описујући га у неколико реченица као велику, самониклу песничку личност, завереника језика, мистике и предања, који је био једини наш прави фолклорни песник, сав од слуха, од искона и од тајанства.

Издазак Михизове књиге *Књижевни разговори* није изазвао пажњу колега критичара, будући да он у том периоду готово да више није ни писао критике, нити је у књигу уврштен неки нови текст. Једино је Милан Селаковић написао рецензију књиге, али је у њој говорио, пре свега, о Матошу и њиховој сличности, а не о самим текстовима Борислава Михајловића.³⁵⁵

---

354 Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 113.

355 М. [Милан] Сел. [Селаковић], „Брза и прегледна реч”, *Република*, бр. 5, мај 1972, стр. 566-571.

Портрети

Текстови објављени у књизи *Портрети* настајали су у распону од четири деценије, а већина је оних новијег датума, написаних у периоду од 1977. до 1988. године.³⁵⁶ Михиз у поговору објашњава да је књигу сачинио од цртежа из профила, овлашних скица и студираних портрета, који су сабрали у књизи галерију ликова из три века. Такође, наглашава да му је жеља била да подједнако простора да и крупним, великим личностима, као и скрајнутим, заборављеним ствараоцима.

У књизи даје читав низ портрета писаца, од непознатог песника грађанске лирике из XVIII века, преко заборављених Васе Живковића и Јована Грчића Миленка, па све до својих савременика Слободана Селенића, Бране Црнчевића, Борислава Пекића, Милована Данојлића... Осим писаца ту су и портрети четворо глумаца - Раше Плаовића, Бранка Плеше, Јована Милићевића и Рахеле Ферари, као и портрет једног сликара - Миће Поповића. Тако ређајући портрете у ствари гради једну панораму културне традиције, али и модерних књижевних токова. Он не расправља о књижевним идејама писаца, већ их приближава читаоцима тако што доноси писце изблиза, говорећи, пре свега, о њиховој духовности и креативности. У текстовима новијег датума, Михиз више није критичар који подучава и саветује, већ је неко ко захваљујући дугогодишњем искуству пасионираног читача преноси свој ужитак због прочитаног и користи прилику да похвали оне писце којима је остао „дужан”. Ови текстови писани су са сентиментом и љубављу према пријатељима, али и према књижевном стваралаштву.

Жанровски су текстови веома различити. Понекад је Михиз портретисао писце у форми есеја, понекад је то новинска рецензија, а има и текстова који су написани у биографско-критичарској форми.

---

³⁵⁶ Борислав Михајловић, *Портрети*, Београд, 1988.

Михиз на крају књиге доноси и свој аутопортрет: „Б. Михајловић Михиз, књижевни критичар и драмски писац. Још у самом његовом почетку, Станислав Винавер је, предвиђајући, забележио да би две будуће књиге критика овог писца могле да носе наслове: *Дизање у звезде* и *Набијање на колац*. Као што је Михиз без мере хвалио писце своје предилекције, исто тако је без мере оспоравао и негирао оне који му нису били по вољи.

Један добронамерни историчар књижевности тврдио је за њега, претерујући, наравно, да је био 'последњи наш критичар кога је широка читалачка публика помно читала и пратила'. Један оштрији, проницљив колега забележио је да Михиз 'није унео ништа ново у српску критику, ни методолошки, ни на било који други начин'.

Све мане које су му често, с правом, пребацивали, сматрао је врлинама. Сам је за себе тврдио да је критичар-импресиониста, старинског кова, да је занат учио код Скерлића, Матоша, Сен Бева, да је свака права критика у основи импресионистичка, а да његов евидентни еклектизам није мана, но израз ширине духа и пријемчивости. Важио је за критичара оштрог, злорекког, ироничног, циничног чак, а написао је свега пар негативних и стотине позитивних критика.

Његове драме и драматизације готово редовно су постизале ону врсту успеха који се једино аритметички може избројати, велики број реприза и гледалаца. Насупрот томе, и као равнотежу, позоришни критичари или, да будем прецизнији, већина позоришних критичара признавали су му само вештину и ефектност, а најчешће ни то. Он сам се у свом драматуршком деловању трудио, колико је год могао, да избегне онај грех, који је и као критичар сматрао грехом у књижевности - грех досаде.

О његовом стилу се писало и причало свашта, баш управо онако какав је тај стил и био. За неке - продоран, виспрен, духовит, за друге - самозаљубљен, пребарокан, кокетан, извештачен и празан.

Један објективни читалац, идеално објективан, ако такав може да постоји, вероватно би тврдио да је Михиз био више личност но трајна литерарна вредност, да је био више појава и темперамент но прави писац. А ја, који говорим ове редове о Михизу, уверен сам да су сва ова диспаратна мишљења о њему помало у праву, али да је, понекад, у праву бивао и - он.³⁵⁷

---

357 Борислав Михајловић, *Портрети*, Београд, 1988, стр. 418-419. Овај портрет дао је у телевизијској

У магазину *Моја кућа* 1982. и 1983. године, у рубрици „Будући велики писци - наши савременици”, Михиз је објавио неколико портрета савременика.

У тексту „По други пут међу Србима: Милован Данојлић” присећа се да је још Данојлићева прва збирка песама *Урођенички псалми* одавала његов несумњив дар.³⁵⁸ Посебно му је драго што је на време схватио да не треба да се бави новинарством и окренуо се стицању знања, раду на себи и писању. Тада, према Михизовом мишљењу, настају његове „замишљене и видовите” песме, одважни и самовојни огледи, поуздани преводи и предговори, као и приповедачка казивања. Његов стих одређује као, пре свега, присан и једноставан. Цени га јер је одбацио све оно што је у писању књишко и помодно: „Заверенички је осудио себе да пише стварно, испоснички истинито ко смо и какви смо у овим данашњим приликама и неприликама, какав се големи лом дешавао у нас и са нама кад смо журно престајали да бивамо сељаци, а тако тешко и незграпно постајали грађани, какве нас је пресрело време и како смо се у њему исправљали, кривили, сналазили и не налазили.”³⁵⁹

Михајловић на крају текста доноси закључак да је Милован Данојлић у том тренутку најбољи познавалац језика у српској књижевности. Он сам, слично као и Михајловић, залагао се за једноставност у писању и избегавање „каћиперлука” и коришћења страних речи само да би се испунила празнина текста. Због тога, Михиз одаје признање овом писцу и тако што се потрудио да у целом тексту не употреби ниједну страну реч.

Милован Данојлић „одужио” се Михајловићу и у некрологу у неколико реченица дао његов портрет: „Изазивао си на спорење, а зашто? Зато што ти ништа под капом небеском није било свето, и што ти ниједна људска мисао није била туђа. Док би, са доказима, примерима и поређењима, терао у једном правцу, осећало се - из колебљивих предаха, из боје гласа, из интонације појединих речи - да си створен за сваки могућан противразлог и противстав. Па опет, ниси прихватао постојање до његових крајњих последица и мртвоузица. Одвратио си главу од гадости којима су нас засули; праштао си свима, сем нама, и себи.”³⁶⁰

емисији *Оставитина за будућност*.

358 Борислав Михајловић, „По други пут међу Србима: Милован Данојлић”, *Моја кућа*, бр. 4, март 1982, стр. 64-65; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 341-345.

359 Борислав Михајловић, *Портрети*, Београд, 1988, стр. 344.

360 Милован Данојлић, „Михиз”, *Политика*, 31. јануар 1998.

Михиз у часопису *Моја кућа* пише текст и о Бори Ћосићу.³⁶¹ Овог писца доживљавао је, пре свега, као парадоксалног, проницљивог и бизарног ствараоца, чије писање на први поглед изгледа као да је наивно и произвољно, а у ствари је рафинирано, сурово нежно и лежерно. Михајловић примећује и да се овај писац бави ситницама, а крупно погађа. Делује му скроз зането и занесено, а с друге стране потпуно прибрано. Истиче његову неизмерну духовитост, распричаност, али и повремено афористичну концизност. Због свега тога оцењује га као посве необичног писца.

У тексту говори и о томе да сваки велики писац неопозиво личи само на себе, али и да се и они највећи уклапају у токове литературе и епоху. Бора Ћосић, према његовом мишљењу, не личи ни на кога, нема литерарних рођака, претходника ни сапутника, а ипак је велики писац. Михиз га замишља како се забавља, смешка и понекад церека док пише готово искључиво о својој породици, са радосном и раздирујућом отвореношћу. Његов роман *Улога моје породице у светској револуцији* сматра правим ремек-делом

Даље у тексту Михајловић говори и о Бори Ћосићу као човеку који све око себе држи на неком одстојању, који није лишен господске прециозности, искључивих ставова и пробирљивог укуса, али док пише увек „збаци са себе све озбиљности и целомудрености и почне да се игра”. Ту његову игру у књигама, Михиз доживљава као игру несташног детета, али и ироничног мудраца. Примећује да Бора Ћосић не говори ништа о људима, већ да своје ликове пушта и подстиче да они сами говоре. Налази највећи парадокс у томе што су његове личности изграђене од општих места, баналности и јефтиног кича, али ипак јаке индивидуе. На крају текста Михиз се пита зашто овај писац који има све врлине популарног писца (лаку руку, шарм, дух, духовитост, фини интелегенцију, брзу продорност) понекад готово садистички мучи свога читаоца.

Неколико година након објављивања овог текста Михиз је од Боре Ћосића добио да прочита рукопис романа *Доктор Крлежа*. Написао му је писмо са утисцима, потпуно у духу романа. Касније је Ћосић ово писмо објавио на корицама књиге. Овде доносимо тај текст у целости као још једну илустрацију тога колико је Михиз ценио

---

361 Борислав Михајловић, „Улога Боре Ћосића у српској књижевности”, *Моја кућа*, бр. 5, април-мај 1982, стр. 62-63; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 306-310.

овог необичног писца:

„Читање Доктора Крлеже од стране господина Борислава Михајловића, списатеља овдашњег (у виду писма аутору тог списа)

ДР КРЛЕЖА „PAR LUI AUTRE”

Тко би на овом крабуљном плесу од вас двојице, од ове палимпсестиране двоглаве аждахе имао бити маска, а тко лице, тко вјештац, а тко метла, те тко на коме кадетски или скрибентски јаше, а тко је јахан, то ја богибогме устврдити заправ и не умијем ни након 800 претипканих страница једног солилоквија који се води као дуолоквиј, а ја бих му се сада имао придружити у трилоквију као онај трећи, те је прочитао оно што прочитати могао није, јер написано није оно што је мишљено док је писано.

И што бих ја сада имао рећи о овом трактату о *ignotamus et ignorabimus*, о овом бревијару (за Криста Крапа бревијару од 800 миља), бревијару о агностицизму човјеколике опице и просектурној вивисекцији њена мишићја и мозговне плазме, овог „Доктора Крлеже *par lui autre*”, овог енциклопедијског двотомника о томе да се ништ, ама баш ништ не може знати, који, разумије се, није само то, но је и много другога, јер је оно прво у свом пучко-школски познатом оџба оџи оџбѣв оџба изволио рећи још лењи и брбљивији атенски постолар, уз цјепидлачко зановијетање своје здраворазумске кућанице Ксантипе.

Да је тај мусиловски, мителеуропски ескапизам, тај ингениозни виртуализам др Мирослава Ћосића, тај рафинирани декорумом мисли испарадиран *quod erat demonstrandum* овога, језика и интелигенције, тер инвентаризиран *prospectum* доказа спознаји да спознати се не може ништ, да је то *contradictio*, то боље од мене знадете и сами, и то је двоглави доктор управ изволио магистрално и свезнадарски демонстрирати.

Што сте се подухватили немогућег и успјели да искажете сву виртуалност писца и писма, и вртјели је *ad infinitum*, сву виртуалност човјека и епохе и при тому и њега и

њу предругојачавали некастратским маказама своје маште како вам се хтјело и прохтјело - то је тому тако.

Али што сте, за муке Исукрстове, садизмом, успоређен с којим је садизмом ваше Саломе театарска шала, на муке Исукрстове ставили и свог штоваоца читатеља, то се овај већ тједан дана пита у немоћној смјеси своје мозговне задивљености и бијеса.

(мај 1987)³⁶²

Борислав Михајловић 1983. године пише текст о Брани Црнчевићу „На ти са животом”.³⁶³ На почетку овог портрета жели да истакне да праве личности увек имају нешто неочекивано и неправилно у сразмерама живота и лика. Тако у лику и животу Бране Црнчевића види велики парадокс јер је он, како каже, неозбиљно озбиљан песимистички оптимиста, који је опчињен опасним речима, шеретлуцима бећарца и строгоћом афоризма. Хвали његове књиге за децу *Босоноги и небо* и *Капетан и лула*, а о збирци афоризама *Пиши као што ћу ти пиши* каже да је „родоначелна тешким маљем духа сабијена збирка”. *Дневник једног...* и *Пета страна света* сматра, пре свега, племенитим, а онда и разорно храбрим и раздирујућим књигама. Истиче и његову комедију *Жоржеви и Жоржете*, коју оцењује као једну од наших најбриљантнијих послератних салонских комедија. Говорећи о свему што је до тада урадио, закључује да је он један од ретких писаца који су се опробали у свим жанровима, „тако заверенички одан нашим домаћим мукама и неподопштинама и тако трајно укорјењен у њих, тако истински савремен без помодности, тако на ти са животом”.

Михиз примећује да Црнчевић најчешће пише о људском темпераменту, оном самозадовољном, површном и улизички савитљивом. И док пише осећа се и његов темперамент - експлозиван, неустручљив, ведар и горак а, пре свега, проницљив и ироничан. Наглашава и да у српској модерној књижевности постоје само четири велика и права сатиричара - Душко Радовић, Матија Бећковић, Влада Булатовић Виб и Брана Црнчевић. Сви они, према његовом мишљењу, завршили су „модерну београдску школу духа”, ослободили своју смелост и видовитост и пишу „крилатим” реченицама које се лако памте. Прави и разлику међу њима и Брану Црнчевића издваја као писца

362 Бора Ћосић, *Доктор Крлежа*, Београд, 1988.

363 Борислав Михајловић, „На ти са животом: Брана Црнчевић”, *Моја кућа*, бр. 10, јануар 1983, стр. 44-45; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 311-315. Текст је прештампан и као поговор књизи Бране Црнчевића *Снови без тумачења* (Београд, 1985, стр. 151-155)

чији је хумор најчистији, а лакоћа, ведрина и распричаност најприсутнија. Посебно цени што је борац у књижевности - борац за правду, истину, слободу и честитост.

Брана Црнчевић у свом опроштају од Михиза даје у неколико реченица његов портрет: „Генерал Борислав Михајловић Михиз, шеф престоничког дисиденског клана, сањар и свезналица, пророк, покераш, час стварни час салонски антикомуниста, радозналац, извођач својих и туђих радова, боем, песник, драмски писац, свачији пријатељ. [...] Увек је био неко. Умео је да прими ударац и да га узврати, умео је да поднесе увреду и да увреди. И умео је да опрости свима, изузев себи.”³⁶⁴

У књигу *Портрети* Михиз уноси и предговор књизи Васе Поповића *Биће боље*.³⁶⁵ Овог писца назива сремачким шеретом који се смеје себи, али и другима. Међутим, Михајловић посматра целокупно његово дело и налази један шарен и не тако ведар и смешан свет, који му се на тренутак чини чак горким и опорим дневником епохе. Иза написаних речи, по Михизовом мишљењу, крије се један хуман човек, замишљен над собом и над другима.

Борислав Михајловић 1977. године пише поговор за збирку приповедака *Фреде, лаку ноћ* Драгослава Михаиловића.³⁶⁶ Сећа се како је пре тачно десет година први пут читао ову збирку и како у ствари није очекивао да ће књига бити добра. Аутор му је тада био потпуно непознат и већ након неколико прочитаних реченица зачудио се одакле је пред њега искрсао зрео, готов и добар писац. Михиз каже и да је за само једну деценију овај писац постао заиста велико име савремене прозе. Будући да га је лично добро познавао портретише га и као човека и убеђен је да не постоји нико ко је као он толико једноставан, искрен и спонтан. Истиче да овај писац цени само истинску и истински даровиту литературу без извештачености, целомудрености и празнословља, али да ретко прича о књигама. У њему проналази урођену племениту финоћу једноставних људи. Потпуно му и проза Драгослава Михаиловића личи на његов смирен карактер - она је једноставна, истинољубива, стварна, сталожена, искрена и племенита. Појаву збирке *Фреде, лаку ноћ* тачно сматра преломним моментом у савременој књижевности, када је коначно престала да се пише нејасна и неразумљива проза и окренуло се истини, судбини тога времена, једноставним речима,

364 Брана Црнчевић, „Једна смрт од рака душе”, *Недељни телеграф*, 17. децембар 1997.

365 Васа Поповић, *Биће боље*, Београд, 1973, стр. 5-9; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 250-252.

366 Драгослав Михаиловић, *Фреде, лаку ноћ*, Београд, 1977, стр. 173-185; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 270-284.

разговетности, чврстине мисли и стварној емоцији. Не чуди га ни што је његова проза одмах препозната (књига је награђена Октобарском наградом), јер је увео у књижевност снажан и продоран, савремен реализам, а писао је веома препознатљивим и аутентичним стилем.

Михиз у овом тексту пише о свакој приповеци по неколико реченица, али не о томе шта тада мисли о њима, већ износи своје импресије након првог читања пре десет година. Већ на првој страници, у посвети, схватио је да књигу пише даровит аутор који уме да мисли, али и да пише. Уводна приповетка „Гост” није му се толико допала јер је у њој Михаиловић говорио превише о ситницама, те га је замарао њен спори ток и замрли тон. Ипак, и у овој приповеци осетио је нешто вредно - велику, пустошну тугу самоће. Тада је Михиз помислио да га у књизи чекају аутобиографски записи младог писца који се исповеда некако хладно и суво. Наставио је даље да чита и снажно га је погодио већ први пасус приповетке „Путник”. Ту је проговорио жив, стваран човек, учесник и саучесник живота и смрти, потекла је грчевита, кратка, оштро срезана реченица. Михиз је већ тада, како каже, знао да се налази пред писцем крупних људских садржаја, велике моћи објективизације, снажног и природног израза, који осећа велику самилост према ранама људске душе. Посебно је желео да истакне да је Драгослав Михаиловић један од наших најбољих писаца женских ликова. Тако и у овој књизи лик девојчице Лилике, према Михизовом мишљењу, потпуно је непоновљив. Приповетку „Богиња” сматра ремек-делом наше књижевности, а с друге стране, насловну причу оцењује као не тако добру, јер у њој примећује остатке некадашње моде. Допада му се и старински тон приче „О томе како је настала флека”, једине предратне приповетке у књизи.

Борислав Михајловић 1979. године сарађује са часописом *Савременик* и објављује два текста: један о Пекићу, а други о Ћосићу, који се налазе и у књизи *Портрети*. Уредништво овог часописа замолило га је да напише текст о Пекићу.³⁶⁷ Будући да је тих дана радио *Корешподенцију*, написао је овај текст у духу говора Његована и у форми писма. Открива да је то писмо написала рука коју води пријатељство и брига. Додатно објашњава због чега брине, постављајући Пекићу питање: „Како ћете такав и толики стати у ово наше књижевство?” Михиз наглашава да

367 Борислав Михајловић, „Бориславу Пекићу, посредством магазина *Савременик*, из Београда у Лондон, 3. јунија 1979”, *Савременик*, књ. 50, св. 7, јул 1979, стр. 19-21; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 290-293.

у српској књижевности никада није постојао писац његове „сортe”, те нико на такве ауторе није навикао. Дефинише Пекића као писца спекуланта, домишљатог мудријаша и размишљача. Верује да читалачка јавност није навикла ни на ученост и иронију које красе његове текстове.

Три године касније Михиз пише још један текст о Пекићу, који се такође налази у *Портретима*.³⁶⁸ У овом тексту на почетку даје физички опис овог писца, који се чак и по томе разликовао од свих. Истиче да је он био необичан због свог живота, дела и изгледа. Мишљења је да Пекић никада није био само приповедач људских судбина, већ да је писац моралних, интелектуалних, политичких, историјских проблема које су те судбине изазвале. Карактерише га као скептика моћне имагинације, који види човека набијеног на колац историје, са којег се истовремено трза, церака и вапи. Цени његово широко схватање историје - као политике, економије, морала, следа традиције и иновације... Истиче да Пекић није трпео импровизацију и површност па отуда толико података и чињеница у његовим романима.

Михиз говори и о односу Пекића према читаоцима. Наиме, сматрао је да он своје читаоце никада није мазио, већ да је био такозвани „тежак писац”, који пише широко и нашироко и читалац се у текстовима најчешће осећа као у „концентрационом логору духовних захтева”. Због такве композиције романа, очекивао је од читаоца апсолутну концентрацију и пажњу, спремност да га следи и до најудаљеније дигресије, али и велику обавештеност.

Пекић му се након читања овог текста захвалио у писму: „Дирнуло ме је ваше ’описаније моје персоне’ под титулом *Србин у Лондону*. Оно што је у њему, бар за мене, најлепше је сасвим лична нота с којом је писано и пријатељска приврженост за коју сам вам благодаран.”³⁶⁹

Трећи текст о Пекићу објављен у књизи *Портрети* Михајловић је претходно штампао у часопису *Књижевност*.³⁷⁰ Одмах на почетку истиче да је веома тешко писати о писцу који има тако замашан стваралачки захват - тематски, мисаоно, временски и просторно огроман. Сећа се како му је десетак година пре тога Пекић

---

368 Борислав Михајловић, „Србин у Лондону”, *Портрети*, Београд, 1988, стр. 285-289. Део овог текста Михиз је касније искористио за некролог Пекићу.

369 Борислав Пекић, *Кореспонденција као живот*, Нови Сад, 2002, стр. 47.

370 Борислав Михајловић, „Градитељ”, *Књижевност*, бр. 5/6, 1985, стр. 860-863; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 294-300.

излагао свој план о писању *Златног руна*, држећи хартије у рукама, систематски и одлучно градио будућу „грађевину”. Тада се Михизу чинило да Пекић започиње један немогућ пројекат: „Једном речју, пред мојим оком и слухом развијао се један план за који је мало рећи да ме је оставио збуњеним и зачуђеним, ја сам био просто запрепашћен. Таква књига дотад није написана у српској књижевности и колико сам знао, није била написана ни у једној књижевности света. Доиста ми се чинило да се писац упушта у нешто што је апсурдно и што је немогуће.”³⁷¹

Михиз даље појашњава да уопште није сумњао да Пекић нема довољно стваралачке моћи, ерудиције, вредноће и истрајности да тај роман доведе до краја, већ му се чинило да је његова нежна и крхка физичка грађа препрека да испише неколико хиљада страна и неколико миленијума историје породице Његован.

У другом тексту у *Савременику* Михајловић се бави Ћосићевим романом *Време смрти*, који назива „најдужим српским рукописом од карејског типика до данас”.³⁷² Жанровски овај роман одређује као прави историјски и каже да се текст прождрљиво храни историјом, гута војсковође и краљеве, битке и дивизије, председника владе и министре, документа и датуме... Такође, сматра да је Добрица Ћосић исправно осећао да историју не творе само моћници, па због тога у овом роману живе и умиру војници, старци, студенти, бунтовници, хуље... и место главног јунака припада целом српском народу. Михиз налази само један роман у светској књижевности у којем је исто тако главни јунак народ - *Рат и мир* Толстојев.

Борислав Михајловић 1972. године пише предговор књизи *Велика деца* Антонија Исаковића и уноси га у књигу *Портрети*.³⁷³ Пре овога већ је једном писао о овом књижевнику, али је овај текст комплекснији, садржајнији и дужи. У њему поново говори о збирци *Велика деца*, али и о збиркама *Папрат и ватра* и *Кроз грање небо*.

На почетку предговора Михајловић износи мишљење да Антоније Исаковић никада није писао као почетник, већ да је одмах био готов, формиран писац са изграђеним чврстим погледом на свет.

Михиз у овом тексту веома сликовито и живо даје атмосферу педесетих година,

371 Борислав Михајловић, *Портрети*, Београд, 1988, стр. 295.

372 Борислав Михајловић, „Над последњом реченицом Времена смрти”, *Савременик*, књ. 50, св. 10, октобар 1979, стр. 280-283; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 222-227.

373 Антоније Исаковић, *Велика деца*, Нови Сад - Београд, 1972, стр. 7-22; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 228-243.

описује време у којем су настајале прве приповетке Антонија Исаковића. Такође, присећа се свог првог читања „Кашике” у рукопису. Пре тога премијерног читања није знао ништа о овом писцу и већ након неколико реченица, како каже, зграбила га је прича својом чврстом коштуњавом руком и шапутала му тајне како се чудно преплићу човекове снаге и слабости у трагичној близини смрти. Михиз се пресећа да је инстинктом читача одмах након читања приповетке знао да је српска књижевност добила новог писца. Већ у овој приповеци препознао је квалитете Исаковићевог писања - урођено мајсторство за писање кратке приче, однеговану зрелост без почетничких странпутица, шкрт и сведен, а ипак богат израз, мудру замишљеност казивања, контролисаност идеје, отварање ширих етичких и психолошких простора за душу ратника... Истиче његове увек будне и радознале опсервације, али и његов истраживачки однос према књигама које је читао. Због тога је, према Михизовом мишљењу, Исаковић увек дуго бирао мотив за своје приче и обавезно испод спољне сликовитости доносио један дубљи, важнији ток, „истински мирис живота”. Осим „Кашике”, посебно издваја приповетку „Папрат и вагра”, за коју каже да је блистава у својој огољености, сачињена од инстинкта и свести, биологије и разума, стида и поноса.

Михиз у овом предговору говори и о стилским одликама Исаковићевих приповедака и посебно хвали његов пејзаж као саставни део човековог осећања, стања и битисања. Његов ратник-револуционар најчешће је изгнан из куће, са свог огњишта у голу природу и он је осећа на један крајње чулан и инстинктиван начин. Осењује да су Исаковићеве приповетке толико добре јер њега не занима само човекова судбина, већ и моћ да самог себе победи, да продре у лавиринт чула и инстинкта. Због тога, према Михизовом мишљењу, сви његови јунаци комплексни су и комплетни ликови. Примећује и значајан напредак у писању, пре свега, у промени тона, који је сад много више одрешен, распричан, лежернији.

Михиз пише текст о свом пријатељу Матији Бећковићу, у којем говори о његовим збиркама песама *Рече ми један чоек*, *Међа Вука Манитога* и *Леле и Куку*.³⁷⁴ Назива га самоковом, бираником и зрном врућим. Посебно истиче да је Матија Бећковић песник који има јединствену особину - наиме, у исто време диже споменик једној идеји и руши га. Такође, у његовим песмама проналази спој класичног духа и

³⁷⁴ Матија Бећковић, *Поеме*, Београд, 1983, предговор, стр. 7-15; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 316-334.

нове духовности те хвали његове парадоксе и „уврнуту” иронију.

Михизов портрет Црњанског објављен као предговор драми Јелице Зупанц *Црњански или лако је Андрићу*, истовремено је и његов некролог овом писцу.³⁷⁵ Карактерише га као најдаровитијег писца српског језика од како се њиме говори и пише, који „све што би помиловао својом руком, све чега би се дотакао својим чаробњачким рукописом, почињало би да трепери, дише, цвета”.

У тексту Михајловић говори и о томе како је већ једном покушао да опише дар Црњанског ређајући читав низ епитета - елегантан, чулан, мек, свилен, однегован, горак, слатко-загушљиво поетичан, лулујав, прозрачан, глагољив, прзначав, грациозан, стиџан, елегичан... - али да није успео у томе.

Још 1962. године Михиз је учествовао у разговору о другој књизи *Сеоба*, одржаном у редакцији часописа *Дело*.³⁷⁶ Тада је истакао да је ова књига сачињена сва од историје, да у њој црпи своју пуноћу, снагу, стил и израз. Хвалио је форму романа, мешавину пикарског, авантуристичког, али и модерног, породичног романа. Посебно је био изненађен чињеницом да се прва и друга књига *Сеоба* толико разликују, пре свега, по стилу и тону којим су написане.

Михајловић 1985. године пише поговор за књигу *Стена гологлава* Љубише Бачића.³⁷⁷ Одмах на почетку текста истиче да је збирка песама веома присна, читка и лепа, а да је њен аутор дошао изненада када нико од њега није очекивао да пише поезију. У његовим стиховима проналази живост и искуство доживљеног, као и истинску промишљеност. Верује да је у њему стих дуго сазревао (збирку је глумац објавио у шездесет и трећој години), те је отуд тако смирен, смеран, тих и духован. Примећује да је највише пута у књизи употребио реч „душа” и да је управо то двојство материјалног и спиритуалног, животног и животодавног, главна вредност ове збирке.

Љубиша Бачић није остао дужан Михизу и посветио му је једну песму:

---

375 Јелица Зупанц, *Црњански или лако је Андрићу*, Београд, 1987, предговор, стр. 7-10; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 181-183

376 „Разговор о роману Сеобе Милоша Црњанског”, *Дело*, књ. 9, бр. 1, 1963, стр. 1-28.

377 Љубиша Бачић, *Стена гологлава*, Београд, 1985, поговор, стр. 63-70; *Портрети*, Београд, 1988, стр. 366-374.

Деда

Б. М. Михизу

*Оде деда ки да није био,
Усуд му је угасио свећу,
преминуо у с'н, док је спио,
а имаше деведесет трећу.*

*Остави нам малечко имањче:
под узглавље искршену пару,
криву лушу, ракиско чокањче,
очукану стару дувањару.*

*А зборише често уз ракију:
Има смока и брашна пројина,
отерасмо Швабу из Србију,
бог да прости Мишић Живојина!*

*Беше деда јунак шеснаесте,
медаље му турисмо на груди,
а они ће горе да извисте,
бог да памти што заб'раве људи.³⁷⁸*

---

378 Љубиша Бачић, *Мој животе мало ли те има*, Београд, 1999, стр. 53.

Такође, написао је и текст о њему, у којем говори о Михизовом јаком магнетизму у комуникацији са околином. Назива га највећим српским савременим критичаром, који је био жива енциклопедија, демократа духа и „непогрешива гатара” књижевних и књишких судбина. Духовито каже да му је личио на живу амбулантну библиотеку, јер је умео да током расправа цитира читава целокупна дела неког писца. Бачић говори и о Михизовом несебичном давању савета сваком писцу који би му се обратио: „Многи су га писци од имена звали на мобу и он је жњео и повезивао разбацане плодове у уредне литерарне крстине. Мајстор да уочи и брише слабо, умео је да подстакне и унапреди добро место у нечијем писању. [...] Припадајући све више другима, он је постепено губио себе.”³⁷⁹

* * *

Михиз је за књигу *Портрети*, објављену у издању Нолита, добио 1989. године награду Ђорђе Јовановић. Света Лукић, један од чланова жирија, у говору приликом доделе награде упутио је Михајловићу праве речи подршке и хвале: „Непрекидно будно око за све аутентичне вредности, без симулације, без омашке, неоптерећено доктрином, способно да саучествује у уметничком делу - тим особинама је Михиз рано освојио читаоце и писце подједнако.”³⁸⁰ Овде слободно можемо додати да је овом књигом потпуно освојио и своје колеге критичаре, који су написали неколико веома позитивних критика. Тако Миливој Сребро Михајловићеве портрете назива аутопортретима других, јер иако су писани као огледи о другима, они су заправо и огледало свога писца, у којем се огледају све особености једног дугогодишњег читања, мишљења и писања.³⁸¹ Истиче Михизов несвакидашњи дар да препозна доброг писца, да уочи оно што је аутентично и ново, али и његову пристрасност која доводи до тога да понекад не пише критику већ панегирик. Такође, цени његову невероватну моћ опсервације, лакоћу казивања, критичку проицљивост и приповедачки дар.

---

379 Љубиша Бачић, *Мој животе мало ли те има*, Београд, 1999, стр. 58-59.

380 Света Лукић, „Поздрав Михизу”, *Политика*, 4. новембар 1989, стр. 15.

381 Миливој Сребро, „Аутопортрети других”, *НИН*, 4. јун 1989, стр. 37.

Миливој Сребро исправно схвата какву је импресионистичку критику Михиз писао и заговарао, те појашњава: „За Михизову критику, заправо, сасвим би била одговарајућа - наравно, без негативног призвука - метафора Анатола Франса који је импресионистичку критику назвао авантуром: „авантуром душе међу ремек-делима”. Јер, она и јесте авантура читања и писања која се, ослобођена стега теоријског система, руководи интуицијом, унутрашњим чулом и страшћу откривања; авантура заразна и заводљива чији циљ није само да се допадне другима већ, пре свега, да код других читалаца испровоцира радозналост и занимање за дело, да им подстакне жељу читања.”

Милутин Срећковић у својој рецензији *Портрета* не жели да оспори ниједну дотадашњу критику упућену Михизу, нити да дода било какву похвалу лепоти његовог стила и тачности суда, већ жели да истакне један посебан дар који је овај критичар имао и који га издваја од свих других: „Реч је, наиме, о дару, о ширини и дубини рецепције уметничког феномена, са чиме се критичар рађа, о оном што је свемоћни дух посејао тамо где му је била воља; реч је, дакле, о ноторној чињеници да је Михиз најдаровитији критичар кога је ова књижевност имала после Скерлића. Његов интуитивни однос према вредностима књижевног дела омогућио му је, такорећи, да непогрешиво процењује и оно што превазилази критичарску способност тачног, на одређеном логосу критике фундираног представљања, па је тако успевао да дође до сазнања нових вредности, која измичу дискурзивном језику критике, али не могу умаћи критичарском сензибилитету. Није, дакле, толико реч о моћи суђења колико о моћи слушања.”³⁸²

Миливој Ненин тачно запажа да критика Борислава Михајловића тражи да се после ње још нешто каже, да она инспирише, подстиче и провозира на проверу читалачког доживљаја, а притом нуди нови контекст. Његову критику условно назива наглашено субјективистичком. Ненин сматра да је сваки портрет врхунски написан: „Наравно, нису сви портрети рађени са једнаком пажњом, али се свуда види рука мајстора. И то оног који са лакоћом, у неколико речи, сликовитије прикаже проблем и оно што жели неголи други страницама...”³⁸³

Предраг Палавестра назива Михиза пријатељем књижевности, који је раскол у

---

382 Милутин Срећковић, „Михиз”, *Књижевне новине*, 15. март 1989, стр. 9.

383 Миливој Ненин, „Ништа ново, а непоновљиво”, *Поља*, бр. 363/364, мај - јун 1989, стр. 238.

душама и култури епохе покушао да премости вером у реч и смисао моралне лепоте.³⁸⁴ Сматра га једним од најзначајнијих савремених критичара, покретачем јавног мњења, творцем мишљења и поузданим сведоком књижевних кретања. Мишљења је да је управо Михајловић увео у српску књижевност идеју обнове духовног и културног континуитета са грађанском епохом, која се сматрала одбаченом. Такође, налази да је унео уљудност, господство, ведрину и шарм у тадашњу, како каже, намрштену, осорну и злокобну озбиљност критичких судова. И све то успео је, према његовом мишљењу, звучном и гипком реченицом, пуном реторичких обрта. Осим тога, Палавестра истиче да је Михиз успео да поврати поверење јавности према књизи и да књижевност врати у куће обичног градског света, те да покрене духовну радозналост.

Јован Тирилов сматра да је Михиз сликао портрете и писао их сликарским језиком, „као да су те речи час уљане боје са сликарске палете, час нијансе нежног акварела, час плахи потези скицозног цртежа”³⁸⁵, а Александар Јерков Михајловићеве портрете писаца ишчитава као бескрајно духовиту и стилски бриљантно израђену бисту.³⁸⁶

---

384 Предраг Палавестра, „Пријатељ књижевности”, *Књижевне новине*, 15. март 1989, стр. 8.

385 Јован Тирилов, „Галерија величина”, *Политика*, 4. фебруар 1989, стр. 17.

386 Александар Јерков, „Политика портрета”, *Књижевна реч*, 25. фебруар 1989, стр. 20.

VI

О ДРУГИМА, АЛИ И О СЕБИ

Михиз је деведесетих година XX века објавио две књиге аутобиографско-мемоарске прозе: *Аутобиографију о другима I-II* и *Казивања и указивања*. Ове књиге некако су ставиле тачку на његов књижевни рад и нама данашњим читаоцима и истраживачима његовог дела увелико олакшале посао сагледавања значаја Борислава Михајловића Михиза не само као књижевног критичара, есејисте и драмског писца, већ пре свега као рецензента, помагача и саветника бројних писаца који су се појавили у његово време. Док листамо ове књиге лако га можемо замислити са оловчицом у руци како неуморно подвлачи, бележи и упућује на прави стваралачки пут Пекића, Киша, Ковачевића, Селенића, Ћосића... Такође, можемо га замислити и како се осмехује док чита добру књигу неког младог писца. Његов критичарски рад остао би некако недоречен да нема, пре свега, *Аутобиографије о другима*, која нам приближава то време, али и њега самог те нам је јасније зашто је толико био одушевљен неким књигама и једноставно није могао да пише другачије и објективније. Био је сведок времена у којем су праве вредности уступиле место идеолошким успонима и падовима, у којем се слободна реч могла чути у собицама налик на Симину 9а, а партијска непослушност жестоко се кажњавала. У том и таквом времену, један Сремац морао је да пркоси и да не пристаје ни на какве калупе.

Аутобиографија о другима

Борислав Михајловић замислио је да напише трилогију *Аутобиографије о другима*, али нажалост, трећу књигу није успео да заврши. Први део изашао је из штампе 1990. а други три године касније. У једном интервјуу Михиз је објаснио због чега је књигу тако необично назвао: „Тим насловом сам желео да кажем једноставну ствар: да не сматрам своју личност до те мере значајном да бих писао само о њој; да тиме што је то 'Аутобиографија о другима' говорим о епохи, о времену и о својој генерацији. Морате признати, ма колико тај наслов био извештачен, он делује - и није нимало случајно што је свако ко је са мном разговарао морао поставити то питање. Моје учешће у јавном животу није имало неког великог значаја, али сам имао прилику да много тога видим из овог нашег времена, а сматрам да је дужност људи који су имали ту фаворизовану прилику да о томе одговорно сведоче. Наше време, ово које је иза нас, неће нико разумети. Наши потомци ће се крстом крстити. Они неће веровати да су постојале такве ствари као што су Титове штафете, неће веровати да људи или бар интелектуалци нису скочили и рекли: 'Ма јесте ли ви људи луди, па шта ви то радите?' Тешко ће разумети шта је ту била тиранија, чак ће рећи: 'Па ви сви сте живи остали. Ког сте ђавола радили, зашто сте то трпели, зашто сте то подносили?' Једине књиге које ће можда нешто мало објаснити управо су мемоарске књиге.”³⁸⁷

Михајловић појашњава и какав по његовом мишљењу писац-мемоариста треба да буде, те пре свега наглашава да мемоари не смеју да буду књиге политичких трактата, књиге свађалице, писане у одбрамбене сврхе, те због тога мемоариста мора да буде сведок времена а не судија: „Мемоарист рекреира један живот који је претходно доживљен и проживљен. И ако мемоарист не да тај живот, него га замени својим тезама, својим одбранама, својим свађама - то нису мемоари.”³⁸⁸

Такође, Михајловић наглашава и да ниједан мемоар не може бити скроз

---

387 Зденка Аћин, „Југославија уочи фајронта”, *Дуга*, бр. 438, 7. децембар - 21. децембар 1990, стр. 18.

388 Исто, стр. 19.

објективан, да је сасвим природно да писац примени аутоцензуру и да исфилтрира сећања: „Мемоариста је селектор. Мемоариста је узурпатор. Он себи узима право да говори о ономе о чему хоће и да не говори о ономе о чему неће. Мемоариста при том присваја неправедну моћ да неким људима све опрашта и представља их само у добром светлу, а код неких трага само за посрнућима. Мемоариста је лажов невероватних размера, чак и кад неће. Мемоариста је човек накнадне памети. Враћа у свој живот оно што је сазнао на крају. Разуме се да се поштен мемоариста труди да се свега тога ослободи, али не успева увек. Међутим, читалац - говорим то као читалац туђих мемоара - осети сваки фалш тон. Мемоаристи је тешко да превари свог читаоца. Лакше је преварити читаоца у чистој прози него у мемоарима. Читаоци осете и одбранаштво, и сујету, и лажну скромност, и прикривање - све се то осети у мемоарима.”³⁸⁹

Будући да је Михиз желео да напише мемоаре не само о себи већ и о својој, како каже, замршеној и свакојакој епохи, и о времену у којем су се дешавали нимало лаки и безбрижни догађаји, у којем је владала диктатура духа и пера, занимљиво је да све то пише једним мирним, чак веселим тоном. Он сам појашњава због чега је догађајима које описује приступио тако добродушно: „Вероватно из живота - свог и туђег - не треба ни памтити оно што је одбачено из хигијене људског духа. У сваком случају, не желим да ова моја књига буде каталог и опис зла. Уверен сам да много шта и мени има да се прашта.”³⁹⁰ Ипак, дубоко је био убеђен да је његова генерација проживела један битан живот јер су политичке околности то наметнуле: „Свако поколење, сваки људски пџс, склон је да верује у изузетност своје историјске судбине. Моја генерација, нажалост, има за то и сувише доказа. Не знам у целој новијој историји Европе, сем Шатобријанових вршњака, ниједну другу генерацију по којој је политичка историја ударала тако многе печате својих бурних заокрета и својим тешким рукописом исписивала јој судбину по кожи и по души. Заљуљани у колевци, после првог светског рата, имали смо да претрчимо поље живота у узастопним и крупним ломовима европским и завичајним. [...] Тако је моја генерација, за непуну деценију, прошла кроз капитализам, фашизам, окупацију, грађански рат, револуцију, војни комунизам и стаљинизам, да би се онда и ми и земља, ево ускоро ће пола века, лечили од свега тога, да се не излечимо до данас.”³⁹¹

389 Зденка Аћин, „Југославија уочи фајронта”, *Дуга*, бр. 436, 9-23. новембар 1990.

390 Мило Глигоријевић, „Слободне Југославије не може бити”, *Интервју*, 26. октобар 1990, стр. 12.

391 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 9-10.

У предговору *Аутобиографији* Михиз каже да је његова жеља да напише књигу управо о својој генерацији и да притом буде објективан и поуздан очевидац онолико колико мемоариста то може да буде. Такође, признаје и да ће бити много блажи према другима него према себи, јер је свестан да ће га пристрасност и „слепа богиња аутосугестије” водити. Једино може да обећа да неће претеривати и придавати себи већи значај у догађајима које описује. Свестан је и чињенице да је људско сећање често варљив сведок. Открива и да књигу никад не би написао да није било Миле Глигоријевића који га је подстицао да сними своја сећања и да их касније забележи како не би остао запамћен као усмени стваралац много више него књижевни. Књигу је посветио својој покојној жени Милици, великом другу и верном животном сапутнику.

Први део *Аутобиографије о другима* Михиз је поделио на четири поглавља: „Завичај”, „Заустављени живот”, „Гаудеамус игитур” и „Војничке приче”. На почетку књиге пише о свом завичају, селу Иригу, својим Ирижанима, оцу Гојку и мајци Вукосави, школовању у Сремским Карловцима, затим се сећа ратних дешавања и боравка на једном салашу. Причу даље наставља својим сећањима на прве дане после окупације у Београду, те говори о Симиној 9а и свом кругу пријатеља, сећа се првог јавног критичарског наступа на Правном факултету, згода са студија, својег боравка у Задру, али и како је било тешко објавити *Песме*. У овом делу књиге Михајловић је на крају приложио и четири војничке приповетке: „Комесар”, „Војник који није успео да послужи војску”, „Војник на крову” и „Блеф”.

Свака Михизова прича у *Аутобиографији о другима* жанровски се може одредити и као приповетка, у којој он говорећи о другима говори и о себи. Те „приповетке” међусобно су толико повезане и надовезују се једна на другу да можемо рећи да је ова књига у исто време и мемоар и роман једне епохе. Такође, Михизове „приповетке” су у истовремено и портрети личности које су му биле битне или које је сусретао на свом животном путу. Врло су занимљиви и успели портрети његових Ирижана и Сремаца, толико да нам се често чини да их и ми сами од негде познајемо. Такви су портрети његовог оца и мајке, чланова породице Стојшић, Лазе Пиштимаља, Олге Рогулићеве, Теодоре Петровић, Глигорија Микића... У свим тим портретима Михајловић је умео да пронађе најбитније карактерне особине људи о којима пише.

На неколико места у *Аутобиографији о другима* Михиз јасно каже да не жели да

се служи стеченим искуством и „накнадним памћењем”, већ да жели да исприча истиниту причу своје генерације. Због тога се често служи и у помоћ призива анегдоте о себи и другима. Поједини делови књиге праве су драмске и лирске минијатуре обogaћене и спољашњим декором - пејзажом, посебно сремских брежуљака, манастира, винограда, пашњака... У своју личну причу уметнуо је и историјски догађај који га је још као младића дотакао и коме је присуствовао - суђење ратним злочинцима, као и причу о причама Вељка Петровића дату као прича у причи, то јест као сећање у сећању.

Михиз хронолошки ређа догађаје од свог рођења у Иригу до завршетка студија у Београду и повратка из војске. Са почетних страница *Аутобиографије о другима* из сваког реда избија његова велика љубав према родитељима, а пре свега према Иригу и Срему. Тако сазнајемо да је велику читалачку страст наследио од мајке Вукосаве, а да је отац Гојко „кривац” што је добро познавао и волео народну књижевност: „Ако данас знам нешто српског језика добрим делом је то последица јединог терора који је отац извршио нада мном. Он ме је, кад ми је било једанаест-дванаест година, натерао да неколико пута прочитам све Вукове збирке народних песама. Желео је не само да упознам вредности наше епске поезије - то се схвата тек касније - него да ми близу приђе, тачније да ја близу приђем народном језику, синтакси, обрту, елоквенцији.”³⁹²

Док исписује историју свог живота, али и живота својих Ирижана, Михајловић користи локалне изразе и тај неки фини, старински говор. Он не жели да препусти забраву оне који више немају никога да их се сећа. Дирљива је његова прича о некадашњој многобројној породици Стојшић, од којих је остало само неколико споменика на гробљу, али је сада ту и његова прича.

Сећајући се година окупације које је провео на једном салашу, открива нам и да је инспирацију за драму *Командант Сајлер* управу ту добио. Наиме, дуге сате проводио је у разговору са ишпаном Немцем, иако није знао добро немачки, а стари немачки сељак Сајлер ниједну српску реч. Без обзира на то, каже да су се добро чули: „Ситуација је била бизарна: около се руши свет и грми историја, а полуписмени стари немачки сељак и млади српски избеглица матурант, један другоме не знају језика, а дуго и чини им се мудро, дуж тек класалог жита, воде све неке апстрактне разговоре о Богу, земљи, руци, смрти, звездама, о свему само не о рату који их тако судбински дели.

---

392 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 21-22.

Старац се презивао Сајлер и по њему сам назвао драму 'Командант Сајлер', инспирисану добрим делом мојим боравком на банатском имању.³⁹³

У свим његовим сећањима много је поноса, нежности и хумора, а мало или готово нимало ироније, осуде и нетолерантности. Такође, доста је и наговештаја онога што је касније уследило, на пример у причи о вољеном Иригу не помиње се рат али се будућа страховита стварност осећа. Ни када говори о својим пријатељима и Симиној 9а он не говори директно о комунизму, али ми знамо да је та прича не само прича о једном пријатељству, већ и осуда диктатуре. Често се могу осетити елегични тонови док прича о младости и пријатељству, али и тонови сурове збиље када се присећа рата. Михиз се поиграва са иронијом и носталгијом, умеће неочекивана запажања, али се јасно ишчитава и његова свест о историји и историјом условљеној судбини народа, о важности памћења историјског и културног идентитета.

Владета Јанковић говорећи о првом делу књиге тачно је запазио велику моралност њеног аутора: „У ствари [...] Михизови мемоарски записи имају изразито висок морални тон, уважавају критеријуме једне старинске честитости, а одишу господственом ведром ширином. У њима - у име саосећања и разумевања за људску слабост - нема зле, па ни тешке речи, чак ни онда када је несумњиво заслужена. Када оваквим текстовима, ту и тамо, запрети опасност да кроче на живи песак морализма и сентиментализма, на стабилно тле их редовно и непогрешиво враћају пишчев здрави укус и реско осећање за хумор. И заиста: доста је у нашој књижевности оних који покушавају са иронијом на сопствени рачун, али ретко ко тај тешки поступак користи поштеније и успешније од Михиза.”³⁹⁴

Други део *Аутобиографије о другима* Михиз је поделио на шест поглавља: „Опозициони новинар у владином листу”, „Први пут преко границе”, „Профилом окренут прошлости, лицем свету”, „Пали арханђео режима”, „Ровињ” и „У служби старе даме”.

И у овом делу *Аутобиографије* Михиз приче и догађаје хронолошки ређа, те сећање креће од првих критика објављених у НИИ-у, преко стипендијског боравка у Паризу па до живота у Новом Саду као управника Библиотеке Матице српске. Другу књигу посвећује својој кћерци Мили и зету Мићи.

393 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 86-87.

394 Владета Јанковић, „Михизове de amicītia”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1991, стр. 14.

У овом другом делу Михајловић приповеда као сведок и учесник јавног живота и његове приче више нису толико интимне, завичајне и старинске. Сада ступа на јавну културну сцену и његова реч постаје моћно средство у формирању читалачког укуса, а он сам запажен, примећен и праћен. Међутим, он се у предговору скромно склања у страну и не признаје да је био битан учесник јавног живота, већ истиче да је био важан једино због тога што је пријатељевао са великим и значајним људима, те био сведок неких крупних догађаја. С друге стране, говори и о томе да је у животу прочитао, како каже, кубике туђих рукописа и да су му готово сви пријатељи писци давали да прочита дело чим настане. Бележи и неколико реченица о томе како је приступао том, да кажемо, премијерном читању: „Читао сам их пријатељским оком и бригом и са запажњивом и пажљивом оловком у руци. Тако сам неосетно стао да се бавим посебном врстом критике - превентивном. То ће ми донети глас критичара сарадника, онога који своје замерке и савете даје благовремено и исправљиво, а не онда када је неповратно касно. Прочуло се и да сам сретне руке, па је моја 'клијентела' расла годинама. Неки међу њима, и то махом они од највишег ранга и успеха, писали су већ о тој читалачкој сарадњи, придавајући јој понекад и претеран значај, а има и оних који то брижљиво крију. Не мари! Иако је мене, ленштину, то читање стајало многих сати и дана концентрисане пажње, враћено ми је то и превраћено узбудљивим доживљајем првог читача и помало завереничког саучесника даровитих дела која су се, пред мојим очима, још невина и необзнањена помаљала из магле непостојања.”³⁹⁵

---

395 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 37.

Јасно је да Михиз овде умањује свој значај као редактора и „премијерног” читача и критичара многих будућих великих дела. Довољно је прочитати бар један Пекићев пасус о Михајловићевом учешћу у стварању свих његових романа, па закључити да многе књиге не би биле исте да он није саветовао њихове писце. Тако Пекић каже: „С њим сам се упознао давно, касних педесетих, још док сам радио на филму. Једно смо време били у истом списатељском тиму, некој врсти занатске радионице за израду и поправку филмских сценарија. Кад сам му у својој 35. дао *Време чуда*, своју прву књигу, телефонирао ми је, рекавши: 'Пекићу, ви сте писац.' Тако сам телефонски постао писац. Он је написао и прву критику на књигу у Политици. Но његова улога у мом раду знатно превазилази улогу накнадног критичара, ма колико и ту био сасвим изван серије, и свакако последњи велики критичар којег смо имали. Давао сам му пре штампања сваки рукопис и он га је узимао као да је његов. Његово мишљење увек поштено и беспошtedно, примедбе, често крупни савети, понекад пресудни, долазили су из саме књиге, а он их је тек посредовао, нипошто из неке друге која би уместо ове могла бити написана. Зато је то мишљење било тако поуздано, тако корисно, зато се и већина примедба и савета могла усвојити и применити.” (Борислав Пекић, *Златно доба дијалога*, Београд, 2012, стр. 342-343)

Слично, Пекићу и Александар Тишма у свом *Дневнику* пише неколико реченица о Михизовој превентивној критици: „Лаћајући се најзад срамног посла да исправим 'Широка врата' према Михизовим упутствима, долазим до закључка да су она добрим делом на месту и да рукопис има недостатака које сам и ја, пажљивим прегледавањем реч по реч, могао да учим.” (Александар Тишма, *Дневник*, Сремски Карловци - Нови Сад, 2001, стр. 321)

И у овом делу *Аутобиографије* Михиз у мемоарско казивање умеће портрете савременика, коментарише културне и друштвене догађаје, доноси репортаже и путописе из Париза, преноси своја критичарска размишљања о писцима, али и даје политичке анализе. Скоро сваки догађај испраћен је и понеком анегдотом, што нам само доноси још већи ужитак током читања. Док се у првом делу повремено осећала носталгија за завичајем и данима детињства, у другом му се понекад омакне меланхолични тон и искрена туга јер полако физички нестају његови пријатељи. Такође, и у овом делу често је благо ироничан када говори о другима, али зато саркастичан када говори о себи и свом значају. Приметно је и да у овом делу књиге не губи ништа од претходне толеранције и разумевања за људе, па и за њихове велике политичке амбиције или за тражење краћег пута.

Михиз најчешће говори о себи блиским људима те успева да развије праву карактеролошку димензију сваког „лика”. Ретко која прича-цртица је испричана праволинијски, већ у већини случајева он започне причу, убрзо скрене и донесе анегдоту о некој сасвим другој личности и на крају се врати главној причи и ефектно поентира.

Михајловић и у *Аутобиографији о другима* има сличан став као и у критикама - он невољно суди другима и никако не жели да свој животни пут, размишљања и укус истакне као једино добре и праве. Али зато као антипод општој атмосфери безгласја тоталитарног друштва доноси паметне и мудре речи Иве Андрића и Исидоре Секулић. Не занимају га властодршци већ они изгнани и „пали анђели”, те посебну пажњу у књизи посвећује Миловану Ђиласу и њиховим разговорима. Описује атмосферу која се стварала око њега због дружења са Ђиласом након пада са власти: „Где год ступим изазивао сам nelaгоду, згледали су се и избегавали ме познаници, хладила се пријатељства, проредио се и готово ућутао телефон. Као некада на омладинској прузи злокобно се ширила празнина усамљености. Гомили су се и уобичајени знаци немилости. Листови и часописи који су се донедавно отимали о њу, нису ме више позивали на сарадњу, два издавачка предузећа отказала су већ закључене уговоре, а онда је дошао ударац са стране са које га нисам очекивао. НИН, мој завичајни литерарни лист, у којем сам формално још био запослен и примао плату, престао је да ме објављује.”³⁹⁶

---

396 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 140.

У другом поглављу *Аутобиографије о другима* у којем се присећа свог пута у Париз, Михиз говори и о излованости Југославије након окупације и недовољном познавању културних европских дешавања. Слично као Матош када је доспео у Београд, тако сада Михиз у Паризу пуним плућима удише дах слободе.

Треће поглавље у потпуности посвећује Иви Андрићу човеку, а не писцу, те призива из сећања њихове сусрете и разговоре. Желео је да проговори о њему јер се Андрић непрестано повлачио пред својим делом, био тих и неупадљив човек. Тако се Михиз сећа да су се упознали на једном књижевном преподневу у Коларцу, када је Андрић читао свој рад о Вуку, а Михиз о Васи Живковићу. Андрић га је запазио и позвао да се упознају, јер га је обрадовало то што се неко тако млад интересује за старинског песника, што му је само потврдило уверење да ниједна људски казана и написана реч не пропада.

Кроз целу књигу провејавају сећања на бројне писце, понека занимљива анегдота или прави портрет. Тако је у само неколико реченица дао занимљив кроки писца Миодрага Булатовића: „Миодраг Булатовић, младић спретног немонтањарског стаса и лика, чистуница у одевању и прилагодљив у навикама, деловао је цивилизовано и урбано као да никада није срео вука ни чуо чактар-звоно на овну предводнику. Само је из сталног немира нервозног ока и изразитог бледила без капи крви у лицу избијала претећа хладноћа и потиснута дивљина. У овом младом човеку као да су унапред биле задате обе његове вокације: да своје балканске хероје на магарцу и људе са четири прста одведе на европску сцену, а себе, некадашњег дечака од коза на космополитске сајмове књига са чијих ће штандова његови петлови полетати у небо на многим језицима света.”³⁹⁷ Сличне успеле описе својих савременика Михиз често умеће у причу о свом животу.

---

397 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима II*, Нови Сад, 2003, стр. 44.

Казивања и указивања

У издању БИГЗ-а 1994. Михиз је објавио књигу *Казивања и указивања* у којој је сакупио необјављене говоре, некрологе пријатељима, различите интервјуе и кратке есеје објављене у периодици. Књига је подељена на два дела - први део „Казивања” чине литерарни текстови и текстови о позоришту, а други „Указивања” његова јавна политичка излагања током осамдесетих и деведесетих година. Михајловић у предговору објашњава због чега књига има такав концепт и каже да све те разноврсне и разнородне текстове повезује личност њиховог аутора и то што су сви настали као покушаји да се одговори на ситне и крупне поводе и изазове времена. И овде као у *Аутобиографији о другима* Михиз текстове ређа хронолошки и у предговору наглашава да ништа није мењао накнадном памећу, већ је желео да од заборава сачува део свог живота, али и живота своје епохе.

Можда најзанимљивији делови књиге јесу они у којима доноси своје необјављене говоре на телевизији, књижевним вечерима или комеморативним скуповима. Тако у тексту „Нобеловац”, говору коју је изговорио у телевизијској емисији посвећеној Анрићевој Нобеловој награди 1962. године, истиче да је овај писац можда био изненађење за свет, али да је код нас годинама већ важио као квалитетан, европски писац. Мишљења је да Андрића писцем светским и савременим чини то што је поруке свету говорио кроз свој завичај, што је познавао четири вере, а био пре свега универзални мислилац, који је без сувишних описа и приче постављао крупна питања у својим делима. Говори и о његовом стваралачком развоју те каже: „Он је прошао снисходљиво крај ексцентричности симболизма, скептично крај вербалистичке фантазмагорије надреализма, опрезно крај немира и условности модерне литературе. А ипак је покупио и сабрао многе њихове амбиције и чврсто их усадио у намерну хладноћу и смирени ток свог привидног реализма. Зато његова дела треба читати тако да покажу и свој профил окренут прошлости и своје лице окренуто свету.”³⁹⁸

---

398 Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 43.

Михиз доноси и телевизијски приказ Дединчеве аутобиографске збирке *Песме из дневника заробљеника број 60211*.³⁹⁹ Оцењује да је из логора у Шлезији потекао грки, шкрти стих, да је шикнуо из жица и барака и полетео натраг до завичаја. Збирку назива „Плачем Србије” у изгнанству, а о песнику каже да је он проговорио у име сужња. Песме у збирци дате у слободном и везаном стиху, час клонуле, час ведре, доживљава као да их је изоловано срце откуцало Морзевим вапајем. Због толико таме и зла, песник, према његовом мишљењу, једноставно мора да по сваку цену сачува лепоту и наду у дну срца.

Милан Дединац одгледао је ову емисију и послао Михизу књигу са посветом како би му се захвалио због лепих речи, разумевања и подршке: „Михизу - који је упутио преко телевизије неколико најплеменитијих мисли и најодабранијих речи о овој књизи - пријатељски и срдечно Милан Дединац.”⁴⁰⁰

Борислав Михајловић поново не заборавља Бранка Ћопића и доноси свој говор са промоције *Изабраних дела* на Сајму књига 1987. године.⁴⁰¹ Истиче да је небројено пута Ћопић био оспораван од својих савременика, али и да како време пролази његова вредност не бледи.

Бавећи се целог живота помало и критиком слика и сликара, Михиз у књизи уноси и свој говор са отварања галерије „Монталбано” и изложбе слика Жике Лукића, у Ровињу, 1. августа 1984. године, као и текст из каталога те изложбе.⁴⁰²

Поводом изласка *Хазарског речника* Милорада Павића, Михиз је одржао говор на промоцији.⁴⁰³ Овај роман оценио је као многозначну и многострану, заводљиву књигу, која као да намерно мами у странпутице мисли, те се због тога није ослонио на своју некадашњу, како каже, хазарску навику импровизације да директно из „груди вади мудрост”. Књигу назива пећином тајанства и пита се да ли је она заправо историја људских снова, сановник маште народа и времена, урезан азбукама многих цивилизација по палимпсету човекове коже; или је компаративна студија маште историјских и митолошких епоха која доноси сазнање да што се свет више мења више

---

399 Борислав Михајловић, „Ратни заробљеник број 60211”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 55-56.

400 *Други о Михизу*, Београд, 1998, стр. 339.

401 Борислав Михајловић, „Унук Рада Ћопића”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 64-67.

402 Борислав Михајловић, „Човек иза слике”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 78-80.

403 Борислав Михајловић, „Хазарски упитник”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 115-119.

је исти; или је *Хазарски речник* теолошко-схоластичка расправа заогрнута у вео легенде, алегорије и мита; или слободна игра маште и фантазије... Такође, примећује и да овај роман може бити и трактат о релативности и пристрасности свих колективних идеологија, религија и цивилизација које увек виде себе као победника у рату и полемици. Након низа питања Михиз доноси и закључак - *Хазарски речник* јесте занимљив, значајан и одлично написан роман, који је своју радост приповедања претворио у форму ученог лексикона. Посебно хвали оригиналну и до тада невиђену конструкцију романа, који се може читати редом или на прескок. Осим тога, истиче и велику имагинативну и стваралачку новину, инспирисаност, стални трагалачки немир, кристалну рафинисаност стила, алузивно и компаративно богатство обавештености у ироничном споју инстинске и мистификонане учености...

Михајловић је одржао говор на промоцији *Сабраних романа* Слободана Селенића. Сећа се како га је упознао у Новом Саду у позоришном бифеу, у време када је Селенић ту служио војску. Описује га као истанчаног младића, учтивог без удворништва, духовитог без уједа и горчине, самопоуздане ведрине. Сећа се и како му је донео рукопис *Мемоара Пере Богаља* да га први прочита: „Селенић ме замоли да прочитам рукопис његовог романа. Затим чвршће притеже омчу мојој нелагоди. Тражи од мене - први сам који ће прочитати рукопис - да му крајње отворено, без куртоазије и без милости кажем да ли да овај рукопис објави или да га баци и преда забораву. Он има своју струку и добро се у њој осећа. Ни по коју цену не жели да буде дилетант.”⁴⁰⁴

Михиз је прихватио да прочита рукопис, али није веровао да ће имати ишта лепо да каже. Међутим, како каже, већ на трећини књиге знао је да се чудо дешава и да се родио један прави романописац.

Борислав Михајловић у књизи доноси и говор поводом изласка из штампе *Изабране прозе* Живојина Павловића.⁴⁰⁵ На почетку јасно каже да је дело Живојина Павловића устоличено у централном простору српске савремене књижевности, да је то дело неизвештачено, оригинално и јако. Карактерише га као сведока епохе који јој се директно загледао у лице, без удворништва и хипокризије, па чак и без учтивости. Посебно издваја драматику у његовим романима, као и натурализам.

404 Борислав Михајловић, „Књижевни почеци Слободана Селенића”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 140-141.

405 Борислав Михајловић, „Неучтив према стварности”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 111-114.

На трибини Удружења књижевника Србије 1989. године Михајловић је говорио и о *Књизи о Његошу* Милована Ћиласа.⁴⁰⁶ Прво се осврнуо на деценијско прећуткивање књижевног и политичког дела Милована Ћиласа у Србији, иако су његове књиге превођене на бројне светске језике. Затим је похвалио Ћиласов покушај да сам себе исправи и да донесе једну књигу о Његошу потпуно супротну оној коју је написао као реакцију на Исидорину књигу. Михиз сматра да за разлику од оне прве површне књиге, ову пише „други” човек, продубљено обавештен и поуздан зналац историје, социологије, менталитета, народног и државног живота Црне Горе и њеног владара.

У књигу *Казивања и указивања* Михајловић уноси и два говора са комеморативних скупова посвећених његовим колегама и пријатељима Данилу Кишу и Бориславу Пекићу. На почетку говора посвећеног Кишу бави се његовим именом са двоструким значењем - црногорског кнеза и старозаветног пророка и закључује да је он управо то и био у животу - кнез писане речи и пророк српске књижевности.⁴⁰⁷ Тешко му је да изговори реч „био” уз његово име. Жали што га више никада неће срести и чути његов горопадни глас, његове логичне парадоксе, аутоиронију, „елегантне буфонерије суперинтелигентног причала, копље тираде усмерено увек у више ветрењача истовремено, пробрану ерудицију големог читача, памтила и злопамтила.” Теши га једино то што је иза Данила Киша остало дело замашних цивилизацијских размера. Закључује да је то дело исписала велика интелигенција надвијена над два концентрациона круга пакла - оног фашистичког и оног бољшевичког. Истиче његов неспоран смисао за истину и веру у отменост патње.

Михајловић се опрашта и од свој пријатеља Борислава Пекића у Удружењу књижевника Србије и, како каже, верује да он управо креће из живота у легенду.⁴⁰⁸ Оцењује да је Пекић био писац који је много знао о свету око себе, а тако мало лично на било кога. Истиче да је био необичан због свог дела, живота и изгледа. У неколико реченица даје његов портрет - говори кратким, чак љутитим реченицама а писац је најдуже фразе у српској књижевности; духовну нежност крије у оклопу строгаће; велики радохоличар; горд и племићки охол; ретко греша и још ређе опрашта грешке и другима и себи; човек принципа али без ситничавости; не трпи шарлатанство,

---

406 Борислав Михајловић, „На путу у Дамаск”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 120-126.

407 Борислав Михајловић, „Данило”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 109-110.

408 Борислав Михајловић, „На вест о смрти Борислава Пекића”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 135-138.

неодмерену реч и сентименталне изливе; човек од речи; помало крут; одан пријатељ... Михајловић даље износи чињенице из његовог необичног живота и посебну пажњу посвећује књизи *Године које су појеле скакавци*. У њој налази једну Пекићеву особину кога је издваја од свих других писаца сличних књига - наиме, Пекић је био скептичан према историји, песимистички је поредио епохе као сведочанство да је човек осуђен на сужањство. Хвали његов спој објективне анализе и субјективне ироније, одсуство патетике, неочекиван хумор и став да је у нашој епохи ухапшеник био слободнији и од тамничара и од оних на привременој слободи.

Михиз у књигу уноси и предговор књизи *Сто дана у Америци* Живадина Стевановића.⁴⁰⁹ Жанровски књигу одређује као мешавину путописа и дневника, а по тематици као авантуристичку књигу у којој се дају авантуре и реалне и духовне. Бави се и личношћу самог писца и назива га „чудним јунаком у чудном оделу”, јер је аутор био аутентичан гужански сељак у гуњу и опанцима, али и човек који мисли и жели и уме да своју мисао саопшти. Описује га као човека добре воље, племенитих намера и побуда, изразите бистрине и изнад свега изузетне ведрине и стаменог оптимизма.

У *Казивањима и указивањима* Михиз је још једном показао да он није могао да узме активније учешће у сукобу модерниста и реалиста јер је једноставно тежио ка томе да се старе праве, традицијске вредности задрже, а да се подстакне појава и развој оног модерног. Он се тако залаже за спречавање рушења капеле Његошу на Ловћену, али и за изразу модернистичког споменика Јовану Јовановићу Змају.

Уз текстове објављене некада у периодици Михиз обично доноси кратак коментар и објашњење, а посебно су занимљива два његова интервјуа у којима говори о свом критичарском раду. У интервјуу из 1981. године за *Омладински лист* Михајловић објашњава због чега је престао да се бави новинском критиком те каже: „Био сам убеђен да се посао првог оглашивача, новинског критичара, може успешно обављати само кратко време, да предугим остајањем на том послу критеријуми постају тупљи, препознавање новина мање природно и сигурно, могућност крупних превида већа и да за сваку генерацију тај посао ваља да обавља човек из те генерације.”⁴¹⁰ Даје и дефиницију шта је задатак књижевне критике: „Прави посао књижевне критике је да се

409 Борислав Михајловић, „Чудан јунак, чудно одијело”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 52-54.

410 Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 99. Интервју је објављен под насловом „Време ће направити ред”, а Михиза је интервјуисала Бранка Криловић.

својом целином окрене афирмисању оног што је добро, а за суров негативни суд увек јој је потребан крупан морални мотив и разлог.”⁴¹¹

Михиз и у овом интервјуу говори о свом уделу у настајању бројних дела наших писаца: „Имао сам ту срећу да у рукопису читам, подстичем и оспоравам многа дела својих пријатеља, а неки од њих у превеликој коректности и са очитим претеривањем изјавили су да сам им понешто и помогао. А било је обратно. Они су мени помогли да још у настанку упознам многу будућу добру књигу, да поближе завири у стваралачку мајсторску радионицу. Да сазнам за неке, никад остварене опције и дилеме, да упознам начин мишљења и замршене и код сваког различите путеве креације, интуиције и контролисаног расуда. Било је то незамењиво искуство за једног критичара који је себе увек сматрао читаоцем који прича, о чему сведоче и називи мојих књига ’Од истог читаоца’ и ’Књижевни разговори’.”⁴¹²

У истом интервјуу Михајловић говори и о стању у савременој српској критици и очигледно је да није задовољан начином на који критичари пишу текстове. Замера им што заборављају да критика није струка а још мање наука, те је непотребно писати критике том стручном, квазинаучном методологијом, „сувим, усуканим, вештачким језиком, без размахнуте снаге сопственог стила, без страсти заступништва, са помодним клишеом у руци.” Таква критика њему се чини безличном и због тога досадном, те је убеђен да она одбија читаоце и од читања критика, али и књига о којима се пише. Доноси још једно појашњење шта је критика по његовом мишљењу: „Увек сам веровао да је добра критика сваки пут нов и изненађујућ, слободан и даровит отклик изазову литературе, чист и јасан рукопис оригиналне личности, интелигентно и продорно расуђивање неспутано канонима теорије и терминологије, и да своју самозваност судије и наметљивост брбљивца искупљује снагом своје јасноће, занимљивости и једноставности.”⁴¹³

Михиз доноси и своја разматрања о томе како један критичар може постати популаран и радо читан. Сматра да такав критичар мора, пре свега, да буде храбар, да се не плаши замерања моћницима или блиским, да не стрепи за свој статус и положај у друштву, да се не устручава пред могућношћу последица и неспоразума, али с друге

---

411 Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 101.

412 Исто, стр. 103.

413 Исто, стр. 104.

стране, не сме да се поведе за мишљу да ће бити популарнији ако снизи критеријум мисли и идеја и почне да се удвара широким читалачким круговима.

У истом интервјуу, за који слободно можемо рећи да садржи сва његова теоријска разматрања о критици, Михајловић говори и о својим промашајима. Тако истиче да је пропустио да напише критику о Стевану Раичковићу, текст о *Дервишу и смрти* Меше Селимовића, као и текстове о средњој генерацији писаца: Драгославу Михаиловићу, Брани Црнковићу, Бориславу Пекићу, Данилу Кишу.... Али, пре свега, сматра да је погрешно сваки пут када је одустао од свог најважнијег критеријума и хвалио књигу коју не би и сам радо потписао.

У другом делу књиге „Указивања” Михиз доноси своје текстове, јавна иступања и интервјуе током деведесетих, непосредно пре почетка распада Југославије. Наслутио је да ће земље региона, тада бивше републике, сустићи велико зло и предлагао је миран разлаз и излазак Србије из Федерације.

Иако није био политичар, његова реч била је слушана и готово свакодневно је одговарао на бројна питања новинара о судбини земље. Борио се против цензуре, забрана и сваког вида тортуре. Из сваког његовог реаговања тих година јасно се види да се није мирио са догађајима и одлукама политичара, у чијим је идејама слутио неуспех и остављање катастрофалних последица на народ и културу.

Добар део „Указивања” посвећује Јосипу Брозџу Титу и заблудама југословенства - често је наглашавао да је демократска и слободна Југославија могућа као и четвртаст круг. Залагао се за нову и другачију демократију и за самосталне државе на југословенском простору, или како је то називао, за господски разлаз.

У свим овим политичким текстовима приметна је његова туга због несреће која нас је задесила, а посебно што његова генерација својој деци оставља гори свет него што су они затекли. Будући да није био политичар и није морао да дипломатски мери шта ће рећи, сви ови текстови, реаговања и интервјуи су у ствари лични став једног ангажованог грађанина, чије је име и презиме познато јавности.

VII ДАСКЕ КОЈЕ СТВАРНО

ЖИВОТ ЗНАЧЕ

Борислав Михајловић се у својој *Аутобиографији о другима* присећа како се развило његово интересовање за позориште и драмску књижевност: „У младости ми није падало на памет да бих се једнога дана могао бавити позориштем. У Иригу позоришта није било, а у Карловачкој гимназији, институцији високе класе али и велике строгости и ригидности, нисмо смели ићи ни на какве јавне приредбе сем оне на које су нас водили са школом, у реду, двоје по двоје.”⁴¹⁴ Тако сазнајемо да је прва представа коју је гледао у Новом Саду била Дикенсонов *Цврчак на огњишту* и није му се посебно допала јер је осећао да је интелектуално далеко изнад представе за децу. Ни други покушај да заволи позориште није био успешнији. На опери *Тоска* заспао је већ после првих тактова. Следећих неколико година његов став о позоришту био је непромењен: „Првих година после рата моји пријатељи и ја помало смо презирали позориште. Репертоар нам се чинио скучен и демодирани, а оно мало новитета биле су плитке совјетске соцреалистичке драме (’Под кестенима Прага’ Константина Симонова на пример). Чак смо однекуд упорно негирали метод Станиславског, иако нико од нас тада још није ни прочитао ’Систем’.”⁴¹⁵

Михиз даље каже да су његове прве везе са позориштем биле површне и неозбиљне (ту су се зими грејали и скупљали опушке када би остали без цигарета), као и његов први драмски рад. Наиме, у новој држави 1946. године био је расписан први литерарни конкурс за драму. Дејан Медаковић инсистирао је да заједно напишу текст и пошаљу га на конкурс јер су новчане награде биле велике. Михиз је на почетку оклевао будући да је знао да ако напишу добар текст он неће победити, већ да то мора бити режимска драма. Одлучили су да драма буде „црно-бела” - са једне стране покварена

414 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 142.

415 Исто, стр. 142.

буржоазија, а са друге херојски партизани: „Мој пријатељ [Дејан Медаковић] је човек изузетне духовитости, буржоазији је знао и лице и наличје и морам да признам да је део драме који је он писао био заиста добар. Моја два партизанска чина писана су бедно, како то увек бива са текстом кад га пише лаж апологетике. Драмска прича била је једноставна. У породицу колаборантског генерала добегао је рођак избеглица, сиротиња из прека. Он ће, наравно, постати храбар илегалцац. Нисмо пропустили да генерала снабдемо једним сином, неком београдском сортом Леона Глембаја, који ће својим ироничним репликама деструирати колаборацију и хипокризију породичног живота.”⁴¹⁶

Драма *Београд* настала је у Симиној 9а, то јест „склепана” је како Михиз каже: „Смућкамо ми тако једну малу дозу сукоба генерација у сукоб партизанског морала и колаборантске кварности, уз све могуће тривијалитете, саботажу, полицијску истрагу и већ како следи. [...] Написасмо ми, богами, ову бесмислену драму, све презирајући себе што то радимо а још више оне којима је шаљемо, и у два прописана примерка упутимо на одговарајућу адресу.”⁴¹⁷ Након неколико дана, жири у саставу Исидора Секулић, Иво Андрић, Велибор Глигорић, Милан Богдановић и Чеда Миндеровић, донео је одлуку - ниједна драма није у потпуности задовољила пропозиције конкурса и нису додељене главне награде, али се додељују четири награде од три хиљаде динара, и на првом месту наведена је драма *Београд*.⁴¹⁸

Дејан Медаковић, у једном интервјуу, радо се сећа њиховог рада на драми и победе на конкурс: „Гадашњи начелник Министарства за културу, Чеда Миндеровић звао нас је да нам саопшти примедбе жирија, који је, иначе, био веома угледан. У њему су били, колико се сећам, поред Чедe Миндеровића и Ели Финци, Милан Богдановић и, мислим Иво Андрић, који је рекао Исидори Секулић - причајући о исходу конкурса - да је међу свим радовима и једна посебно занимљива драма - драма 'Београд'. Драма је била под шифром, и Андрић, разуме се, није знао о коме је реч. Исидора је то нама открила... Нестрпљиво смо очекивали исход. Био је повољан. Међутим, тражене су измене. Ми смо рекли да ћемо видети и узели смо тај једини примерак, јер нисмо имали могућност да набавимо хартију за више примерака. И тај смо примерак бацили

416 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима I*, Нови Сад, 2003, стр. 144.

417 Исто, стр. 144-145. Дејан Медаковић на више места говори да су драму имали у само једном примерку, који је и послат на конкурс.

418 Нажалост, Дејан Медаковић и Михиз су након конкурса успели да од секретарице извуку текст драме и да је спале заједно са свим најситнијим белешкама.

право у пећ. Спалили смо награђену драму јер смо били уверени да у њој нема шта да се мења, пошто су примедбе биле, што би се рекло 'на линији'. Ми то, наравно, нисмо желели да прихватимо."⁴¹⁹

Медаковић, Михизов школски друг из гимназије, сећа се овог времена и у својим *Данима, сећањима*: „Два плавокоса момка, један танак и нервозан као шипка, други здрав, ведар и округлао као бубањ, примили су сваки по хиљаду динара, награду појели и поделили са другарима, а обећање жирију да је само мало још преправе, нису испунили. [...] Остала је из тог времена само анегдота како је 'бубањ' (Медаковић), што је иначе радио и раније кад су са гимназијом одлазили на излет на Стражилово, морао на леђима да носи 'шипку' (Михиза), да тако шета кроз собу тамо-амо, како би Михиз добио бар мало инспирације да свој део драме заврши.”

У једном интервјуу из 1963. године Михајловић појашњава због чега је у ствари престао да се бави критиком и у потпуности се посветио позоришту: „Бавећи се дуго критиком, и то готово искључиво новинском, што је за мене увек значило критиком која се обраћа непосредно великом броју људи, осетио сам потребу да покушам то исто да учиним у једном другом медијуму, у позоришту, које такође има особину да се директно обраћа људима. Можда је пресудна за моје опредељење за позориште била моја урођена наклоност ка изговореној речи, ка дивном и тешком феномену дијалога којег ниједно писање не може да замени. При том је доста чудна ствар да наш народ са толико много склоности негује говорену реч, да наши писци највећи део свог живота проведу као усмени приповедачи, а да сва та, назовимо је условно, распричаност, није успела да створи бољу драмску литературу.”⁴²⁰

---

419 Милош Јевтић, *Неуздрмано небо*, Београд, 2002, стр. 30-31.

420 Феникс Пашић, „Док поново не будем имао нешто да кажем”, *Борба*, 30. јун 1963, стр. 10.

Драматизације и адаптације

Војводина

Прву драматизацију Михиз је написао 1956. године, десет година након настанка драме *Београд*, и тиме започео свој плодносни рад у театру. Била је то драматизација песама војвођанских аутора под насловом - *Војводина*. Премијера представе одржана је 29. новембра 1956. у Српском народном позоришту, режисер је био Јован Коњовић, музику је компоновао Душан Стулар, а поезију су говорили Мира Бањац, Жижа Стојановић Матић, Јелица Бјели, Стеван Шалајић и други.⁴²¹ Укупно је изведено 25 представа, којима је присуствовало 6 740 гледалаца. Четири године касније, 8. децембра 1960, *Војводина* је обновљена као премијера и тада је приказано још шест представа (2 264 гледалаца).

Поводом премијере режисер је дао кратку изјаву: „Биће ово необична представа. Представа изграђена искључиво од песама. Борислав Михајловић сакупио је ове песме,

⁴²¹ Представа је била подељена на два дела.

Први део: Душан Васиљевић „Домовина” - Јелица Бјели, Мира Бањац, Нада Марковић; Мика Антић „Војводина” - Драгутин Колесар; Лаза Костић „У Срему” - Даница Рошуљ; Душан Васиљев „Из мог краја” - Љубиша Ковачевић; Ђура Јакшић „Ратар” - Јелица Бјели; Жарко Васиљевић „Родољубива песма из птичје перспективе” - Драгутин Колесар, Радивоје Којадиновић, Стеван Шалајић, Ђорђе Јелисић, Светозар Удовички; Милета Јакшић „Последње јутро на селу” - Мира Бањац, Нада Марковић, Добрила Шокица; Вељко Петровић „Кад сељак умре” - Милета Шијачки; Жарко Васиљевић „На периферији соба из дворишта” - Анђелија Веснић; Богдан Чиплић „Бостан” - Стеван Шалајић; Васа Поповић „Крштеница” - Светозар Удовички; Вељко Петровић „Српска земља” - Добрила Шокица; Душан Васиљев „Војводина” - Драгутин Колесар; Вељко Петровић „Војводино стара, зар ти немаш стида?” - Љубиша Ковачевић.

Други део: Бранко Радичевић „Ђачки растанак” - цео ансамбл; Јован Грчић Миленко „Коларић” - Жижа Стојановић Матић; Непознати песник „Невоља” - Борислав Веснић; Ј. Ј. Змај „Циганин хвали свога коња” - Драгољуб Милосављевић; Јован Рајић „Србија” - Добрила Шокица, Стеван Шалајић; Непознати песник „Тиса се мути” - Даринка Чаленић; Дејан Медаковић „Граничарска слава” - Ђорђе Јелисић; Милош Црњански „Апотеоза” - Стеван Шалајић; Јован Поповић „У снегу” - Нада Марковић; Жарко Васиљевић „Фрушка гора горанину плаћа” - Љубиша Ковачевић; Вељко Петровић „Равница” - Ђорђе Јелисић.

од којих су неке и веома познате, написао уз њих пригодну, веома занимљиву конферансу и, ето то ће бити представа. [...] Тражени су у песмама поетско-сценски елементи, инсистирало се на њиховој поетско-сценској реализацији. Тражени су поетски сукоби и контрасти, извлачени дијалози, тријалози, сценска радња.”⁴²²

Одмах након премијере, и сам Михиз у разговору са Михалом Бабинком открио је зашто је урадио баш овакву представу: „Могао бих рећи да се одавно носим сличном мишљу. Још у Београду мислио сам на нешто слично. Има за то разлога - гледана у целом просеку, поезија је код нас најјачи књижевни род. А разлог више: недостатак добре домаће драме...”⁴²³ Михајловић даље у интервјуу говори и о свом великом задовољству што је премијера одиграна баш у Новом Саду. Посебно истиче одличну сарадњу са режисером и целим ансамблом: „Добро је, мислим, што су се овог задатка прихватили углавном млађи чланови новосадског позоришног ансамбла... У погледу начина извођења дозвољене би биле обе алтернативе; редитељ Коњовић је свакако знао зашто се опредељује за сценске елементе, иако у принципу није био ни против концертног извођења. У том светлу треба видети његову стилизацију. Повезивање овог прилично обимног поетског материјала обезбеђено је и логичним тематским редоследом и конферансом: настојао сам да у третираном поетском материјалу нађем што више заједничких елемената потребних за синтетичко приказивање. Зато ми се неће замерити што се нисам држао хролошког него тематског захтева.”⁴²⁴

Михиз се у овом интервјуу осврће и на занемаривање казивања у стиху на позорници. Основни разлог за то налази у недостатку добрих драма у стиху у српској књижевности и износи своју жељу да ускоро напише и панораму засновану на десетерачком стиху, што нажалост није урадио.

Много година касније, у једном од интервјуа Мира Бањац сећа се ове представе: „У тој су се представи срећно спојиле Михизова адаптација и Коњовићева режија. Касније нисам имала прилике да прођем кроз тако поетску представу. Можда једино у *Лаждипажди*, у Мијачевој режији, у којој је поезија такође добила чврсту сценску форму. У *Војводини*, у пуној се мери испољио наш добар говор. Сећам се колико је и

---

422 Аноним, „Војводина - разговор са редитељем Јованом Коњовићем”, *Трибина*, 25. новембар 1956, стр. 7. Касније је Коњовић управо ову представу издвајао као једну од својих најзначајнијих режија, поред *Дубровачке трилогије*, *Зле жене*, *Норе* и *Родољубаца*.

423 М. [Михал] Б-а [Бабинка], „Несвакидашњи вид”, *Дневник*, 25. новембар 1956, стр. 9.

424 Исто, стр. 9.

Милош Хацић бдео над том представом док смо је спремали, а зна се колико је Миша држао до доброг говора. Бата Коњовић уштимао нас је као што се добар оркестар штимује.⁴²⁵

Цео комад састављен је од тридесетак песама чија је тема Војводина и иако стилски и временске разнородне, Михиз их је конферансом повезао у једну јединствену целину. И режисер и сам Михајловић инсистирали су на стилизацији, превасходно говорне фразе, сценографије (Милета Лесковац) и костима (Стана Јатић), како представа не би била пуко рецитоване стихова. Сама представа била је оплемењена кабаретским елементима и јединство радње потпуно је укинута. Такав поступак и прилажење поезији био је пионирски у нашем театру. Цела представа је некако деловала као да се антологија војвођанске поезије одиграва на сцени, а посебна вредност драматизације било је доношење стихова у то време неких заборављених песника, као и покушај да се поезија равнице прикаже у њеном развоју на сцени. Михиз је у конферанси донео читав низ опсервација о духовној клими у којој је ова поезија настала и посебно истакао да војвођански песници нису пропустили ниједан значајан тренутак нити друштвени догађај и у својим стиховима „сабили су живо осећање свога времена, одржали његове титраје и звукове, регистровали промене и разумели импулсе” (конферансу је изговарао Велимир Животић).

Критика је лепо прихватила комад. Бора Глишић пише да је преживљавао „дивне емоције побуне и бола, ведрине и смеха”, слушајући стихове.⁴²⁶ Такође, сматра да је Борислав Михајловић одабрао стихове сугестивно, одлучно и самосвесно, али да је то више учинио као књижевни антологичар него као драматичар. Или Хуго Клајн који посебно истиче да „својом разноврсношћу новосадска Панорама постиже да и ширу публику заинтересује за поезију.”

Српско народно позориште гостовало је са овом представом у Сарајеву и Београду (Атеље 212). И на гостовању је представа добро примљена. Тако Лука Павловић након гостовања у Сарајеву бележи следеће речи: „Борислав Михајловић је са много духа и укуса формирао двочасовни програм у коме се јасно примјећивала симпатична намјера да се равничарска крајина сјеверно од Дунава, два вијека њене

---

425 Миодраг Кујунџић, *Заточници маите II*, Нови Сад, 1986, стр. 177. У том периоду Милош Хацић био је управник Српског народног позоришта.

426 Бора Глишић, „Драма Војводине у поетској панорами”, НИН, 16. децембар 1956, стр. 7.

историје и њени људи сагледају помоћу стихова двадесеторице пјесника, тих неравнодушних проматрача свега што се дешавало у појединим периодима.”⁴²⁷ Василије Поповић, након гостовања ансамбла у Атељеу 212, описује и како је београдска публика реаговала на представу: „Већ сама чињеница да је публика сваки наступ поздрављала богатим аплаузом, а неколико пута изазвала извођаче да се поново покажу, па чак једном и понове тачку, довољно говори за себе и наводи нас да о томе размишљамо.”⁴²⁸

Страдија

Михајловић је 1958. године написао драматизацију приповедака Радоја Домановића, поводом педесетогодишњице смрти овог књижевника.⁴²⁹ Представа *Страдија* имала је премијеру 30. новембра исте године у Српском народном позоришту у Новом Саду. Режија је поверена Јовану Путнику, а главне улоге играли су Лазар Богдановић, Анђелија Веснић, Станоје Душановић, Богић Бошковић и други. Представа је одиграна 53 пута на матичној сцени (26968 гледалаца) те је добила две Стеријине награде 1959, и то најзначајнију за најбољу представу у целини, као и за најбољу режију. Осим тога, и глумац Драгољуб Милосављевић добио је *Дневникову* награду за епизодну улогу.

Током рада на овој драматизацији, Михиз се сусрео са проблемом како да искомпонује мозаик од десетак различитих приповедака у једну целину. У „Претходним напоменама” покушао је да објасни шта је желео да уради. Одмах на почетку имао је неколико проблема - пре свега, приповетке Радоја Домановића нису биле довољно сценичне, није постојала заједничка фабула и континуирани ликови, а и сама радња била је фрагментарна. Да би остварио свој циљ да на позорници да сатиричног Домановића, за основ драматизације узео је приповетку „Страдија”,

---

427 Лука Павловић, „Војводина у пјесмама”, *Ослобођење*, 8. април 1957, стр. 4.

428 Василије Поповић, „Поетска панорама Војводина”, *Књижевне новине*, 9. децембар 1956, стр. 6.

429 Радоје Домановић - Борислав Михајловић, *Страдија*, БСНП 902/23.

интерполирајући у њу „Дангу” и „Вођу”, те додајући поједине сцене, пасаже и ситуације из других Домановићевих приповедака. Пошто је компоновао потпуно слободно приповедачки материјал, трудио се да ни у чему не изневери идеје писца, тако да у драматизацији, сем неколико везивних реченица, нема ниједне коју није написао Радоје Домановић, нити је додата нека ситуација или опис личности којег у приповеткама нема.

С обзиром на то да је ово тек друга Михизова драматизација, јасно је зашто се он на почетку двоумио да ли да прихвати предлог Милоша Хаџића, управника СНП, и уради текст за ову представу: „Само сам за тренутак, за дуги тренутак додуше, био на тој клацкалицы сумње.”⁴³⁰ Чинило му се неприродно да прекраја за сцену текстове који нису за њу писани, али му се, са друге стране, допала идеја да прерађује туђе дело, да га растави, декомпонује, и на крају поново склопи: „Гледа човек медијум једног писаног текста, а око имагинације га види, и све више види као медијум игре, гласа и покрета.”⁴³¹ У току рада на драматизацији сама су му се наметала бројна питања: „Како обликовати за сцену сатиричну (што ће између осталог рећи и сасвим условну, нестварну, алегоријску) приповетку... Како правити представу без разрађених, чак без фиксираних личности. Како компоновати мозаик а да се не побију и међусобно не покрену каменови узети из десетак различитих, врло различитих приповедака Радоја Домановића. Одсуство континуиране фабуле удружило се ту са присуством ироничне конструкције, великог и малог вица, хиперболе, теза и тезица, папира, а од тога се може направити говор, политички чланак, утопијски роман, несалонска козерија, штогод хоћете, само позориште врло тешко.”⁴³²

И стручна позоришна јавност била је помало сумњичава како ће се различите приповетке повезати. Тако Ели Финци после премијере записује: „Била је то оригинална и смела замисао! Све могућности које су се дале унапред сагледати чиниле су се скромне у поређењу са бројним и озбиљним потешкоћама. Драматизовати Домановићеве приче?! Да ли се, по овешталој пракси драматуршких интервенција, само послужити ауторовим мотивима за самосталан сценски захват, или своје сценске претензије ограничити на визуелну илустрацију личности и збивања, или, најзад,

---

430 Борислав Михајловић, „Пред сценским вратима Домановићевог дела”, *Каталог 4. Стеријиног позорја*, Нови Сад, 1959, стр. 34.

431 Исто, стр. 34.

432 Исто, стр. 34.

пустити самога приповедача да непосредно интерпретира своје мисли и емоције? Драматизатор Домановићевих сатиричних прича, Борислав Михајловић, који је са дисциплином, љубави и оданости потчинио своју машту Домановићевим визијама да би тако поново, само сада већ из другог аспекта, са становишта сценских потреба и нужности, сагледао Домановићев свет очима његове опоре фантазије, није хтео да се определи ни за један од ових конвенцијалних драматуршких поступака. Њему се учинило - и он је своју слутњу у пуној мери успео и да оправда - да се у самом сатиричном делу Радоја Домановића, у оних његових неколико горких, свифтовски убојитих алегоричних прича, ако се оне сагледају у целини, као слика једног друштвеног стања налазе драматуршке индиције за веродостојну сценску прераду.”⁴³³

Михиз је осмислио да приповедачки карактер дела постане оквир драматизације и да се представа стилизује у правцу гротеске, слободне игре и егзибиције маште и импровизације. Тако је Писац прва особа која се појављује на сцени и он заокружује причу на крају. У драматизацији се осим њега појављује још тридесетак ликова (Стрина, Стриц, Рибар, Путник, Један грађанин, Други грађанин, Шеф полиције, Човек с наочарима, Министар...), али нема правога главног јунака. Осим тога, замислио је да осветљење буде променљиво, час јаче, час слабије, декор тек назначен, а да се акценат стави на прерушавање и пантомиму глумаца. Желео је да на позорници прикаже универзалне односе личности и друштва, због чега је драматизацију потпуно лишио временске условљености. Ели Финци лепо појашњава зашто је Михајловић тако поступио: „Домановић нас је, први пут на сцени, у овој Михајловићевој адаптацији, потсетио на Франца Кафку, стравичношћу своје визије, и на Ежена Јонеска, неодољивом гротескном комичношћу откривања истина о људима и животу. Биће да у томе има и случајне заслуге адаптатора. Страхујући да нас Домановићева усијана сатирична машта, која је сва од конкретних података и инвектива, не би исувише увукла у уски, и данас већ недовољно занимљив, круг асоцијација на обреновићевску Србију - да нам не би дакле дао могућност хладне дистанце, Борислав Михајловић је у Домановићевом делу тражио и налазио све елементе који су му се, у свом оштром, готово вертикалном уздизању из живота у замишљен идеал човека и друштва, учинили трајније и универзалније вредности.”⁴³⁴

---

433 Ели Финци, „Радоје Домановић: Страдија”, *Политика*, 27. мај 1959, стр. 8.

434 Исто, стр. 8.

Светозар Рапајић бави се редитељским радом Јована Путника у тексту „Позориште покрета Јована Путника између старе и нове авангарде” и посебно хвали ову драматизацију: „Овом представом Путник је ауторски створио пример позоришне синтезе какав је ретко кад достигнут у нашем позоришту, користећи асоцијације везане за разноврсне позоришне облике засноване на покрету. Ели Финци као такве могуће облике, који су претходили Путниковом надахнућу, наводи немачки експресионизам из доба Георга Кајзера, кинеску пантомиму и јапански кабуки. Томе се слободно могу додати и комедија дел арте, али и кореографске визије Курта Јоса, ствараоца немачког танц-театра и његов гротескни *Зелени сто*. Путник је успео да те наизглед хетерогене елементе, како каже Финци, ’асимилише у једно органско јединство, да их обоји својом маштом, да их потчини својим визуелним и општесценским интенцијама и циљевима’. Тиме је створио савршену синтезу изражајних елемената позоришта, слике, звука и покрета, која је истовремено и поетична, и фантазмагорична, и онирична, и гротескна, али и препознатљива по значењу и асоцијативности.”⁴³⁵ Јасно је да је Јован Путник у Михизовој драматизацији видео подстицај за сценску игру, па је сатиру доживео на сасвим нов начин - она није само коментарисање одређених појава у друштву, већ и суштина. Због тога је на сцени уприличио поплаву новина јер свако време ствара слику о себи, објављујући је кроз медије.

Режисер представе Јован Путник сматрао је да је ова драматизација врло битна јер „оживљавати заборављене или макар за тренутак у сенку потиснуте културне вредности, посао је колико позитиван, толико и вредан.”⁴³⁶ Промисла и о успеху саме представе и појашњава како је представа режирана: „Режија је за своју основу узела игру маште, ходећи за Домановићевим темама и усвајајући његове слободе. То значи да је (а то је могуће у фантастичним играма) отворило широко поље: од дечје наивности до персифлаже, од гротеске до потресне драме, тражећи у свакој фантастичној комбинацији језгру истине. Ова игра је местимице оштра, али је хумана и због тога доброжатељна. Тешко је одредити уопште границе где у сатири престаје смех, а где почиње критика. Оне иду јединствено, оне су често реципрочне: смех је критика, а критика отвара смех. Но само они који се осећају снажнима могу мирно и сами себи да се насмеју. Алегоријски и фантастични садржај самих текстова наметнули су режији

---

435 Светозар Рапајић, „Позориште покрета Јована Путника између старе и нове авангарде”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 13-14, 2008, стр. 36.

436 Јован Путник, „Смех на оштрици истине”, *Дневник*, 1. децембар 1958, стр. 11.

третман условно реалан, третман који се креће по једној широкој и разноликој скали сценских начина изражавања. Речи и покрет, слика и карикатура, композиција и атмосфера, магија и разголићена истина, све су то средства која смо користили у припремању 'Страдије'.⁴³⁷

Путник је приликом рада на представи желео да и сценографија и костими прате његову замисао, те је тражио да сцена буде цела у црно-белој комбинацији, да буду истакнуте две-три висинске коте до којих се долазило косим рампама или степеницама, а да костими асоцирају на истргнуте странице књига и новина, одбачених и исечених маказама цензора. Сценски простор затварале су црне завесе, чиме се дематеријализовао сценски оквир. Петар Марјановић се присећа како је сценографија изгледала: „Све је било прецизно смишљено. Мирни, предњи план користио се за усталасане масовне сцене (глумци су били дисциплиноване и оживљене марионете кошмарног Домановићевог света) које захтевају брзе промене и лако прегледне комуникације. Равни под у дубини позорнице - делимице скривен завршном линијом практикабла - означавао је ток реке којом актери из дубине остварују директну везу с позорницом. А средњи план изломљених линија, динамички и ритмички узнемирен, сав у вертикалним градијацијама - нудио је обиље могућности за успостављање драматских односа и необичних фигуралних композиција (Путник се служио хетерогеним стилским елементима: од кабуки-а и кинеске пантомиме до немачког експресионистичког позоришта - успевајући да их претопи у органско јединство). Подови сцене били су застрти црном јутом, а видљиви делови - вертикалне површине настале у преплету косина, степеништа и подијума - биле су обложене косим, степенастим или равним оградама облепљеним искиданим листовима књига или новина. По боковима сцене 'штрчале' су чудне беле вертикале, понегде са троугластим или косим додацима, с могућим асоцијацијама на амбијентално одређење (кров куће, прозор, део зида, можда вешала). Та узнемирујућа форма белог цртежа на црном фону подсећала је на сликарска платна у духу експресионизма.⁴³⁸

Мира Бањац радо се сећа рада са Јованом Путником: „А Путник је за оно време дао јеретичку представу [представа *Дом Бернарде Албе*] у сценском изразу. Касније се та јерес преточила у 'Перлиплина' и потпуно се развила у 'Страдији', која је у нашем

---

437 Јован Путник, „Смех на оштрици истине”, *Дневник*, 1. децембар 1958, стр. 11.

438 Петар Марјановић, *Новосадска позоришна режија*, Нови Сад, 1991, стр. 58.

савременом театру, по мом мишљењу, непоновљива и стоји као прво слово азбуке нашег позоришног живота за много година. [...] Његов режијски речник био је силовит. Не знам да ли сам икада касније срела таквог редитеља. Он је у рад уносио некакво лудило, које се морало пратити. Морали смо се одрицати свега свиклог да бисмо досегли његову дубину.”⁴³⁹

Представа *Страдија* била је најуспешнија представа Српског народног позоришта у послератном периоду и играна је све до 1967. године. Велики успех постигла је не само на Стеријиним позорју него и на гостовању у Лублину, Лођу, Варшави (1962), Минску, Кијеву (1966) и Прагу (1967).⁴⁴⁰ Три пута је обнављана - први пут пред Стеријино позорје 1959, други пут за гостовање у Пољској 1962. и последњи пут после кандидовања представе за учешће на Театру нација у Паризу 1965, које је на крају отказано. Поводом те треће обнове, режисер у једном интервјуу говори о променама у представи: „Увек је имало нешто да се коригује, увек да се избију неке нове варијације сатире. Сада - чини ми се да је сценски конкретнија и то би требало да буде њен нови квалитет. Истина, основни тон није мењан. Сада ми се чини да у првој поставци Страдије није јасно био изражен однос личности према друштву. Онда сам за то кривио Домановића који, наводно, даје мало ових елемената у свом тексту. Сада ми је јасно да ми ове индикације нисмо довољно осетили ни користили, јер смо ишли другим путем... Сад бих желео да радим једну Страдију која би се одигравала у вихору друштвених детерминисаности. Пружа Домановић доста индикација и за такву поставку. Шта смо мењали и зашто? Углавном детаље, али ће се ти детаљи, бар се надам, осетити у димензији представе. [...] Пронашли смо још неке нове елементе у тексту и ако то некада и нисам био, сада сам убеђен да је то текст европског литерарног нивоа. Што време више пролази, овај текст доказује да је 'дугог даха', а ту вредност не треба посебно доказивати. Трудио сам се овог пута да издвојим и истакнем оне елементе који су трајнији од пролазног обележја једног времена, без обзира да ли је то Домановићево или наше време. Бићу врло задовољан ако публика осети чистоту израза коју сам овог пута покушао да добијем. Ако смо успели, верујем да ово може да буде

---

439 Миодраг Кујунџић, *Заточници маште II*, Нови Сад, 1986, стр. 174.

440 Након извођења *Страдије* у Пољској, Чешкој и земљама бившег СССР-а њихова штампа карактерисала ју је као откриће и у њој видела врхунски уметнички домет. Осим у иностранству, представа је гостовала и у многим градовима Југославије: Љубљани, Загребу, Врбасу, Београду, Земуну, Руми, Панчеву, Сремској Митровици, Сомбору, Бачкој Тополи и Бачкој Паланци. Укупно 21 представа на гостовању (12038 гледалаца).

прототип сатиричне представе.”⁴⁴¹

Миодраг Кујунџић испратио је и премијерну представу и представу измењену за учешће на Стеријином позорју. У свом тексту написаном након премијере представе, посебно хвали Михајловићеву драматизацију, а мало мање режисера: „Михајловићева драматизација Домановићевог текста је, чак, узоран пример једноставног али доследног преношења једног несценског дела у сценске оквире.”⁴⁴² Основну замерку представе налази у неуједначености концепције режије, посебно што је комад осцилирао од реализма преко карикатуре до симболизма. Након представе спремљене за Стеријино позорје, његово мишљење о *Страдији* се умногоме мења. Сад примећује да је представа брижљиво припремана, деловала му је потпуно уједначено и концепцијски доследно, и много је више била сугестивна.

Милош Хаџић, иначе најзаслужнији што је ова представа заживела на сцени, у више интервјуа говорио је о комаду и односу гледалаца према њему: „Јован Путник је направио некакво сценско чудо које је одушевљавало, или саблажњавало, или доводило у некаква необична стања гледалиште. Ја не спадам у обожаватеље таквог позоришта, јер не волим да видим све те подупираче и арматуру од челичне жице (бетонске оплате и тако ту није било). Међутим, да је то било веома импресивно, ту сумње никакве нема, али друштвено је било интервентно до једнога екстремнога стања које је, за то време и прилике, потресало гледалиште, на необичан и веома значајан начин. Морам испричати, јер то се не зна, а можда би се и загубило. Та ’Страдија’ је тек после награде и ’извиканости’ постала гледана представа у Новом Саду.”⁴⁴³

Аутобиографија

Након две године, Борислав Михајловић ради драматизацију *Аутобиографије* Бранислава Нушића, у извођењу Народног позоришта из Ниша, у режији Александра

441 В. [Владимир] У. [Урбан], „Сатира дуга даха”, *Дневник*, 31. јануар 1965, стр. 11.

442 Миодраг Кујунџић, „Савремено тумачење старе сатире”, *Дневник*, 7. децембар 1958, стр. 10

443 *Милош Хаџић (1921-1989)*, Нови Сад, 1999, стр. 33.

Гловацког.⁴⁴⁴ Следеће године, представа је постављена на Сцени на Црвеном крсту и београдска премијера била је 8. октобра 1961.⁴⁴⁵ Љуба Дидић играо је Нушића, а осим њега у комаду су глумили Радмила Савићевић, Олга Станислављевић, Власта Велисављевић, Живојин Миленковић...

За разлику од претходне драматизације, овде је Михајловић оставио доста простора режисеру и написао, како каже, само претекст једне позоришне представе. Пошто је драматизацију урадио у брзом ритму смењивања слика, сматрао је да од умешности главног глумца зависи цела представа. Истакао је да се комад не може пратити као остале Нушићеве комедије јер је то, пре свега, нека врста монокомедије, коју треба одиграти стилизовано и модерно. Такође, препоручио је режисеру да се побрине да на сцени декор буде сведен, лако покретан и да се мења пред гледаоцима. Осим тога, замислио је и да глумци не треба превише да афектирају, већ да донесу доста пантомиме, балетске и гротескне живости. Како би повезао мноштво анегдота и створио целовит ток збивања, Михајловић је извео самог Нушића на сцену - с једне стране био је објективни јунак свих анегдота, а с друге субјективни приповедач, који се стално уплиће у ток радње и интервенише својим духовитим коментарима и досеткама. Михиз је успешно избегао Нушићева честа понављања досетки и гегова и пронашао и акцендовао сатиричне елементе, дајући им првенство над чистим хумором.

Борис Чершков прихватио је понуду Александра Гловацког да уради сценографију. Био је посебно инспирисан док је учествовао у стварању комада: „Све је функционишало у овој представи. Све се радовало животу. Радовало игри. Радовало позоришту. Можда баш ова сценографија открива Нушићеву филозофију живота:

---

444 Бранислав Нушић - Борислав Михајловић, *Аутобиографија*, БСНП 956/3.

Претпремијера представе била је 9. октобра 1960. у Бору, а 22. октобра истовремено у нишком и новосадском позоришту. Нишку представу режировао је Александар Гловацки, а новосадску Душан Родић. Новосадска представа играна је 28 пута и видело ју је 14187 посетилаца - играна је и на гостовању у Чуругу, Бачкој Паланци, Бачком Петровцу, Беочину, Ђурђеву, Младеновцу, Жабљу, Деспотову, Врбасу и Земуну. Нишка представа приказана је 84 пута за 41609 гледалаца. Након нишке премијере готово да није било позоришта у којем ова представа није била постављена на сцену (Шабац, Зеница, Зајечар, Вршац, Зрењанин, Лесковац...)

445 Репортер нишких *Народних новина* испратио је премијеру у Београду и детаљно описао какво је интересовање владало за представу: „Све карте биле су распродате, а увече пред зградом Народног позоришта на Тргу Републике могла се видети и слика мало неубичајена за време када у Београду констатују опадање интереса код публике за позориштем: велики број људи се тискао на улазу тражећи 'карту више' од пролазника и тапкарша. [...] Искричаве варнице Нушићевог хумора већ из првих слика упалиле су пламен смеха који се до краја представе није гасио - савесно и маштовито обрађена представа и полетна игра глумаца били су често прекидани аплаузима на отвореној сцени.” (Ј., „Нишко позориште са успехом гостовало у Београду”, *Народне новине*, 10. децембар 1960, стр. 7)

живот је смешна игра...⁴⁴⁶ Неколико година касније, поводом премијере представе у лесковачком позоришту, присећа се рада на комаду: „Од свих представа Нушића за које сам радио сценографију, *Аутобиографија* ми је најближа и најдража. Ослобођена конвенционалних форми, ова представа омогућује и сценографу да размахне своју инвенцију и машту.”⁴⁴⁷

Драматизација *Аутобиографије* урађена је као дуги монолог глумаца који су се смењивали на сцени и били сами за себе карикатура, што је помало урушило целовитост дела. Михиз ни овде није убацивао своје речи, већ је дословце употребио само оно што је Нушић написао. У фрагментима је успео да сачува нушићевски хумор и публика је представу брзо заволела.⁴⁴⁸ Извођена је више од 200 пута и неколико година била је најгледанија представа Београдског драмског позоришта.⁴⁴⁹ Петар Волк описује како је публика представу прихватила: „Публика је била фасцинирана како се од једне фразе или асоцијације може да оживи цео лик или ситуација, било је ту доста препознатљивог из свакодневног живота, а поготово заједничког менталитета - па је постала представа која се непрекидно у контакту са публиком допуњавала и годинама је била једна од најпопуларнијих на овој сцени.”⁴⁵⁰

Иако Нушићев лик није најсјајније одрађен и многе сцене су недовршене, јасно је да је Михиз желео да на неки начин промени поједностављено мишљење о Нушићу као аутору вербалне комедије, чија дела и немају неку превелику вредност. Управо својим пасажима о Нушићевом поимању театра и глуме, настојао је да његове комедије врати на право место, то јест да пробуди интересовање позоришних људи да дају другачије сценско читање његовог дела.

Редитељ Александар Гловацки, поводом наступа представе на Стеријином

---

446 Марислав Радисављевић, *Борис Чериков - сценограф у лабораторији режије (1952-1992)*, Ниш - Београд, 1993, стр. 61.

447Н. [Николај] Т. [Тимченко], „Премијера Нушићеве Аутобиографије”, *Наша реч*, 1. јануар 1968, стр. 9.

448 У једном интервјуу поводом премијере, Михиз је открио да је изабрао баш прозни текст како би доказао да све чега се Нушић такоа јесте било позориште. (Ј. М., „Нушићева Аутобиографија - спремна за сцену”, *Вечерње новости*, 1. јун 1960, стр. 7)

449 Представа је играна на многим сценама у земљи: Народно позориште, Ниш, 8. октобар 1960; СНП, Нови Сад, 22. октобар 1960; Народно позориште Зеница, 1. април 1961; Народно позориште, Зајечар, 2. мај 1961; Савремено позориште, Београд, 8. октобар 1961; Народно позориште „Љубиша Јовановић”, Шабац, 14. април 1962; Народно позориште, Ужице, 23. септембар 1962; Народно позориште „Стерија”, Вршац, 21. септембар 1963 (режија Душан Владисављевић); Народно позориште, Лесковац, 2. јануар 1968 (режија Душан Родић); Народно позориште, Крушевац, април 1973; Позориште на Теразијама, Београд, 14. септембар 1975; Крушевачко позориште, октобар 1988.

450 Петар Волк, *Београдско глумиште*, Београд, 2001, стр. 473.

позорју, говори и о самој драматизацији: „Михизова драматизација је више савестан, интеллигентан и вешт избор текстова, но драматизација. Уосталом, Михајловић и сам каже да своју драматизацију сматра само претекстом за једну позоришну представу. Пошто је драматизација скраћени роман, у њој нема изразито драмског збивања нити је она јасно стилски одређена. Има ту гротеске, бурлеске, водвиљско-бенакибовских елемената, али и сатиричне оштрине, скоро трагичне. Михајловић је идејом о преношењу на сцену ових епизода још једном доказао сценску вредност и шарм сваког Нушићевог текста, и ми опет имамо радост и задовољство да се сретнемо са увек свежим и драгим великаном наше сцене. Наша представа је покушај да се савременим средствима и ритмовима ово дело учини присним гледаоцу.”⁴⁵¹

На Стеријиним позорју 1961. Народно позориште из Ниша учествује са овом представом и Михајловић добија своју прву награду за драматизацију,⁴⁵² режисер Гловацки специјалну награду за режију, а глумац Ђорђе Вукотић *Дневникову* награду.⁴⁵³ Десетак година касније, тачније 1973. Крушевачко позориште са *Аутобиографијом* наступа на Сусретима Јоакима Вујића и Андрија Злотић добија награду за споредну улогу.

Иако је представа била једна од најгледанијих на домаћим сценама, позоришни критичари некако су се поделили на оне за и оне против.⁴⁵⁴ Одмах након премијере комада у Београдском драмском позоришту, појавио се врло оштар текст у *Младости*, у којем се каже да се Михиз послужио селективном методом и пошао је редом и „штрпнуо овде сцену, онде пропратни коментар”, те све то претворио у низ дијалога.⁴⁵⁵ По аутору ове критике, Михајловић је успео да добије једну естрадну и ревијалну

451 *VI југословенске позоришне игре*, каталог, Нови Сад, 1961, стр. 46.

452 У Оцењивачкој комисији били су: Душан Матић (председник), Станислав Бајић, Слободан Селенић, Владимир Краљ, Густав Крклец, Филип Кумбатовић, Александар Обреновић, Бошко Петровић, Димитар Солев и Аугустин Стипчевић.

453 Ђорђе Вукотић у разговору са Слободаном Крстићем присећа се колико је *Аутобиографија* била успешна представа: „Могао бих да причам сатима. Нушићева ’Аутобиографија’ је пренела славу нишког Позоришта. Направили смо прави бум и то не само у Новом Саду, већ свуда где смо гостовали. А били смо у Београду, Скопљу, Загребу, Љубљани, у многим градовима Србије и свуда добијали ласкаве оцене. Били смо високо ранжирани и на Позорју, али смо Саша Гловацки и ја неправедно остали без Стеријине награде. [...] ’Аутобиографија’ ме је винула у глумачки свет Србије. Морам бити искрен - до тада су ме добро знали гледаоци у Шапцу, Крагујевцу и Нишу, а после наступа у Новом Саду и многим градовима тадашње Југославије, са овом представом постао сам знано српско и југословенско глумачко име.” (Слободан Крстић, *Ђорђе Вукотић - срце смеха*, Смедерево, 2004, стр. 26.

454 Већина позоришних критичара замерала је Михајловићу што је изабрао баш тај текст, јер у њему нису видели довољно сценичних елемената. Отуда су у представи често налазили тромост и спорост, па и неинвентивност драматуршког поступка.

455 С. Новаковић, „У сусрет смеху”, *Младост*, 18. октобар 1961, стр. 6.

представу и ништа више.

Слободан Селенић примећује да се комад своди „на сценско читање [...] петнаестак анегдота преузетих из Нушићеве збирке, неједнако добрих и само условно повезаних монолозима приповедача.”⁴⁵⁶ Ни Феликс Пашић није био у потпуности задовољан Михајловићевим избором анегдота: „И у бирању причаца, анегдота и досетака, којих је тако много у овој Нушићевој књизи хумористичког пренемагања, драматизатор није увек био једнако срећне руке. Има их, изванредно браних и поуздано пласираних, који на сцени ништа нису изгубили од своје изворне аутентичности. Чак су, можда, нешто и добиле у својој пластичности. Такве су лепо стилизоване сличице рођења, школске педагогије, уласка у државну службу. Али их има и таквих које, недовољно сценски осмишљене, остају без икаквог изразитијег ефекта, понекад чак - што је прилично тешко и замислити - и без правог комичног духа!”⁴⁵⁷

С друге стране, Светислав Јованов *Аутобиографију* сматра пионирским подухватом: „Технички довитљиво комбинујући монолошко-рецитаторске сегменте, дијалогске дуеле и развијене позоришне призоре, са луцидним, али ретким излетима у рушење сценске илузије, Михиз је достигао стандард прихватљив за тај тренутак позоришног 'мејнстрима' и истовремено инспиративан за даљи развој.”⁴⁵⁸ И Анто Ћосић у часопису *Путеви* хвали Михајловићеву драматизацију као израз авангарде и смелог покушаја да се у позоришни живот унесу новине и обезбеди место адаптацијама и драматизацијама, како би се репертоар освежио.⁴⁵⁹

Аритон Михаиловић, такође, *Аутобиографију* оцењује као врло добру представу а посебно истиче да је Михиз написао једну врхунску драматизацију у којој је дијалогски чврсто повезао слике, драмски их набрусио и избегао сваки вид баналности: „Михајловић је одговорио успешно свом постављеном задатку драматизатора, водећи рачуна о тексту нашег највећег комедиографа. Избегао је мртве углове који се у драми намећу и дао ведру, распевану модерну комедију.”⁴⁶⁰ Слично пише и Добривоје Јевтић те посебно хвали драматуршка решења Михајловића: „Изванредна инвенција

456 Слободан Селенић, „Нушић - Михајловић Аутобиографија”, *Борба*, 9. децембар 1960, стр. 6.

457 Слободан Крстић, *Борбе Вукотић - срце смеха*, Смедерево, 2004, стр. 13.

458 Светислав Јованов, „Припитомљавање сцене”, *Сцена*, бр. 1, Нови Сад, 2005.

459 Анто Ћосић, „Нушићева Аутобиографија најатрактивнија представа у овогодишњој сезони”, *Путеви*, св. 2, март-април 1961, стр. 222-224.

460 Аритон Михаиловић, „Нушићева Аутобиографија у драматизацији Борислава Михајловића - Михиза”, *Браничево*, св. 1-2, фебруар-април 1961, стр. 149.

драматурга, крајње осећање мере, сигурно држање свих конаца којима се покреће радња, осећање за савремен израз, то су квалитети који су од једног старог и скоро неактуелног дела направили жив и интересантан позоришни комад.⁴⁶¹

Хуго Клајн у једној анкети изваја *Аутобиографију* као догађај који је обележио позоришну сезону 1960. године. Пун је хвале према Михизовом раду: „Ипак ни драматичарев удео није за потцењивање, упркос замеркама неких критичара, пре свега томе што драматизација нема јединственије драмске радње. Јер Михиз је сачувао онај особен карактер хумора, који у овом делу великог комедиографа није комедиографски, али је у драматизацији ипак постао сценски ефектан.“⁴⁶²

Након 15 година, 1975. године, Позориште на Теразијама, обновило је *Аутобиографију*. Редитељ је поново био Александар Гловацки, а Нушића је глумио Љубо Дидић.

Лопов

Позоришна сезона 1965/66. у Народном позоришту отворена је Михизовом драматизацијом романа *Лопов* Леонида Леонова.⁴⁶³ Режија је била поверена Бојану Ступици, Мишку Вешкина тумачио је Јован Милићевић, Машу Долманову Мира Ступица, а Сању Бапкина глумио је Мија Алексић. Премијера представе одржана је 26. новембра 1965. Сам роман, по чијем је предлошку Михајловић написао драматизацију, драмски је сложен и живописан. Михиз је избацио многобројне ликове и поједноставио ситуације, те је целој представи дао један мелодрамски призив. Од

---

461 Добривоје Јевтић, „Аутобиографија - примамљива ревија”, *Глас омладине*, 27. октобар 1960, стр. 5.

462 Хуго Клајн, „У потрази за догађајем”, *Политика*, 1. јануар 1961, стр. 19.

463 Леонид Максимович Леонов (1899-1994), прозни писац и драматург. Своје прве песме и рецензије штампао је 1915, 1922. причу „Бурига”, а следеће године збирку прича *Дрвена краљица* и приповетку „Записи Ковјакина”. У психолошком роману *Лопов* (1927), једном од најзначајнијих дела двадесетих година XX века, Леонов истиче сложене етичке проблеме епохе, показује трагичну судбину људи који се раздиру унутрашњим супротностима у хаосу догађаја. Леонов је у овом роману допустио да његов јунак, борац и херој, органски пролетер и припадник револуције постане лопов, обијач, провалник, један од шефова московског подземља.

више токова у роману изабрао је да прикаже два основна: љубавну причу Димитрија и Маше и пријатељство између Димитрија и Сањке. Успешно је избегао беспотребно моралисање и изградио читав комад на односима и сукобима личности, те подвукао трагичну промашеност свих ликова и њихово разочарање због пропалих идеала. Пре почетка рада на овој драматизацији био је свестан да је структура романа превише комплексна да би се пребацила у дијалог: „Увек ме је заводио и мамилу могућност да Лопова драматизујем... и сваки пут сам застао пред болним сазнањем да ћу неопростиво осиромашити ову књигу од пола хиљаде страница стежући је у Прокрустов калуп једног драмског приказа. Сада када је посао готов, свестан сам и више но пре почетка да је ова драматизација само торзо. Морао сам да одбацам читаве комплексе проблема и читаве линије радње. Срећом је и оволико, надам се, довољно да покаже велики драмски и људски потенцијал можда најзначајнијег романа совјетске литературе.”⁴⁶⁴

Дан пре премијере представе режисер Бојан Ступица дао је кратку изјаву: „Михајловић је изванредно драматизовао роман. То је први 'Лопов' на позоришној сцени. Чини ми се да је то била и интимна жеља самог Леонова, изречена приликом његовог последњег боравка у Београду. Задовољан сам поделом улога - чини ми се да је то најбоља могућа подела.”⁴⁶⁵ У другом, такође врло кратком интервјуу пред премијеру поновио је да цени Михиза и његов рад: „Добро је што Народно позориште даје адаптацију Борислава Михајловића Михиза, који је досад сигурно показао највише талента за сценска оформљења романа. Добро је што дајемо дело Леонида Леонова, писца који је код нас увек био необично цењен, поготово његов роман 'Лопов'. Та се књига свакако може убројити у најуспешнија остварења совјетских писаца.”⁴⁶⁶ И главна глумица комада - Мира Ступица - била је врло узбуђена због улоге и испричала је како је дошло до сарадње са Михајловићем: „Кад сам читала роман *Лопов* пре толико година, зажалила сам што то није драма, јер ме је лик Мањке Вејавице силно узбуђивао. И већ неколико година са Михизом разговарамо о томе да би добро било да роман адаптира за сцену. Времена су нас одвајала и поново спајала, али је та идеја увек била присутна у свим нашим разговорима. Приликом посете Леонова нашој земљи, Михиз је искористио прилику да с њим о томе поразговора и Леонов је с неочекиваним

464 Ели Финци, „Талог револуције”, *Политика*, 2. децембар 1965, стр. 11.

465 Б. О., „Лопов Леонида Леонова први пут на сцени”, *Политика*, 25. новембар 1965, стр. 11.

466 Драган Гајер, „Лопов на Цветном тргу”, *Политика експрес*, 25. новембар 1965, стр. 8.

задовољством прихватио. И ето, сад сам Мањка Вејавица...⁴⁶⁷ Глумица је у другом интервјуу открила и то да је одавно желела да одигра лик Маше Доломанове: „Маша је сјединила све у себи: жену, глумицу и темперамент. Она тражи све, не пристаје ни на шта. Све то треба да прикажем на 'малом простору'. Михајловић ме је ограничио драматизацијом, и кад изађем на сцену ја више немам времена за рехабилитацију.”⁴⁶⁸

Иако је комад био добро примљен код публике и релативно добро код критике, ипак се за њега никако није могло рећи да је једна од најбољих представа Бојана Ступице. Милосав Мирковић покушава да проникне у срж проблема и да схвати зашто је комад остао некако недоречен, а имао је добар текст, доброг редитеља и још боље глумце: „Код Леонова има расплнутости, у Михизовој драматизацији такође. Али оно што је спустило температуру драматизације није мелодрама, коју би тешко било пренети и на филмско платно - оно је лукавије и подношљивије - него непотпуност ликова, немуштост судбине коју они носе на својим плећима. Сцене су скраћене, а ипак развучене, представа се врти око обичног, баналног криминала, а треба да нас погађа својом провалијом, безумљем, енергијом 'сувишних људи' чија се интима може казивати само преко великог срљања из сцене у сцену.”⁴⁶⁹ Мирковић сматра да је Михиз доста променио перспективу самог романа и оставио премало текста протагонистима Мири Ступици и Јовану Милићевићу: ”Први део представе само је у потезима, једва осећамо хијерархију односа, спектакуларност леоновског, сложеног иако мелодрамског подземља. Деградирани на мали криминал и тесну слику, сви ови јунаци губе свој торзо, смањују своју реалистичку уверљивост. Драматизација гуши своје протагонисте, режија не може да исцрта до краја сценске лукове, а галерија нема чаробну функцију него је само колективни 'чтец'.”

Ни Петар Волк ову Михизову драматизацију не хвали превише јер сматра да је била застарела и да није пратила савремене токове у театру: „Роман није преображен у драму као што се ни драматизација није приближила своме узору - она више описује и опонаша него што изражава, и не полази јој за руком чак ни да поближе информише о Леоновом непоновљивом делу.”⁴⁷⁰

На крају, можемо закључити да је општи став тадашњих позоришних критичара

---

467 С. Милетић, „Гости, а домаћи”, *Вечерње новости*, 25. новембар 1965, стр. 9.

468 Б. О., „Лопов Леонида Леонова први пут на сцени”, *Политика*, 25. новембар 1965, стр. 11.

469 Милосав Мирковић, „Лопов - како то сценски звучи?”, *Београдска недеља*, 5. децембар 1965, стр. 13.

470 Петар Волк, „Изазов”, *Књижевне новине*, 11. децембар 1965, стр. 7.

био да ово дело пре свега није адекватно за сцену, али и да режисер Ступица није дао све од себе како би направио добар комад.⁴⁷¹ Највишу оцену добила је глума епизодних ликова, пре свих Милоша Жутића (Фирсев), Наде Шкрињар (Ксењка) и Миодрага Лазаревића (Тоља). Сам Михиз као драматизатор много више је хваљен него кућен, пре свега, истицано је да је успео да пренесе атмосферу присутну у роману, као и то што је успешно сачувао најбитније компоненте импулсивног, фабулом разгранатог и опсервацијом препуног романа.

Капетан-капетану

У Горњем фоајеу Атељеа 212, 28. децембра 1965, одиграна је нова представа по Михизовој драматизацији. Режија комада поверена је поново Јовану Коњовићу, а Данило Стојковић и Драгутин Добричанин глумили су капетане. Михајловић је на основу аутентичних аката и писама полицијских капетана из доба књаза Милоша сачинио представу. *Капетан-капетану* одигран је након премијере још 57 пута у матичном позоришту (последње извођење 11. јануара 1970), те је представљао Атељеа 212 на фестивалу Нушићијада у Ивањици 1969. године. Осим тога, и публика у Панчеву, Свилајнцу, Сарајеву, Новом Саду, Врњачкој Бањи, Крагујевцу и Батајници имала је прилике да ужива у згодама капетана.

Михиз је у „Уводној речи” представе овај комад назвао комедија дел акта и одмах јасно ставио публици до знања да ће одгледати једну лакрдију, али није пропустио прилику ни да укаже на чињеницу да ће се, можда, већ колико сутра, будућа поколења смејати, са исто толико права и потребе, пресудама, хировима и бруталностима савремене бирократије. Свако писмо осликавало је не само један случај из реалног живота већ је био и биографија људске отуђености. Комад није имао само

---

471 Као илустрацију оцене рада режисера Ступице, доносимо део критике Дејана Ђурковића: „Бојан Ступица је тако смандрљао свој посао (да не кажем уметност) редитеља, да је то увредљиво и за Леонова и за Михиза и за ансамбл и за гледаоце. Дуго већ нисам видео тако офрље склепану представу. Олако и неодговорно вођени су глумци, прављен декор, шили се костими, свируцкала хармоника Рафаила Блама.” (Дејан Ђурковић, „Удвостручи или остави”, *Политика експрес*, 1. децембар 1965, стр. 8)

један заплет и расплет, већ су различити случајеви доносили нове заплете и расплете. Двојица глумаца - Данило Стојковић и Драгутин Добричанин - стално су мењали имена, срезове и округе, али и титуле, па је тако Добричанин час био срески, час окружни капетан, а понекад и зоограф и јуродиви врач. У комедији је све било смешно, глумци, њихове титуле, обраћање у писмима, а највише сама акта, најпре због свог предмета а после и због архаичног административног језика којим су писана. Тако је Михизу, на пример, био занимљив спор који се водио око црног петла за кога су људи у једној паланци веровали да доноси несрећу или извештај у коме један капетан пише свом претпостављеном о аждаји у језеру, а неки тамо други о попу у кога је ушла сатана.

Тадашња позоришна критика са одобравањем је гледала на Михизов покушај да начини мали историјски час од аутентичног архивског материјала и да га обоји комиком. Слободан Селенић је чак сматрао да тако камерна представа заслужује и да добије своју телевизијску премијеру, а Петар Волк, иначе не превише благодан према Михајловићевом раду, сматрао је да је *Капетан-капетану* „била изузетно успела минијатурна комедија, са доста горчине, документарности, али и надахнутог израза у глумачким интерпретацијама.”⁴⁷² Ни Ели Финци није пропустио прилику да похвали комад: „Служећи се аутентичним расписима и актима локалних, среских и обласних капетана, које је бирао с однегованим укусом за питорескно и бизарно, и у пуној вери да је хумор најпоузданији водич у срце ствари, он је са свега десетак одабраних списа, за непун сат, успео да нам дочара сву беспримерну наивност, сву баснословну недотупавост, сву грозоморну глупост и оних о којима је у тим актима реч, и оних који су та акта по службеној дужности писали, и оних који су тај бирократски менталитет устројавали и подржавали, као главни ослонац реда, закона и власти.”⁴⁷³

---

472 Петар Волк, *Позоришни живот Београда 1944-1974. Београдске сцене*, Београд, 1977, 414.

473 Ели Финци, „Излет у прошлост”, *Политика*, 30. децембар 1965, стр. 11.

Дервиш и смрт

Премијера комада *Дервиш и смрт* према Михајловићевој драматизацији, у београдским позориштима била је 29. априла 1971. у Атељеу 212, а пре тога представа је имала премијеру у Народном позоришту у Нишу 29. септембра 1970. године - режисер Рајко Радојковић.⁴⁷⁴ Главне улоге у београдској представи тумачили су Зоран Радмиловић, Петар Божовић, Петар Краљ, Драган Николић и Данило Стојковић, а редитељ је био Бранко Плеша.

Основна Михизова жеља била је да медитативне токове дела учини сценски јаснијим, а самим тим и једноставнијим. Како не би ослабио метафоричност израза, није битније мењао текст. Трудио се да исповедни тон објективизира и да фабулу исприча кроз дијалогске сцене испресеране честим и дугим монолозима Ахмеда Нурудина. Због јасноће приче понекад је жртвовао мотивацију личности, а ради драмског згрушавања осиромашен је интроспективни ток дела. С друге стране, кроз читав комад инсистирао је на атмосфери страха, безнађа и фаталне неумитности.

Највише пажње у драматизацији посветио је Ахмеду Нурудину, што је представи обезбедило чврсту драматуршку линију. Настојао је да медитативне токове замени акционим, то јест да да спољну радњу романа јер, по његовом мишљењу, сама прича садржи Селимовићеву метафору „бјежања и гоњења”, што је представи донело додатну дозу напетости и живости.

Сви ликови дати су у неспоразуму са другима, те су конфликти изразити. Михиз се није упуштао у психологизирање њихових поступака.

Петар Краљ, који је играо лик Хасана, у једном разговору са Феликсом Пашићем присећа се рада на представи. Како каже, та улога му је била „једна мала цела школа” у којој је упознао Бранка Плешу, што сматра једном од драгоцености свог живота.

---

⁴⁷⁴ Нишка представа је награђена златном плакетом на Сусретима Јоакима Вујића (1971) као најбоља представа, док је Рајко Радојковић добио другу награду за режију.

Такође, говори и о њиховим глумачким задацима: „Нама је представа и глумачки била јако занимљива, прво због рада с Плешом, а друго што је инсистирао да немамо никаквих ситнореалистичких помагала: били смо сами с односима и ситуацијама које смо имали да играмо. Ту смо на прави глумачки начин кренули од оног почетног ничега. Баш смо се својски потрудили. Били смо купили неки пинг-понг сто, па смо играли док нам нису забранили. Управи је важнији тепих него да будемо физички активни и спремни. Како да будемо реалистички, а камоли неки авангардни глумци, кад се задувамо после првога степеника... Чак и о томе смо водили рачуна. Лепо смо радили. Било је ту и двадесетак младића који су статирали, који су научили цео тај један дервишки обред који је заиста био импресиван.”⁴⁷⁵

Тадашња позоришна критика имала је подељено мишљење о овој драматизацији.⁴⁷⁶ Тако Жарко Јовановић у тексту „Паника дервиша Нурудина” каже: „Три су сценска (или духовна) простора који доминирају Селимовићевим романом у драматизацији Борислава Михајловића Михиза: простор власти, простор слободе и простор кривице. А сви они заједно сачињавају један Свет мржње, насиља и побуне. Дервиш Ахмед Нурудин стешњен тим просторима, који му се откривају као бесмисао живота и бесмисао смрти, прелама их и живи, да би га, на крају, ти исти простори преломили и угушили. Свет и Ахмед Нурудин су се сукобили оног тренутка када је Ахмед почео да сазнаје усавршавајући и невидљиви механизам Света силе и власти. Зато је добро што је драматизатор Борислав Михајловић Михиз испричао Нурудинову животну причу да би испод и изнад показао и панику Нурудинове душе, панику Нурудинових одлука, панику Нурудиновог изласка у Свет. Михиз је, дакле, одабрао један од више токова Селимовићевог романа. Али је мајсторски одабрао онај ток у коме се сливају или из кога излазе остали. Зато је Михизова драматизација ’Дервиша и смрти’ била погодна за сцену, сведена, чиста, свеобухватна у својој несвеобухватности...”⁴⁷⁷

Петар Волк још једном пише не тако похвалну критику о Михајловићевим драматизацијама: „Чудна је ово представа: по своје спољном оквиру доста пажљиво

---

475 Феликс Пашић, *Глумци говоре II*, Нови Сад, 2003, стр. 332.

476 Скоро сви критичари који нису били благонаклони према представи истицали су да је Михајловићевом драматизацијом Селимовићев роман изгубио мисаону димензију. Такође, замерали су и то што су личности дате помало типски, а због превише мелодраме радња није имала чврсту организацију.

477 Жарко Јовановић, „Паника дервиша Нурудина”, *Вечерње новости*, Београд, 3. мај 1971.

обликована, садржајнија и у фрагментима уверљивија од многих које смо у последње време видели на београдским позорницама, али, истовремено, и оптерећена извесним противуречностима које ремете структуру до те мере да понекад изгледа да она уопште не постоји. На површину, нарочито у првом делу, избија илустрација, несигурно психологизирање и досада, а то и целину помало оптерећује нелогичношћу и аранжманима у којима има премало живота.⁴⁷⁸

И Мухарем Первић испратио је ову премијеру и изнео помало млако мишљење о комаду: „У Михајловићевој драматизацији Ахмед Нурудинове шансе да се препусти размишљању сведене су на ’разумну’ меру, услед чега је и оно што је у овом роману ’филозофично’, ’дубоко’, ’спиритуелно’, оно што стоји иза, потиснуто у други план или делује као истргнуто опште место. Пред нама се одвија једна логична и коректна акциона драма, која се на тренутак зауставља, покушавајући да буде и нешто више и нешто изнад тога, са скромним изгледом да нас упутује у - у овој представи недосегнуту - величину и ’тајну’ Селимовићевог романа. Сценско прилагођавање је овде значило и упрошћење романа, његово свођење на низ мање или више импресивних епизода, на скуп сликовитих или бизарних ликова на неједнако стилизовану историјско-фолклорну драму, у којој се приповеда како је један човек, борећи се против власти, постао и сам власт, и тако изгубио главу.“⁴⁷⁹

---

478 Петар Волк, „Ритуали и мистерије”, *Књижевне новине*, 22. мај 1971, стр. 9.

479 Мухарем Первић, *Премијера*, Београд, 1978, стр. 21-22.

Лулу

Премијера Михизове адаптације⁴⁸⁰ драме *Лулу* Франка Ведекинда изведена је 12. децембра 1971. године на великој сцени Атељеа 212, у режији Љубомира Драшкића.⁴⁸¹ *Дух земље* (1895) и *Пандорина кутија* (1904), првобитно замишљени као јединствени позоришни комад, доносе причу о сексуално примамљивој младој играчици која напредује на немачкој друштвеној лествици захваљујући односима с богаташима, а касније запада у сиромаштво и одаје се проституцији.⁴⁸² Отворено приказивање

480 Потребно је поближе објаснити и разграничити два појма - драматизацију и адаптацију дела. У *Речнику књижевних термина* појам адаптација објашњен је овако: „АДАПТАЦИЈА (лат. adaptare - прилагодити) 1. Уз позајмицу, имитацију, опонашање, варијацију и парафразу један од видова конгруенције (подударана два текста), када се особине оригинала преобликују онако како одговара адаптаторевим идејним и естетским схватањима, или да би се оригинал приближио укусу публике (нпр. посрбљавање) или одређеном узрасту (адаптација за омладину; - ad usum Delfini) или одговорио неким општим потребама (дајцест), а такође у случају када се дело пренесе у неки други жанр (прозни превод поезије) или књижевни текст припреми за позорницу (- позоришна обрада), за радио и телевизију. 2. Позоришна обрада.” (*Речник књижевних термина*, Бања Лука, 2001, стр. 2) Други термин са којим се адаптација у *Речнику* поистовећује је позоришна обрада: „ПОЗОРИШНА ОБРАДА - Својеврстан стваралачки приступ оригиналном драмском делу од стране редитеља или драмског писца: оригинал може бити слободно тумачен, битно измењен или коришћен као основа за стварање новог позоришног комада. Позоришна обрада може бити: 1) последица одређене редитељске концепције, стила режије. Нпр. Мејерхолдова режија Гогољевог *Ревизора* (1926), у којој се редитељ придржава оригиналног текста - дијалога, но знатно мења композицију, дели комад на бројне епизоде, ствара нове ситуације и уводи многе неме личности од битног значења за ток драмског збивања; тиме се само незнатно мења карактер главних јунака и основни тон дела. 2) персифлажа одређеног драмског текста.” (*Речник књижевних термина*, Бања Лука, 2001, стр. 633)

Ако пођемо од тога да адаптација означава прилагођавање и подешавање драмског текста, јасно се види да је *Лулу* једина Михизова адаптација, а да су сви остали комади драматизације, без обзира што је добио Стеријину награду баш за адаптацију *Страдије*.

481 Бењамин Франклин Ведекинд (1864-1918), син лекара Фридриха и глумице Емили. Школовао се у Лозани, Минхену и Цириху (студирао је прво германистику и француску књижевност, те право по очевој жељи), а потом живео и стварао у Минхену, Берлину, неко време у Паризу и Лондону. Његова љубав били су театар, циркус и водвиљ. Скандализовао је јавност свог доба протестом против ограничавања људских права и својом у суштини индивидуалистичко-сензуалистичком доктрином. До берлинске поставке *Буђења пролећа* 1906. у режији Макса Рајнхарта, Ведекиндово дело сматрано је чистом порнографијом, и у више наврата цензурисано. Звали су га малим Бокачом XX века. Због песме „Пут у Палестину”, која је проглашена увредом против цара Вилхелма II, био је кажњен седмомесечним затвором. Најпознатија дела: драме *Лулу* (*Дух земље* и *Пандорина кутија*), *Буђење пролећа*, *Љубавни напиток*, *Нови свет*, *Сунчани спектар*, *Мине-Хаха*, *Маркиз фон Кајт*, *Музика*, *Франциска*; недовршени роман *Велика љубав*; приповетке „Кнегиња Русалка”, „Љубав на први поглед”, „Пожар у Еглисвилу”, „Рабин Езра”...

482 Комаде *Дух земље* и *Пандорину кутију* први пут је за сцену спојила кћерка Ведекинда, под називом *Лулу*. Под истим називом Албан Берг компоновао је оперу.

сексуалности и насиља у овим позоришним комадима, укључујући и сусрет с Џеком Трбосеком (улогу коју је у првобитној продукцији играо сам Ведекинд), померило је границе оног што се сматрало прихватљивим за сцену у то време.

Улога Лулу у Михизовој адаптацији припала је Милени Дравић, Петар Краљ играо је лик Алве Шена, Валтера Шварца изнео је Ташко Начић, а у представи су глумили и Драган Николић, Данило Стојковић, Властимир Стојиљковић Ђуза, Петар Божовић и други. Доста труда уложено је у сценографију, сценске ефекте и костиме. Еротика је у овој адаптацији дата кроз цинизам, реалност је разорена логиком апсурда и истовремено се човек осветљавао изван и изнутра.

Представа није имала превише успеха код публике, а ни позоришни критичари јој нису били наклоњени. Већ после 26 извођења склоњена је са репертоара. Глумац Петар Краљ у једном разговору са Феликсом Пашићем покушава да докучи зашто је комад тако лоше прошао, иако је текст био добар, тема интересантна, а глумци на висини задатка: „Ту смо нешто промашили. Шта смо урадили, не знам. Неки неспоразум је био. Ја сам цртеж улоге имао, сви смо имали... Атељеовска публика мало има ману што није баш претерано расположена да јој се сервира нешто ван онога што су навикли да виде. Мада не кажем: 'Лулу' је био неки неспоразум. Муци је имао занимљив цртеж. Његови цртежи често имају елементе циркуса. Од циркуса до његовог трагичног детаља, ту се негде изгубила представа.”⁴⁸³

Михиз је два комада - *Дух земље* и *Пандорину кутију* - спојио у једно, целовито драмско дело, како каже, да би драма сведена на разумну меру остала „сурова, разоткривачка и новаторска”. У првом комаду Ведекинд упознаје публику са својом хероином Лулу, женом којој сексуалност руководи животом, а у другом прати своју јунакињу до кобног краја. Седам чинова колико имају оригинални комади заједно, Михајловић је свео на шест слика, а број личности је готово преполовио (26 у оригиналу, 14 у Михизовој адаптацији). Након таквог скраћивања, некако је промењен основни тон текста и изгубљене су мелодрама и романтика, али и страст, жестина и агресивност. Поред тога, режисер је инсистирао на пародији, служио се персифлажом и гротеском. Због свега тога, лик Лулу је промењен и она је на сцени оживела као лутка, без правог приказивања њене подвојености и трагичности.

---

483 Феликс Пашић, *Глумци говоре II*, Нови Сад, 2003, стр. 333.

Већина тадашњих критичара сложила се у једном - редитељ Драшкић превише је ограничио своју стваралачку машту и није себи дао довољно одушка да направи једну слободну сценску игру: „Човек, најзад, с тугом помишља шта би све могао с Ведекиндом да уради редитељ таквог нерва какав има Драшкић да му је пружена прилика за то, да се усудио да изађе из манира у који је сам себе заковао. Па он је био као створен за то изрази оно што чини срж Ведекиндове драматургије: да се изрази кроз визуелне слике које се деформишу или распадају да би нам сугерирале сложеност човека, кроз радњу у којој доминирају опсесивни ритмови живота.”⁴⁸⁴ С друге стране, критичар Петар Волк осврнуо се и на самог Михиза и посебно му замерио што му је адаптација исувише конвенционална и безлична, лишена сваке литерарне вредности и изворног сценског духа.⁴⁸⁵ У самој представи осећа булеварски егзибиционизам и лош укус. Осим тога, сматра да се у комаду манипулише голоотињом и натурализмом, али кроз произвољно, неинвентивно, са непрецизним ликовима и радњом лишеном свакаког смисла. Чак оцењује да текстови Ведекинда не завређују да се нађу на позорници јер немају ништа заједничко са модерним театром. Осврће се и на сам ансамбл Атељеа 212 и примећује да је изгубио некадашњу свежину, израз им је постао шаблонизован, а нових идеја готово да нема. Не препоручује представу никоме и оштро закључује: „’Лулу’ нема ни почетка ни краја, кретње су крајње произвољне и неинвентивне, гегови демодирани, ликови непрецизни, поједини призори неуобличени, физичке радње лишене сваког смисла, свака асоцијативност угашена, уопште - текст је поистовећен са конвенцијама ове куће тако да је из гледалишта било непријатно саучествовати у чину очевидног рушења реномеа ове куће у нашем позоришном свету.”⁴⁸⁶

---

484 Владимир Стаменковић, „Сусрет са Ведекиндом”, НИН, 19. децембар 1971, стр. 43.

485 Петар Волк, *Позоришни живот Београда 1944-1974. Београдске сцене*, Београд, 1978, стр. 529.

486 Петар Волк, „Заблуде”, *Књижевне новине*, 1. јануар 1972, стр. 10.

Рањени орао

Следеће године у Атељеу 212 постављен је комад *Рањени орао или смеју ли девојке допустити пробу пре брака*, Михизова драматизација помало заборављеног романа Мир-Јам.⁴⁸⁷ Режија је била поверена Соји Јовановић, а главну улогу тумачила је Ружица Сокић. Осим ње, у комаду су играли Јелисавета Саблић (Анђелка Бојанић), Петар Божовић (Анђелкин муж), Мира Бањац (Нада Тодоровић), Чедомир Петровић (Ненад Алексић), Бора Тодоровић (Гојко Марић) и други.

Михајловићу се на почетку није превише допала идеја Мире Траиловић да уради ову драматизацију. Бунио се, љутио, нудио оставку на место уметничког саветника, али је ипак на крају пристао. Мира Траиловић се радо сећала тих дана: „До Михизове изванредне адаптације 'Рањеног орла' дошло је на занимљив начин. Тражили смо представу која би била за публику и Михиз је рекао:

- Па нећете, ваљда, да играмо још и Мир-Јам?

Ја кажем:

- Слушајте, то вам је сјајна идеја. Баш мислим да треба да се игра Мир-Јам.

- Ви нисте нормални! Па зашто сам ја овде? Дајем оставку!

- Немојте ви да дајете оставку. Сад ћу ја вама да донесем...

Имала сам од пре рата 'Недељне илустрације'. Донесем му их сутрадан. Каже:

- Ја то ђубре нећу да читам!

Кажем:

- Само ви читајте.

И он прочита 'Рањеног орла'. Представа је тријумфовала. Михиз је нашао угао који

---

⁴⁸⁷ Премијера је била 12. марта 1972.

само он може да нађе: меко је, а не карикатурално, сагледана једна епоха, са једним, што би Бојан [Ступица] рекао, драгим срцем.”⁴⁸⁸

Ни Ружица Сокић, главна глумица у комаду, није одмах била одушевљена поделом улога и осећала је да јој је то један од најтежих задатака у животу: „У тренутку кад су ми саопштили да ћу играти Мир-Јам била сам збуњена. Онда су почели да се у мени јављају отпори, субјективни и објективни, запала сам у кризу која није тако необична за нас глумце када дођу у ситуацију да тумаче улогу коју не могу одмах да прихвате. Онда сам одлучила да се ухватим у коштац с овим задатком. И тако је све почело...”⁴⁸⁹

Михиз на почетку свог текста драматизације даје пародичан животопис Мир-Јам: „Учитељску школу Милица је завршила у Крагујевцу, но никад није учитељовала; неки унутрашњи импулс говорио јој је да је предодређена за више и значајније ствари, те је по завршетку првог светског рата затичемо у Београду на почетку њене новинарске и списатељске каријере. [...] Калемегдан је био инспирација Мир-Јам. Тамо је сретала младе официре и подофицире и није штедела време у топлом разговору са њима. [...] Поносна на своју женску природу Мир-Јам се није либила да буде екстравагантна. Њена машта у одевању није знала за границе, мноштво детаља на њеним хаљинама сама је креирала и начинила, мењала их је из дана у дан и тако је увек била елегантно и друкчије обучена. Да би јој коса била што плавлја и сјајнија испирала ју је камилицом и водом од прокуване сламе, блајхала се тек у познијим годинама живота. Увек се након ручка одмарала један сат и препоручивала такав животни ритам свим онима који су желели да сачувају младост и лепоту.”⁴⁹⁰

У писму режисеру Михајловић запажа да се клатно моде и укуса тих дана помера од цинизма, бруталности и сексуалних слобода поново ка сентиментализму и зато осећа потребу да покаже искривљено лице старог слаткастог, патетичног тривијализма, како би се тај нови сентиментализам предупредио. Предлаже да се из предратне епохе узму стил, декор и мода, а из савременог доба дистанца, иронија, модеран и слободан третман сцене, филмски рез прелаза, убрзан ритам и комуникација са гледаоцима. У пост скриптуму текста наводи по тачкама основне смернице којих се

488 Феликс Пашић, *Мира Траиловић, госпођа из великог света*, Београд, 2006, стр. 99-100.

489 *Ружица Сокић*, приредио Зоран Т. Јовановић, Београд, 2012, стр. 159.

490 Борислав Михајловић, *Рањени орао или смеју ли девојке допустити пробу пре брака*, Београд, бг, стр. 1-2.

држао приликом писања драматизације - тако сазнајемо да је желео да да травестију љубавног срцепарајућег романа у комедију, да свака сцена садржи бар по једну персифлажу лажних сентименталних односа, да је нараторка не само свезнајућа него да је режисер може извести на сцену кад пожели јер је она за своје јунаке невидљива. Михиз у уводном тексту пише и о томе да се комадом мора постићи двојство сентиментално-озбиљних и хуморно-неозбиљних тонова.

Представу отвара сцена ложе аранжиране као радна соба књижевнице. Она седи за писаћим столом, са наочарима и пером у руци. Тршава, дуга плава коса у увојцима. „У стваралачкој замишљености пред првом страницом замишљеног романа певуши 'Беле руже'.”⁴⁹¹ Од самог почетка лик Мир-Јам дат је у пародичној форми, а сцене комада су у стилу персифлаже и повишеног сентиментализма, с тим што се иза свега тога открива једно одређено време, менталитет и наличје стварности. Михајловићу је увођење Мир-Јам као наратора послужило да пренесе читаве пасаже романа, а са друге стране, инсистирањем на коментарима у маниру *Недељних илустрација*, у којима је Милица Јаковљевић одговарала на питања читатељка, могао је да успостави специфичан одмак у односу на основни ток радње.

Михиз се успешно поиграва са кичом и иронично се односи према њему. Сви ликови у комаду су слични и припадају истом миљеу - имају осећај за исте вредности и теже истим лажним заносима, руковођени својим себичним жељама. Себе другачије доживљавају и представљају него што су у стварности такви. Ипак, Михајловић не даје превише оштру карикатуру старог сентиментализма, већ духовито открива његову наивност. Такође, некако се осећа да му је госпођа Мир-Јам постала драга и да је фасциниран њеном личношћу, пре свега, њеним борбеним духом, женским шармом и друштвеним ангажманом.

Рањени орао је представа коју је публика одмах прихватила.⁴⁹² Играна је чак 156 пута, све до краја 1979. године.⁴⁹³ На фестивалу у Јагодини Дани комедије 1974. глумци

---

491 Борислав Михајловић, *Рањени орао или смеју ли девојке допустити пробу пре брака*, Београд, бг, стр. 5

492 „Цео Београд, који је присуствовао премијери 'Рањеног орла', од срца се смејао.” (Феликс Пашић, „Анђелкини љубавни јади”, *Борба*, 14. март 1972, стр. 8)

493 Атеље 212 је са овом представом ишао и на гостовања: Загреб (26. 6. 1972), Славонски Брод (8. 12. 1973), Панчево (30. 4. 1974, 28. 1. 1975, 2. 12. 1975), Љубљана (3. 6. 1974), Ваљево (6. 6. 1974, две представе) и Чачак (14. 6. 1974, 7. 2. 1976). Комад је 2006. године доживео и римејк у режији Алисе Стојановић, на сцени Атељеа 212, а Соја Јовановић је 1977. године за ТВ Београд режирала и телевизијску верзију *Рањеног орла*, на основу Михизове драматизације.

су добили две награде - Петар Божовић специјалну награду за епизодну улогу и Ружица Сокић статуету „Туран” за најбоље глумачко остварење. И позоришна критика била је благонаклона према комаду и упутила је Михизу, редитељу и глумцима много лепих речи. Тако Владимир Стаменковић у НИН-у пише рецензију ове представе и препоручује је гледаоцима: „Михиз је тачно уочио да њен роман, писан с толико искрености, а тако лажан, привидно сасвим ненамештен, а заправо преко сваке мере усиљен, садржи и један позоришни квалитет: да је проткан ауторкиним опажањима и размишљањима, неком врстом 'режијских упутстава' која она директно саопштава. То му је дало идеју у каквој форми да напише своју драматизацију: он је извео на просценијум лик саме списатељице и оставио је тамо да пред нама пише своју приповест, да је одатле режира, да се с времена на време директно уплиће у ток радње.”⁴⁹⁴

И Меша Селимовић је дао своју препоруку у загребачком часопису *Вјесник у сриједу*. Пре свега, он хвали Михизову идеју да уопште уради драматизацију текста који је ретко ко схватио озбиљно: „Каква дрскост, понудити гледаоцу тако инфериорне квалитете. Али кад се пође у посао с тако јасним виђењем ствари и све се сагледа у сугерисаном аспект, у свјетлу ироније, са дистанцом, резултат је чудесно шармантна представа, у којој је све лако помјерено, све је благо исмијано, с укусом и мјером персифлирано. Само захваљујући помакнутом гледању, измијењеном ставу према којем је све добило другу визуру и други смисао.”⁴⁹⁵

Главна глумица у представи, Ружица Сокић, присећа се овог комада и тријумфалног успеха представе већ на премијери: „Била је то легендарна представа. [...] Играли смо на најбољи могући начин, са дистанцом. Од трагедије и монодраме може да се направи комедија, али од комедије трагедија - никада. Наш 'Орао' био је померен, с отклоном од ликова и ситуација. Све је било пренаглашено у комичном смислу, с појачаним страстима и емоцијама.”⁴⁹⁶ Лик Анђелке тумачила је Јелисавета Саблић која, такође, ову представу памти као посебну: „Са ове временске дистанце, још ми се више чини да је то била велика представа у великом времену. Припадала је блиставом периоду, не само Атељеа 212, него и београдског глумишта. Њен концепт и успех формулисала бих једном реченицом: 'Кич против кича.' Играла сам с пуним уверењем

494 Владимир Стаменковић, „Гледалишту, без носталгије”, НИН, 19. март 1972.

495 Меша Селимовић, „Мир-Јам: Рањени орао”, *Други о Михизу*, Београд, 1998, стр. 108.

496 Вукица Стругар, „Погреших само једном”, *Вечерње новости*, 28. јануар 2009, стр. 17.

и осећањем Анђелку. Све улоге је поставила као водеће [Соја Јовановић]. Користили смо и сва средства, без исмејавања. Само са појачаном бојом и емоцијом. Већ тиме се долазило до великог смеха и одличне комедије, као одбране од јефтиноће.⁴⁹⁷

Међа Вука Манитога

У Народном позоришту, на сцени Круг 101, 18. маја 1978. премијерно је приказана Михизова драматизација збирке поема Матије Бећковића *Међа Вука Манитога*. Режиер комада била је Слободанка Алексић, а главне улоге играли су Петар Банићевић (Танаско), Ксенија Јовановић (Баница), Јован Милићевић (Алекса Маринков), Данило Лазовић (Реља) и други.

У самим поемама Матије Бећковића било је доста драматике и Михиз није имао толико тежак задатак да ту драматику пренесе и на позорницу, посебно јер је већ сам дијалекат Ровчана носио у себи дозу театралности. Поред тога, Петар Банићевић у улози Танаска успео је да у представу унесе фини ироничну интонацију.⁴⁹⁸ Значајна су његова сећања о овој представи: „То је Михизова драматизација и није било једноставно од те поеме Матијине направити нешто што је прикладно сцени. Али, мислим да смо успели - нисмо случајно ту представу играли осамдесет пута на сцени, а што се те улоге тиче, Матија је повремено долазио код нас па нам је онако успутно и ненаметљиво помогао. Стварно и ја сам, пошто јако добро познајем тај изузетно занимљив језик Бећковићев, мењао понегде неку реч, а он је слушао и рекао ми: 'Перо шта год хоћеш мењај!' То ми је било довољно да неку финесу променим. И он је мени после представе, кад смо пили неку одличну ракију доле у бифеу, и јели неки сир који је он донео из Роваца, онај слојевити, овчији, и тако се растурили - а то баш иде - ракија и сир - и причали уз то, рекао: 'Ја никад нисам могао да верујем да од ове моје поезије може неко да направи такав лик као што си ти направио тог Танаска. Он је просто жив

---

497 Вукица Стругар, „Погреших само једном”, *Вечерње новости*, 28. јануар 2009, стр. 17.

498 Глумац је 1978. добио Годишњу награду Народног позоришта за улогу Танаска.

лик!' Та представа је - доста нас је ту играло - играо је Цига Јеринић, играо је Јован Милићевић, играла Ксенија Јовановић, играла је Соња Јауковић - уопште играо је један добар скуп, и представа је била стварно добро прихваћена, изузетно добро и, зачудо, иако је мало необичан за ову средину тај Матијин језик, његова мисао се пробијала кроз то и допирала у пуној мери до гледалаца.⁴⁹⁹

Милосав Мирковић испратио је ову премијеру у часопису НИН и записао: „Борислав Михајловић Михиз осетио је и временске и просторне ламенте драмских набоја у говору и ћутању ових ровачких људескара, час као десетерачких јунака из романтичарског театра, час грангињолски преобличених и чак изобличених.”⁵⁰⁰

Дејан Пенчић-Пољански у комаду запажа двострукост приступа стиховима Бећковића: „Карактеристична су два сасвим различита акцента: иронична дистанца у односу на изговорену реч на једној - безрезервно веровање у њену изузетну поетску, пре свега мисаону неприкосновеност, на другој страни. Први акценат представи Народног позоришта даје комичну интонацију. Други - патетичну. У зависности који од ова два акцента има доминантно место у појединим деловима, представа се колеба између сатире о теми менталитета и ораторијума.”⁵⁰¹ С друге стране, Јован Христић осећа да глумци нису баш најбоље схватили да уствари играју у комедији: „Ти стихови су, хтео то Бећковић или не, пародија Његоша и подсмевање епским, херојским врлинама. И чудно је да је Слободанка Алексић која је умела да литерарне текстове чита на најнеобичније и најнеочекиваније начине, Бећковићев прочитала на најобичнији, не допуштајући унутарњој комици његових стихова да узму маха. А та комика, да је до краја испољена, једина је могла учинити да ово село и посело буде мање монотono и бар колико толико сценично. Овако, то је био низ са сцене неизбежно досадних монолога у којима би с времена на време синнула нека духовита изрека или обрт. Поеми као што је 'Међа Вука Манитога' природна средина ипак је књига, позорница крије за њу сувише опасности којима она није у стању да се одупре.”⁵⁰²

---

499 *Петар Банићевић*, приредио Рашко В. Јовановић, Београд, 2006, стр. 57-58.

500 Милосав Марковић, „Размакнуте међе”, НИН, 2. јул 1978, стр. 40.

501 Дејан Пенчић-Пољански, *Отишло у (в)етар*, Нови Сад, 1992, стр. 181-182.

502 Јован Христић, *Позориште, позориште II*, Београд, 1982, стр. 93.

Цинцари или корешподенција

Михајловић пише драматизацију једне епизоде четвртог тома романа *Златно руно* Борислава Пекића под насловом *Цинцари или корешподенција*. Премијера представе била је 5. фебруара 1980. године у Атељеу 212.⁵⁰³ Насловна улога припала је Данилу Стојковићу, а режија Арси Јовановићу.⁵⁰⁴

Михиз из романа узима само лица, њихов језик и карактерне особине, те помоћу неколико догађаја ствара своју епистоларну комедију. Како сам каже, покушао је да испита могућност преписке као чисте театарске форме и можемо рећи да је у томе успео.⁵⁰⁵ Изабрао је да драматизује поглавље из четврте књиге, у којем се описује цинцарска породица Његован и осветљава један период њиховог живота - од краја 1847. до првих месеци 1848. године. Главни лик комедије, али и најважнија личност породице - деда Симеон Његован - живи у Бечу, а његова породица и трговачка испостава су у Београду и на тој релацији води се преписка, која је и основа драмског сукоба. Наиме, најмлађи члан породице Његован одлучује да напусти фирму и пође у циркус с госпођицом Јулишком Толнај, кротитељком коња, у драматичном периоду непосредно пре и за време Мађарске буне. Тако се интерни сукоби међу члановима фирме „Симеон Његован и син” прожимају са политичко-економским сукобима у друштву. У тексту су на посредан, индиректан и духовит начин дате карактеролошке особине сваког од коресподената. Сва лица комада, и она са мало текста, откривају кроз преписку - себе. Управо различити карактери писаца писама и њихове жеље и хтења, основа су драмског сукоба.

---

503 Представа је добила неколико важних признања: Друга награда за представу на 8. Гавелиним вечерима у Загребу, 1980; „Аплауз Сарајева”, Октобарски дани културе у Сарајеву, 1980; Награда за најбољу представу, Удружење драмских уметника СР Србије, 1980; Награда за режију Арси Јовановићу УДУСРС, 1980; Награда за најбоље остварење Данилу Стојковићу, УДУЦРЦ, 1980; три Стеријине награде 1982. године: Михизу за најбољу адаптацију, Данилу Стојковићу за најбољег глумца и Милени Ничевој за костим.

504 Сценографија: Милена Никчева и Арса Јовановић, костимографија Милена Никчева, композитор Душан Каруовић.

505 Пре овог покушаја, Михиз је то исто испробао у драматизацији *Капетан-капетану*.

Личности у комедији комуницирају путем порука и нису у стварном физичком контакту. Они су на дистанци, просторној, временској и психолошкој. Телеграми замењују кратке, брзе реплике уобичајене за сцену, дуга писма монологе, а фабулу, заплете и расплет одређује сама кореспонденција. Ликове повезују речи из писама, а међусобне контакте појачавају и паралелне сцене, тако што свака мисао која се изговара налази свој одговор у реакцији оног коме је упућена. Михајловић осим приватног догађаја у породици Његован у комедији даје и друштвено-политички оквир у коме се догађај одиграва те се стално осећају бунтовнички набоји из те 1848. године: „Епистоларни материјал Михајловић мудро преструктурира према класичној форми породичне драме с тим што оном делу преписке који није из круга породице, намењује функцију документа.”⁵⁰⁶

Пошто је текст комада био толико снажан, ликови богати и слојевити, режија се свела на техничке аранжмане, како би се оставило више простора изразу. Глумци се нису много поигравали ликовима јер се тражило од њих да унутрашњим емоцијама створе одређену атмосферу и оживе свет у коме ће доћи до изражаја залудност и пролазност илузија, бесмисленост многих веровања, неумитност живота и горчина саме истине. „Створена је тако једна дифузна представа, сва од сећања и стварних збивања, која се сасвим слободно преплићу у простору, из чега се формирају одређена расположења, извлаче драмски контрасти, формулишу чињенице и кроз све то исказује судбинска драма неколико генерација из породице Симеона Његована. Текст је имао своје литерарне амбиције, али не и сценске, углавном је остао у домену кореспонденције која је могла бити занимљива као сценска комуникација.”⁵⁰⁷

Петар Марјановић тачно примећује због чега је Михиз успео да да једну тако успешну драматизацију: „Опредељујући се за прозу Борислава Пекића, изврсног стилиста чија је реченица однегована и избрушена, а језик разноврстан и језгровит, Михајловић је могао да се, уз смањени ризик, упусти у испитивање деловања преписке као чисте позоришне форме. Особености ове прозе и култивисана и вешта оркестрација драматизатора омогућили су да се ликови делотворно споразумевају на сцени у облику порука, и, сем у ретким изузецима, без непосредног додира - на растојању које је било и просторно, и временско, а често и психолошко.”⁵⁰⁸

506 Авдо Мујчиновић, „Преписка као драма”, *Политика експрес*, 18. фебруар 1980, стр. 10.

507 Петар Волк, *Писци националног театра*, Београд, 1995, стр. 289.

508 Петар Марјановић, *Записи театролога*, Нови Сад, 2006, стр. 354.

Глумица Мира Бањац оставила нам је важно сведочанство о представи: „Представа је рађена са великим ентузијазмом. Имали смо један сјајан мотив, сјајан повод, један бриљантан текст, заиста великог писца - Борислава Пекића. Кад смо добили текст, били смо сви мало збуњени, јер то је у ствари једна кореспонденција. Мислили смо како то уопште да се осмисли; то је сувише епистоларно, лишено неке сценске атракције. Међутим, Арса Јовановић је полагано откривао слој по слој и захваљујући, нека ми не буде замерена ова нескромност, једној врхунској игри на челу са Батом Стојковићем, та је представа кренула на свој дуги пут. Она је обишла свет, видели су је, не суседни градови него континенти и очувана је до данас. Ни једно једино слово у њој није речено више него што је у тексту. Кажем то, зато што атељеовске представе могу да буду исте, а неочекивано сасвим нове, јер Атеље има људе који могу, који имају духа, и шарма и умеју то да раде. Ова представа се чува као реликвија.”⁵⁰⁹

Горски вијенац

Двадесет и девет година после представе Раше Плаовића, у Народном позоришту 16. децембра 1980. године премијерно је приказан комад *Горски вијенац*, драмска обрада Михиза у сарадњи са Матијом Бећковићем. Режијер представе била је Вида Огњеновић, а главне улоге тумачили су Марко Николић (сердар Јанко), Мида Стевановић (Вук Мандушић), Милош Жутић (Вук Мићуновић), Данило Лазовић (владика Данило)...⁵¹⁰

Основни проблем са којим су се Михиз и Бећковић сусрели био је тај што је сама структура *Горског вијенца* недрамска. Због тога је комад подељен у четири засебне тематске целине које међусобно нису узрочно-последично повезане. Михиз и Бећковић задали су себи нимало лак задатак да преточе текст у театарски одрживу форму, а да

---

⁵⁰⁹ Милосав Мирковић, *Зоран Радмиловић и краљ и клаун*, Београд, 2000, стр. 121.

⁵¹⁰ Сценограф Владимир Маренић, костимограф Љиљана Драговић, композитор Рајко Максимовић.

истовремено сачувају интегритет Његошевог дела и епски дух. Како би једној у суштини наративној структури каква је *Горски вијенац*, утиснули сценски печат, мењали су редоследе сцена, стапали неколико ликова у један и уместо Кола чуо се глас једне просечне црногорске породице, која док обавља свакодневне послове говори о најактуелнијим проблемима, налазећи паралелу са примерима из историје, предања и легенде. Они нису као у античким хорovima само коментатори дешавања него и активно учествују у најважнијим збивањима, те добијају функцију покретача драмске радње.

Михајловић и Бећковић замислили су да лик владике Данила добије још више на важности. Тако су драмску тензију скоро у потпуности градили на његовој унутрашњој борби, а расплет на коначној одлуци. Доследно су развијајули средишњи мотив - неодлучност владике Данила да ступи у акцију. Због тога су изместили поједине сцене и сажели дијалоге ликова, доводећи владикау Данила у неприлике не би ли коначно реаговао. Тужбалица сестре Батрићеве дата је као подстрек, јер је представљала не само лични већ и народни протест и последњу опомену владици Данилу. Никако нису желели да *Горски вијенац* буде фолклористички или псеудоисторијски спектакл, рецитал или ораторијум, те се у појединим сценама читавао њихов покушај да се ликови и њихови поступци дехероизују како би постали комуникативнији и пластичнији - наглашавање хумористичких пасажа, уношење призора из свакодневног и баналног живота.

Један од проблема рада на овом тексту био је и тај како уопште вредност чојства и јунаштва приказати а да не добију призвук баналности и патетике. Михиз и Бећковић су због тога историјско-митски материјал преобразили у индивидуални инцидент (у функцији тога је и просечна црногорска породица уместо Кола). Његошеве епске исказе успешно су идентификовали са реалним животом, а лирска поезија била им је инструмент откривања духовних сфера.

Сам комад био је добро прихваћен и публика је свако приказивање жељно ишчекивала. Критика није превише нападала овај покушај постављања Његоша на сцену јер су сви били мишљења да је тај подухват готово немогућ. Највише замерки било је упућено према неким редитељским решењима, пре свега, замерано је да сложене мизансценске сцене нису добро решене, те је тако на почетку комада на сцени

превише глумаца што је деловало хаотично, да би се до краја комада све превише смирило. Осим тога, сан Вука Мандушића, по мишљењу већине критичара, остао је нејасан и несхваћен, а сама представа непотребно је „загушена” етнологским детаљима.

Авдо Мујчиновић у свом приказу представе посебно хвали писце комада: „У Михајловићу и Бећковићу ’Горски вијенац’ имао је два врсна адаптатора. Њих двојица драматуршки су ’реорганизовали’ дело, успостављајући га према канонима драмске уметности, а не угрожавајући интегритет дела.”⁵¹¹ Драган Клаић, поред неколико замерки, у комаду види велику жељу адаптатора да делу приступе, пре свега, иноваторски.⁵¹²

Колубарска битка

Михајловићева драматизација друге књиге Ћосићевог *Времена смрти*, под насловом *Колубарска битка*, доживела је премијеру 29. децембра 1983. године у Југословенском драмском позоришту.⁵¹³ Представу је режирао Арса Јовановић, Толу Дачића глумио је Предраг Лаковић, војводу Радомира Путника играо је Марко Тодоровић, а лик војводе Мишића изнео је Миша Јанкетић. Међутим, пре самог постављања на сцену, представа је умало забрањена јер су поједини у њој видели ширење национализма. Ћосић поводом тих оптужби 4. јула 1983. пише Михизу писмо, које доносимо у целини:

„Драги Боро,

Најпре: желим и ја да се свесрдно придружим Твојој радости што је Мила, то твоје једино и паметно дете, тако сјајно окончала школовање. Знам, испите и ти ниси

---

511 Авдо Мујчиновић, *Позоришне критике*, Нови Сад, 2005, стр. 63.

512 Драган Клаић, „Од мита ка стварности”, НИН, 28. децембар 1980, стр. 38.

513 Добрица Ћосић, *Колубарска битка*, драматизација Борислав Михајловић Михиз, Београд, 1985.

прослављао иако су они прослављали тебе. Међутим, нас двојица испићемо по неку чашицу за нашег архитекту и наздравити јој, за будућа злопаћења и радовања.

Жао ми је што ниси у Београду да усмено разговарамо и о другој изјави Јанеза Шенка [управник Југославенског драмског позоришта 1983-1984] о 'Колубарској битци'. Ако је прва поводом репертоара била блесава... друга је крајње некоректна и увредљива.

Прво - твоја драматизација није 'Време смрти' него мотив Колубарске битке из друге књиге В. с. И нема никаквог смисла подваљивати публици.

Друго - ко вуче за уши Јанеза Шенка да он једини у Југославији данас говори о национализму у В. с. и да ми вређа дело и патњу српског народа? Зар ћу ја кроз Шенкову политичку цензуру да се провучем до сцене ЈДП? Или: од кога мене то брани? Треће: у последњем НИН-у у чланку 'Колико пара, толико музике', он је образложио стављање на репертоар В. с. искључиво из комерцијалних разлога. Да им не обећава В. с. пуне касе, они га не би играли, јер других вредности и нема. Прочитај то оправдање зашта ће се мој текст наћи на репертоару (не знам зашто тебе не потписује под твој рад?).

Ја сам, драги Боро, као што знаш, мало достојанства и части бранио, ваљда и одбранио по скупу цену од моћника и безумника који су располагали свим средствима која има власт. И не постоји ниједан разлог да ме један Шенк омаложава и плуцка. Стога ти саопштавам следеће: ако Јањез Шенк, или Уметничко веће ЈДП, одмах не порекне последњу Шенкову изјаву и не изложи јавности стварну и вредносну мотивацију за стављање на репертоар 'Колубарске битке', ја нећу дозволити да се комад у тој кући игра. Нећу да чујем за усмена правдања. Жао ми је што теби компликујем живот. тј. летовање. Али ти си човек позоришта и разумеш, ваљда, и мене колико разумеш глумце и њихова управника.

Поздравља те са пријатељским жељама

Добрица⁵¹⁴

Идеја о драматизацији овог романа потекла је од глумца Љубе Тадића и

---

514 Радован Поповић, *Михиз - одгонетање једног живота*, Београд, 2011, стр. 120-124.

редитеља Дејана Мијача. Ћосић је подржао идеју, али је и поставио услов да драматизацију уради Михиз. Михајловић је оклевао да ли да прихвати понуду јер је као врстан познавалац Ћосићевог дела знао какве му тешкоће престоје, пре свега сам обим дела - 2000 страница треба свести на 60 и добро промислити шта из тог обиља материјала одабрати као драмску целину. Када је, на крају, ипак прихватио да ради драматизацију, одлучио је да изабере најважнији део књиге - Колубарску битку и победу малог народа над великом силом. Михиз је драми дао поднаслов „стратегичка драма” и главни ток радње усмерио је на изузетну, али и чудну победу српске војске. Такво, да кажемо, уско одређење драме, имало је својих предности, али и мана. Михајловић то појашњава: „Разуме се, тако постављање драме је изискивало одређена ограничења, па сам био принуђен да се лишим читавог низа људских судбина и да их заменим документарно-официјелним личностима које су на те догађаје понајвише утицале. Исто тако, осећао сам обавезу да спроведем идеју Добрице Ћосића да је главни јунак романа народ, који је у делу дат у широком распону свих слојева, а овде је сведен на ратника, почев од чланова владе, крунисаних глава, представника врховне команде, до официра, војника и обичних сељака или трећепозивца посилног Драгутина Рекалића.”⁵¹⁵

Михиз је драматизацију засновао на основној идеји писца - победу у Колубарској бици над надмоћнијим непријатељем, Србима је донела мотивисаност народа и јасна мисао њихових војсковођа. Клонио се патетичности и стратешке одлуке војводе Живојина Мишића објаснио је његовим сељачким пореклом и здраворазумским размишљањем. Будући да је ратна дешавања готово немогуће приказати на малом простору позорнице, основни оквир стилске драматизације представља телефонска кореспонденција између врховне команде, команди армија, дивизија, батаљона и чета, у којој верно откуцавају дамари једне судбинске битке.

Режисер Арсеније Јовановић оставио је у својим белешкама неколико опаски које најбоље описују саму представу: „све треба да се догоди брзо и једноставно”; „приповедати, не играти, а затим градити игру, карактер”; „простори празни, тамни...”; „звук, много звука”; „никакав реализам”, „Не бити обазрив, ударати. Свуда. Нека то буде и метафора, као онај во - али нека буду ударци.”; „Прича, ток представе мора бити што једноставнији, упрошћен кроз. Осећам опасност од ’амбициозних решења’ и

---

⁵¹⁵ Славко Лазаревић, „У главној улози народ”, *Илустрована политика*, 10. јануар 1984, стр. 20.

сличних напетих и испразних потеза.”; „што једноставније, што сведеније - све”. Размишљао је доста и о самим глумцима и начину на који треба да одиграју и тежио је томе да изгуби везу са глумцима а да успостави са личностима из романа, тако да испред себе увек види само ликове. Основна мисао била му је да што боље дочара тај други свет и друго време. Осим тога, оставио нам је и значајно запажање о томе колико је Михајловић режисеру остављао пуно слободе и простора: „Михиз, наравно, све то веома добро зна, али се у сценско решење не упушта. Има поверења у снагу написане речи. Безрезерван је када је у питању књижевна реч, идеја. Ту од својих убеђења не одустаје. У потпуности препушта нама, извођачима посла, како ћемо књижевну реч и идеју да преведемо на језик позоришта. (Отуда она његова шармантна лакоћа прилаза, штедра толеранција када се решавају практични послови и проблеми.) Увек је помало изван позоришта.”⁵¹⁶

Немогуће је било да се на сцену изведу сви ликови романа те је Михајловић из богате галерије ликова сеоских прзница, бораца, мудраца, шерета и лопужа који постају ратници тек кад им непријатељ дирне у бразду, извојио као главне носиоце драмске радње војводу Мишића и сељака Тола Дачића. У лику војводе Мишића приказао је праву херојску драму изражену веома економично кроз елементарне емоције, унутрашње сукобе и откривање велике и несаломиве снаге народа да одбрани своје право на слободу. Миша Јанкетић се радо присећа своје улоге: „Најдражи су ми они ликови који су ме највише намучили. Они који су најмање личили на мене и по карактеру и по свом добру и по ономе шта су урадили, шта су мислили. Сигурно да сам се намучио док сам као знатно млађи човек, разуме се, играо војводу Живојина Мишића. Иако сам у себи брзо и лако проналазио војничку дисциплину. Научио ме је, на неки начин, животној стратегији и организацији. Јер, то како ја живим и какве су моје обавезе, то захтева војничку дисциплину.”⁵¹⁷

Тола Дачић и војвода Мишић нису дати као антиподи, јер је и војвода сељачког порекла који је успео да се из многобројне сиромашне породице уздигне до команданта војске и одлучујућег фактора једне важне битке. И Тола Дачић, као и војвода Мишић, осећа дуг према домовини те зна да се и рат, као и све друго, мора поднети и преживети. Он домовини даје тројицу својих синова.

---

516 Арсеније Јовановић, „Пре и после Колубарске битке”, *Сцена*, бр. 3, мај-јун 1986, стр. 102.

517 *Михајло Јанкетић*, приредио Вељко Радовић, Београд, 2004, стр. 94.

Добрица Ћосић након премијере представе није био потпуно задовољан виђеним: „Приказана је Михизова драматизација 'Колубарске битке' у Југословенском драмском позоришту. Сценски углавном добро, а сасвим извесно: подстицајно за смалаксалу историјску самосвест Срба. Још једно манифестовање правде према људима и народу 'Времена смрти'... Међутим, на тој представи ја сам, вероватно, био једини незадовољан гледалац и слушалац. Имао сам тренутке тешке nelaгодности, мучнине, љутње, огорчења - слушајући глумце како изговарају моје речи. Како они схватају и тумаче мој текст! Многе, заиста многе реченице смисаоно погрешно су изговорили глумци. У тој 'Колубарској бици' у Југословенском драмском позоришту суделовало је доста лоших писаца који су нетачно приказали људска стања и осећања, и можда још више огорчених и лоших глумаца, којима је командовао режисер дилетант, који није добро разумео текст, у чему велику заслугу има и драматург романа... Опет сам се уверио: роман и сценска драма - два су различита садржаја и облика. Говор у роману није говор за сцену. Ретко се постигне истоветно значење. Овације које су и мени приредили гледаоци 'Колубарске битке' нису ме синоћ учиниле срећним писцем.”⁵¹⁸

Ова представа веома је битна у историји српског театра јер је она прва целовита историјска драма која доноси догађаје из Првог српског рата.⁵¹⁹

С обзиром на то у којем периоду се представа појавила, веома је „заталасала” не само културне рубрике у новинама, него су се њоме бавили многи, извлачећи политичке конотације и закључке.⁵²⁰ Једни су у њој видели израз чистог патриотизма и

518 Добрица Ћосић, *Пишчеви записи 1981-1991*, Београд, 2002, стр. 86.

519 „Са 'Колубарском битком' добили смо не само нов, позоришно веома ефектан пример драматизације романа, него и прву целовиту историјску драму на тему првог светског рата. У овој драми се један кључни догађај из новије историје српског народа посматра као повесна прекретница вишеструког значења, у којој учествују многоструки слојеви нације са различитим доживљајем рата, али са одређеном сликом о томе у чему учествују и зашто. У Ћосић/Михизовој драми се први пут у српским драмама о првом светском рату ствара целовита свест о датом историјском догађају. Та свест прожима и учеснике збивања (унутар драме) и посматраче збивања (гледаоце), нагонети и једне и друге да размишљају о том историјском догађају и да се према њему одреде, а то је управо задатак праве историјске драме. Време које је протекло између Великог рата и настанка Ћосићевог романа и Михизове драматизације, други светски рат који се у међувремену збио, као и историјски ломови који су се догађали пре и после њега, помогли су да се и у аутору романа/драматизације, и у гледаоцима створи историјска дистанца од приказаних збивања. Ова дистанца омогућава да се, упркос емотивној и идеолошкој везаности и писца и гледалаца за тему, романескна радња изрази позоришним језиком на убедљив и узбудљив начин.” (Марта Фрајнд, *Историја у драми - драма у историји*, Нови Сад - Београд, 1996, стр. 221)

520 „Михизова драматизација 'Колубарске битке', у ствари, само фрагмента везаних за војводу Мишића и његову суворорску офанзиву, коју је после рата генерал Живко Павловић преименовао у Колубарску битку, велики је позоришни и културни догађај у Београду. Публика пуни гледалиште Југословенског драмског позоришта, одушевљено и узбуђено прати представу: понижен народ сагледава себе у херојској

национализма, а други, пре свега државне институције и комунистички функционери, опасност и тежили су да је забране.⁵²¹ Готово је свакодневно у листу *Комунист* објављиван нов напад на представу, а посебно је вређан редитељ Арса Јовановић (Оскар Давичо га тако зове Фарса).⁵²² Михиз је на те нападе одговорио у једном интервјуу: „Постојао је, можда и још постоји, страх да се представа манифестантно не претвори у нешто што би носило ванпозоришну одушевљеност или оспоравање, нешто што аутори 'Колубарске битке' нису желели да она буде. Ако, међутим, аплаузи овој представи значе признање њеном уздржаном достојанству, њеном погођеном тону и њеним уметничким резултатима, мени лично нимало неће сметати, напротив, ако у томе буде и искреног потомачког дивљења за велики подвиг предака. [...] Примедбе упућене редитељу Арси Јовановићу, у већини случајева су, верујем, плод неразумевања и крајње су неправедне. Његов рафинман схваћен као бледило, његова уздржаност као рецитал, отменост као малокрвност, строгост и достојанство као слабост. Арса Јовановић је један од најзначајнијих послератних редитеља. Одувек је налазио на цепидлачку и намрштену одбојност критичара.”⁵²³

Као и јавност, и позоришни критичари су представу различито доживљавали - једни су јој упућивали речи безрезервне похвале, други су писали поприлично резервисане рецензије а трећи су је оштро нападали и оспоравали.⁵²⁴

Авдо Мујчиновић у традиционалном постављању комада види и његов највећи недостатак: „Михајловић, опет, као драмски 'стратег' преузима Ћосићеве литерарне пасаже обликоване у дијалогској или монологској форми и распоређује их према следу догађаја. Ослања се на садржану снагу пишчевих или аутентичних исказа, који јесу у своме набоју снажни али, будући преузети из прозе, другог су кова, недовољно драматични за облик намењен позоришту. Речју, ова драматизација по

улози Првог светског рата. Збива се самоосвешћење понижених Срба. Тим догађајем нису одушевљени партијски идеолози и идеолошки позоришни критичари. Нећу да их набрајам. Нека то учине историчари српске позоришне уметности, ако такви заслужују помињање.” (Добрица Ћосић, *Пишчеви записи 1981-1991*, Београд, 2002, стр. 96)

521 Ипак, нико није био довољно храбар да стави свој потпис на такву одлуку, те је *Колубарска битка* наставила свој успешан позоришни живот.

522 Без обзира што је *Колубарска битка* била једна од најгледанијих представа тога времена, није јој било дозвољено да учествује на Стеријиним позорју, иако је Михиз инсистирао да се комад заврши до децембра како би ушао у избор. Ни Миша Јанкегић који је одиграо животну улогу, није добио ниједну глумачку награду те године.

523 Арсеније Јовановић, „Пре и после Колубарске битке”, *Сцена*, бр. 3, мај-јун 1986, стр. 93.

524 Потпуно негативне критике о представи пишу Далибор Форетић (*Данас*), Милорад Вучелић (*Комунист*), Борислав Анђелић (*Око*)...

комтемплативним вредностима не разликује се битно од књиге, што ће рећи да је ближа читању него сценском упризорењу.”⁵²⁵

Петар Волк у неколико реченица лепо објашњава у чему је била чар ове врло гледане представе: „’Колубарска битка’ није пристрасна, романтична, не идеализира, али и не потцењује, уме да буде сурова у своме разголићавању, али и племенита и честита у изразу, не сумња превише у чињенице, истражује и истиче људску димензију догађаја. Откривање истине увек је узбудљиво поготово што је тешко судити о себи самоме и што нас она увек ставља у дилеме. Ово је више од описа величаствене битке, мерење времена и истицање смисла самог живота. Због тога у последњем призору ове драме, када се све заврши и када војвода Мишић одбија да се придружи краљу Петру у његовом свечаном уласку у Београд, настаје нека чудна тишина у којој речи - шта ће бити сутра? делују као синтеза целе ове узбудљиве представе.”⁵²⁶

Јован Христић Михизову драматизацију сматра неуспелом: „Наш најспретнији и највештији драматизатор, Борислав Михајловић Михиз, жестоко се борио с поглављима о Колубарској бици из ’Времена смрти’ Добрице Ћосића и, треба признати, није се изборио до краја. Сувише често његова драматизација претвара се у сликовницу, ’живе слике’ из Првог светског рата које се нижу једна за другом само зато што су се догађаји које нам приказује догодили један за другим. Михизу није пошло за руком да у епској распрострањености Ћосићевог романа пронађе сигурно драмско јединство и да га тако учини могућим за сцену.”⁵²⁷ С друге стране, Владимир Стаменковић мисли да је сама драматизација била много боља него што је на крају испала представа: „Између драматизације, релативно успеле, и представе, углавном промашене, постоји очигледан раскорак. У драматизацији је, осим у два призора, примењен реалистички поступак, очувана је пунокрвност карактера, топографска истина о позорници догађаја, логичан третман времена и односа међу људима. У представи, смештеној у обезличен, апстрактан сценски простор, маркиран хрпама нагорелог дрвета, и ликови, и радња, и прича у целини, изгубили су животну пуноћу; у збивањима, зато, нема онога чега би морало бити: нема блата, нема љуте зиме, нема људске муке, не осећа се задах смрти. У њој ликови, скривени иза добро погођених маски и аутентичних костима, личе на једнодимензионалне фигуре из поетских

525 Авдо Мујчиновић, *Позоришне критике*, Нови Сад, 2005, стр. 142.

526 Петар Волк, *Илузије на Цветном тргу*, Београд, 1997, стр. 263.

527 Јован Христић, *Позоришни реферати*, Београд, 1992, стр. 181.

реситала, односи и сукоби су истањени, зато што се драмска лица више обраћају гледаоцима него што међусобно комуницирају, чиме је у суштини, разорена драмска основа приче, а сцена преобраћена у место где доминирају свечани говори и емоционалне декларације, са кога се обраћа вечности.⁵²⁸

Стаменковић је у својој критици забележио и како је публика примила представу: „Шта још да се каже о овој представи? Да је публика прима са одушевљењем, да френетично плеска и паметним, дубоким пишчевим мислима и славним униформама српских генерала, да одушевљење изазивају и помињање историјских чињеница и ретки призори када позориште има трагичну згуснутост.“⁵²⁹

Заклети спасилац дављеника

Михиз још једном пише драматизацију Пекићеве прозе, овог пута новеле *Одбрана и последњи дани*, под називом *Заклети спасилац дављеника*.⁵³⁰ Премијера представе била је 1. децембра 1985. године у Атељеу 212. Режија комада поверена је Ненаду Илићу, а главне улоге играли су Данило Стојковић (Андрија), Бранко Вујовић (Кулман), Милутин Карацић (Озрен), Горица Поповић (Јулијана), Бранимир Брстина (Земба)... Комад је имао укупно 42 извођења на сцени Атељеа 212 и неколико гостовања - у Земуну, Обреновцу и Панчеву.

Михајловић је овој драматизацији наменио посебан жанровски задатак, те је то покушао и да искаже у поднаслову: „Као што сам *Колубарску битку* Добрице Ћосића назвао стратегијском драмом ограничавајући јој тако главни правац бављења, а *Корешподенцију* Борислава Пекића компоновао као епистоларну комедију, сугерирајући тако да не бежи од своје коресподентске природе, тако испод овог текста исписујем, наизглед неприродну и апсурдну одредницу: монополи(т) драма. Али, то није само кокетерија. Ово јесте и хоће да буде монодрама - судбинска драма једног лица. Ово је

528 Владимир Стаменковић, „Сцена као историјска установа“, НИН, 8. јануар 1984, стр. 37.

529 Исто, стр. 37.

530 Борислав Михајловић Михиз, *Заклети спасилац дављеника* (каталог представе), Београд, 1985.

монодрама и по томе што се даје у исказу појединца и јединца и што не крије, не подвлачи свој исповедни карактер и приповедачко порекло. У том циљу су и у играним сценама инкорпорирани Андријини приповедачки коментари и веома је важно да се и суштински и интерпретативно истакне и искаже. Али, ово је једновремено и полидрама са бројним ликовима, свеједно што су они само профилисани, лулујави, дати намерно у торзу и окрњу. Пред њиховим интерпретаторима је тежак и деликатан задатак амбиваленције; ваља да подједнако буду и живе, стварне личности и пројектоване силуете, како их призива и одбацује онај који их замишља и црта на зидовима свога пакла. Па и оно (т) стављено на поли (досетка је Зорана Радмиловића) није без крупног садржинског значаја. Политика и историја, које су се свом тежином обесиле о недужни врат Андрије Гавриловића, битни су саставни елементи Пекићеве романескне конструкције.⁵³¹

Михиз у „Претходним напоменама” даје објашњење како је третирано време у драматизацији - време је дато кроз слободан и скоковит проток јер је, ипак, цела прича присећање главног јунака Андрије, који је сасвим случајно затечен у средишту велике светске, историјске игре. Он не зна да се игра по правилима које та игра намеће и прави све веће и веће прекршаје, притом не желећи да се одрекне свог схватања правде и истине као принципа живота.

Борислав Пекић поводом премијере представе пише кратак текст о настанку саме драматизације: „Идеја за драматизацију ’Одбране’, међутим, није била Михизова. Покојни Зоран Радмиловић изразио је жељу да одигра улогу Андрије Гавриловића, заклетог спасиоца дављеника. Помислио сам, ако се већ моји текстови драматизују и играју (не видим много разлога за то, али не видим ни довољно разлога против), онда је добро да то ураде два таква мајстора као што су Зоран и Михиз. Судбина није дала да тако буде. Поштујући успомену на свог великог колегу, Данило Стојковић, сјајни Лупус из ’Корешподенције’, преузео је на себе да Зоранову жељу оствари.”⁵³²

Сиже новеле је наизглед једноставан: у минхенском затвору осуђеник на дугогодишњу робију пише опоруку и размишља о свом животу и свему што му се догодило. Иако је означен у друштву као издајник и непријатељ, и због тога неправедно

---

531 Борислав Михајловић Михиз, *Заклети спасилац дављеника* (каталог представе), Београд, 1985, стр. 6.

532 Исто, стр. 3-4. Зоран Радмиловић умро је 21. јула 1985.

осуђен, Андрија, ипак, одбија да одигра улоге које му намећу историја и политика преко својих истакнутих представника и грчевито се бори да очува свој морал и не промени поимање схватања шта су животне вредности.

Позоришна критика није баш била благонаклона према овој Михизовој драматизацији. Пре свега, налазили су велике пропусте у раду режисера и глуми. Тако Петар Волк главну ману представе налази у глуми Данила Стојковића, који је, према његовом мишљењу, превише гласно говорио, афектирао и наглашавао све што изговори: „Ликови су мање или више стилизовани, неки потпуно карикатурално приказани и гротескни, како у костимима тако и покретима, мада за то нема оправдања у Андријином понашању и речима.”⁵³³ Владимир Стаменковић посебно замера режисеру Ненаду Илићу што је покушао да у комаду споји два опречна поступка - интимни, натуралистички театар с једне стране и стилизовано фарсично позориште са друге. Такође, налази озбиљне пропусте и у самој драматизацији: „Иако није ’људски документ’ у смислу просте, фотографске, некритичке репродукције појавне стварности, она је ипак испричана у сагласности са захтевима натуралистичке школе, јер је човек у њој представљен као пуки производ своје друштвене средине, оног што му се догађа у свету, свог темперамента и карактера, који су, спрегнути у неразмрсиву целину, постали нека врста судбине. Оно што не ваља у тој драматизацији, што је унапред доводило у питање ваљаност позоришног пројекта, јесте њена формална структура, то што се главно лице не спаја органски са својом околином, с драмом у чијем се средишту налази, већ стоји некако по страни, има улогу описивача и тумача радње, да не кажемо резонера из добро скројених комада.”⁵³⁴ И Јован Хацић сматра да је представа неуспела, пре свега, због погрешне режије: „Михизова драматизација је у ствари монодрама зачињена прилозима из живота, умногоме налик на његову драму ’Оптужени Пера Тодоровић’. И то је у реду. Али у представи Ненада Илића, однос између Андрије Гавриловића и догађаја у којима се он одједном нашао, без икаквог разлога потпуно је померен, тако да на једној страни имамо несрећног и приглупог малог сметењака, а на другој нестварна гротескна бића одевена у костиме мало из бајке, мало из снова (костимограф Ивана Королија). Уместо у врсти стварности, Илић је у жанру причу одвојио од њеног главног јунака, и све је постало незанимљиво, па и досадно.”⁵³⁵ С

533 Петар Волк, „Заклети спасилац дављеника”, *Илустрована политика*, 24. децембар 1985, стр. 50.

534 Владимир Стаменковић, „Ни више ни мање”, *НИН*, 8. децембар 1985, стр. 40.

535 Јован Христић, *Позоришни реферати*, Београд, 1992, стр. 302-303.

друге стране, Ласло Вегел ову Михизову драматизацију Пекићеве новеле издваја као најбољу од свих других рађених на основу ове прозе: „У њој препознајемо луцидни дух Михизов, заговорника младог, модерног песништва, који се с великом мислилачком елеганцијом супротставља моралним догмама, морализаторској слици света или национално-историјском патосу. Али не само тим феноменом, него и конвенцијама драмског израза. Борислав Михајловић Михиз полетно комбинује дијалоге и монологе, приповедачку и драмску наратију, из тешкоћа сценске адаптације литерарног дела ствара изврсне, нове могућности сценског говора.”⁵³⁶

Ваљевска болница

На Великој сцени Југословенског драмског позоришта 31. јануара 1989. изведена је премијера још једне Михизове драматизације Ћосићевог романа *Време смрти - Ваљевска болница*. Режиер овог комада био је Дејан Мијач, а главне улоге играли су Миша Јанкетић (војвода Живојин Мишић), Радослав Миленковић (Радојко), Миодраг Радовановић (доктор Сергејев), Гојко Шантић (потпуковник Драгутин Димитријевић Апис), Милан Гутовић (мајор Гаврило Станковић), Светлана Бојковић (Надежда Петровић), Жарко Лаушевић (Милоје Дачић)... Представа је одиграна укупно 49 пута на сцени матичног позоришта и одгледало ју је 24275 гледалаца.

Михајловић је изабрао да овог пута драматизује трећу књигу *Времена смрти*, у којој Ћосић слика догађаје после тријумфалне победе. Намучена српска војска уместо радости после важне победе доживела је нову трагедију - задесила их је епидемија пегавог тифуса. Радња се дешава у Ваљеву, у касарни претвореној у болницу. Авдо Мујчиновић лепо запажа: „Град и болница су предворје смрти, кроз које пролазе готово сви. Мало је оних који неће отворити 'последња врата'. Тај фантазмагорични амбијент и људе у њему Ћосић креира снагом Гојиних 'Капричоса'. Писац на литерарно упечатљив и филозофски начин расправља метафизичка питања - од оног почетног -

---

⁵³⁶ Ласло Вегал, „Драмски трактат о моралу”, *Политика*, 4. децембар 1985, стр. 11.

зашто смо ту, на земљи, до оног - шта је отаџбина за коју тако страсно гинемо.”⁵³⁷

Због обиља материјала, Михиз је у овој драматизацији приказао само најмаркантнија места Ћосићевог романа. Стиче се утисак да је поједине ситуације из романа избацио или редуковао како би остао веран духу књиге. Из колективне слике умирања издвојио је неколико ликова: мајора Станковића, сељака Милоја и сликарку Надежду Петровић. Сада се, након мукотрпних борби и величанствене победе, круг око њих сужава и они чекају смрт.

Може се рећи да се *Ваљевска болница* наставља тамо где се завршила *Колубарска битка* и да ове две представе чине целину, с тим што је сад сцена сужена и радња је дата у интимнијем тону. Михајловић у овој драматизацији никако није желео да се поиграва са новим драматуршким техникама и ефектима, већ је одлучио да све прикаже што реалније, па тако лик мајора Гаврила Станковића који ту пред свима мора да одлучи да ли ће пристати на ампутацију и из рата изаћи као богаљ или ће умрети као цео човек, дуго остаје у свести гледалаца. Сви ликови у ваљевачком карантину проживљавају своје последње дане и суочавају се са надолазећом и готово извесном смрћу. Иако се у њима јавља јак осећај изолованости, ипак имају једну заједничку особину - изграђен однос према смрти. Близина смрти повод је и да размисле о рату и својој жртви за народ и државу.

Драматург представе Милош Кречковић у једном интервјуу сећа се како је представа дуго и озбиљно спремана: „У време настанка представе, родољубиви патос у Србији још није био компромитован, али је у појединим аспектима већ почео да бива помало баналан. Тема је била врло деликатна. Радиле смо 'Ваљевску болницу' с извесним пијететом, иако је касније дошло до презасићења национално-историјском тематиком. Процес проба трајао је пет месеци (од тога је месец дана редитељ био болестан) уз озбиљне консултације са стручњацима из различитих области. Рецимо, чланови Српског лекарског друштва давали су сугестије, верне реконструкције вршене су уз помоћ фотографија из Војног музеја (уз савете тамошњих стручњака), свештеник је за сцену опела обучавао глумца који игра проту.”⁵³⁸ И глумица Светлана Бојковић сећа се тих детаљних и дуготрајних припрема: „Дејан [Мијач], као и Муци, направи глобал, али те гњави и за детаљ. Понекад ти се деси да га не разумеш, јер он није

537 Авдо Мујчиновић, *Позоришне критике*, Нови Сад, 2005, стр. 217.

538 Ксенија Радуловић, *Корак испред*, Подгорица - Будва, 2000, стр. 131.

гумац. Плешу скинеш као глумца, али то, опет није добро. Дејан није гумац, а гњави те све док није задовољан. Радила сам са њим 'Ваљевску болницу'. И ту смо се изгњавили. Та је представа у самом Југословенском драмском бачена у запећак, било је неко друго време, а сасвим је лепа, пристојна."⁵³⁹

Потпуно иста ситуација као и са *Колубарском битком* јавила се и после премијере ове представе - с једне стране увек пуно позориште, а с друге етикетирање, тихи бојкот и размишљање партијских функционера о забрани. Осим тога, и ова представа, као и *Колубарска битка*, поново је отворила иста питања - да ли се на сцени може приказати сва трагика коју је Добрица Ћосић донео у свом роману.⁵⁴⁰

* * *

Већина Михизових драматизација имала је врло велику гледаност. Хвалила га је публика, критика, добијао је награде... Јован Ћирилов његов успех као драматурга лепо објашњава: „Чега год да се Михиз подухватио да преточи у драму задржало се дуго и успешно на позорници. Успех тих драмских повода несумњиво почива на срећном споју позоришних чула и литерарног укуса неког ко је и успешни драмски писац и расни књижевни критичар. Борислав Михајловић се увек држао принципа да драматизатор позоришну материју мора да створи готово искључиво од пишевог текста. Он поред тога зна да је и драматизација стваралачки чин. А стваралаштво се ту састоји у структурирању текста и проналажењу како оригиналног тако и прикладног облика да се изворни текст пренесе на сцену. За суштину је задужен писац, а за форму драматизатор."⁵⁴¹

Сам Михиз волео је да се бори са туђим текстовима, да их кроји и прекраја и да ствара једно ново дело намењено другачијем медију. У једном интервјуу говорио је баш о томе због чега је толико времена и труда уложио у драматизације уместо да је писао

---

539 Феликс Пашић, *Глумци говоре II*, Нови Сад, 2003, стр. 383.

540 „Драматизатор је, дакле, реалистичку структуру романа преточио у мозаик сценских појава. Тим поступком роман је крајње поједностављен, психолошко портретисање личности уступило је место патетичном испољавању ганутљивости, а трагедија једног народа - страдање победника од тифусних вашака - сведена је на исказ који тек покатакд успева да предочи парадоксалну иронију судбине. Михиз је, другачије речено, дезинтегрисао Ћосићев роман, а заузврат није изградио релевантан драмски текст.” (Радован Путник, „Поједностављен роман”, *Политика*, 6. фебруар 1989, стр. 14)

541 Јован Ћирилов, „Рат морала и оружја”, *Други о Михизу*, Београд, 1998, стр. 112.

драме: „Има нешто изузетно неприродно у прекрајању за сцену текстова који нису за њу писани. Посао је то насилнички и бесправан, посао уљеза. Нагне се човек над туђе дело, туђ рукотвор, са намером да га растави, декомпонује, ишчаши, па поново склопи, да би то сада ходало друкчије него што му је у почетку наменио творац. Производња хибрида, бастарда, вашарских чудовишта. Па ипак...”

У свим Михизовим драматизацијама приметна је његова жеља да помери границе сценског израза и да унесе новину у позоришну игру. Пре свега, драматизације су му биле погодно тло да се игра „малим жанровима” и да у позориште уведе неке облике писане речи, као на пример, писма која се до тада нису сматрала довољно занимљивим за сцену. У драматизацијама има и кабареа, и водвиља, и пантомиме, па и циркуса. Први је поезију довео на сцену, не као рецитал, већ као праву кабаретску представу, са мноштвом различитих глумаца, те створио један квалитетан и гледан комад. Никоме пре њега није пало на памет да од аката среских начелника може да се направи једна занимљива, готово монодрамска представа или да учесници у драми комуницирају искључиво преко писама. Такође, све његове драматизације откривају још нешто - његов дубок осећај туђег текста, али и текста уопште.

Оригиналне драме

Бановић Страхиња

Михиз 1963. године пише своју прву оригиналну драму - *Бановић Страхињу*, ако не рачунамо његов и Медаковићев младалачки покушај *Београд*, чији текст није сачуван. У једном интервјуу након Осмих Стеријиних игара, на којима је освојио награду за најбољу домаћу драму, појашњава да је добио идеју да напише *Бановић Страхињу* након разговора са Бошком Петровићем о томе како српска књижевност има једну од најбољих народних епика на свету, а нема добрих драма са том тематиком: „Давно, негде 1956, једне пролећне ноћи шетао сам с Бошком Петровићем новосадским улицама. Разговор о Монтерлану прекинуо је Бошко: зашто ви не напишете једну драму о Бановић Страхињи? После, у причању, рекао сам и себи и њему да ћу то и учинити. Почео сам да је пишем још тих дана, али - није ишло. Бацио сам првих неколико страница, и навраћао се на Страхињу само покаткад, у носталгичним мислима. Онда сам прошлог лета сео и - написао је за два месеца.”⁵⁴² Михајловић у истом интервјуу објашњава и да је ова драма његов покушај да се у српски театар врате наше теме и наша свакодневица, као и савремена промишљања. Открива и да је током писања драме имао само један циљ пред собом - желео је да напише комуникативну, репертоарску драму, која ће бити гледана и, пре свега, која неће бити досадна. Свог *Бановић Страхињу* замислио је као драму интелекта, а не као драму хероја, и већ у тој почетној идеји направио је отклон од епске песме.

Јасно је да је Михиза привукло праштање Бановић Страхиње, толико нетипичан

---

542 Д. [Драгослав] А. [Адамовић], „Позориште се мора вратити свом завичају”, *Политика*, 26. мај 1963, стр. 21. Јован Тирилов појашњава и да је Михиза Бошко Петровић у ствари испровоцирао и изазвао да се окуша у писању ове драме, јер је био чврсто убеђен да се не може написати добра драма са тематиком из средњег века, јер нико не зна како је та епоха стварно изгледала.

чин у једној херојској епопеји, али и српском, патријархалном друштву, али, како каже, драму је одлучио да напише и из револта јер се у тадашњој српској драматургији није довољно пажње посвећивало домаћим темама: „У време моје младости, а и доцније, европска литература је волела такозвана пастиш дела, дела која узимају за тему нешто што је давно написано, из класике. [...] То је једна од најснажнијих линија европске литературе, драмске посебно. Мени се чинило да и ми имамо нешто свету да кажемо, да би посао српског драмског писца био да покуша да пронађе у својој митологији, у својој епици, нешто што је исто тако материја чврста, носива, озбиљна.”⁵⁴³

Премијерно је представа *Бановић Страхиња* одиграна 27. фебруара 1963, у Југословенском драмском позоришту.⁵⁴⁴ Режија је поверена Мати Милошевићу, а насловна улога Марку Тодоровићу. Сам Мата Милошевић веома је ценио Михиза као аутора: „Текст ове домаће драме постао нам је веома присан, тим више што смо знали да, одевени у костиме из наше историје, говоримо мисли које муче данашњег човека. Градио сам представу стилизовано, са геометријским мизансценом, лишену сваког непотребног редитељског домашаја. Трудио сам се да, колико се може, своја тумачења приближим аутентичној мисли аутора.”⁵⁴⁵

За основу драме Борислав Михајловић узео је познату народну песму о јунаку Бановић Страхињи „из малене Бањске”, који опрашта својој неверној жени и не дозвољава њеној браћи - Југовићима - да је погубе.⁵⁴⁶ Михиз у једном интервјуу даје

---

543 Феликс Пашић, „Домаћи писци пред својим позориштем. Борислав Михајловић”, *Театрон*, бр. 5, 1976, стр. 24.

544 Готово да не постоји ниједна тадашња позоришна сцена на којој овај Михизов комад није игран: Лесковац (сезона 1963/64), Пирот (сезона 1963/64), Зајечар (сезона 1963/64), Титово Ужице (1969), Шабац (1965), Крагујевац (1963), Ниш (1963), Сомбор (1963), Зрењанин (1963), Вршац (1963), Нови Сад (1963), Тузла (1965)...

545 Мата Милошевић, *Моја режија*, Нови Сад, 1982, стр. 111.

546 Вук Стефановић Караџић, *Српске народне песме II*, Београд, 1976, стр. 191-209.

Постоје чак двадесет и две до сада забележене варијанте песме о Бановић Страхињи, настале у периоду од сто педесет година. (Видети: Радослав Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната о невери жене*, Београд, 1965) Ова песма била је и остала интригантна бројним истраживачима због свог нејасног краја и недовољно објашњене мотивације због чега је Бановић Страхиња опростио љуби неверу и издају. Још је Гете уочио да је тај поступак необичан и неспојив са српским менталитетом те је тај чин повезао са варварском самовољом. С друге стране, немачки слависта Герхард Геземан, 1935. године, изнео је тезу да је Бановић Страхиња био велики човек који је имао велику душу. Богдан Поповић бавећи се завршним стиховима песме дао је коначан закључак да бан прашта јер има људи који праштају. Јован Деретић је детаљно анализирао сваку акцију и деловање Страхињића Бана и закључио да таква одлука проистиче управо из целокупног његовог понашања и карактера. Верује да бан није опростио него да је праштајући осудио већу кривицу - неверство Југовића. Петар Џацић доноси читав низ историјских извора у којима се доказује како су жене кроз историју биле сексуално злостављане у сваком ратном походу, а да су притом њихови мужеви, синови и очеви били немоћни да то спрече. Тако он баново праштање види као последицу неминовности и не налажења праве кривице у жени. Џацић истиче да је бан, иако је прекршио

објашњење зашто је од толико много песама изабрао баш ову за свој драмски првенац: „И моји претходници на овом послу и ја били смо, пре свега, привучени лепотом главног јунака, чврстом и развијеном фабулом и безбројним могућностима за интерпретацију мотива и побуда. Однос према жени у нашој епици - ако та жена није мајка или 'верна љубовца' - сасвим је поједностављен, груб и, у основи, ниподоштавајући. У *Бановић Страхињи* фрапира, бије у очи, интригира и до опсесије доводи околност да један такав јунак покаже такво разумевање за тамне побуде греха једна жене. Мене лично је посебно привукла могућност ревалоризовања људских поступака и снажног сукоба приватног (Страхиња) и јавног (Југовићевог) хуманизма.”⁵⁴⁷

Радња драме догађа се у јуну 1389. године, у Бањској и тадашњем царском граду Крушевцу. Михиз је из народне песме узео ликове, додао Мајку Југовића, слугу Милутина и гласника, али је и колективни лик родољубиве браће Југовића из народне песме разбио, дајући одређене карактеристике браћи и градећи од њих реалне људе са свим својим манама и врлинама. Искористио је сиже народне песме и како би донео један епски свет са његовим јасним релацијама добра и зла, човештва и нечовештва, части и неморала. У једном таквом свету преступ Бановић Страхиње, можда је чак и већи од престапа једне жене. Одбивши да поступи по неписаним законима традиције, оног „старог”, али и оног новог, скоројевићког морала који из казне извлачи политичку корист, изневерио је своју тазбину и себе осудио на потпуну изолацију и несхваћеност.

Иако је Михајловић радњу *Бановић Страхиње* сместио у историјски оквир, ова драма није историјска. Сам Михиз наглашава да су анахронизми у њој намерни. Сиже драме чини народна песма, али је угао гледања и размишљања јунака савремен. Савремена је и структура драме изражена у непрестаном ироничном, дијалошком надметању ликова. Мит му је послужио као полазна тачка да нам из једног критичког аспекта приближи прекосовску стварност, с јасном алузијом на савремене теме и проблеме. У драми се акценат ставља на међуљудске односе, скидају се лажни ореоли и детронизују умишљене величине. Иако ниједан лик у драми није искључиво негативан,

---

неписане законе и норме, пронашао излаз из ситуације и опростио: „Учинити као Страхињић значи имати алиби за неуобичајени поступак, односно, не страховати да те епски менталитет може прогласити кукавицом, несојем, кршиоцем норми понашања, *Exemplum heroicum* Страхињи је покриће.” (Видети: Богдан Поповић, *Огледи и чланци из књижевности*, Нови Сад-Београд, 1970; Јован Деретић, *Огледи из народног песништва*, Београд, 1978; Петар Цацић, *Ното балканис, ното героис*, књ. II, Београд, 1994) 547 Феликс Пашић, „Прича о Бановић Страхињи”, *Театрон*, бр. 102, 1998, стр. 97.

сви ликови долазе у веома јасан драмски сукоб, пре свега, јер су носиоци одређених друштвених погледа и људских ставова. Они су веома свесни дешавања око себе и у себи, и у сваком тренутку владају собом. Не носи их бујица крви и нагона, емоција или страсти, већ искључиво рационално сагледавају своју позицију.

Жанровски ову драму можемо одредити као драму за читање, али и као проблемску, егзистенцијалистичку драму шоовског или сартровског типа, па и као трагикомедију. Драма ни по једном критеријуму није права историјска,⁵⁴⁸ већ је Михиз историјски и митолошки оквир користио само да би покренуо савремена, чак универзална, етичка и морална питања.⁵⁴⁹ У драми се, осим историјских мотива, преплићу и психолошки и социолошки. Он сам драму је једноставно одредио као драму у три чина, не дајући поближе ниједну жанровску одредницу.

Основна Михизова мисао током писања *Бановић Страхиње* била је да критички преиспита део косовског мита, али и да проблематизује питање личног избора појединца, слободе и идентитета. У овој драми суштински нико није слободан - мајка Страхињића Бана оптерећена је прошлошћу, бољим временима, али и претераном религиозношћу; Мајка Југовића жртва је превелике амбиције и не оставља себи могућност да се искаже као индивидуа, већ све ради због неких, по њеном мишљењу, виших циљева; Југ Богдан нема слободу избора већ је у свему потчињен жени; Војин је своју слободу и свој избор одбацио и сав се предао интересима државе; Бошко је потпуно потчињен мајци и готово ниједна мисао није његова; Жена је свачија и ничија, а своја најмање, живи живот у којем никада није успела да себе стави на прво место и одлучи шта ће даље. Бановић Страхиња годинама спутаван дужностима и обавезама према цару и држави, једини чини искорак у слободу макар то био и покушај да сам реши свој лични проблем, не ослањајући се на закон државе, обичаја и традиције.

Страхињино породично наслеђе и дужност да испоштује мајчин аманет - да не

---

548 Бановић Страхиња није историјска личност. Постоје различита тумачења ко је он био у стварности. Тако је историчар Љубомир Ковачевић заступао тезу да је то у ствари Ћурађ Страцимировић Балшић, зет кнеза Лазара, док су га други истраживачи доводили у везу са жупаном дубровачке Жупе, Ненадом Страхињићем.

549 Слободан Селенић се не слаже са Михизовим упозорењем да драма није историјска: „Бановић Страхиња, написан по сижеу предивне народне песме истог имена, историјска је драма у једном много битнијем смислу: она се бави историјом или човеком у распону историје. Намерни анахронизми у њој можда су случајни, али те случајности се дижу на ниво историјске аутентике, јер се потврђују, постају нужност у естетички затвореном свету Михајловићеве драме. Она је у дубљем, идејном погледу и осмишљена пре свега врло одређеним, дијалектичким ставом аутора према историји.” (Слободан Селенић, *Драмско доба*, Нови Сад, 2005, стр. 143)

окрвави руке, јер само Бог може да суди - чине окосницу заплета. Целокупној драматичности доприноси неколико мотива - породична част, породични и државни интерес, издаја и суђење јунакињи, као и положај жене у патријархалном друштву. У драми се преплићу и сукобљавају два плана - љубавни, лични и државни, општи. Михиз се не бави само издајом и праштањем, већ се и разрачунава са лажним, митским представама о суштини историјских збивања и личностима које „пишу” историју. Жели да укаже и на чињеницу да представе о јунаштву, чести, издаји, односу личних и општих интереса... нису вечити етички постулати и да се у зависности од друштвених догађања често мењају.

Михајловић није имао намеру да реконструише слику живота српске властеле пред Косовски бој. Због тога његови јунаци говоре савременим језиком, „београдским стилем”, једино се њихов говор разликује по томе којој друштвеној сфери припадају и теже. Отуда Војин прича језиком политичара препуним фраза, Југ Богдан патетичним језиком остарелог оца и ироничним и духовитим језиком интелектуалца, Бошко незрелим и младалачким говором, Жена префињеним, барокним и аристократским, а Страхиња говори мало, али простодушно, смирено и јасно. Једини у драми слуга Милутин говори језиком народне песме.

Борислав Михајловић није први у југословенској књижевности писао драму о Бановић Страхињи - пре њега су то урадили Милан Огризовић (1912), Будимир Граховац (1926), Никола Т. Ђурић (1933) и Стаменко Ђурђевић (1935) - али је први који је тежиште драме померио са јунака Бановић Страхиње на Жену, и на њихову малу, личну причу у односу на „велику причу века”.

* * *

Михизов Бановић Страхиња врло је сложен лик. Пре свега је човек дужности, кога кроз живот води врло једноставна девиза: „Морам. А што морам, ја то онда и хоћу.” У њему се сурово укрштају и преламају многобројне дилеме и суштинско питање човекове егзистенције. Потомак старог племства своју жену, кћерку скоројевића и богаташа Југ Богдана, добио је „на силу”, „на случај” и свестан је да љубав није

нешто што се хоће или неће, већ је љубав нешто што се мора или не може. Јасно му је да његова жена припада неком другом свету и да не може да га воли. Њихов брак потпуно је без љубави и блискости, али обоје оног другог уважавају и поштују.

Страхињу кроз живот воде осећања части и разумевања и он одбија да буде господар судбине своје жене, њен власник и егзектор. У суштини разуме зашто га је издала. Видео је јасно да се она мучи, да константно происпитује себе. Деловало му је као да она у неком тајном пламену гори и изгара. Осећа да је Жена потпуна супротност његовој мајци, али и свим другим људима („Она и јесте од другог света...”). Он ту различитост поштује и тумачи њеном затвореношћу пред другима. Чак каже да је она саткана од леда, гвожђа и ватре. И поред свега тога, доживљава је као своју, као породицу, биће које му је судбина доделила и због тога он мора до краја да остане њен заштитник: „Ја не знам те ваше законе света и века, али знам своје законе живота и крви. Моја је прича мала у тој великој причи века. Ја не могу и нећу да носим на својим плећима цели век, али хоћу и морам да носим мали свет који ми је живот поверио. Мени је вашу ћерку поверио живот, можда није требало да то учини, свакако није требало да то учини, али је учинио. Она је моја брига, ја имам да је бринем. Морам да је бринем. А ја што морам - ја то и хоћу.”⁵⁵⁰ Овим речима бан јасно каже да ако већ није могао да изабере живот, онда осећа да има права да изабере какав ће однос успоставити према животу и према Жени.

Бановић Страхиња носи у себи трагику превареног супруга, али и витеза подједнако спремног на смрт, као и на праштање. Издиже се изнад своје средине не само својим доказаним херојством, већ и способношћу да заборави и разуме. Супротставља своју људску част породичној, традицијској и колективној и не може да дозволи да Жена буде кажњена „огњем и мачем”. Размишља и о универзалној слободи живота и права човека да живи онако како жели. Тим поступком себе трајно изолује из друштва, пре свега, тазбине и коначно постаје исто толико усамљен и другачији као и Жена.

Породична драма Бановић Страхиње дубоко је људска. Произлази из антагонизма два изузетна бића: он - јунак, оличење мушког поноса и духовне и телесне лепоте и она - оличење пркоса и ћуди, али и савремености и неприхватања да буде само

---

⁵⁵⁰ Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 174-175.

посматрач у свом животу. Бановић Страхиња жели да своју личну драму сам реши, издвајајући је из „велике, приче века” и датости историјског тренутка: „Моја је прича мала у великој причи века. Мала је, али је моја, и ја ћу је носити и носити се са њом како ја знам и како је ја разумем.”⁵⁵¹ Међутим, ово није једини антагонизам у драми. Наиме, Михиз је донео слику начина живота и моралних схватања два различита слоја српског средњовековног племства, у последњој деценији XIV века.

Михизов Страхиња не само да не учествује у породичном суђењу, већ не жели ни да дозволи Југовићима да спроведу драконску казну (одсецање обе дојке и везивање и разапињање), јер му је у свести дубоко урезан мајчин савет да се никада не огрешу о људски живот и окрвави руке. Њега као човека старог кова не занимају нови закони и нове вредности које намећу Југовићи, већ он верује у оне више, не земаљске, него небеске. Због тога му је и сам тренутак суђења непосредно пред битку века био погрешан и није видео толику важност у решавању свог личног проблема кад ускоро можда и нико од њих неће преживети поход Турака. С друге стране, јасно је и да је он разумео колико је његовој жени било тешко и зашто је била толико незадовољна. Чак налази узрок њене меланхолије у породици у којој је одрасла и мајци која јој је од малена непрестано уливала свест о изузетности. Такође, може се и наслутити да је Михиз његов поступак оправдао и љубављу према Жени.⁵⁵² Због свега тога био је у стању да заборави и да јој не опрости, већ поклони живот, ћутање и свој дом. Али, ни Бановић Страхиња не заборавља свима. Као човек старог кова и старих моралних вредности не може да опрости морално посрнуће Југовића веће од кривице Жене.

Жена, неименована у драми, непромишљено је одлучила да припадне победнику турнира и тиме изабрала живот какав није желела. У браку са Бановић Страхињом недостајала јој је љубав и страст, због чега и по цену сурове казне бежи. Она ту казну у ствари и прижељкује јер јој је она карта ка слободи.⁵⁵³ Иде у потпуну крајност и бежи са Турчином, пљачкашем и зликовцем према коме не осећа ништа. Тако не постаје само неверница и прељубница, него и издајница цара, државе, породице и српства. Реагује у тренутку док се очекује „прича века”, у освит Косовског боја, и не жели да сачека исход битке и победу мушког принципа. Свесна је да се не може изборити за себе у том

---

551 Борислав Михајловић, *Бановић Страхиња*, Београд, 1963, стр. 133.

552 Потврда могућности ове тезе крије се, пре свега, у тренутку када Бановић Страхиња оклева да пита Жену да ли нешто осећа према Влах-Алији, бојећи се њеног одговора.

553 Овде слободу можемо схватити и као синоним за смрт.

мушком свету, оптерећеном политиком и традицијом, али не жели да буде пасиван посматрач и туђе власништво. Због тога не може да сачека крај битке и да тада оде у манастир, као што јој је Бановић Страхинја предлагао. Михиз разлоге за Женин бег са Турчином налази у њеној хировитости, освети мужу и свекрви, али и склоности ка авантури. Овде можемо додати и то да је њој неверство један вид испитивања сопствених граница и начин да се одупре лажној слици свакодневног живота и коначно осети слободу избора.

Михизова Жена потпуно је дистанцирана од свих, несрећна и пуста.⁵⁵⁴ Она је жена са тајном, од малена научена да је изузетна, те је раздире управо та наслеђена нарцисоидност и сазнање да ниједан лични циљ није испунила. Емоционална скала јој је широка, а интелект је издваја из средине и дозвољава јој да види изван свог времена. Приликом описивања њеног физичког лика, Михајловић каже да има „нешто мало лица”, а да остатак чине крупне очи, наговештавајући тиме да она од свих крије своје мисли и осећаје. Описује је као одвећ загледану у себе и због тога друштвено кратковиду, рођену да буде жртва, злочинац и саучесник у исто време. Она се осећа заборављеном и отуђеном од своје примарне породице, а неприхваћеном у мужевљевом дому. Међутим, њена функција у драми јесте да буде огледало у којем се огледају остали ликови и њихови поступци, јер за разлику од Мајке Југовић која физички није присутна на сцени, она је на сцени присутна али одсутна духом.

Жена Бановић Страхинје свесно се определила за закон срца и по томе се одваја од своје свекрве која живи по закону вере, али и од мајке која признаје једино закон власти. Она је носилац свега новог, па и у књигама презире старинска имена и описе жена као да су цркве, а не људска бића. Њену судбину, али и жеље, додатно описује неколико предмета датих у драми као симболи. Још док је била мала, у једном обичају гатања, пред њу су стављени плетиво, јабука, огледало, кључеви и варјача, како би изабрала један од предмета и тиме открила да ли је чека судбина вредне плетиле,

---

554 Љиљана Пешикан Љуштановић тачно примећује да је од свих одваја чак и начин говора: „Дистанцу према другима Жена успоставља и китњастим, церемонијалним говором, који се супротставља једноставном обраћању свекрве и мужа. На Страхинјину реплику: 'Поручили сте да не кренем пре него што сиђете', она, рецимо, одговара књишком фразом: 'Опростите што сам вам украла неколико тренутака од раних јутарњих часова тако угодних за путовање.' Женин начин говора, по пробраности и простудираној, китњастој, барокној фрази, најсличнији је Југовом. Иако лишена лакоће, ведрине и живахности, које обележавају Југов говор, Женине реплике садрже сличну врсту особеног егзибиционизма. И она и Југ говоре као људи свесни да се њихове речи слушају и тумаче, као афоризам или као пресуда - свеједно.” (Љиљана Пешикан Љуштановић, *Кад је била кнежева вечера?*, Нови Сад, 2009, стр. 39-40)

здраве и румене девојке, таште или чуварне, а можда и добре домаћице и жене. Она је тада изабрала да те предмете пред собом сруши и да се не повинује традицији предвиђања. Шкриња коју даје Влах-Алији, такође, открива све њене жеље. У њу је сакрила накит којим би се окитила за свог вољеног. Будући да то није добила у животу, накит, али и све своје наде, предаје Турчину. Можда у том моменту несвесно отвара и своју Пандорину кутију. И књига као предмет судбински је важан за њу. Читајући романе добила је идеју о витешком турниру тако романтичном у књигама, а тако погрешном у њеном животу. Каприциозно и непромишљено одлучује да се уда у тренутку док јој сестра постаје царица, не желећи да њена удаја буде у центру пажње, и прижељкујући да победник буде Косанчић Иван, кога је вероватно волела. Управо овде види се још једна њена мука - као десето дете у породици никада није успела да се наметне и буде важна. Можда је баш због тога створила тај свој свет и загледана у себе постала прва.

Мајка Бановић Страхиње у непрестаном је дијалогу са Светим Јованом, то јест са традицијом и религијом. Потпуно је предана патријархалном моралу и не разуме зашто снаха чита књижурине на туђем језику, нити може да поштује скоројевиће који су моћ и углед стекли недавно. Живи по принципима старог, некадашњег света и сви њени поступци и мерила тиме су мотивисани. Ипак, иако огрнута плаштем патријархалности и подређеног положаја жене, уме и она да изнесе оштар и критички суд, чак и према кнезу Лазару: „Цар! (Прсне у танак смех без злобе.) И јест ми то неки цар! Туњави Лазар Хребелјановић. За главног коњушара код цара још некако би и могао да прође онако плачљив и усукан. И то се сада, боже ме опрости, зове цар.”⁵⁵⁵ Овде не суди само кнезу, већ и другачијем, новом времену, у којем Југ Богдан добија на важности, а прави племићи остају на маргини. У њеном лику живи и типичан лик мајке саветодавца из народне песме.

Митски национални симбол Мајку Југовића Михиз потпуно осавремењује. Она је у драми апсолутни владар породице, али и прави аутор прогласа Србима пред Косовску битку, будући да је била ташта цару Лазару. Сви чланови породице долазили су код ње по наредбу и одобрење. Иако се не појављује на сцени, она живи у говору и саопштеним одлукама и ставовима свих чланова породице.⁵⁵⁶ Неумољива је у својој

⁵⁵⁵ Борислав Михајловић, *Бановић Страхиња*, Београд, 1963, стр. 15.

⁵⁵⁶ „Има се утисак да је царичина мајка Ђаволска мрачна сила која по својим мудрачким рецептима управља туђим животима.” (Миливоје Глишић, „Михиз: Бановић Страхиња”, *Дело*, бр. 5, мај 1963, стр.

вери у закон власти и моћи и не показују ни зрно материнске љубави нити туге због казне која очекује непослушну кћерку. Њеном личношћу доминирају мушки принцип, амбиција и жеља за влашћу. Колико је у народној песми била симбол трпљења, толико је у драми симбол вештине владања. Михиз њеном лику у ствари даје особине Југ-Богдана из народне песме. Она кћеркин бег и издају види као политичку непријатност, коју је одлучила да преокрене у своју корист тако што ће суровим кажњавањем кћерке да заплаши народ.

Југ Богдан у драми има резонерску улогу. Својим ироничним и скептичним коментарима издваја личну, малу причу из општег, историјског оквира и даје јој ванвременско значење. У његовом лику највећа су карактеролошка одступања од народне песме.⁵⁵⁷ Он у драми није више ратник ни сурови отац који налаже синовима да оштро казне сестру због прељубе и издаје, већ је доброћудан, ироничан и виталан старац, спреман да се нашали и опрости. Разликује се од свих осталих ликова по свом рационализму, јер стекавши бројна горка сазнања о свету и људима њега више ништа не може да изненади. Будући да нема илузија о људској природи, не може ни да строго суди људима због њихових слабости. Међутим, његова највећа слабост крије се у породици, у немогућности да се одупре одлукама жене. Према кћерци-грешници осећа љубав и нежност остарелог оца, али је и у том односу повремено потпуно рационалан и ироничан, те у једном моменту пита Страхињића Бана кога сада изиграва, мученицу, пустињака, грешницу или светитељку, алудирајући да карактерно нимало није различита од мајке.

Војин, најстарији брат Југовић, човек је задатка и акције. По сваку цену жели да очува углед државе и породице. Према свима се понаша хладно и дистанцирано, државнички строго и немилосрдно. Потпуна је супротност оцу по свом фанатизму и вери у снагу државе. Иако несигуран у себе, сигуран је у политичке одлуке владара. За разлику од сестре која жели да избори личну слободу, он је спреман да је жртвује зарад интереса државе.

Бошко, најмлађи брат, непоколебљиво верује у изузетност своје породице. Пун је заноса, несталан, свему прилази са одушевљењем и вером.

687-689)

557 „Михизов Југ контраст је Милијином и по односу према породици. Њега у драми не слушају ни синови, ни жена, а он ту послушност и не тражи. Њему више одговара позиција ироничног посматрача.” (Љиљана Пешикан Љуштановић, *Кад је била кнежева вечера?*, Нови Сад, 2009, стр. 35)

* * *

Већина критичара хвалила је *Бановић Страхињу* као једну од ретких драма која је подједнако и књижевно и позоришно дело. Петар Марјановић истакао је иноваторску улогу Борислава Михајловића у српској драматургији, јер је он први после Другог светског рата посегнуо за мотивима из српске историје и мита, али је ликове драме поставио и пред двоумице живота свог времена те отворио расправу о моралним питањима важећим у било којем простору света.⁵⁵⁸ Такође, поједини критичари Михизове драме тачно су приметили да је у овом тексту поставио кључно питање права на властитост у историјској стварности и указао на немогућност суђења другима док не пресудимо и себи.

Командант Сајлер

Драму *Командант Сајлер* Михајловић је написао специјално за сцену Народног позоришта, пошто је Управа изабрала групу писаца и наручила од њих драмске текстове са темом из времена револуције.

Премијера комада била је 21. јануара 1967. Представу је режирао Јован Коњовић, а насловну улогу играо је Петар Банићевић.⁵⁵⁹ Након београдске премијере, бројна позоришта у земљи ставила су на репертоар ову представу. Тако је играна у Лесковцу, Зрењанину, Вршцу, Сомбору, Крагујевцу, Нишу, Зајечару... Текст драме одмах је преведен и на неколико страних језика.

Михиз пре премијере није очекивао да ће комад бити један од најизвођенијих те године, већ је изразио дозу страха не како ће га критичари оценити, већ како ће га

---

⁵⁵⁸ Петар Марјановић, „Текст драме и текст представе”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 4, 2000, стр. 138.

⁵⁵⁹ Сценографију је радио Владимир Маренић, костиме Љиљана Драговић, а музику Енрико Јосиф.

публика прихватити: „Бојим се публике. Критике сам сâм писао. Знам како се то тесто меси, како понекад ускисне, понекад испадне тврд ’лебац’, преслан, неслан, свакојак. Бојим се ја гледаоца, оног који је карту за премијеру купио на благајни, без протекције, средњу карту, средње цене. Бојим се шта ће он да каже сутрадан, кад га пријатељ буде питао ’Где сте синоћ били?’ Одговор таквог човека на такво питање по мом мишљењу детерминише судбину и квалитет драме.”⁵⁶⁰ У истом интервјуу Михајловић открива свој став да је писац комада одговоран ако представа не успе, јер се добар текст ретко може упропастити на сцени.

* * *

Командант Сајлер први пут је штампан у *Летопису Матице српске*, у двоброју август-септембар 1966, а први „слушалац” био је Борислав Пекић, коме ју је Михиз читао.⁵⁶¹ Иако Михајловић свој текст одређује као „драму у два дела”, слободно можемо рећи да је *Командант Сајлер* жанровски психолошка драма, са елементима трагикомедије и историјске драме.

У драми је дословно испоштовано јединство времена, места и радње. Тако Михиз прецизно одређује време радње - дан и ноћ 13. септембра 1941, а радњу смешта у окупирани банатски градић. Формално је драма подељена на два дела, али су то у ствари чиновни. Нема издвојених сцена унутар делова. Језик је језгровит, чак помало крут јер се читава радња одвија у канцеларији команданта Сајлера. Дидаскалије су углавном такве да више делују да су писане за драму у писаном облику него за сцену, поготове оне најдуже на почетку оба дела.

У првом делу дати су догађаји из канцеларије Вилхелма Сајлера све до момента док не сазна ко му је у ствари отац. Та истина прави је тренутак Вилхелмове смрти те цео други део драме представља само његову агонију.

Из дидаскалије на почетку првог дела сазнајемо да би он био идеалан модел немачког војника за насловницу часописа, само да га „не кваре” превише тамне плаве

---

⁵⁶⁰ Олга Божичковић, „Ко се боји Команданта Сајлера - Борислав Михајловић о својој новој драми”, *Политика експрес*, 20. јануар 1967, стр. 9.

⁵⁶¹ У ЛМС драма је објављена под насловом *Командант*.

очи какве Аријевци немају. Већ у његовом физичком изгледу назире се наговештај да он можда није „праве крви”. Михиз затим описује његов свакодневни ритуал, који готово да поприма све особине молитве - читајући најновије вести о продору немачке војске, он на карти Источног фронта помера заставице са кукастим крстом на исток и „панично” повлачи испред њих црвене заставице са српом и чекићем.⁵⁶²

У разговору са Крамером, поручником Службе сигурности, Вили Сајлер открива шта га тих дана највише мучи - сазнање да Немци у Банату (Швабе, како каже Михиз) губе свој идентитет, не само духовни, културни и идеолошки него су чак и изглед променили, те су постали црни, кривоноги, ниски, дебелушкасти и ружни те их Срби зову „Шваба-келераба”. Већ ту на почетку драме открива се Вилхелмов највећи страх - ни по коју цену немачка раса не сме изгубити идентитет, не слутећи да ће га за неколико сати он потпуно изгубити.

Михиз полако у причу уводи и Мелхиора Вајса, најбогатијег Јеврејина у градићу и, како се касније испоставља, правог оца Вилија. Током хапшења најугледнијих Јевреја, полиција је Мелхиора прескочила јер их је замолио Вилхелмов брат Франц, али и због повезаности фамилије Сајлер и Вајса (отац Карло радио је као надзорник имања, мајка као куварица, брат у млину а Вилхелм је од њега добио стипендију за школовање у Минхену). Вилхелм је због тога веома љут и не признаје никакве приватне везе већ само служење идеји националсоцијализма. Тада први пут размишља и о свом односу са Мелхиором: „Ја сам био ’његова слабост’ и цео салаш ми је завидео што ме ’господар’ издваја и воли. Чак сам и сâм онда поверовао да ми жели добра. Данас знам да је Мелхиор Вајс Јеврејин као и сваки други, само богатији и зато кад дође до конфинације он мора први да иде.”⁵⁶³ Чак ни његов рођени брат Франц не схвата ту Вилхелмову моћ да направи отклон од свега што га везује за претходни живот, детињство и младост и све подреди идеји чистоте расе, те он о њему каже: „Добро, ти си паметнији од мене и бољи и све. Али ти си некако, ђаво ће га знати, ко на облаку да живиш и да се маглом храниш.”⁵⁶⁴

Франц или како га у градићу зову помађарено Фери, што Вилхелма веома љути,

---

562 „Те техничке покрете не чини само рука него и чежња ратника за широким просторима и барутом ратишта, понос крви и расе, туга позадине и суморна почаст погинулим друговима.” (Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 212)

563 Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 219.

564 Исто, стр. 224.

рат посматра практично. Иако и сам припадник власти (помоћне полиције) и члан националсоцијалиста, њега никакви идеали не занимају него само како да из рата изађе као „прави човек”, то јест како да материјално профитира. И његов физички изглед потпуно је другачији од Вилхелмовог, он је прави модел „Швабе-келерабе”.

Ни Јелена, бивша девојка Вилхелмова, не схвата шта се њему догодило и како је комплетну прошлост избрисао из сећања и наставио да живи само за идеале. Вили покушава да јој појасни због чега ју је оставио пре седам година: „Волео сам те, Јелена, много и снажно. Била си једина девојка моје младости, била би и жена мог живота да се он, тај мој живот, није окренуо једној другој љубави. Ти знаш о чему говорим. То, разуме се, није била жена, то је љубав за мој немачки народ. Љубав потпуна, тотална, љубав без резерве и без остатка. Ти си Српкиња, жена друге расе и крви, и то је био крај, то је морао бити крај. Ја нисам могао, ја нисам смео и, рећи ћу ти отворено, ја нисам хтео друкчије. Ја не стајем на половини пута.”⁵⁶⁵ Јелена помало љута након ових речи, иако је дошла да га моли да јој спасе мужа, храбро му „сипа” истину у лице: „Имали сте, ето, још и туђе срце да принесете на жртву својим идеалима. Романтично, са мирисом на трагедију, а узвишено по верности отаџбини. Ви Немци обожавате тај емоционални коктел. И за све то време замишљао си мене како стојим на каналу и чекам. Ни да макнем.”⁵⁶⁶

Реч фанатик, којом би драма могла бити и насловљена, први пут употребљава Вили говорећи о Јеленином мужу комунисти („рутински случај фанатика”). Михиз у програму драме играње у бечком Народном позоришту доноси текст о фанатизма.⁵⁶⁷ Тако за фанатизам каже да је као млеко - чим се загреје почиње да кипи, да се надима, прелива и заузима више простора а сам фанатик има само једно око и зато увек види искључиво једну страну неког проблема и појаве. У тексту говори и о томе да фанатици никада не живе у садашњости јер су окренути или примерима из славне прошлости или усредсређени на остварење својих идеала у будућности. Мишљења је и да они немају осећај за праву меру већ све посматрају преувеличано: „Демагога и брбљивца лако проглашава за пророка, храброг присташу за хероја, послушника за заточника до гроба. И обрнуто: некадашњи профет зачас постане лажни пророк, херој издајничка кукавица,

---

565 Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 233.

566 Исто, стр. 235.

567 Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 86-89. Цео рукопис „Белешке о фанатизма” Михиз је изгубио и ово је само део текста.

а поданик страни плаћеник.”⁵⁶⁸

Вилхелм није само фанатик који верује да је прошло време дијалога и дошло време монолога изговорених немачким језиком и срцем, већ је и фанатик који свој аријевски идентитет ставља испред свега у животу. У тренутку када сазнаје ко му је прави отац у стању је једино да изговори једно претужно „не” и ништа друго. Инстинктивно пружа руке испред себе и склапа их као да се моли и преклиње да те речи о његовом пореклу не буду истините. Његов крах је неизбежан. Он нема снаге да се погледа у огледало и види Јеврејина.

Други део драме одиграва се исте ноћи. Вилхелм разговара са Карлом Сајлером, „неправим” оцем, који му све признаје и прича како је оженио његову трудну мајку. Међутим, Вилхелм напада оца и говори му да је све то лаж. Чим он изађе из канцеларије, цепа чланску карту партије (симболичан чин брисања свог дотадашњег лажног идентитета), која је насловљена на Вилхелма Сајлера, чистокрвног Аријевца. Адвокат Нешић присуствује том чину и каже да је он тако прагматичан једини у стању да мирно гледа како се ломи небо једног фанатика. Износи и своје мишљење о фанатизму: „Фанатизам не почива толико на оданости колико на самозаљубљености у своју оданост. Фанатик не воли свој идеал, него своју безрезервну оданост том идеалу. То инерцијом траје чак и онда када се тај идеал сруши.”⁵⁶⁹

Вилхелм је потпуно сломљен и неутешан. Пореди себе са Хамлетом и верује да је краљевићу ипак било лакше јер му је мајка имала љубавника после његовог рођења а његова пре: „Његов је проблем био једноставан: Бити или не бити. А ја се питам, чак кад и овако принесем револвер слепочници, питам се: Не бити - али ко? Ко то да не будем, кога то да убијем од та два човека што у једној овој мојој кожи не могу заједно ни бити ни престати да буду. Кога да убијем, Јелена ортскоманданта Вилхелма Сајлера или јеврејског кријумчареног бастарда. Кога од њих двојице?”⁵⁷⁰

На крају, пре смрти, јавља му се визија Мелхиора Вајса који покушава да му олакша и објасни шта то значи бити Јеврејин: „Ништа. Значи бити човек као и сваки други, исто тако мек и суров, плашљив и храбар, исто тако зао и диван. [...] Бити

---

568 Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 86-87.

569 Исто, стр. 275.

570 Исто, стр. 277. Михиз је епизоду са Хамлетом донео како би лик Сајлера приказао у иронијском контексту. Може се чак рећи и у пародијском. Вилхелм, један мали немачки официр има већу муку од светски познатог трагичног јунака Хамлета.

Јеврејин не значи ништа, сем бити несрећнији од других, јер си крив за кривицу која не постоји. Мој стриц је то звао прародитељским, Аврамовим грехом; ја и сваки паметан човек - суровом глупошћу векова.⁵⁷¹ Међутим, Вилхелм не може даље. Превише му значи раса и идентитет да би се мирно повукао и наставио живот као неко други. Он то сазнање не жели да сакрије од осталих те одбија предлог брата да ликвидирају све који знају тајну, јер њега не боли то што је осрамоћен већ што он више није он. Смрт ишчекује и дочекује као спас. Жели да буде стрељан јер је доследан својим принципима и као Јеврејин то и заслужује. Међутим, жеља му није испуњена и нациста Крамер убија га као немачког официра, те тако одлучује уместо њега који он неће више бити.

У другом делу драме Сајлер се у некаквом полусну обрачунава са својом савешћу, али и са личностима против којих је већ изрекао пресуду. Може се чак рећи да он седи на оптуженичкој клупи у неком имагинарном суђењу крви. Михајловић овде меша реалне и иреалне елементе (дух Ђурића, појава Мелхиора), те драма постаје „ сновиђење стварности”. Други део је у ствари враћање почетку, обрнута експозиција у којој се износи преисторија главног момента у драми. У овом чину Михајловић осликава и замршене односе сиромашне, банатске породице Сајлер, менталитет њених чланова али и менталитет друштвене средине.

* * *

Вили Сајлер типичан је негативан лик, са примесама трагикомичних црта. Он не осећа кривицу ни због чега што је у животу урадио, иако му дух Драгише Ђурића декламује читав списак злочина које је наредио да се почине у име Немачке, нити због лажних обећања датих Јелени, већ искључиво осећа да је жртва судбине и да се живот са њим грубо поиграо. Њему су једним сазнањем, то јест једном истином, сви идеали и снови порушени. Његова унутрашња борба је толико јака да није у стању да схвати да је и даље исти човек и да је мржња према Јеврејима нешто стечено и научено. У исто време убијају га и истина и лаж. Његов проблем није губитак идентитета него идентитет сам - не може он бити неко кога годинама мрзи, прогони и убија. Тако чак и његова највећа љубав и страст - љубав према немачком народу, до тада тотална и

---

571 Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 287.

потпуна, за неколико сати преображава се у неспокојство.

Вили није само бескомпромисан према свима у свом окружењу, већ и према себи. Он једноставно не прашта слабост, а посебно слабост „погрешне” крви. Делује као да је сав сачињен од једног комада камена у чијем је средишту љубав према немачком народу и чистој раси. Он је прави представник појединца који делује у име историје. Кад сазна да је и сам Јеврејин, ни за тренутак не помишља да скрене са свог пута уништења тог народа, те му се намеће скроз једноставно решење - он је Јеврејин и мора бити уништен.

Михиз лик Вилхелма нимало није дао шаблонски - он доживљава праву метаморфозу пред нашим очима. На почетку тако сигуран и круто доследан својим идеалима и принципима, за само једну ноћ постао је слабић који жели да побегне од свега и убије се. Његов пут од правога Аријевца до омраженог Јеврејина врло је кратак, али је пад смртоносан. Он није дат само као злочинац и убица, већ и као човек који својим идеалима жели да препороди свет, човек са челичном вољом и великим самоодрицањем и спремношћу да за своју идеју уради апсолутно све. Наравно, до момента док не сазна ко је - тада се сва његова сила, немилосрдност и одлучност претварају у прах. Сазнање да није чистокрвни Немац већ Јеврејин, не руши само његово „лично небо” већ и „небо фанатика” јер сан о чистој аријевској раси у будућности постаје апсурдни сан чији је он један од учесника.

Мелхиор Вајс, богати Јеврејин, више је дат кроз приче других ликова драме него непосредно у акцији. Он је човек који је искуством стицао мудрост и на крају схватио да није био довољно јак да се избори за себе и једину жену коју је волео - грофицу из Ечке. Плашећи се разбаштијења и сиромаштва дозволио је да породица доноси његове одлуке и није имао довољно снаге да одлучи да своје срце стави испред свега и ожени се нејеврејком. Живео је као типичан син богаташа, трошио новац, заводрио жене и уживао хедонистички у животу. Здраворазумски размишља и о свом пореклу и нема комплекс због јудеизма.

Сцена разговора Карла Сајлера и Вилија приказана је веома емотивно. Карло је довољно храбар да призна свом сину не тако лепу истину и да с друге стране, не покаже да му је тешко што Вили не разуме колико је његова одлука о женидби трудне љубавнице свог газде била тешка за њега. Он потпуно смирено евоцира успомене из

младости и пред ноге сина баца свој највећи ожиљак на души.

Једини женски лик који се појављује на сцени - Јелена Ђурић, бивша Вилхелмова девојка, јака је и одлучна жена. У моменту када се Вилхелм потпуно слама, она се не радује његовој несрећи, иако би можда било разумљиво да жели да му се освети, већ му нуди решење проблема - саветује га да пређе код „њихових”. Она је час меланхолична, час молитвена и преклињујућа, али увек чврста у одлуци да се избори за свог мужа. Може се чак рећи да Јелена на неки начин доноси бар делић светлијег лика Вилија Сајлера, оног који је некада био. Разапета је између две љубави - своје некадашње према Вилију (не сме се заборавити да јој је то први сусрет са њим после растанка без речи) и своје садашње према затвореном и на смрт осуђеном мужу. Михиз та два пола њене љубави додатно подцртава њеном гардеробом - она је обучено у црно-бело, где бело симболише њен некадашњи живот а црно њену даљу судбину прво као удовице а друго као неког ко ће бити осуђен за убиство високог официра немачке војске.

* * *

Михајловић у драми није желео да прикаже само рушење једног фанатизма фашизма већ и свих осталих фанатизама, а пре свега апсурдност расне дискриминације. Ту његову жељу тадашња позоришна критика добро је схватила. Не само пуне позоришне сале него и писање већине критичара били су знак да је Михиз успео да напише један добар савремени драмски текст. Тако Слободан Селенић на првом месту истиче управо то да је драма добро написана: „Прича о банатском фолксдојчеру Вилију Сајлеру, минхенском студенту и фанатичном фашисти, који ће на крају првог чина открити да је син Јевреја чије је хапшење већ наредио, саопштена је са ретким осећањем за ритам, дефиницијски драматично. Михиз зна како ће створити тензију и како ће је у сцени, продужавајући је или приводећи је изненадном разрешењу, искористити као средство за исказивање интересовања публике без кога драма тешко може да постане позоришна представа.”⁵⁷²

И Мухарем Первић Михизову драму сматра потпуно успешним и добрим

---

572 Слободан Селенић, „Банатски паноптикум”, *Борба*, 24. јануар 1967, стр. 7.

комадом: „Драма Командант Сајлер указује на једно разборито и целисходно схваћено позориште, у коме писац свесно настоји да удовољи унапред постављеним правилима игре. Од њега се не очекује да буде оригиналан колико доследан у погледу онога што жели и намерава. Што је образац мање естетски изворан, што је саображенији укусу и обичајима публике, утолико је сигурније да ће контакт између гледаоца и позоришног чина бити успостављен. Један 'добро састављен позоришни комад' неће се либити да своје литерарне претензије сведе у оквире својеврсног театарског медија, у коме је, бар понекад, и у случају овако схваћеног позоришта, пресудније 'ударати јако него ударати тачно'. Ако ова врста драмских дела није учинила позориште бесмртним, она га је спречила да умре.”⁵⁷³

Перо Зубац, након објављивања драме у *Летопису Матице српске* пише свој приказ и доноси још једну позитивну критику драме: „Михиз је мајстор дијалога, психолошких пауза, прављења атмосфере од ситних и периферних детаља. Од богатих лирских белешки за редитеља до драматичних сцена на крају драме, Михиз зналачки управља текст ка расплету. Скоро сви ликови у драми су у сукобу. Због тога је драма богата динамиком говора и покрета, сваки гест је знак нечега што следи, а свака реч карика у ланцу разрешења.”⁵⁷⁴

И Мирослав Егерић, такође након штампања драме, у *Борби*, у два наставка, доноси свој суд о њој. Пре свега, истиче Михизову способност да ликове не прикаже шаблонски, онако како се обично Немци приказују у књижевности: „Михајловић није створио теореме које ходају, није се подао конвенцијама, није своје јунаке оптеретио свим гресима лабораторије за дехуманизацију личности него је, упутивши свог главног јунака на саму ивицу тоталне девалвације личности, обасјао, учинио рељефним сву виталну логику његове фанатизоване свести. Његов СС-официр нема ону тупу послушност несвесног строја, какву најчешће гледамо на филмовима који говоре о Немцима, није човек без рефлекса за људску слабост и има у његовом унутрашњем лику неке ватре која убија изнутра ако се тако може рећи, нечег што одаје импресију унутрашњег испуњења личности у чиновима подређеним центруму Идеје којој сам служи.”⁵⁷⁵ Егерић у својим рецензијама говори и о Михизовом списатељском дару: „Михајловић је један од врло ретких српских писаца који имају позоришни дух,

573 Мухарем Первић, „Још једна домаћа драма”, *Политика*, 24. јануар 1967, стр. 12.

574 П[еро] З[убац], „Нова драма Б. М. Михиза”, *Поља*, бр. 98, октобар 1966, стр. 16.

575 Мирослав Егерић, „Драмско дело о фанатизовној свести”, *Борба*, 30. октобар 1966, стр. 11.

позоришни слух. Он тачно зна да распореди ефекте у својој драми и стално држи на оку слућено гледалиште, скоро прецизно и са поигравањем осећајући где 'пали' сремачка иронија, где дорћолска бомба, одакле може да дође плесак за фини дозу ироније и горчине у односима личности. Такав са неоспорним моћима да дирне и да на диркама модерне сензибилности у гледаоцу свира своје мелодије, он и у овој драми има неоспорне тренутке живе, киптеће инвенције (разговор Вилхелма Сајлера и Карла Сајлера, са оним бројним развлачењима у говору овог последњег), зналачке и вешто вођене дијалоге (Сајлер - Славко Нешић), тренутке згуснутих атмосфера којима је морао светлети стварни драматичарски дар.⁵⁷⁶

Краљевић Марко

Након *Бановић Страхиње* Михиз пише још једну драму са мотивима из народне епике - *Краљевић Марка*. Комад је премијерно одигран на сцени Југословенског драмског позоришта 23. марта 1969. године. Представа је режирао Арса Јовановић, а у насловној улози нашао се Љуба Тадић.

Михајловић у интервјуу поводом премијере појашњава зашто је одлучио да напише драму о Марку Краљевићу иако је он историјски био незнатна личност.⁵⁷⁷ Тако Михиз каже: „Видите, мене је дуго времена прогањало баш управо то: зашто је наш народ одабрао баш Краљевића Марка, историјски релативно безначајну личност, за једног од најкрупнијих јунака своје националне епске легенде? Откуд то да о краљу Милутину нема ваљда ни једне песме, о цару Душану само једна, а о малом прилепском вазалу Отоманског царства толико много и тако чудних песама? Тај делија са шареним коњем, са шестоперим буздованом и тулумином вина, из које 'пола пије, пола Шарцу даје', побратим крчмарице Јање, орач царевих друмова, укидач

---

576 Мирослав Егерић, „Опасност једног неспоразума”, *Борба*, 6. новембар 1966, стр. 11.

577 Марко Краљевић, иако један од најопеванијих јунака у епској поезији, није често био јунак драма, посебно савремених. Пре Михиза о њему су писали само још Атанасије Николић (*Краљевић Марко*), Стерија (*Сан Краљевића Марка*), Јован Ђорђевић (*Маркова сабља*), Ђуро Димовић (*Краљевић Марко*) и Александар Вукомановић (*Краљевић Марко и Муса Кесеџија*).

свадбарина, у свести народног певача је и велики јунак и, у исти мах, туђински слуга. Одговор на ово питање покушао сам да дам у овој драми.⁵⁷⁸

Михиз Марка Краљевића не приказује као митског, узвишеног јунака, већ као војсковођу и политичара који у тешкој историјској ситуацији покушава компромисом да сачува суверенитет народа. Жели да ревидира народну легенду о овом јунаку и да суочи мит и историју. Не успева да пронађе морално оправдање за вазалство Марка Краљевића, али га налази у историјским околностима. Он не доноси романтичног јунака, већ је његов Марко старији човек, на заласку живота, који медитира о властитом животу и кога раздире грижа савести због издаје традиционалног морала. Лична драма Марка Краљевића одиграва се уочи битке на Ровинама, маја 1395. у којој је погинуо борећи се на страни Турака. Михиз жели да напише драму о савести, али и да нагласи да је Марко Краљевић жртва очеве клетве и самим тим трагичан и проклет јунак.

Михајловић покушава и да одгонетне због чега је Марко Краљевић толико био занимљив народним певачима, те у наведеном интервјуу даје своје објашњење: „Имам утисак да је нашег народног певача, који је један од највећих песника на свету, привукла амбивалентна ситуација овог младог краља, располовљене душе и располовљене судбине, као чисто уметнички проблем. Краљевић Марко истовремено оличава судбину народа присиљеног да дуго времена робује туђину и бори се против њега свим средствима, од отвореног бунта до подмићивања, лукавства и сличног. Чини ми се да је народ у Марку нашао антиципацију Карађорђа и Милоша, спојене у истој личности.“⁵⁷⁹

Борислав Михајловић као грађу за драму користио је народну поезију, и то, пре свега, песме „Урош и Мрњавчевићи“, „Марко познаје очеву сабљу“ и „Смрт Марка Краљевића“, историјску литературу из тога времена, али и текстове Лењина о Стаљину и Троцком (делови тестаментa цара Душана парафраза су Лењинових реченица). Током писања имао је зацртан циљ - наине желео је да рукопис легенде и рукопис историје споји у рукопис драме.

---

578 Иван Растегорац, „Рукопис легенде и рукопис драме“, *Књижевне новине*, 1-15. септембар 2000, стр. 18.

579 Исто, стр. 18.

* * *

У овој драми Михајловић не приказује само Марков лични усуд, већ даје и наговештај да је у целој нашој вишевековној прошлости историјска трагедија настајала у тренутку када је владар морао да одлучи да ли ће народ повести у самоуништење или пристати на сарадњу са непријатељем.

Михиз постепено дехеројизује и денационализује лик Краљевића Марка. Он је у тешком расцепу између ропства, сарадње са непријатељем, борбе за слободу и родољубивог жртвовања за народ. Бори се са осећањем историјске неминовности и личним моралом. Као вођа и државник има одговорност једног политичара, а као јунак брине се за своју част и своје име. Поред тога, муче га и проблеми са прецима - очева клетва и братовљева смрт због његове издаје.

Марко Краљевић потпуно је усамљен у унутрашњим превирењима. Будући далеко изнад своје средине, он нема са ким да подели своје дилеме. Тако се исповеда робињи која га не разуме, брату Дмитру који га превише воли да би му противречио, бојажљивим народним певачима који говоре у афоризмима и бегу Костандину кога презире и не жели да са њим озбиљније поразговара. Тек у трећем чину пружа му се права прилика за исповест Јанку Хуњадију.

Михиз не осуђује Марка Краљевића, већ покушава да помири великог јунака Марка Краљевића из десетерца са Марком Мрњавчевићем, издајцом и турским вазалом. Он је дат у моменту када су му сви идеали порушени и када је у ствари не човек акције већ „човек који живи изнутра”. Његов Марко, остарели јунак, господар своје судбине и туђи слуга, више није лакомислен као у неким народним песмама, већ је мудар и дипломата. Нигде није успео да пронађе своје место - из познатог света је изашао, а у нови, туђи, није у целости ушао. Због тога осећа да је он и свачији и ничији. Из дидаскалија сазнајемо да се Маркова подвојеност и неприпадање огледа и у начину на који је опремио свој чадор - са једне стране присутна је војничка једноставност, а са друге ту су детаљи који откривају његову наклоност ка раскошу.

Иако није постао издајник због заштите личних интереса, сада на заласку

живота происпитује себе да ли је стварно добро изабрао. Није нимало свестан историјске неминовности и своје немоћи да догађаје битније промени, те због тога на крају постаје двоструки издајица - овог пута издаје султана коме служи и открива свом народу војну тактику пред битку на Ровинама, где и сам гине. Ту га коначно стиже и очева клетва да му се за гроб не зна. Њему је смрт, у ствари, донела предах од срамотног и наметнутог живота. „Не живи као ја. Не ваља тако”, саветује свог брата Дмитра и подстиче га на устанак и борбу.⁵⁸⁰

Марко лако прихвата своју смрт, јер је схвата као витешку жртву због других и као помоћ хришћанима. На смрт гледа и као на неминовност и судбину, те је уверен да је бесмислено да се судбини супротставља. Смрт му коначно доноси толико жељено олакшање и мир.

Марко Краљевић из свог угла карактерише Вукашина и Угљешу. Тако о Вукашину каже да је човек моћи и властољубља - „био је, веровао да јесте, човек мисије”. С друге стране и деспот Угљеша волео је власт, али ју је потпуно другачије схватао од Вукашина: „као нешто што му припада, што му добро пристаје и што ће он знати да употреби тако да људи његових земаља ведро и лако живе и проживе.” Вукашин је приказан као осредњи ратник, али добар вођа, који има јасно зацртану мисију пред собом - васпостављање великог српског царства. С друге стране, Угљеша је мрзео рат и насиље, али је био добар војсковођа, потпуно окренут животним радостима, отворен и спонтан. У ликовима обојице браће дате су, у ствари, особине које има Марко Краљевић као епски лик.

Насупрот двојице браће стоји легитимни наследник власти Урош, који је потпуно незаинтересован за власт, политику и државу и коме је све то „досадно, плитко и бучно”. Михиз у дидаскалији додаје и ироничан коментар о томе како Урош проводи дане и колико уопште мисли на будућност народа: „Волео је да у тами својих одаја пребира тајанствени сјај зеленог камења. Волео је друштво своје пратње грчких младића, и да одгонета мистичне шаре старих апокрифа.”

За разлику од народне поезије која је према Урошу благонаклона, Михиз га приказује као охолог, нарцисоидног и злосрећног човека, који има потпуно искривљено схватање појма власти и који не схвата да је одговоран и за народ а не само за себе.

---

⁵⁸⁰ Борислав Михајловић, *Издајице*, Београд, 1986, стр. 193.

Михајловић тако иронично каже да док се Мрњавчевићи сукобљавају око престола, Урош мирно шета. Његов лик гради као пародијског двојника цара Душана. Урош сав накинђурен, блед, нервозан хедониста, у ствари је гротескна негација сопственог оца, али је и он жртва казне због грехова предака.

Њих тројица дати су по принципу супротности, те су са једне стране узурпатори жељни власти (Вукашин и Угљеша), а с друге легитимни владар, незаинтересован и малодушан Урош. Вукашин и Угљеша имају још једну заједничку особину - обојица осећају нетрпељивост према Урошу, у коме виде само камен спотицања у борби за Душанову круну. Заједничко за све ликове браће Мрњавчевића јесте то што су они једини у драми мртви.

И у лику бега Костадина, некадашњег српског велможе а сада турског вазала, крије се мотив издаје. За разлику од Марка, он постаје издајник због страха и слабости. Свесно издаје обе стране, те ни новом господару не служи искрено, а свим силама се труди да заборави оно што је некада био. Све идеале је давно изгубио и има само један циљ пред собом - остати жив - због чега је према свима снисходљив и безобзиран.

Робиња је такође жртва околности и неминовности судбине. Она ни о чему у животу није сама одлучила, али своју судбину прихвата потпуно мирно. Говори кавкаским језиком и нико је не разуме, а ни она никога, наравно, осим публике која учествује у позоришној игри. Њен лик дат је као симбол неразумевања међу људима.

Дмитар, Марков брат, описан је као малорек и строг човек, који је целокупну своју личност ставио у службу брата. Тако је он у ствари дат као „главни менаџер” у кампањи стварања Марковог имиџа, ако његово редиговање и забрањивање или одобравање народних песама које пред њим стварају народни певачи о Марку преведемо на савремен језик. Тиме он пресудно утиче на стварање Марковог епског лика.

Поп Недељко приказан је као врло стар човек који је изгубио онај традиционални ауторитет који доносе године живота. Његов лик трансформисан је од угледа до немоћи. Сличном гротескном сликању подвргнути су и народни певачи који брину о стварању доброг имена Марка Краљевића - један је приглуп и бојажљив, а други због својих дугих и досадних реплика звучи као лукав и чангризав старац.

Михиз је ликове у драми свео на једну доминантну црту, најчешће дату у хиперболи. Тако је од свих ликова створио карикатуру, при чему је био оштрији према домаћој властели и црквеним великодостојницима него према Турцима. Овде треба подсетити да је Михајловић ову драму замислио као комедију и отуда толико пародије и гротеске у осликавању ликова.

* * *

Михиз овај комад у поднаслову дефинише као драму у три чина, али ни овог пута у њој нема означених сцена. Марта Фрајнд историјске драме дели на *драме слављења* и *драме преиспитивања*, те појашњава ову поделу: „Од историјског тренутка у коме живе и мисле писац и његова публика, зависи да ли је то период у коме је приличније писати *драме слављења* (оне које величају један историјски трен, чин или личност), или *драме преиспитивања* (које те исте појаве посматрају критички, или претпостављају научну или личну песникову истину предању или легенди). Није случано ни то што се за први тип драме чешће бирају личности из националне историје, а за друге, личности из античке историје или повести других народа. Тек у новије време имамо историјске драме које беспошtedно мењају устаљене слике о националним величинама.”⁵⁸¹

Према овој подели Михизова драма била би *драма преиспитивања*, у којој аутор критички преиспитује не само историју, већ и мит и легенду. Такође, приметно је да у овој драми има и елемената *драме парадокса* и алузија на савремени политички тренутак ондашње Југославије и њене тоталитарне владаре и хероје.

Борислав Михајловић драмску структуру гради помоћу традиционалних елемената и доследно се служи наизменичним преплитањем драмских и епских поступака у компоновању дела. Међутим, он успешно успева да у познате мотиве из народне поезије уметне савремена размишљања и проблеме. Историјске чињенице пропушта кроз иронијску призму и истиче у први план трагедију о филозофији власти и владања, узурпатора и легитимног владара. Тако је и Марко постао жртва туђе политике, иако је увек стајао на страни добра.

⁵⁸¹ Марта Фрајнд, *Историја у драми - драма у историји*, Нови Сад - Београд, 1996, стр. 16.

Први и трећи чин драме одвијају се у Марковом чадру пред битку на Ровинама, а у другом је дато Марково сећање на догађај у цркви Самодрежи и клетву. Михиз просторне и временске планове даје у симетричном односу:

Марков чадор	црква Самодрежа	Марков чадор
-----	-----	-----
садашњост	прошлост	садашњост

Сама битка на Ровинама Михизу је послужила да са једног личног плана и личне трагедије његовог јунака пређе на општи план и кључни моменат у историји народа. Тако је Марко дат као само још један од ликова који су нејаки пред изазовима историјске и политичке неминовности.

Сваки чин има наслов: „Сабља” (1. чин), „Клетва” (2. чин) и „Две танке јеле зелене” (3. чин). Пре списка лица и самих чинов, у тексту драме налазе се и четири цитата (по један цитат из народних песама „Урош и Мрњавчевићи” и „Марко Краљевић и орао”, затим цитати из *Житија деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа и *Јаничаревих успомена* Константина из Островице), који су подсетник на оно што се о Марку Краљевићу зна из народне песме. Наравно, ови цитати нису писани за сценско извођење, већ су помоћни текст редитељу, у којем се издвајају битни моменти који одређују драмски ток радње. Они су Михајловићу послужили и да исказе двоструки однос историјских чињеница и народног предања о Марку Краљевићу. Иако се трудио да ликови и догађаји одишу историјском тачношћу, Михиз је тумачењу националне прошлости приступио на крајње субјективан начин. У драми је покренуо и дилему шта би се догодило да Душанов престо није припао Урошу, те да Марко није следио правду и легитимност власти да ли би тиме спасао царство од пропасти.

Окосницу целог драмског текста представљају песме „Марко Краљевић познаје очеву сабљу” (1. чин) и „Урош и Мрњавчевићи” (2. чин), а посебно је необичан Михизов избор да у другом чину потпуно поремети јединство времена, простора и радње.⁵⁸² Разбијајући сцену и временски континуитет, он оставља довољно простора да

⁵⁸² Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме II*, Београд, 1976.

у овом чину појасни конфликте јунака, али и конфликт који Марко има сам са собом. Михајловић овде прибегава поступку ретроспекције док обрађује познати сиже о бирању Душановог наследника. Уводи у драму црквени хор и наратора Марка Краљевића. У овом чину истиче и Марково поштење, што ће касније бити мотив за његову другу издају - издају турског султана. Занимљиво је и то што је Михиз у текст уметнуо стихове из народних песама и читаоцима/гледаоцима пружио прилику да приствују стварању епске песме. Тим поступком срушио је мит о колективном ауторству народних песама.

Динамичком и покретачком мотиву драме - издаји - Михиз приступа из аспекта етике, због чега у драми нема сувишног психоанализирања. Посебну пажњу посветио је језику, па његови јунаци говоре на различите начине - тако Марко изговара кратке, јасне реченице народним говором, бег Констадин свој говор украшава турцизмима, Вукашин говори језиком политичара, Али-паша отменим језиком племића...

Веома важно место у драмском поступку заузимају дуги монолози Марка Краљевића који успоравају радњу, али су и битни за разумевање поступака јунака. Поред тога, важно је истаћи да је Михиз велику пажњу посветио дидаскалијама, те се намеће закључак да је он писао пре *драму за читање* него што је размишљао о свом делу као о предлошку за представу. Његове дидаскалије нису класично упутство редитељу, већ он у њима даје психолошку анализу ликова и објашњава њихове мотиве и поступке.

* * *

Позоришни критичари нису били благонаклони према овој драми. Највише су замерали Михизу што је написао толико дугих монолога да је једноставно угушио радњу и допустио да на тренутке комад буде монотон. Углавном су се сви сложили да је трећи чин најбољи, али и да је велика заслуга режисера што представа није боља. Првенствено су замерали Арси Јовановићу што је по сваку цену желео да направи историјски спектакл те је сцену претрпао реквизитима, оклопима, сјајним детаљима, а глас глумаца утишао прегласном музиком. И Љуба Тадић, Марко у представи, жали

што један такав текст није боље заживео на сцени: „Морам рећи за Краљевића Марка Михизовог, врло ми је жао што се та представа тако угасила. Да ли Арса Јовановић није био у форми или је крив декор који је био пренатрпан до те мере да нисмо могли да се ишчупамо из њега. А комад је лепог текста, лепих размишљања, лепог говора, и требало је да буде сведенији. Није комад за велики спектакл, а ми смо хтели да правимо велики спектакл, то је била можда грешка...”⁵⁸³

Јован Ћирилов објашњава да је драма написана у погрешном тренутку и да због тога није добро прихваћена: „Драме филозофије власти нису никада биле превише популарне. Оне траже смисао за историјско и код публике. Године 1969, године када још одјекују расположења новолевичарске 1968, и када је ова драма први пут приказана на сцени Југословенског драмског позоришта у најбољој подели тога тренутка и у режији Арсенија Јовановића, као да није било слуха за све вредности овог несвакидашњег дела духа, духовитости и духовности, специфичног осећања за историју.”⁵⁸⁴

Оптужени Пера Тодоровић

Након петнаестогодишње паузе, Михиз је написао своју последњу драму - *Оптужени Пера Тодоровић* (1986). Драма је играна у Атељеу 212, а први пут је штампана у књизи *Издајице*.⁵⁸⁵ Идеју да на позорници прикаже делић више него узбудљивог и испуњеног живота Пера Тодоровића, новинара и политичара, добио је неколико година раније у Ровињу.⁵⁸⁶

Значајно сведочанство о Михајловићевој драми оставио нам је он сам у „Нацрту

---

583 Феликс Пашић, *Глумци говоре I*, Нови Сад, 2003, стр. 355.

584 Јован Ћирилов, „Неки друкчији Краљевић Марко”, *Сцена*, бр. 3, мај-јун 1983, стр. 20-23.

585 Премијера је била 8. марта 1986. Представу је режирала Соја Јовановић. Младог Тодоровића глумио је Светислав Гонцић, а старог Данило Стојковић. Комад није био нешто посебно гледан те је након 14 извођења (од тога три на гостовању у Пожаревцу, Чачку и Панчеву) скинут са репертоара.

586 О животу и раду Пера Тодоровића видети: Латинка Перовић, *Пера Тодоровић*, Београд, 1983; *Пера Тодоровић* (зборник радова), Београд, 1999; Слободан Јовановић, *Политичке и јавне расправе I*, Београд, 2007; Витомир Вулетић, *Пера Тодоровић, Русија и Обреновићи*, Нови Сад, 2007.

за драму”.⁵⁸⁷ Тако сазнајемо да је желео да форма драме буде имагинарни судски процес на којем се суди једном животу, док су судија, тужилац и бранилац данашњи људи а оптужени и сведоци људи из епохе којој припада Тодоровић. Сам судски процес имао је документарно-историјски, политички и карактеролошки карактер. Два дела на која је драма подељена јасно приказују успон и пад оптуженог. Михајловић је настојао да шкртом, сведеном театралношћу донесе једну статичну, дискусиону драму, пуну реторике, патетике и појачане мелодраме. Осим самог живота Пере Тодоровића желео је и да ослика епоху у којој је живео - Србију друге половине XIX века, сељачки пашалук који се труди да постане модерна држава, што неизбежно доводи до политичких ломова и прогона.

Михиз у „Нацрт” открива и да му је намера била да покаже како један човек у исто време може бити и борац и издајник, великодушан и саможив, идеолог и демагог, самоуверен у успону и махнит мазохиста у паду, Србин Балканац и образовани Европљанин, жесток и претеран, али и млак карактер, вечито други (вођа и финансијер социјалистичког покрета Светозара Марковића, оснивач и творац Радикалне странке, али не и њен председник). У једној реченици даје тачан опис његовог живота: „Трагичан јунак промашене трагедије.”⁵⁸⁸

Драма је подељена на два дела, а сваки део на сцене: пролог, аутобуска станица у Бечу, судница, епилог... Лица чине учесници суђења (тужилац, бранилац и оптужени), сведоци и статисти, међу којима су и судије. Због овакве поделе на сцене и на ликове, Михиз је успео да нам дочара атмосферу суђења и често се током читања драме чини да су испред нас прави судски списи. Михајловић у драму уводи ликове младог и старог Пере Тодоровића, те се тако прате његова уверења, ставови и принципу у различитим временима. Овим поступком, а и самим суђењем, писац је успео да свог јунака прикаже са различитих аспеката. Њему се суди, али пошто је он у стварности већ мртав, то историја, али и његова сопствена савест просуђују и оптужују.

Пера Тодоровић је најстварнији Михизов лик - Марко Краљевић и Бановић Страхиња личности из народног предања, Командант Сајлер је могао да постоји али није историјска личност и на крају стварни човек, политичар и новинар, осуђен неколико пута на смрт због својих идеала. Док је Вили Сајлер постао издајица своје

---

⁵⁸⁷ „Нацрт” је Михиз написао 1. јула 1981. у Ровињу, пет година пре премијере драме.

⁵⁸⁸ Борислав Михајловић, *Издајице*, Београд, 1986, стр. 300.

крви и расног порекла, наравно не својом кривицом, дотле Пера Тодоровић постаје издајца својим избором. Наиме, покушавајући да спасе своје саборце радикале из затвора, пристао је на сарадњу са краљем Миланом Обреновићем. Овом својом одлуком постао је издајца пре свега својих ранијих социјалистичких идеала, али и свог јасног републиканства. Радикали нису разумели ову његову политичку одлуку и искључили су га из партије.

Приликом писања драме Михиз је користио историјску грађу и литературу о животу оптуженог, те се у „Нацрту” посебно захваљује Латинки Перовић. Драма има документарни карактер не само због читања новинских текстова Пера Тодоровића већ и због навођења стварних догађаја и тачног времена када су се они одиграли. Пера Тодоровић у целој драми као прави оптужени одговара на питања судије и тужиоца, те препричава догађаје из свог живота. И остали ликови дати су кроз форму питања и одговора, а дидаскалије су врло кратке и мало је психологије ликова у њима.

Оба дела драме почињу прологом, након чега је дато суђење. Први део има цикличну форму и завршава се и онако како је почео - сценом када Пера Тодоровић на аутобуској станици у Бечу покушава да купи карту за Француску јер су га због тога што је био опасан по јавни поредак и безбедност протерали из Аустро-Угарске.

Занимљива је оптужница која је прочитана Пери Тодоровићу - суди му се због сопственог живота. Михизово драмско суђење тако постаје морална расправа о смислу и нужности ренегатства, те се проблематизује и тема отпадништва, издаје и моралности политичких избора. Поротници али и читаоци/гледаоци увучени су у то имагинарно суђење и њихов коначни суд се очекује. Сам Михиз није желео да донесе закључак о издаји Пера Тодоровића, већ је то оставио суду историје, али и својим савременицима. Млади Пера Тодоровић, који је некада на аутобуској станици у Бечу, за једну форинту, продао медаљу за храброст коју је добио од краља Милана како би купио карту, пред данашњим судом оптужује старог за издају и удворништво том истом краљу. Овде је штета што Михиз није мало више продубио њихов сукоб јер се у драми стари Пера готово и не брани, чак му је и поглед „некад жив и напрасит, сада испод оловно сањивих капака као угашен.”⁵⁸⁹

Михиз у име историје суди Пери Тодоровићу не због неког посебног дела или

---

589 Борислав Михајловић, *Издајце*, Београд, 1986, стр. 308.

поступка, већ због тога што је изневерио себе и своје идеале из младости. Порота у драми је сама публика и Михајловић комад завршава речима: „Молим пороту да се повуче, размисли и донесе пресуду!”⁵⁹⁰ Оваквим крајем оставља простора свима да сами за себе опросте или не Пери Тодоровићу, да га рехабилитују као једног од највећих српских новинара или да га опет забораве чим изађу из позоришта.

* * *

У лику Пера Тодоровића ишчитавају се и ликови многих тадашњих српских интелектуалаца, а бројним асоцијацијама то некадашње време повезано је са тадашњим. Имагинарно суђење се дешава у садашњости, али се та садашњост потпуно ослања на прошлост. Ту Михајловић стварно суђење Пери Тодоровићу због учешћа у Тимочкој буни умеће у ток имагинарног суђења и самим тим што се ни речник, ни питања, ни одговори по тону и стилу не разликују од имагинарног, садашњег суђења, прошлост и садашњост додатно се преплићу. Многи проблеми, тежње и идеали понављају се и дешавају и у садашњости, те су вође држава и даље често вођене примитивним нагонима и страстима, искључивошћу, а појединци су и даље спремни да своје идеале замене делом власти. Време протиче а скоро све остаје исто.

Михиз у неколико драмских дела обрађује мотив суђења. У *Бановић Страхини* дао је породично суђење, у *Заклетом спасилацу дављеника* на позорници се одиграва право суђење, док се у *Команданту Сајлеру* суди крви и осуђује се порекло а не човек. Такође, све његове драме повезује и мотив издаје. И у драми *Оптужени Пера Тодоровић* Михајловић покушава да открије дубинске слојеве свести издајника, а саму издају жели да прикаже као егзистенцијалну трагедију. Због тога даје све метаморфозе Тодоровића - млади Пера био је прво ватрени слободњак, па само слободњак, онда убрзо и умерени слободњак а још брже конзервативац, да би на крају онај стари, а не мудри постао слуга краља. Ту се његова лична трагедија спаја са трагедијом многих тадашњих српских интелектуалаца који су продали своје идеале ни за шта. И увођење духа на сцену, као и у *Команданту Сајлеру*, јавља се и у овој драми. У току суђења појављује се мајка Пера Тодоровића. Она је представник оног традиционалног,

---

⁵⁹⁰ Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986, стр. 379.

патријархалног друштва од некада, када је све било добро и другачије. Речи које изговара свом сину препуне су емоција, она га подсећа на старинске обичаје и вредности чији је кључни симбол ћилим који је она изаткала, а који је Пера носио у тамнице са собом.

* * *

Позоришни критичари свих тадашњих дневних и недељних листова пропратили су премијеру комада *Оптужени Пера Тодоровић*. Ниједан текст није у потпуности афирмативан и доста је „оптужби” изнето. Ипак највише замерки нашли су режисерки а не Михизовом тексту. Готово сви критичари истичу да се Соја Јовановић није поиграла текстом већ да представа делује као рецитал судских аката, те да су глумци прецизно и тачно, али без имало страсти изговарали текст. Ласло Вегел жали што је тако добар текст изгубио много због статичне режије: „Представа Атељеа 212 показала је овога пута само површинске слојеве драмског текста, све што је Михиз брижљиво сакрио није ни дотакла. Због тога видели смо само духовну узбудљиву представу у којој одлични глумци овог позоришта (Данило Стојковић, Светислав Гонцић, Сузана Петричевић, Дејан Чавић...) нису могли показати све своје способности. Као што ни представа није показала вишеслојност проблематике издајства, карактер његових демона.”⁵⁹¹

Петар Волк посебно цени што је Михиз био одмерен: „Борислав Михајловић је написао разумљиву драму, не упуштајући се у полемичне тонове и не спуштајући се до памфлетског маниризма. То је студија која има потребе за размишљањем и која не суди колико подстиче друге на суочавање.”⁵⁹² С друге стране, Јован Христић управо му замера што је одмерен и не износи оптужбу: „[...] у Михизовом тексту сви су дивни и чисти, обузети високим идеалима и великим недоумицама, а то је убиствено за драмског писца. И зато *Оптужени Пера Тодоровић* делује као плакат на коме су исписане велике теме, и ништа више од тога.”⁵⁹³

---

591 Ласло Вегел, „Сценски есеј”, *Политика*, 12. март 1986, стр. 13.

592 Петар Волк, „Оптужени Пера Тодоровић”, *Илустрована политика*, 25. март 1986, стр. 12.

593 Јован Христић, „Оптужени Пера Тодоровић”, *Књижевност*, бр. 6, 1986. Исто у: *Позоришни реферати*, Београд, 1992, стр. 289.

Издајице

Михиз 1986. објављује књигу *Издајице*, у којој штампа све своје оригиналне драме.⁵⁹⁴ Написао их је укупно (само) четири, јер је годинама радио драматизације. Заједничка особина свих његових драма јесте то што у њима проблематизује однос уметничке и историјске истине, али и то што у први план увек ставља проблем појединца и његову унутрашњу борбу.

У драмама Михиз доноси ликове из националног мита или националне историје, изузетак је само Вилхелм Сајлер, личност која не постоји, али која би свакако могла постојати у националној историји. Занимају га, пре свега, судбина појединца, питања морала, психолошки ломови унутар човека, проблеми политике и власти, издаје и „пали анђели”. Можемо рећи да га привлаче и крајности и донекле апсурди: Краљевић Марко - издајник и митски јунак, Сајлер - нациста јеврејске крви, Пера Тодоровић - социјалиста и слуга монархије, Бановић Страхиња - херој ратник и човек спреман да опрости неверу жени. Сваку ову апсурдну ситуацију Михиз пропушта кроз иронијску призму, те отуда често пише готово афористичне реченице. У свим драма присутан је хумор и антимијски однос према миту, али и према историји коју пишу победници.

Михајловићеве драме као главне протагонисте имају јаке личности које тврдоглаво и пркосно иду насупрот других. Они се издвајају из своје средине, али и свог времена. Због тога постају не само издајници него и отпадници.

Занимљиво је да се Михиз није бавио митом о издаји Вука Бранковића, већ је из тог епског света извео на сцену неке нове издајнике. Као што смо видели, мотив издаје заједнички је за све драме, чак се издаја у њима не догађа само једном, већ најчешће више пута. Тако имамо Вилија Сајлера који прво издаје Јелену и крши обећање да ће је ожени, затим издаје себе због тога што свој лични интерес подређује националном, да би на крају и он био издан и постао отпадник. Бановић Страхиња није издајник у

---

⁵⁹⁴ Борислав Михајловић, *Издајице*, Београд, 1986.

правом смислу речи, али и он издаје традицију и крши неписане законе. Његова жена вишеструки је издајник - она издаје мужа, своју примарну породицу, али и себе. Михиз у овој драми инсистира да она ипак није највећи издајник, већ да је издаја моралних вредности Југовића много већа. Пера Тодоровић издао је све, а највише себе и своја политичка убеђења, али и свој новинарски и друштвени рад. Двоструки издајник Краљевић Марко не схвата да је поступао по законима историјске неминовности и да није могао друкчије да уради, и једини се искрено каје и стиди због своје издаје. У драмама Михиз проблем издаје не третира шаблонски, већ у сваком тексту заузима други угао гледања.

Ове драме проблематизују не само издају, већ и мотив власти, али и мотив оправданости суђења другима. Тако имамо једног Вилија Сајлера који ни за тренутак не размишља да ли Немци стварно имају право на неприкосновену моћ. Њему се то право подразумева и о ниједном злочину који је учинио не размишља нити происпитује да ли је био оправдан или не. Мајка Југовић у *Бановић Страхињи* апсолутно живи како би владала, прво у својој кући, а онда и на двору. Њен апсолутизам у породици се, такође, подразумева и нико га не доводи у питање, већ сви слепо слушају и извршавају наредбе. У *Краљевић Марку* Михиз проблематизује моћ јачега и колико слабији има стварну моћ да одлучи на коју ће страну стати. Пера Тодоровић жртва је превелике жеље за политичким утицајем и због власти губи себе.

Михиз у неколико својих драма и драматизација уводи суђење као део позоришне игре. Јасно је да он тим суђењима покушава да истакне погрешно схватање да људи имају права да суде једни другима, а да притом прво нису пресудили сами себи. Нити су Југовићи морални и непогрешиви, нити судије у процесу Пери Тодоровићу размишљају о његовој стварној кривици, а сви они суде. Једини ко има права да суди јесте Марко Краљевић, јер он у унутрашњим превирањима душе суди сам себи.

У свим Михизовим драмама битне су дидаскалије, које је пажљиво исписивао, обогаћивао бројним детаљима, описима и оправдањима поступака јунака. Ово намеће закључак да је Михајловић, иако човек театра, ипак драме писао као књижевник, размишљајући о њима као штиву за читање, па тек онда као сценском делу. Такође, у свим текстовима присутно је његово поверење у знање и образовање гледалаца, те тако

он, на пример, умеће духа Јелениног мужа, очекујући да гледаоци сами схвате да је сцена налик на *Хамлета*. Није желео да пише популаристичке текстове и зато у њима нема оног јефтиног хумора, већ праве ироније, сарказма и шале. Помало је парадоксално што је писао драме са класичном, традиционалном формом, а бавио се проблемима садашњости, модерног човека и његовим егзистенцијалним мукама. Те муке биле су увек исте, и данас и у средњем веку, те је историјска неминовност и политика била и остала ограничавајући фактор људске судбине, слободног избора и идентитета.

Позоришне критике

Текст „Чедомир Миндеровић: Орден” прва је Михајловићева позоришна критика, ако не рачунамо чланак „Ко је митрополита Вићентија двеста година после његове смрти рукоположио за патријарха”, у коме је говорио о позоришном програму представе *Пера Сегединац*.⁵⁹⁵ На почетку рецензије Михиз говори о томе да у књижевности постоје два типа конвенционалности: прва обична, проста, неувијена и наивна конвенционалност која се не скрива, најчешће несвесна саме себе и друга рафинирана која зна да је то, па се преоблачи, маскира и недовољно јака да необичношћу неких детаља прикрије своју праву природу. У комаду *Купина се расцветала*, који је игран у Београдском драмском позоришту, Миндеровић је безуспешно покушао да сакрије конвенционалност. Дело је конципирао на бизарној, псеудо-чеховљевој уздржљивости и дао мутну атмосферу са недореченим, само наговештеним токовима радње. С друге стране, драма *Орден*, која је тих дана изашла у Просвети, према Михајловићевом мишљењу, прави је представник обичне конвенционалности.

Михиз замера Миндеровићу што су му ликови клишеирани - бескрупулозан адвокат пун великих апетита, његова кћерка, фина, нежна и добра и њен момак млади револуционар са којим бежи од куће. Ни споредни ликови нису оригиналнији: адвокатов сиромашни брат, ратни инвалид, стара дадиља, богати зет... Управо због тога, мишљења је да тако постављену драму ништа није могло спасити, па ни „местимично добра драмска техника, жив детаљ, вешт тренутни заплет, добар дијалог, понека узбудљива и топла реч као она поента у последњим реченицама драме кад стара дадиља пита: ’А ко ће је очешљати! Ко ће јој цреп угрејати!’”

Осим шаблонских ликова, према Михизовом мишљењу, Миндеровић је дао и баналан драмски сукоб - сукоб две средине: средине непоштеног назадног оца и

---

⁵⁹⁵ Борислав Михајловић, „Чедомир Миндеровић: Орден”, НИИ, 26. август 1951, стр. 9.

напредне, свесне кћерке. Комад никако не препоручује читаоцима а још мање позориштима, јер би његово постављање на сцену само још више истакло шаблон по коме је рађен и открило све слабости и површности текста.

У тексту „Рахела Ферари као Аксиња у Јегору Буличову”, објављеном у НИИ-у, 4. новембра 1951, одмах на почетку рецензије Михиз се ограђује и каже да неће писати о комаду и одличном Миливоју Живановићу, јер ће то сви остали учинити, већ жели да остави белешку о глумици Рахели Ферари: „Осећам дужност да о овоме пишем, дужност гледаоца који је добио дарезљив, богат поклон и треба да га узврати, а плашим се задатка. Како у мало, или што је можда још горе у много речи писати о улози која је прављена и направљена уз тако мало изговорених речи, одиграна обрвама, звецкањем кључева, косим, костоболним ходом, погнутом, само мало погнутом главом и гласом који је тако много испричао са свега два-три тона.”⁵⁹⁶

У самом тексту Максима Горког мало је пажње посвећено Ксенији (Аксињи) Буличовој. Она је готово дата као нужан, реквизитарни део једне богате трговачке породице. Представљена је као не превише паметна газдарица, која се меша у све и свашта, а притом је заосталих схватања и несналажљива. Горки јој није дао много простора на сцени: „Осветљена као фигура више речима и поступцима других људи према њој него својим говором и деловањем на сцени, ова улога се могла коректно одиграти и тако да остане сива и непримећена епизода. Рахела Ферари је, међутим, начинила подвиг. Редак и велик. Хтела је да живо олицетвори, да донесе, да докаже, да потврди ону реченицу из комада, кад на смрт уморан Јегор, коме више није стало ни до ког обзира, даје њену дефиницију у једној тешкој, мртвачки пресудној реченици: ’Ти си Аксиња сасвим... као ружан сан.’ Хтела је и више од тога: да из своје улоге не извуче само оно што текст налаже, него и све оно што текст дозвољава. Хтела је једном речју максимум улоге.”

На крају Михиз износи коначни закључак да је Рахела успела у свом покушају јер је заборавила све своје претходне улоге и тиме избегла све што је конвенционално и опште, те је остварила стари, вечити парадокс уметности - била је толико посебна и индивидуална да је постала тип.

Након премијере представе *Краљ Лир* у Југословенском драмском позоришту,

---

⁵⁹⁶ Борислав Михајловић, „Рахела Ферари као Аксиња у Јегору Буличову”, НИИ, 4. новембар 1951, стр. 8.

Михиз пише своју следећу позоришну рецензију.⁵⁹⁷ У тексту открива да је присуствовао многобројним пробама и гледао како расте, „како се зналачки и фини рад редитеља Мате Милошевића постепено претвара у дело”, „како огроман глумачки напор ансамбла прелази пут од почетних контура и сенки до зреле озбиљности једног остварења”. Сматра да би било штета ако неко од учесника у стварању представе не напише причу о томе, јер је представа настала као продукт великог рада и залагања: „Онда би се чуло како је данима и данима брижљива, паметна и невероватно стрпљива редитељска рука Мате Милошевића градила рељеф ове представе, од првих тренутака тек прочитаног дела до замора, сусталости и поново до заноса и одушевљења; како је Миливоје Живановић обилазио клинике београдских болница студирајући лудило; колико су бескрајних часова провели Милићевић и Плеша учећи мачевање, колико је било посекотина и повреда само зато да би три кратка минута била заиста бесна битка мачевима тешким неколико килограма, а не само наиван и оперетски неуверљив позоришни дуел.”

Посебно хвали огромно залагање глумаца, бесомучне пробе, труд, добре костиме Мире Глишић, декор Миленка Шербана... Мана представе, по његовом мишљењу, јесте једино текст који је преслободно скраћиван и допуњаван, а и онако је превод Хуга Клајна лош. Ипак, испред свих ставља глумца Миливоја Живановића: „Изворни таленат, елементаран глумац, који ништа не цеди из себе већ сипа, крши и ломи, са одличним познавањем заната, које нема у себи ништа од рутине, глумац који подједнако зна вредност и подједнако има моћи да дâ и дикцију и мимику и став, Миливоје Живановић је суверен сцене.” Сматра да је још далеко од периода стагнације и да због тога свака његова нова улога је још боља. Примећује да је то тако јер Живановић, пре свега, поседује изванредно широк регистар психолошких доживљаја, са смислом за малу, тиху, смирену реч и крупан усклик снаге и страсти. Поред тога, има посебну смелост да на сцени проговори пуним гласом и изнесе најјаче емоције, не обраћајући пажњу на то да и после тога има још много сцена које након таквог поступка могу деловати празно.

Михајловић у тексту говори и о неким техничким проблемима које глумац може да има на сцени: „Сваки велики глумац има да издржи једну пробу. Она га вреба у заседама безгласних кутова комада, где текст не намеће и не захтева, али имплицитно

---

597 Борислав Михајловић, „Краљ Лир”, НИН, 13. април 1952, стр. 7.

садржи скривене могућности. То су они моменти кад глумац нема текста, кад се пажња гледаочева механички обраћа ономе ко говори, а центар радње је ипак унутра у оном који ћути. Тада једино ставом и мимиком треба свратити пажњу на себе, још више, треба глумити своје неказане речи. У решавању тих проблема Миливоје Живановић је и у Лиру ишао опет путем највећег отпора. Готово укочен, без иједног јединог покрета, он је успевао да само очима говори, виче своје неме дијалогe.”

У тексту „Два Глостерова сина”, објављеном у *Књижевним новинама*, Михиз је проговорио о потреби да позоришни критичари коначно почну да се баве и глумцима, да их прате из улоге у улогу.⁵⁹⁸ Верује да младом глумцу добре критике могу да буду подстрек да се усавшава, да учи и да буде бољи. Због тога Михајловић овај текст потпуно посвећује двојници младих глумаца - Бранку Плешу у улози Едгара и Јовану Милићевићу као Едмунду. Хвали Плешу како је зрело одиграо тако захтевну улогу и надмашио сва очекивања. Истиче његову сигурност и страст током целе представе *Краљ Лир*. Назива га индуктивним глумцем који гледаоцу све време пружа ситан, рафинован детаљ и помоћу тих детаља сигурно гради целину свог лика. Поштује га јер преузима смели ризик и не поводи се за шаблонима, конвенционалним и осредњим позоришним гестовима, већ иде до границе, како каже, провалије у којој га вребају кич и драстичност. Михиз сматра да је такав начин глуме редак на нашим просторима, да је то запаљива и опасна глума, али да Плеша то може себи да приушти јер је невероватно даровит, а с друге стране дозвољава свом разуму да га контролише и враћа на прави пут. У његовом начину игре види чудан спој каприциозности и прорачунатости. Посебно издваја његов глас - чист, изразит, који тече, кида се, ломи, дрхти и пара.

Михајловић са исто толико похвалних речи говори и о другом младом глумцу у представи *Краљ Лир* - Јовану Милићевићу. Жали због тога што овај глумац увек добија да глуми негативне ликове. Њега одређује као елементарног глумца, глумца снажне снаге који са сцене зрачи великом уверљивошћу. У његовом ставу налази несавитљив понос и гордост. Посебно хвали његов осећај за тачно дозирању мимику и невероватну игру очију.

Текст „Леоне Глембај Раше Плаовића” настао је поводом премијере обнове представе *Господа Глембајеви* у Народном позоришту.⁵⁹⁹ Одмах на почетку текста

---

598 Борислав Михајловић, „Два Глостерова сина”, *Књижевне новине*, 11. мај 1952, стр. 5.

599 Борислав Михајловић, „Леоне Глембај Раше Плаовића”, *НИН*, 22. јун 1952, стр. 7.

Михиз жели да истакне колико је тешко играти Крлежиног Леона, јер је то у исто време изванредно велик, леп и страшно опасан задатак: „Јер ту на сваком кораку вреба замка обиља, избора и могућности и ништа лакше но сагледавши једно занемарити друго, треће, стото, осушити и осиромашити овај лик: подлећи снази ефектног цинизма, хипертрофирати атавизам, насукати се на плитак спруд социологије, окрњити лирику медитације подвлачењем драмског инцидента, деформисати Леона у социјалног побуњеника или у доконо господско причало. Друга, тежа замка чека на обрнутом полу комплексности: од многобројних видова, многих изукрштаних линија овог сложеног лика у жељи да се истакну све не стићи да се дорекне иједно, и тако начинити Леона бледим, развученим и површним цртежом.”

Раша Плаовић није нимало изневерио Михизова очекивања. Имао је, пре свега, довољно талента и вештине да донесе лик са правом мером. Успео је да потпуно оживи текст и да учини видљивим све оне танане наговештаје у њему. Да би успео у томе, Плаовић је лик дао кроз нервозну гестикулацију, луцидан поглед и реску артикулацију гласа.

Крајем 1955. године Михајловић у НИН-у објављује кратак текст о Миливоју Живановићу, глумцу који је тих дана прославио 35 година од почетка каријере.⁶⁰⁰ Говори о његовом путу од малих, провинцијских позоришта до престола српског глумишта: „Какве је све страшне, горке, кликтаве, сломљене, спсане, будне речи бацио из текста у гледалиште, каква му је све бора секла чело док је показивао ’бићу света његов облик и отисак’.”

Борислав Михајловић 1956. и 1957. године прати Стеријино позорје и доноси репортаже. Тако 1956. године жели да укаже на апсурд да домаћин Југословенских позоришних игара нема зграду позоришта.⁶⁰¹ Није задовољан ни округлим столом о елементима глумачког стварања јер праве конструктивне дискусије није ни било. Говори о представи *Родолупци* у режији Јована Коњовића, који је донео оригиналан текст Стерије, не мењајући његове речи. Михиз представу доживљава као недоречену и много му је боља изведба истог комада у режији Мате Милошевића, који је интервенисао и променио текст тамо где је било потребно. Посебно му је било занимљиво што је Бранко Гавела поставио *Кир Јању* у београдском Народном

600 Борислав Михајловић, „Само аплауз на отвореној сцени”, НИН, 18. децембар 1955, стр. 8.

601 Борислав Михајловић, „Стеријине позоришне игре”, НИН, 29. април 1956, стр. 10.

позоришту и Загребачком драмском казалишту, те је на Стерији била добра прилика да се одмере глумачки ансамбли. Сам концепт представе донео је новину и на сцени више није био зимогроживи, бедни и одрпани шкртац, већ представник добростојеће грађанске породице.

Следеће 1957. Михиз је био у жирију Стеријиног позорја и у тексту износи своје задовољство квалитетом представа и каже да му је жао што су неке веома добре представе остале без награде.⁶⁰² Осврнуо се и на новосадску публику и запазио да је необично дарезљива, али и стручна. Највећи утисак на њега оставила је представа *Небески одред* Ђорђа Лебовића и Александра Обреновића. Михајловић се пита како је могуће да један од наших најбољих драмских текстова није постављен у београдским позориштима: „Два млада писца (заједно немају 58 година) показали су у свом првом наступу да имају шта да кажу, да умеју да пишу и да знају шта је то стил и шта је то сцена. Имали су смелости и храбрости да крену линијом најтежег отпора: узели су једну театарски готово немогућу тему; ставили су себи у задатак да елиминишу све што је литерарисање, мелодрама, сентименталност. Без иједне женске улоге, готово без фабуле (и оно мало што је има, боље да је нема, без 'психолошких исповедања' довели су осам људи на сцену у таванску собу једног крематоријума, дали им да проговоре условним заједничким језиком европских затвореника, суво, посно и функционално.” Такође, пита се шта су писци хтели овим и оваквим комадом - и нуди могућ одговор - „... да покажу како човек у најсуровијим условима чува своју огромну, невероватну, спасоносну моћ адаптације и како кроз све ужасе носи у себи увек један, ма и најмањи, траг човечности. Хтели су дакле да кажу своју правду, не своју пресуду. Зато овде и нема хероја и подлаца. Сви су они одавно престали да буду чисти хероји, остали су им само тренуци херојства и много чешће минути неке јадне подлости.”

Михиз запажа да су аутори намерно иза наизглед наивног текста сакрили поуку драме: „Кад је већ сасвим сломљен и сведен на чисте егзистенцијалне елементе, и онда још увек чува човек све своје потенције.” О самом тексту каже да је он Годоов текст без апстракције или Сартров без конструкције, јер у њему писци остављају отворена многобројна питања о кривици, правди, истини...

На крају текста осврће се и на главне мане драме - текст је предуг и као вишак

---

602 Борислав Михајловић, „Догађај Стеријиног позорја 1957”, НИН, 2. јун 1957, стр. 8-9.

издваја кратке сусрете са Немцима и уводну причу старца. Осим тога, налази и почетничке омашке због којих се драмска линија пред крај нагло ломи и пада.

Михиз 1957. пише обимну студију о Момчилу Настасијевићу у којој између осталог говори и о његовим драмама.⁶⁰³ Највреднијом је сматрао драму *Ђурађ Бранковић*, коју је Настасијевић написао како би послужила за либрето опери. У овом тексту Михајловић запажа достојанствену узвишеност историјске коби и детерминисаности живота. Посебно хвали његов стих и савршено јединство стила. Не налази ниједан тренутак у читавој драми који нарушава ораторијумски карактер дела.

Михиз верује да је Настасијевић највише пажње посветио својој другој драми у стиховима - *Међулушком благу*. У њој су заступљене три доминантне теме Настасијевићевог стваралаштва - фатални инцест, завичајна мелодија и проклетство новца, те Михајловић сматра да се у овој драми открива типичан Настасијевић - и по теми, мотиву, али и по тону. Ипак, нешто му недостаје у драми. Није сигуран да ли такав утисак има због натегнутог стиха, префорсиране идеје или је једноставно Настасијевић писац кратких форми.

Од свих Настасијевићевих драма, Михајловић сматра да једино драма *Код Вечите слаvine* може успешно да се игра на позорници. По његовом мишљењу, ову драму одликују бројне добре особине - писана је живо и интензивно, личности су снажне и довољно уверљиве, дијалог није технички савршен, али је донекле неизвештачен...

Михиз верује да је Настасијевић начинио компромис са позориштима и своје две драме *Господар-Младенова кћер* и *Недозвани* написао потпуно у друкчијем маниру, надајући се да ће бар оне добити свој театарски живот. У овим текстовима запажа потпун изостанак необичних речи и реченичних склопова, као и то да су обе временски тачно одређене. Због свега тога, најмање их цени и замера Настасијевићу што је изашао из свој занесеног света и покушао да буде некакав другачији писац.

Михајловић у *Политици* 1959. године објављује текст о драми *Конак* Милоша Црњанског.⁶⁰⁴ У књизи *Казивање и указивање* објаснио је да је тај текст написао са намером како би подржао објављивање дела Црњанског у Србији и убрзао његов

---

603 Борислав Михајловић, „Момчило Настасијевић”, *Израз*, бр. 12, 1957, стр. 564-576.

604 Борислав Михајловић, „Тренутак једне драме”, *Политика*, 15. март 1959, стр. 15.

повратак из емиграције. Одмах на почетку демантује своју реченицу из *Антологије* - „Како се брзо, како се страшно брзо исписао” и каже да Црњански још увек ствара и то ствара дела велике вредности.

О самој драми *Конак*, коју нико није смео да постави на сцену, али је Минерва из Суботице штампала текст, Михајловић говори веома похвално. Ову драму сматра једном добром, паметном и мајсторски написаном. Цени што је Црњански добро проучио историјску литературу о убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге, те што је успео да створи маркантне, страсне протогонисте и потпуно заокружи фабулу.

Михиз говори и о томе да ова драма није драма за читање, већ се мора играти на позорници и то на великој сцени. Занимљива му је строга и сведеност израза, толико нетипична за поетског Црњанског, као и брза и реска опсервација и документарност.

Борислав Михајловић посветио је пажњу и тада младом писцу Александру Поповићу и његовој комедији *Намештена соба*.⁶⁰⁵ На самом почетку текста говори о томе да је врло необично што у српској књижевности нема довољно добрих драмских текстова, без обзира на тако развијено народно стваралаштво. Због тога са великим занимањем прати почетничке покушаје сваког новог драмског писца, па је тако испратио и три драмска текста Александра Поповића, која су тих дана играна у позориштима (*Љубинко и Десанка*, *Чарапа са стотину петљи* и *Сабља димискија*). Без обзира што је још почетник, Михајловић са сигурношћу може о њему да каже да је веома оригиналан писац и добар познавалац европске комедиографије, пре свих Јонеска, који је увео у текст лабаву фабулу и слободан ток дијалога. У комедијама Александра Поповића види велики помак и новину у односу на пређашње српске комедиографе. Посебно цени то што Поповић не приказује реалан живот већ исечке из свакодневног живота пропушта кроз своју оригиналну метафоричну призму. Хвали језик којим су комедије написане - у сваком тексту људи говоре на другачији начин, једним изанђалим, окамењеним, излизаним говором. Према Михајловићевом мишљењу, Поповић је у комедији *Намештена соба* вешто искомбиновао језик новинских огласа провинцијске штампе, туристичких проспеката и приручних енциклопедија, стварајући од сваке реченице у дијалогу један клише како би исказао

---

605 Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 292-294.

свој протест против униформисаности живота.

Михиз износи и своје убеђење да ће Александар Поповић у свакој следећој комедији бити још бољи, да ће се непрестано развијати те верује да је он крупна нада наше комедиографије. Због тога моли читаоце да прате његов рад са поверењем: „Отпори које ће његов поступак не једном изазвати биће веома често од ненавике на новину његове комике која свакако не изазива грохот, али пажљивом слушаоцу пружа могућност за сетан и замишљен осмех над овом поезијом тривијалности, која је сама по себи толико мало тривијална.”⁶⁰⁶

У часопису *Сцена* Михиз је објавио приказ драме Весне Јанковић *Мравојед* и текст о драми *Протуве пију чај* Драгослава Михаиловића. Дрaму *Мравињак* жанровски одређује као савремену салонску драму, која је пре свега добро написана.⁶⁰⁷ Примећује да Весна Јанковић, осим неспорног драмског дара, добро познаје тему о којој пише. Посебно издваја њено умеће да мирну површину свакодневних дешавања повремено узбурка таласом нервозе и незадовољства. Такође, сматра да *Мравињак* никако није драма за читање, већ да захтева сцену.

Текстом „Горак чај погубљених живота” Михиз жели да исправи то што није имао прилику да пише о Драгославу Михаиловићу јер је он објавио своје романе у време кад он већ није писао књижевну критику.⁶⁰⁸ Одмах на почетку каже да из свих текстова Михаиловића провејава разговетна лепота речи, топлина, склад, али и животна туга и племенита доброта. Верује да Михаиловић има велико разумевање за човека те га сматра прекретничким писцем шездесетих година XX века, који је снажно утицао на генерацију младих прозаиста, па чак и извукао српску прозу из мутних лутања и „тамног вилајета окултизма” и вратио је једноставности, савремености и истини.

Михиз се у тексту детаљно бави првом Михаиловићевом драмом - *Протуве пију чај*. Највећу вредност текста проналази у приказу натуралне, реалне стварности. Посебно истиче једноставност и изостанак сентименталне баналности као главне вредности драме.

Треба поменути и Михајловићев текст о Мири Глишић, костимографу

---

606 Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*, Београд, 1971, стр. 294.

607 Борислав Михајловић, „У заветрини заташкавања”, *Сцена*, бр. 3-4, мај-август 1975, стр. 168.

608 Борислав Михајловић, „Горак чај погубљених живота”, *Сцена*, бр. 3, мај-јун 1977, стр. 108-109.

Југословенског драмског позоришта, која је, како Михиз каже, „својом руком обукла читаво једно човечанство”.⁶⁰⁹ У свакој њеној креацији јасно види њену снажну личност која је креацијама давала импулс и лепоту. Из овог текста лако је ишчитати колико је Михиз Миру Глишић добро познавао, волео и ценио.

Борислав Михајловић 1986. године написао је кратак текст поводом премијере представе Душана Ковачевића *Свети Георгије убија аждаху*.⁶¹⁰ Пратио је његов рад од самог почетка - испитна представа *Маратонци трче почасни круг* - и драго му је што је његов тадашњи утисак о њему као будућем великом драмском писцу потпуно тачан. Будући да је овај комад прва Ковачевићева драма после три комедије, Михајловић сматра да је успео и као драматичар. Иако први пут пише историјску драму, он у њој проналази све оне особине које красе његове комедије - велику снагу дара и замаха, оригиналност, горчину и правдољубље. Сам тренутак појаве ове драме сматра знаменитим догађајем у српској драматургији и сигуран искорак Душана Ковачевића из комедије у драму.

Оваква афирмативна критика сигурно је значила тада младом Душану Ковачевићу који у некрологу Михизу објављеном у *Вечерњим новостима* наглашава колико ме је Михајловићев суд и савет био битан у старалаштву: „Михиз ми је био као отац. Упознао сам га кад сам дошао у Београд и многе ствари о позоришту и о нашем политичком и културном животу, научио сам од њега. Све моје драме он је први читао. Био је учитељ у оном најлепшем значењу те речи, генерацијама писаца и глумаца. Нема значајнијег писца коме он није бар мало помогао.”⁶¹¹

* * *

Овај кратки преглед Михизовог писања о позоришним представама и драмским текстовима довољан нам је да сагледамо колико је био опчињен театром, али и колико је осећао шта је права позоришна игра. Велику пажњу посвећује, пре свега, глумцима, стално тражи неке ситне, fine детаље у њиховом ходу, ставу и кретању по сцени,

---

609 *Југословенско драмско позориште (1948-1973)*, Београд, 1973, стр. 115.

610 Борислав Михајловић, „Кад је светац убивао аждаху”, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 145-146. Текст је штампан у програму представе.

611 Душан Ковачевић, „Прва читања”, *Вечерње новости*, 16. децембар 1997.

примећује њихову мимику и игру очију, цени добру дикцију, али и све оне који су „надиграли” сам текст и дали много више него што је било довољно.

Овим текстовима желео је да исправи неправду што се о глумцима мало пише, већ се много више пажње посвећује режији, сценографији или тексту. Он у њима не наступа из позиције позоришног критичара, иако је имао довољно знања да и то буде, па не тражи грешке у сценској игри, већ пише о осећају који је имао док је гледао представу.

Када говори о текстовима драма, увек размишља и како би они заживели на сцени, те по томе и одређује да ли су квалитетно написани или не. Такође, и овде као и у критици, велики је противник конвенционалних решења и шаблона те будно тражи макар најмању новину у делу које чита.

Атеље 212

Током свог стипендијског боравка у Паризу (1953) Борислав Михајловић свакодневно посећује позориште. Неколико пута гледа представу *Чекајући Годоа* и почиње да размишља, али и да жали што Србија нема модеран театар, иако има талентоване писце и глумце. Тада пише и есеј „Мали жанр”, у коме говори о кабареу, пантомими, монодрами и шансони као позоришним жанровима заступљеним на париским сценама.⁶¹²

Овај текст запазила је Мира Траиловић и пожелела да упозна Михиза: „Борислав Михајловић је за мене представљао - ми смо отприлике истих година, можда је он годину-две старији од мене - увек је за мене представљао ауторитет једног слободног човека, у време кад није било баш лако слободно изражавати своја мишљења. То је онај период кад сам ја била уредник радио-драме на Радију, кад сам добила прве идеје о томе да се бавим позориштем на један другачији начин, и то захваљујући управо Михизу. [...] Михиз је један од првих наших младих интелектуалаца који је после рата отишао у Париз. И вратио се импресиониран једним позориштем о коме ја тад нисам много знала, такозваним *малим жанром*. То му је била скоро опсесија. Он није волео мамутски, гломазни, конвенционални, соцреалистички театар. Говорио ми је како су Београду неопходна места такозваног *малог жанра*.”⁶¹³

Из тих њихових сусрета изродила се и мисао да покрену једно ново и другачије позориште, касније названо Атеље 212.⁶¹⁴ Михиз се у *Казивањима и указивањима* сећа почетка сарадње са Миром Траиловић: „Репортажу о париском малом жанру прочитала је једна висока, лепа, силовито предузимљива млада жена и позвала ме тим поводом на вечеру у Скадарлију. Ту код ’Три шешира’, у боемској кафани у којој су кројени, једну

612 Борислав Михајловић, „Мали жанр”, НИН, 19. јул 1953, стр. 7.

613 Феликс Пашић, „Мира Траиловић”, *Театрон*, 33/4/5, 1981, стр. 64.

614 Михиз је смислио име за позориште. Будући да у тренутку када је предложио име, позориште још није имало обезбеђен простор, његова замисао била је да позоришна сала има 212 столица. То се није догодило - старо позориште у згради *Борбе* имало је 180, а ново 400, али назив никада није промењен.

ноћ живели а ујутро венули и умирали толики амбициозни планови, Мира Траиловић ми предложи један такав, чинило ми се неостварљив: да оснујемо ново позориште. Модерно и авангардно. Биће оно, ређала је Мира, савременије у репортоару од других позоришта, слободније у форми и независније од власти. Неговаћемо камерну драму, пантомиму и шансону, увести монодраму, рецитал и литерарни кабаре, цртала је Мира пуначком руком по дуванском диму старе кафане своје иноваторске замисли. Свако ко је било када сарађивао са Миром Траиловић зна да се њој није могло рећи да је нешто немогуће. Или, ако се и могло рећи, да то није вредело ништа. Она би то једноставно и мирно пречула и настављала уз љубазан осмех, и булдожерску упорност да истерује своје, и теби би брзо постало јасно да ћеш, хтео не хтео, у томе морати да учествујеш.”⁶¹⁵

Убрзо након тога њих двоје и Радош Новаковић отишли су у Градски одбор Београда и тражили да се дозволи оснивање позоришта. Навели су да им новац готово и не треба јер позориште неће имати стални ансамбл и сви ће у њему радити добровољно и бесплатно. Потпредседница града била је одушевљена том идејом и одмах им је одобрила финансијска средства и дала дозволу. Прва представа у Атељеу 212 одиграна је 12. новембра 1956. године (Гете, *Фауст*). Мира Траиловић у говору поводом јубилеја 25 година од оснивања позоришта, присећа се како су сви били срећни и узбуђени јер су знали да присуствују крупном позоришном догађају: „Тачно пре четврт века у ово време очекивали смо у малој сали Борбе, пуни треме, да се на малој позорници новооснованог позоришта ускоро упале рефлектори за прву представу Атељеа 212. Био је то Гетеов ’Фауст’. На сцени су били Љубиша Јовановић, Виктор Старчић, Марија Црнобори и Мата Милошевић. У невеликој дворани, двеста дванаест седишта заузели су представници тадашње културне јавности - бројни пријатељи и зачетници идеје да се оснује једно необично позориште без ансамбла, готово без дотација, без компликоване организације и које припада свим глумцима Београда, а чију ће свежину волети сви који су загледани унапред. Били смо млади, пуни идеја, ентузијазма и у свакоме је живела нада да ће бити створено нешто што до тада није било виђено на нашим просторима.”⁶¹⁶

Иако је стално био присутан у Атељеу 212, Михиз је годинама одбијао понуду

---

615 Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994, стр. 31.

616 „Реч Мире Траиловић”, *Театрон*, 33/4/5, 1981, стр. 5.

Мире Траиловић да га званично запосли као драматурга. Тек 1971. године када је остао без посла коначно је пристао да буде уметнички саветник.⁶¹⁷ Мира Траиловић сећа се тих својих неуспелих покушаја: „Михиз је у Атеље ушао формално доста касно. Ја сам њега упорно и упорно позивала, колико год је то било у мојој моћи. Међутим, он то једноставно није хтео ни да чује. Али, био је у Атељеу. Био је на свим премијерама, учествовао је у читању текстова, давао драгоцене идеје, одазивао се сваком нашем позиву, али није хтео никако да се запосли.”⁶¹⁸

Слободан Селенић сматра да је за преокрет у репертоарској политици Атељеа 212 седамдесетих година XX века заслужан искључиво Михиз. Наиме, Михајловић као уметнички саветник „отворио је врата” драматизацијама савремених светских и српских прозних текстова. Тада су на позоришним даскама заживела дела Антонија Исаковића, Мирка Ковача, Борислава Пекића, Боре Ћосића, Драгослава Михаиловића... Михиз је као саветник дао велики простор малим жанровима, константно је радио на правовременом информисању режисера и писаца о токовима савремене литературе и променама у схватању театра. Желео је да Атеље буде једно актуелно и савремено позориште, које прати дешавања у друштву и полемички се односи према историји. Иако је на сцену поставио бројне савремене писце, није се огрешио ни о класична дела, те су током седамдесетих извођене представе по текстовима Шекспира, Ешила, Еурипида...

Мира Траиловић сматрала је да је он био добар уметнички саветник јер се крајње упорно залагао за позоришну естетику: „Михизова је основна идеја да једно позориште има само онолико смисла колико одражава, суштински, менталитет и дух своје средине. Захваљујући Михизу, Атеље је, још пре његовог званичног уласка у позориште, открило многе домаће ауторе. И после, као уметнички саветник, наставио је да открива. Друга Михизова оријентација је такође била слична Јовановој [Јован Ћирилов], ако могу да кажем и мојој: оријентација као позоришту живом, ка позоришту које није досадно. [...] Дакле, хоћу ово да кажем: Михиз је ту једна савест која не дозвољава да се скрене у конвенционално, која се бори за наш израз, за наш језик, за нашег аутора.”⁶¹⁹

---

617 Михиз је радио као уметнички саветник Атељеа 212 од 1971. до 1983. када је отишао у пензију.

618 Феликс Пашић, „Мира Траиловић”, *Театрон*, 33/4/5, 1981, стр. 64.

619 Исто, стр. 64.

Јован Ђирилов у књизи *Драмски писци, моји савременици* говори колико је Михизов рад у овом театру био значајан. Тако он каже: „У тесном бифеу те импровизоване и импровизаторске куће [Михиз] ствара, колико може, атмосферу духовности и интелекта, каналишући у најбољем правцу духовитости глумаца, каткада и лепршавије и брже од - његове. Он својим класичним образовањем, грађанским врлинама, умереним традиционализмом, мудрошћу господина у годинама, поставља амбициозне координате том свету који по природи ствари, и када то неће, живи од данас до сутра.”⁶²⁰

Атмосфера у самом позоришту била је сасвим посебна и потпуно је одговарала Михизовом проицљивом и немирном духу. Он се ту осећао као код своје куће. Ђирилов се у књизи *Позориштарије* присећа управо те атмосфере која их је све покретала и терала да буду још креативнији: „Ако уопште има одгонетке за срећу успешног театра, онда се у јединственом случају Атељеа 212, чини ми се, та тајна крије у осећању слободе која је готово, као у некој оазису, можда чак и као фатаморгана, пребивала у његовом крилу. Ту се радовало глуми, чији је Зоран Радмиловић био нимало једноставна парадигма, радовало режији, а ту су режирали, што са духовношћу што са духовитошћу, и Мира, и Муци, и Рале, и толико гостију који су се ту осећали као код куће. Ми, које су глумци, са нешто ироније, звали 'драматуршко одељење', Михиз, Борка, и ја, а неко време и Киш, окупили смо се у некој крајњој разликости да свако вољеном позоришту пружи колико може и уме.”⁶²¹

Режисер Љубомир Драшкић, на комеморативном скупу Бориславу Михајловићу у Атељеу 212, истакао је колико је он био значајан члан овог позоришта: „За ове две године колико је био болестан, често смо причали о Михизу, јер смо сви од њега успешно 'кралли'. Бавили смо се ситним лоповлуцима јер 'деда' је много знао и волео је да прича, ми смо слушали, и свако је за себе понешто узео од њега. Сад, када је отишао, видим колико је значао за глумце, за нас редитеље а нарочито за драмске писце. Његова опсесивна идеја у позоришту била је да се бавимо на високо уметнички начин домаћим драмским стваралаштвом. Тако су изникли драмски писци, навешћу само два: Александар Поповић и Душко Ковачевић. На неки начин је Атеље 212, преко Михиза,

620 Јован Ђирилов, *Драмски писци, моји савременици*, Нови Сад, 1989, стр. 37. Михиз је у овом позоришту поставио на сцену и неколико својих драматизација - *Капетан-капетану* 1965. године, *Дервиша и смрт* и *Лулу* 1971. године, *Рањеног орла* 1972, *Корешподенцију* 1980. године и *Заклетог дављеника* 1985.

621 Јован Ђирилов, *Позориштарије*, Подгорица, 1998, стр. 625.

отворио врата домаћим драмским писцима.”⁶²²

---

⁶²² Љубомир Драшкић, „У Пантеону српске књижевности”, *Политика*, 17. децембар 1997, стр. 21.

VIII

БИБЛИОГРАФИЈА БОРИСЛАВА

МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА

ПЕСНИЧКИ ОПУС

1. Песме / Б. М. [Борислав Михајловић] Михиз. - Београд : [б. и.], 1947 (Београд: Орао). - 62 стр. ; 15 см

АНТОЛОГИЧАРСКИ ОПУС

2. Српски песници између два рата : антологија / саставио Борислав Михајловић. - Београд : Нолит, 1956 (Београд : Нови дани). - 332 стр. ; 20 цм. - (Библиотека Антологија југословенске књижевности)

АУТОБИОГРАФСКО-МЕМОАРСКИ ОПУС

3. Аутобиографија - о другима / Борислав Михајловић-Михиз. - Београд : Београдски издавачко-графички завод, 1990 (Београд : Београдски издавачко-графички завод). - 362 стр. ; 22 см. - (Посебна издања / Београдски издавачко-графички завод)
4. Аутобиографија - о другима. Књ. 2 / Борислав Михајловић Михиз. - Београд : Београдски издавачко-графички завод, 1993 (Београд : Београдски издавачко-графички завод). - 299 стр. ; 21 см. - (Посебна издања / Београдски издавачко-графички завод)
5. Казивања и указивања / Борислав Михајловић Михиз. - Београд : БИГЗ, 1994 (Београд : Београдски издавачко-графички завод). - 377 стр. ; 21 см. - (Посебна издања / БИГЗ)
6. Аутобиографија - о другима. Књ. 1 / Борислав Михајловић Михиз. - Нови Сад : Соларис, 2003 (Нови Сад : Будућност). - 290 стр. : ауторова слика ; 21 цм
7. Аутобиографија - о другима. Књ. 2 / Борислав Михајловић Михиз. - Нови Сад : Соларис, 2003 (Нови Сад : Будућност). - 281 стр. : ауторова слика ; 21 цм

КРИТИЧАРСКИ ОПУС

8. Огледи / Борислав Михајловић. - Београд : Ново поколење, 1951 (Београд : Омладина). - 230 стр. ; 17 см. - (Савремена проза / Ново поколење, Београд).
- Белешка: стр. [233].
9. Од истог читаоца / Борислав Михајловић. - Београд : Нолит, 1956 (Београд : Просвета). - 371 стр. ; 21 см. - (Савремена проза / [Нолит, Београд])
10. Књижевни разговори : изабране критике / Борислав Михајловић ; избор и предговор

Љубише Јеремића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1971 (Београд : Култура). - XXVII, 311 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; коло 64, књ. 430)
Брза и прегледна реч Борислава Михајловића Михиза: стр. VII-XXVII. - Стр. 306-307: Белешка о писцу / Љ. Ј. [Љубиша Јеремић].

11. Портрети / Борислав Михајловић. - Београд : Нолит, 1988 (Београд : Култура). - 419 стр. ; 19 см

ТЕКСТОВИ И ЧЛАНЦИ У ПЕРИОДИЧНИМ ИЗДАЊИМА

1950.

12. Један Доситејев постскрипум. - Музеји, бр. 5, 1950, стр. 201-202.

1951.

13. Ко је митрополита Вићентија двеста година после његове смрти 'рукоположио' за патријарха. - НИН, 8. 7. 1951, стр. 9; текст потписан Б. М.

14. Вештина неписања. - НИН, 29. 7. 1951, стр. 9; текст потписан Б. М.

15. М. Булатовић: Ластиним трагом. - НИН, 12. 8. 1951, стр. 8.

16. Два сусрета и једно испуњено пророчанство. - НИН, 19. 8. 1951, стр. 6.

17. Лангстон Хјуз: Такви су бели људи. - НИН, 19. 8. 1951, стр. 9; текст потписан Б. М.

18. Велики усамљеник Његош. - НИН, 2. 9. 1951, стр. 9.

19. Једна енглеска изрека и Исидора Секулић. - НИН, 16. 9. 1951, стр. 8.

20. Миливоје Ристић: Проза. - НИН, 28. 10. 1951, стр. 7.

21. Амулети - пјесме примитивних народа. - НИН, 2. 12. 1951, стр. 7.

22. Мастодонти - поема Александра Вуча. - НИН, 16. 12. 1951, стр. 9.

23. Летопис Матице српске. - Књижевне новине, 23. 12. 1951, стр. 3, текст потписан Борис Михајловић.

1952.

24. Вељко Петровић: Стихови. - НИН, 13. 1. 1952, стр. 9.

25. Богдан Чиплић: Бурно пролеће. - Књижевне новине, 15. 1. 1952, стр. 5, 8.

26. Једна тужна историја у нашем сликарству Душан Влајић (1911-1945). - НИН, 27. 1. 1952, стр. 9.

27. Књига препјева. - Књижевне новине, 1. 2. 1952, стр. 7.

28. На својој постојбини. - Књижевне новине, 1. 2. 1952, стр. 3.

29. Летопис Матице српске. - Књижевне новине, 16. 2. 1952, стр. 7.

30. Више предузећу Нопок него Исидори Секулић. - НИН, 24. 2. 1952, стр. 9.

31. Један песник хориста. - Књижевне новине, 1. 3. 1952, стр. 6, 8.
32. 87 песама Миодрага Павловића. - НИН, 9. 3. 1952, стр. 9.
33. Бранко Радичевић - Дечак. - Књижевне новине, 12. 4. 1952, стр. 7.
34. Чланак и мало памфлета о једној књизи памфлета. - НИН, 13. 4. 1952, стр. 9.
35. Бранко Радичевић - Очи растанка. - Књижевне новине, 27. 4. 1952, стр. 10.
36. Васа Живковић. - Летопис Матице српске, књ. 369, св. 4, април 1952, стр. 272-282.
37. Бранко Радичевић - Темишвар. - Књижевне новине, 11. 5. 1952, стр. 7.
38. Књижевни разговори 1. - НИН, 11. 5. 1952, стр. 7.
39. Зашто жуч?. - НИН, 18. 5. 1952, стр. 9.
40. Књижевни разговори 2. - НИН, 25. 5. 1952, стр. 8.
41. Књижевни разговори 3. - НИН, 8. 6. 1952, стр. 8.
42. Једна књига људске храбрости и другарства. - НИН, 13. 7. 1952, стр. 9.
43. Књижевни разговори 4. - НИН, 10. 8. 1952, стр. 8.
44. Дивље јато. - Књижевне новине, 16. 8. 1952, стр. 3.
45. Књига једног вајара. - НИН, 17. 8. 1952, стр. 8.
46. Од Ријеке до Хамбурга. - НИН, 7. 9. 1952, стр. 9.
47. Шездесет година Ива Андрића. - НИН, 14. 9. 1952, стр. 8.
48. Милош Савковић: Огледи. - НИН, 21. 9. 1952, стр. 9.
49. Гвидо Тартаља: Песме. - НИН, 12. 10. 1952, стр. 9.
50. А. Г. Матош: Есеји и фељтони о српским писцима. - НИН, 26. 10. 1952, стр. 9.
51. Марко Ристић: Простор - Време. - НИН, 9. 11. 1952, стр. 9.
52. Мирко Божић: Курлани. - НИН, 30. 11. 1952, стр. 11.
53. Двајцата синови на Глостер. - Поезија и проза: алманах на Сојузот на писателите Југославија, 1952, стр. 282-287.

1953.

54. У Паризу, оном католичком. - НИН, 1. 5. 1953, стр. 5.
55. Здравница. - НИН, 28. 6. 1953, стр. 7; песма потписана Б. М.
56. Угаони камен. - НИН, 28. 6. 1953, стр. 8.
57. Једна сезона у Паризу (1). Теме. - НИН, 5. 7. 1953, стр. 8-9.
58. Једна сезона у Паризу (2). Егзистенцијалистичко лудо племе. - НИН, 12. 7. 1953, стр. 7.
59. Једна сезона у Паризу (3). Мали жанр. - НИН, 19. 7. 1953, стр. 7.
60. Мирко Божић: Новеле. - НИН, 19. 7. 1953, стр. 9.

61. Једна сезона у Паризу (4). Две стране палете. - НИИ, 2. 8. 1953, стр. 7.
62. Једна сезона у Паризу (5). Путовати!. - НИИ, 9. 8. 1953, стр. 7.
63. Једна сезона у Паризу (6). Људи. - НИИ, 23. 8. 1953, стр. 8-9.
64. Једна сезона у Паризу (7). Људи [2]. - НИИ, 30. 8. 1953, стр. 8-9.
65. Мемоари Јаше Игњатовића. - НИИ, 4. 10. 1953, стр. 8.
66. Велике тамне површине. - НИИ, 18. 10. 1953, стр. 8.
67. Ратно путовање Митре Митровић. - Нова мисао, бр. 10, октобар 1953, стр. 646-658.
68. Да поломимо отпоре конвенционалности. - НИИ, 1. 11. 1953, стр. 9.
69. Да поломимо отпоре конвенционалности. - НИИ, 8. 11. 1953, стр. 8-9.
70. Да поломимо отпоре конвенционалности. - НИИ, 15. 11. 1953, стр. 7.
71. Одроњени брегови: осврт на нашу књижевност 1953. - НИИ, 29. 11. 1953, стр. 9.
72. Докле?. - НИИ, 6. 12. 1953, стр. 9.
73. Алманах 1952. Савеза књижевника Југославије. - НИИ, 13. 12. 1953, стр. 9.
74. Зло прољеће Михаила Лалића. - Нова мисао, бр. 12, децембар 1953, стр. 964-971.

1954.

75. Оскар Давичо: Човеков човек. - НИИ, 1. 1. 1954, стр. 4.
76. Иван Дончевић: Пред зору. - НИИ, 31. 1. 1954, стр. 9.
77. Велика деца Антонија Исаковића. - Нова мисао, бр. 1, јануар 1954, стр. 113-115.
78. Младен Лесковац: Антологија старије српске поезије. - Нова мисао, бр. 1, јануар 1954, стр. 115-121.
79. Ранко Маринковић: Руке. - НИИ, 7. 2. 1954, стр. 9.
80. Незнање или фалсификат Танасија Младеновића. - Књижевне новине, 18. 2. 1954, стр. 7.
81. Зоран Мишић: Реч и време. - НИИ, 21. 2. 1954, стр. 9.
82. Војин Јелић: Анђели лијепо пјевају. - НИИ, 7. 3. 1954, стр. 9.
83. Тражим боју за своје небо. - НИИ, 28. 3. 1954, стр. 9.
84. Ни сумрак ни зора. - НИИ, 11. 4. 1954, стр. 9.
85. Петар Шегедин: Мртво море. - НИИ, 18. 4. 1954, стр. 9.
86. Др В. Латковић: Чланци из књижевности. - НИИ, 25. 4. 1954, стр. 9.
87. Четири нова гласа. - НИИ, 9. 5. 1954, стр. 9.
88. Александар Вучо: Распуст. - НИИ, 16. 5. 1954, стр. 7.
89. О другој педесетогодишњици Змајева живота. - НИИ, 30. 5. 1954, стр. 9.

90. Душан Баранин: Њих троје; Радослав Ротковић: Лађа тоне. - НИН, 20. 6. 1954, стр. 9.
91. In memo: Ристо Ратковић. - НИН, 27. 6. 1954, стр. 9.
92. Роман о музикантима. - НИН, 4. 7. 1954, стр. 9.
93. За једног „новог” Андрића. - НИН, 29. 8. 1954, стр. 9.
94. Роман Младена Ољаче. - НИН, 12. 9. 1954, стр. 9.
95. Роман Ивана Ивањија. - НИН, 19. 9. 1954, стр. 9.
96. Лиза и Ото Бихаљи Мерин: Мала земља између светова. - НИН, 3. 10. 1954, стр. 9.
97. Један Србин у Младој култури. - НИН, 24. 10. 1954, стр. 9.
98. Ервин Шинко: Оптимисти. - НИН, 7. 11. 1954, стр. 9.
99. О литерарним наградама. - Вјесник у сриједу, 29. 11. 1954, стр. 6.
100. Јосип Видмар: Записи из критике. - НИН, 12. 12. 1954, стр. 9.

1955.

101. Корени Добрице Ћосића. - НИН, 23. 1. 1955, стр. 9.
102. Миодраг Ђурђевић: Сенке над Београдом. - НИН, 30. 1. 1955, стр. 9.
103. Иво Андрић: Проклета авлија. - НИН, 6. 2. 1955, стр. 9.
104. Од магле до костију: сликарство Миће Поповића. - Видици, бр. 12, 10. 2. 1955, стр. 10.
105. Поново о једном поновљеном алманаху. - НИН, 20. 2. 1955, стр. 9.
106. Инспирисаност и неинспирисаност у критици. - НИН, 20. 3. 1955, стр. 9.
107. „С раном рођења која се не лечи”. - НИН, 1. 5. 1955, стр. 12.
108. Два нова песника. - НИН, 15. 5. 1955, стр. 9.
109. Бела жена Бранка В. Радичевића. - НИН, 26. 6. 1955, стр. 9.
110. Два нова романа Вјекослава Калеба. - НИН, 3. 7. 1955, стр. 9.
111. Једна паралела: Васко Попа - Миодраг Павловић. - НИН, 24. 7. 1955, стр. 9.
112. Станислав Винавер. - НИН, 7. 8. 1955, стр. 9.
113. Павле Угринов: Бачка запевка. - НИН, 18. 9. 1955, стр. 9.
114. Владан Десница: Пролеће у Бадровцу. - НИН, 2. 10. 1955, стр. 9.
115. Славко Јаневски: Село иза седам јасенова. - НИН, 16. 10. 1955, стр. 9.
116. Форме или униформе. - НИН, 30. 10. 1955, стр. 9.
117. Писанија Мите Свирчева. - Ветрењача, бр. 2, октобар 1955, стр. 7-8, 38.
118. Душан Васиљев. - Поља, бр. 4/5, октобар - новембар 1955, стр. 4.
119. Мирко Божић: Неиспакани. - НИН, 11. 12. 1955, стр. 9.

120. Жарко Васиљевић. - Дневник, 29. новембар - 1. децембар 1955, стр. 5.
121. Младен Лесковац. - Дневник, 29. новембар - 1. децембар 1955, стр. 4.
122. Деценија наше књижевности. - Поља, бр. 6, децембар 1955, стр. 1-6.
123. Три плава цвета. - Мозаик, ванр. бр., 1955, стр. 63-65; коаутор Антоније Исаковић.

1956.

124. Завичај туге - одломак из есеја о Владиславу Петковићу Дису. - Дневник, 1. 1. 1956, стр. 13.
125. Раскид Михаила Лалића. - НИН, 1. 1. 1956, стр. 14.
126. Два песника. - НИН, 8. 1. 1956, стр. 8.
127. Ђамил Сијарић: Бихорци. - НИН, 26. 1. 1956, стр. 9.
128. Новак Симић: Браћа и кумири. - НИН, 26. 2. 1956, стр. 9.
129. М. Булатовић: Ђаволи долазе. - НИН, 11. 3. 1956, стр. 9.
130. Владислав Петковић Дис. - Летопис Матице српске, књ. 377, св. 3, март 1956, стр. 189-200.
131. Изложба слика М. Б. Протића. - НИН, 8. 4. 1956, стр. 7.
132. Јубиларна белешка над Даворијама. - НИН, 15. 4. 1956, стр. 10.
133. Стерији 1806-1856-1956. - Наша сцена, 13. 5. 1956, стр. 1.
134. На чудотворном врелу Ћопићевом. - НИН, 18. 11. 1956, стр. 9.
135. Тражим боју за своје небо. - Наши дани, 23. 11. 1956.
136. Опевана Војводина пева. - Трибина, бр. 142, 29. 11. 1956, стр. 8.
137. Иво Андрић: Проклета авлија. - Алманах Савеза књижевника Југославије за 1955, 1956, стр. 247-249.

1957.

138. Издржати. - НИН, 17. 2. 1957, стр. 8.
139. Излет Миће Поповића. - НИН, 14. 7. 1957, стр. 9
140. Новинама реч мржње и љубави. Књижевни разговори I. - Политика, 10. 11. 1957, стр. 15.
141. Окултизам. Књижевни разговори II. - Политика, 17. 11. 1957, стр. 15.
142. Позајмити своје. Књижевни разговори III. - Политика, 24. 11. 1957, стр. 15.
143. Отворена врата у Француској 7. - НИН, 29. 11. 1957, стр. 8-9.
144. Једна мала карактерологија. - Политика, 8. 12. 1957, стр. 17.
145. Момчило Настасијевић. - Израз, бр. 12, децембар 1957, стр. 564-576.

1958.

146. Иван Галеб се игра живота и смрти. - Политика, 9. 2. 1958, стр. 17.
147. Коцка је чудно бачена. - Политика, 23. 2. 1958, стр. 7.
148. Еј, ала смо се састали бећари. - Политика, 27. 4. 1958, стр. 17.
149. Кад се песници исповедају. - Политика, 11. 5. 1958, стр. 17.
150. Како нам неста Миленка. - Политика, 18. 5. 1958, стр. 17.
151. Говорим о генерацији. - Политика, 25. 5. 1958, стр. 17.
152. Исидори Секулић. In мемограм. - Летопис Матице српске, књ. 383, св. 5, мај 1958, стр. 419-420.
153. Мали компаративни детаљ. - Слика и звук савремене поезије, зборник, 1958, стр. 19-21.

1959.

154. Обнова Српске књижевне задруге. - Политика, 1. 3. 1959, стр. 13.
155. Правопис наш сутрашњи. - Политика, 29. 3. 1959, стр. 19.
156. У знаку кукуруза. - Летопис Матице српске, књ. 384, св. 4, октобар 1959, стр. 213-217.
157. У знаку кукуруза. - Алманах Савеза књижевника Југославије, 1959, стр. 417-420.

1960.

158. Зашто није додељена НИН-ова награда критике. - НИН, 21. 2. 1960, стр. 8.
159. Стрижено-кошено (драмолет). - Летопис Матице српске, књ. 385, св. 4, април 1960, стр. 303-307.

1961.

160. Мало више сутра, мало мање јуче. - НИН, 8. 1. 1961, стр. 4.
161. Профилом кренут прошлости, лицем свету. - НИН, 29. 10. 1961, стр. 1.
162. Тренутак велике синтезе. - Књижевне новине, 3. 11. 1961, стр. 3.
163. Кратковидо. - НИН, 31. 12. 1961, стр. 9.

1962.

164. За некега новог Андрића. - Трибуна, 7. 2. 1962, стр. 6-7.
165. Реч на прослави 120-годишњице Иришке читаонице. - Библиотекарски годишњак

Војводине, год. 3, 1962, стр. 165-172.

1964.

166. Вељко Петровић: Стихови. - Летопис Матице српске, књ. 393, св 2, фебруар 1964, стр. 103.

167. Творац дела чија ће величина непрекидно расти. - Политика, 1. 3. 1964, стр. 16.

168. За добар спомен Лудвига Хиршфелда. - Политика, 8. 3. 1964, стр. 15.

169. На слово, на слово... Душан Радовић. - Политика, 22. 3. 1964, стр. 15.

170. Један човек забавља целу земљу. - Политика, 5. 4. 1964, стр. 15.

1965.

171. Песнички врхунац Десанке Максимовић. - Политика, 24. 1. 1965, стр. 16.

172. Сабрана дела Бранка Ћопића. - Политика, 31. 1. 1965, стр. 16.

1967.

173. Право сваког народа да одређује свој језик. - Књижевне новине, 1. 4. 1967, стр. 10.

174. Крупно и сложено питање. - Књижевне новине, 15. 4. 1967, стр. 11.

1968.

175. Сугестивни роман о аутоугестивности (Слободан Селенић). - Политика, 17. 11. 1968, стр. 16.

1971.

176. Обретеније главе владике Рада. - Уметност, јул-децембар 1971.

1972.

177. Прва ноћ нобеловца. - Венац, бр. 8, новембар 1972, стр. 63.

178. Андрићева мудрост. - Венац, бр. 8, новембар 1972, стр. 64.

1978.

179. Почечи Драгослава Михајловића: кад сам први пут читао књигу Фреде, лаку ноћ. - Стварање, књ. 47, бр. 2, 1978, стр. 118-126.

1979.

180. Бориславу Пекићу, посредством магазина Современик, из Београда у Лондон, 3.

јунија 1979. - Савременик, књ. 50, св. 7, јул 1979, стр. 19-21.

181. Над последњом реченицом Времена смрти. - Савременик, књ. 50, св. 10, октобар 1979, стр. 280-283.

1980.

182. Читајући Проклету авлију. - Венац, бр. 86, септембар 1980, стр. 93-95.

1982.

183. Тако је говорио Матија. - Моја кућа, бр. 2, јануар 1982, стр. 72-73.

184. Замишљен и мудар. - Моја кућа, бр. 3, фебруар 1982, стр. 44-45.

185. По други пут међу Србима: Милован Данојлић. - Моја кућа, бр. 4, март 1982, стр. 64-65.

186. Улога Боре Ћосића у српској књижевности. - Моја кућа, бр. 5, април-мај 1982, стр. 62-63.

187. Верујући у отменост патње: Данило Киш. - Моја кућа, бр. 6, јун 1982, стр. 64-65.

188. Саграђено речју. - Моја кућа, бр. 7, јул-септембар 1982, стр. 64-65.

189. Господин. - Моја кућа, бр. 8, октобар-новембар 1982, стр. 50-51.

190. Жућа. - Моја кућа, бр. 9, децембар 1982, стр. 50-51.

1983.

191. На ти са животом: Брана Црнчевић. - Моја кућа, бр. 10, јануар 1983, стр. 44-45.

192. Јован Јовановић Змај. - Моја кућа, бр.11, март 1983, стр. 48-49.

1985.

193. Харарски упитник. - Књижевне новине, 1. 4. 1985, стр. 13.

194. Градитељ. - Књижевност, бр. 5/6, 1985, стр. 860-863.

1987.

195. Аутобиографија о другима (одломци казивања Милу Глигоријевићу). - Књижевне новине, 15. 4. 1987, стр. 11.

196. Подстрек за боље разумевање. - Књижевне новине, 15. 10. 1987, стр. 13.

197. Присутност Ћопићева. - Политика, 31. 10. 1987, стр. 11.

1988.

198. Загледан у лице стварности. - Књижевне новине, 15. 5. 1988, стр. 13.

1989.

- 199-208. Аутобиографија о другима 1-8. - Књижевне новине, фељтон у наставцима, од 15. 3. до 15. 6. 1989.
209. Слободан Јовановић - најзад. - Књижевне новине, 15. децембар 1989 - 1. јануар 1990, стр. 3.

1990.

- 210-214. Аутобиографија о другима 1-5. - Књижевне новине, фељтон у наставцима, 15. март - 15. мај 1990.
215. Данило Киш - отменост патње. - Видици, бр. 4/5, 1990, стр. 83-86.
216. Велика и отмена литература. - Видици, бр. 4/5, 1990, стр. 108.

1991.

217. Рани НИН. - НИН, 19. 4. 1991, стр. 50-51.
218. Предлог за размишљање у десет тачака. - НИН, 5. 7. 1991, стр. 16-17.

1992.

219. Одломак из говора Борислава Михајловића Михиза поводом стогодишњице рођења Иве Андрића. - Политика експрес, 17. фебруар 1992.
220. Предсказања: Иво Андрић профилом окренут прошлости. - Дневник, 19. 2. 1992, стр. 15.
221. Андрић је делио судбину српског народа. - Дечије новине, 31. 3. 1992, стр. 2.
222. Необјављена страница Борислава Пекића. - Политика, 4. 7. 1992, стр. 15.
- 223-236. Аутобиографија о другима 1-14. - НИН, фељтон у наставцима, 8. октобар 1992 - 22. јануар 1993.
237. Строгост и савршенство. Читајући Проклету авлију. - Вечерње новости, 10. 10. 1992, стр. 14.
238. Читајући Проклету авлију. - Политика, 10. 10. 1992, стр. 12.
239. Читајући Проклету авлију. - Дневник, 14. 10. 1992, стр. 16.
240. Профилом окренут прошлости, лицем свету. - Летопис Матице српске, књ. 18, св. 4, 1992, стр. 598-608.
241. Умни људи равнице и брда. - Српски Сион, бр. 3, 1992, стр. 6-9.

1995.

242. Ћопићев пут до гроба Христова. - Српски Сион, бр. 4, 1995, стр. 43-44.

1997.

243. Србија на рубу света. - Време, 18. 12. 1997, стр. 17.

244. Књижевни разговори. - Дневник, 21. 12. 1997, стр. 10.

245. Господин. - Српски Сион, св. 4, 1997, стр. 48-50.

246. Иван Галеб се игра живота и смрти. - Књижевна реч, бр. 492/493, 1997, стр. 16.

1998.

247. Како је фетер-Михл постао постао газда у кући. - Свеске, бр. 39/40, 1998, стр. 259-263.

248. Пекара. - Свеске, бр. 39/40, 1998, стр. 264-266.

249. У погрешном свету. - Свеске, бр. 39/40, 1998, стр. 267-269.

250. Неучтив према стварности. - Књижевне новине, 15. 12. 1998, стр. 7.

1999.

251. Циганска редаљка. - Књижевне новине, 1-15. јануар 1999, стр. 5.

252. Јован Скерла и Вељко Петровић. - Борба, 2. 8. 1999, стр. 7.

2002.

253. Са отварања изложбе: Вера Божичковић Поповић. - Призор, бр. 1. 2002, стр. 85-87.

ДРАМСКИ ОПУС

Драме

254. Бановић Страхиња : драма у три чина / Борислав Михајловић. - Београд : Просвета, 1963 (Београд : Просвета). - 159 стр. ; 20 цм

255. Бановић Страхиња : [драма у три чина] / Борислав Михајловић. - Нови Сад : Стеријино позорје, 1963 (Нови Сад : Форум). - 122 стр., [6] листова с таблама : илустр. ; 22 цм. - (Библиотека Стеријиног позорја. Савремена југословенска драма ; 5)

256. Командант : драма у два дела / Борислав Михајловић-Михиз. - У: Летопис Матице српске. - Год. 142, књ. 398, св. 2/3 (авг.-септ. 1966), стр. 142-186.
257. Краљевић Марко : драма / Борислав Михајловић, У: Сцена. - Год. 19, књ. 1, бр. 3 (мај-јун 1983), стр. 3-20.
258. Издајице : драме / Борислав Михајловић Михиз. - Београд : БИГЗ, 1986 (Београд : Београдски издавачко-графички завод). - 402 стр. ; 21 см. - (Нове књиге домаћих писаца ; 34)
259. Оптужени Пера Тодоровић : [драмско суђење у два дела] / Борислав Михајловић Михиз ; [фотографије Вукан Ђирић]. - Београд : Атеље 212, 1986 (Београд : "Радиша Тимотић"). - [28] стр. : фотогр. ; 22 цм. - (Атеље 212 ; но. 88)
260. Бановић Страхиња : драма у три чина / Борислав Михајловић, У: Савремена драма. Књ. 1 / приредио Владимир Стаменковић. - Београд : Нолит, 1987. - (Српска књижевност. Драма ; 20). - Стр. 131-193.

Драматизације и адаптације

261. Војводина, премијера 29. 11, 1956, СНП, режија Јован Коњовић
262. Страдија, 30. 11. 1958, СНП, Јован Путник
263. Аутобиографија, 22. 10. 1960, Народно позориште Ниш; 8. 10. 1961, Београдско драмско позориште, Александар Гловацки
264. Лопов, 26. 11. 1965, Народно позориште, Бојан Ступица
265. Капетан-капетану, 28. 12. 1965, Атеље 212, Јован Коњовић
266. Дервиш и смрт, 29. 9. 1970, Народно позориште Ниш, Рајко Радуковић; 29. 4. 1971, Атеље 212, Бранко Плеша
267. Лулу, 12. 12. 1971, Атеље 212, Љубомир Драшкић
268. Рањени орао или Смеју ли девојке допустити пробу пре брака, 12. 3. 1972, Атеље 212, Соја Јовановић
269. Међа Вука Манитога, 18. 5. 1978, Народно позориште, Слободанка Алексић
270. Цинцари или Корешподенција, 5. 2. 1980, Атеље 212, Арсеније Јовановић
271. Горски вијенац, са Матијом Бећковићем, 16. 12. 1980, Народно позориште, Вида Огњеновић
272. Колубарска битка, 29. 12. 1983, Југословенско драмско позориште, Арсеније Јовановић
273. Заклети спасилац дављеника, 1. 12. 1985, Атеље 212, Ненад Илић
274. Ваљевска болница, 31. 1. 1989, Југословенско драмско позориште, Дејан Мијач

Позоришне критике и чланци

1951.

275. Чедомир Миндеровић: Орден. - НИН, 26. 8. 1951, стр. 9.

276. Рахела Ферари као Аксиња у Јегору Буличову. - НИН, 4. 11. 1951, стр. 8.

1952.

277. Краљ Лир Миливоја Живановића. - НИН, 13. 4. 1952, стр. 7.

278. Два Глостерова сина. - Књижевне новине, 11. 5. 1952, стр. 5.

279. Леоне Глембај Раше Плаовића. - НИН, 22. 6. 1952, стр. 7.

1955.

280. Само аплауз на отвореној сцени. - НИН, 18. 12. 1955, стр. 8.

1956.

281. Стеријине позоришне игре. - НИН, 29. 4. 1956, стр. 10.

1959.

282. Тренутак једне драме. - Политика, 15. 3. 1959, стр. 15.

1973.

283. Мира Глишић. - у: Југословенско драмско позориште, Београд, 1973, стр. 115.

1975.

284. У заветрини заташкавања. - Сцена, бр. 3-4, мај-август 1975, стр. 162.

1977.

285. Горак чај погубљених живота. - Сцена, бр. 3, мај-јун 1977, стр. 108-109.

Филмски сценарији

286. Бранко Радичевић, документарни кратки филм, 1953, режија Љубиша и Вера Јокић
287. Две ноћи у једном дану, 1963, Раденко Остојић
288. Пут око света, 1964, Соја Јовановић
289. Рој, 1966, Мића Поповић
290. Орлови рано лете, 1966, Соја Јовановић
291. Силом отац, 1969, Соја Јовановић
292. Састанак са нечасним, 1970, Адријано Болциони
293. Дервиш и смрт, 1974, Здравко Велимировић
294. Рањени орао, 1977, Соја Јовановић
295. Доротеј, 1981, Здравко Велимировић
296. Корешподенција, 1983, Сава Мркаљ

РЕДАКТОРСКИ ОПУС

297. Лирске песме / Бранко Радичевић ; избор редакција и предговор Борислав Михајловић, Београд : Ново поколење, 1952. - 134 стр; 20 см. (Југословенски писци)
Предговор: Један век Бранкове лирике / Борислав Михајловић : стр. 7-17.
298. Песме / Владислав Петковић Дис ; избор, редакција и предговор Борислава Михајловића, Београд : Нолит, 1956. - 153 стр; 18 см. (Мала књига ; 45)
Предговор: стр. 5-24.
299. Песме ; Путописи ; Есеји / Јован Дучић ; избор и предговор Борислав Михајловић, Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска књижевна задруга, 1957. - 302 стр; 21 см. (Библиотека Српска књижевност у сто књига ; књ. 52)
Предговор: Јован Дучић / Борислав Михајловић : стр. 7-17;
300. Песме ; Приповетке ; Дrame / Момчило Настасијевић ; избор и предговор Борислав Михајловић, Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска књижевна задруга, 1958. - 350 стр; 21 см. (Библиотека Српска књижевност у сто књига ; књ. 72)⁶²³
Предговор: Момчило Настасијевић / Борислав Михајловић : стр. 7-21;
301. Избор / Радоје Домановић ; избор и предговор Борислав Михајловић, Сарајево : Свјетлост, 1959. - 118 стр; 17 см. (Школска библиотека ; 12)

---

623 Прави аутор овог текста и избора јесте Живорад Стојковић.

Предговор: Радоје Домановић / Борислав Михајловић: стр. 3-12.

Исто издање 1960, 1961, 1964.

302. Проклета авлија / Иво Андрић, Београд : Српска књижевна задруга, 1960. - 137 стр; 19 см. (Коло 53 / СКЗ ; књ. 358)

Предговор: Читајући „Проклету авлију” / Борислав Михајловић : стр. 5-21.

303. Ратно путовање / Митра Митровић, Београд : Просвета, 1962. - 241 стр; 17 см.

Предговор: „Ратно путовање” Митре Митровић / Борислав Михајловић: стр. 7-[17]

304. Корени : роман / Добрица Ћосић ; 7. издање; предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1962. - 303 стр; 17 см.

Предговор: „Корени” Добрице Ћосића / Борислав Михајловић: стр. 7-[14]

Исто издање 1963.

305. Песме / Бранко Радичевић ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1963. - 121 стр; 19 см. (Библиотека Просвета ; Коло 2 ; 26)

Предговор: Борислав Михајловић : стр. 5-13.

Исто издање 1965, 1966, 1968, 1969.

306. Изабране сатире / Радоје Домановић ; избор и предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1965. - 130 стр; 19 см. (Библиотека Просвета ; Коло 4 ; 81)

Предговор: Живот и време / Борислав Михајловић: стр. 5-14.

Исто издање 1966.

307. Страдија и друге сатире / Радоје Домановић : избор и предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1968. - 184 стр; 20 см. (Библиотека Просвета ; 140)

Предговор: Радоје Домановић / Борислав Михајловић : стр. 5-10;

308 Проклета авлија / Иво Андрић ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1968. - 146 стр; 20 см. (Библиотека Просвета ; 199)

Предговор: Читајући „Проклету авлију” / Борислав Михајловић : стр. 5-19;

309. Загрљај и друге новеле / Ранко Маринковић ; избор и предговор Петар Цацић, Београд : Просвета, 1968. - 176 стр. ; 19 см. (Библиотека Просвета ; 206)

Руке / Борислав Михајловић: стр. 10-13

310. Дивота прашине / Вјекослав Калев ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1968. - 207 стр; 19 см. (Библиотека Просвета ; 143)

Предговор: Романи Вјекослава Калеба / Борислав Михајловић : стр. 5-9;

311. Пет бојовника ; Насрадин-Хоца ; Делија Мартин ; Николетина Бурсаћ ; Стриц Ница ; Пепо Бандић / Бранко Ћопић ; избор и предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1968. - 378 стр; 19 см. (Библиотека Просвета ; 211)

Предговор: Бранко Ћопић / Борислав Михајловић : стр. 5-9;

312. Прољећа Ивана Галеба / Владан Десница ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Просвета, 1968. - 280 стр; 19 см. (Библиотека Просвета ; 204)

Предговор: Иван Галев Владана Деснице / Борислав Михајловић : стр. 5-9;

313. Башта сљезове боје / Бранко Ћопић ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Српска књижевна задруга, 1970. - XVII, 202 стр. ; 19 см. (Српска књижевна задруга. коло 63 ; књ. 423)

Предговор: Бранко Ћопић у башти сљезове боје / Борислав Михајловић: стр. VII-XVII.

314. Велика деца / Антоније Исаковић ; избор и предговор Борислав Михајловић, Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска књижевна задруга, 1972.

Предговор: Антоније Исакович приповедач / Борислав Михајловић: стр. 7-22.

315. Биће боље : приче из задњег цепа / Васа Поповић ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Слово љубве, 1973. - 201 стр. : илустр. ; 21 см.

Предговор: Васа Поповић / Борислав Михајловић Михиз : стр. [5-9].

316. Земља / Бранко В. Радичевић ; предговор Борислав Михајловић, Чачак : Самоуправна интересна заједница културе : Чачански глас, 1976. - XVI, 92 стр. : илустр. ; 20 см.

Предговор: Тражим боју за своје небо / Борислав Михајловић : стр. VII-XV.

317. Сто дана у Америци / Живадин М. Стевановић ; предговор Борислав Михајловић, Горњи Милановац : Дечје новине, 1976. - 156 стр. : илустр. ; 24 см.

Предговор: Чудан јунак, чудно одијело / Борислав Михајловић Михиз : стр. 5-6.

318. Фреде, лаку ноћ : приповетке / Драгослав Михаиловић ; поговор Борислав Михајловић, Београд : Глас, 1977. - 185 стр. : ауторова слика ; 21 см.

Поговор: Почети Драгослава Михаиловића : кад сам први пут читао књигу „Фреде, лаку ноћ” / Борислав Михајловић : стр. 173-185.

319. Поеме / Матија Бећковић ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Српска књижевна задруга, 1983. - XXV, 420 стр. ; 19 см. (Српска књижевна задруга. коло 76 ; књ. 508)

Предговор: Личне заменице Матије Бећковића / Борислав Михајловић: стр. VII-XXV.

Исто издање 1986.

320. Снови без тумачења / Брана Црнчевић ; поговор Борислав Михајловић, Београд : Српска књижевна задруга, 1985. - 155 стр. ; 21 см. (Савременик. н.с. ; 50)

Поговор Борислав Михајловић: стр. 151-155.

321. Стена гологлава / Љубиша Бачић ; поговор Борислав Михајловић, Београд : Српска књижевна задруга, 1985. - 73 стр. ; 21 см.

Поговор: Старац Љубише Бачића / Борислав Михајловић: стр. 63-70.

322. Црњански или Лако је Андрићу / Јелица Зупанц ; предговор Борислав Михајловић, Београд : Атеље 212, 1987. - X, 113 стр. ; 17 см. (Циклус савремене југословенске драме)

Предговор: Милош последња Чарнојевићева сеоба / Борислав Михајловић-Михиз : стр. VII-X.

323. Узалудна путовања / Јован Ћирилов ; поговор Борислав Михајловић, Кикинда: Књижевна заједница Кикинде, 1989. - 120 стр. : илустр. ; 20 см.

Поговор: Путовање Јована Тирилова / Борислав Михајловић: стр. 112-116.

324. Гробница за Бориса Давидовича : седам поглавља једне заједничке повести / Данило Киш ; предговор Борислав Михајловић, Сарајево : Свјетлост, 1990. - 137 стр. ; 21 цм.

Предговор: Данило Киш : отменост патње / Борислав Михајловић: стр. 5-8.

ПРЕВЕДЕНА ДЕЛА

325. Meeting of Yugoslav writers / by Borislav Mihajlović. - YOUTH LIFE. - Vol. 4, no. 12 (1955), str. 14, U: Serbian literary quarterly.

326. Contemporary Serbo-Croatian prose / by Borislav Mihajlović. - YOUTH LIFE. - Vol. 4, no. 14/15 (1955), str. 14-15, U: Serbian literary quarterly.

327. Автобиографија = [Аутобиографија] / Бранислав Нушић ; драматизација Борислав Михајловић-Михиз, У: Културен живот. - Год. 8, бр. 3 (1963), стр. 37-54

328. Bánovič Strahiňa : dráma v troch dejstvách / Borislav Mihajlovič ; preložil Ján Čajak ml. - Bratislava : Diliza, 1966 (Bratislava : Diliza). - 72 str. ; 20 cm

329. Az Elátkozott udvar olvasása közben = [Čítajući "Prokletu avliju"] / Borislav Mihajlović ; fordította Juhász Géza, U: Korok, nézetek, alkotások / [válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta Petar Džadžić. - Novi Sad : Forum, 1968. - Str. 367-382.

330. Komandant Seiler = [Komandant Sajler] / Boris Mihajlovič [!]; radijska priredba Martha Meuffels ; prevedel Borut Trekman. - Ljubljana : Radiotelevizija, Uredništvo radijskih iger, [1971]. - 37 listova ; 30 cm

331. Banović Strahinja : extract / Borislav Mihajlović-Mihiz ; transl. Muriel Heppel, U: Serbian literary quarterly. - No. 1 (1986), str. 41-55

332. A life story = [Priča o jednom životu] / Borislav Mihajlović-Mihiz ; translation Milan Mlačnik, U: Mića Popović / [tekst] Zoran Gavrić. - London ; New York : Alpine Fine Arts Collection, 1987. - Str. 11-37.

333. The Dervish and death = [Derviš i smrt] / Meša Selimović ; dramatized by Borislav Mihajlović-Mihiz ; translated by Richard Williams, U: Scena. - Iss. 12 (Jan.-Dec. 1989), str. 201-224.

334. La noblesse de la souffrance. - Serbian literary quarterly : relations - 4, str. 19-23

335. Спомен за Иво Андрич : с профил към миналото, с лице към света / Борислав [Михајловић] Михиз ; превела Жела Георгиева, У: Демократически преглед. - N. 35 (1998), стр. 433-439.

336. The country of woe by Radoje Domanović... / Borislav Mihajlović, U: Fifth Anniversary of [Sterijino Pozorje Festival] / [translated into English by Nina Ivanović]. - Novi Sad : Sterijino pozorje, 2005. -Str. [11].

ЛИТЕРАТУРА О ДЕЛУ БОРИСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА

1948.

337. Маринковић, Антоније: Осврт на Б. М. Михизове Песме. - Младост, бр. 3, 1948, стр. 252-253.

1951.

338. Ш. [Шијаковић], М. [Миодраг]: Борислав Михајловић Огледи. - Студентски књижевни лист, 1. 6. 1951, стр. 2, 6.

339. Мајсторовић, Стеван: Стари и нови у српској књижевној критици. - НИН, 3. 6. 1951, стр. 8.

340. Глушчевић, Зоран: Осврт на Огледе Борислава Михајловића. - Књижевне новине, 19. 6. 1951, стр. 4.

341. Раденковић, Ђорђе: Сјајан пример критичарске несавесности. - НИН, 24. 6. 1951, стр. 7.

342. Мамузић, И. [Илија]: Једна збирка књижевно-научних анализа. - Република, 11. 9. 1951, стр. 4.

343. Дреновац, Бора: Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству. - НИН, 12. 10. 1951, стр. 2.

344. Аноним: Поводом чланка 'Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству'. - НИН, 21. 10. 1951, стр. 8.

1952.

345. Гавриловић, Зоран: Поводом збирке песама Миодрага Павловића. - Књижевне новине, 15. 3. 1952, стр. 4.

346. Мајсторовић, Стеван: Аплауз ће уследити - али какав. - НИН, 13. 4. 1952, стр. 9-10.

347. Винавер, Станислав: Освета историје. - Република, 22. 4. 1952, стр. 3.

348. Константиновић, Радомир: Са свећом у руци. - Сведочанства, бр. 4, 6. 5. 1952, стр. 7.

349. Разговори на градилишту. - Књижевне новине, 31. 8. 1952, стр. 2, 8.

350. Милутиновић, Коста: Три збирке есеја. - Летопис Матице српске, књ. 370, св. 3, септембар 1952, стр. 188-193.

1953.

351. Ч. [Чолић], М. [Милутин]: Спор око књижевних награда. - Политика, 3. 12. 1953, стр. 5.
352. Палавестра, Предраг: Писмо Бориславу Михајловићу. - Млада култура, бр. 16, 17. 12. 1953.

1954.

353. Аноним: Вјесник у сриједу и НИН: анкета о позоришту. - НИН, 1. 1. 1954, стр. 8-9.
354. Палавестра, П. [Предраг]: Анкета: шта су дали у 1953. години. - Омладина, 1. 1. 1954, стр. 9.
355. Аноним: Нин и Вјесник у сриједу: Анкета о казалишту. - Вјесник у сриједу, 6. 1. 1954, стр. 5.
356. Леовац, Славко: Један критичар - екетик и дипломата. - Ослобођење, 10. 1. 1954.
Исто: Славко Леовац, Мит и поезија. Сарајево, 1960. Стр. 147-158.
357. Младеновић, Танасије: У одговор Михајловићу - Михизу. - Књижевне новине, 18. 2. 1954, стр. 7.
358. Д. [Димитријевић], Р. [Радмило]: Два есеја о српском грађанском песништву XVIII века. - Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1954, св. 1-2, стр. 133-135.
359. Мићановић, Славко: Поводом једне критике. О чланку 'Ни сумрак ни зора' Борислава Михајловића. - Књижевне новине, 29. 4. 1954, стр. 8.
360. Кисић, Чедо: Млада критика. - Ослобођење, 29. 8. 1954, стр. 7.
361. Аноним: Атентат Бориса Михајловића на Сусрете. - Сусрети, бр. 8-9, 1954, стр. 653-655.
362. Аноним: Пленум Савеза писаца. - НИН, 21. 11. 1954, стр. 8-9.
363. Винавер, Станислав: Пленум књижевника 1954. године. - Република, 23. 11. 1954, стр. 3.
Исто: Станислав Винавер, Београдско огледало. Београд, 2012. Стр. 365-369.
364. Аноним: Пленарни састанак Савеза књижевника Југославије. - Новине младих, 27. 11. 1954.
365. Аноним: Разправа. - Наша содобност, бр. 11/12, 1954, стр. 1022-1042.

1955.

366. Остојић, Карло: Једна деценија и три њена критичара. - Дело, бр. 8, октобар 1955, стр. 253-262.
367. Б-в., С.: Деценија промена. - Новосадски дневник, 21. 12. 1955, стр. 9.

368. Изванредни пленум Савеза књижевника Југославије (10-13. новембра 1954), Београд, 1955.

1956.

369. Точанац, Василије: Забелешка уз једну антологију. - Књижевност и језик, бр. 6-7, јун - октобар 1956, стр. 375-378.

370. Ђуровић, Жарко: Један предео критике и једно међутим. - Сусрети, бр. 6, 1956, стр. 452-453.

371. Форишковић, Александар: Српска Војводина Борислава Михајловића. - Поља, бр. 10-11, октобар - новембар 1956, стр. 2, 13.

372. Аноним: Војводина - разговор са редитељем Јованом Коњовићем. - Трибина, 25. 11. 1956, стр. 7.

373. Бабинка, М. [Михал]: Сугестивна реч поезије. - Дневник, 6. 12. 1956, стр. 6.

374. Поповић, Василије: Поетска панорама Војводина. - Књижевне новине, 9. 12. 1956, стр. 6.

375. Кујунџић, Миодраг: Поетска панорама Војводина. - Трибина, 9. 12. 1956, стр. 9.

376. Штака, Ацо: Поетска панорама Војводина. - Ослобођење, 11. 12. 1956, стр. 4.

377. Глишић, Бора: Драма Војводине у поетској панорами. - НИН, 16. 12. 1956, стр. 7.

378. Симић, С.: Мозаик културних и иметничких догађаја у Војводини. - Војводина, 8, 195, стр. 6-7.

1957.

379. Марковић, Мирослав: Читанка лепоте. - Студент, 14. 1. 1957, стр. 4.

380. Новаковић, Оливер: Поезија на позорници. - Наша сцена, јануар 1957, стр. 9.

381. Богдановић, Милан: Антологија српских песника између два рата Борислава Михајловића. - НИН, 20. 1. 1957, стр. 9.

382. Бандић, Милош И.: Српски песници између два рата. - Политика, 8. 2. 1957, стр. 9.

383. Ротковић, Радослав: Антологија непоезије. - Побједа, 10. 2. 1957, стр. 9.

384. Перовић, Предраг С.: Српски песници између два рата. - Књижевне новине, 17. 2. 1957, стр. 3.

385. Палавистра, Предраг: Српски песници између два рата. - Младост, 18. 2. 1957, стр. 10.

386. Гавриловић, Зоран: Борислав Михајловић: Српски песници између два рата. - Борба, 19. 2. 1957, стр. 5.

387. Јеремић, Драган М.: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Борба, 26. 2. 1957, стр. 5.

388. Лалић, Иван В.: Таленат антологичара. - Народни лист, 3. 3. 1957.

389. Павловић, Лука: Вриједна антологија. - Ослобођење, 6. 3. 1957, стр. 4.
390. Лазић, Жика: Критике Борислава Михајловића. - Млада култура, 14. 3. 1957, стр. 2.
391. Д. С.: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Слободна Далмација, 15. 3. 1957.
392. Машановић, Димитрије Л.: Озбиљан покушај. - Наши дани, 15. 3. 1957.
- Исто: Димитрије Л. Машановић, Одгонетање тајне стварања: студије и огледи. Нови Сад, 2001. Стр. 174-175.
393. Бандић, Милош И.: Од истог читаоца. - Књижевне новине, 17. 3. 1957, стр. 3.
394. Вучковић, Гаврило: Б. Михајловић: Од истог читаоца. - НИН, 24. 3. 1957, стр. 9.
395. П[отокар], Т[оне]: Србохрватска антологија. - Људска правица, 26. 3. 1957.
396. Вулевић, Јован: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Живот, св. 3, 1957, стр. 276-279.
397. Вулевић, Јован: Борислав Михајловић: Српски песници између два рата. - Живот, св. 3, 1957, стр. 186-188.
398. Таутовић, Радојица: Песма, песник или поезија. - Летопис Матице српске, књ. 380, св. 3, 1957, стр. 240-255.
399. Спасов, Александар: Борислав Михајловић: Од истиот читател. - Разгледи, 7. 4. 1957, стр. 8.
400. Павловић, Лука: Војводина у пјесмама. - Ослобођење, 8. 4. 1957, стр. 4.
401. Шкритек, Божидар: Српски пјесници између два рата. - Студентски лист, 8. 4. 1957, стр. 8.
402. Павлетић, Влатко: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Студенски лист, 23. 4. 1957.
403. Мирковић, Милосав: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Видици, 27. 4. 1957.
404. Леовац, Славко: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Савременик, св. 4, 1957, стр. 467-470.
405. П[отокар], Т[оне]: Критике Борислава Михајловића. - Људска правица, 11. 5. 1957.
406. Чашуле, Коле: Борислав Михајловић: Поетска панорама Војводина на сцени. - Разгледи, 16. 6. 1957.
407. Илахами, Емин: Гостуване на Српскота нар. позориште од Нови Сад. - Нова Македонија, 21. 4. 1957.
408. Гаврилов, Аурел: Борислав Михајловић: Српски песници између два рата. - Дело, бр. 6, 1957, стр. 1091-1096.
409. Вулетић, Витомир Р.: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Израз, бр. 6, јун 1957, стр. 584-587.
- Исто: Витомир Р. Вулетић, О српским писцима: расправе и огледи. Ваљево, 1992. Стр. 65-69.
410. Стојковић, Жика: Српски песници између два рата. - Израз, бр. 6, јун 1957, стр.

596-599.

411. Селаковић, Милан: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Културни радник, св. 7-8, 1957, стр. 108-109.

412. Павлетић, Влатко: Критичар Борислав Михајловић. - Литература, 1957, стр. 491-496.

Исто: Влатко Павлетић, Анализа без које се не може. Загреб, 1961. Стр. 99-106.

413. Остојић, Карло: Борислав Михајловић: Од истог читаоца. - Дело, бр. 6, 1957, стр. 1083-1091.

414. Сопи, Р.: Sgenat e vogla - satirike e gasmore. - Rilindja, br. 48, 1957, str. 5.

1958.

415. Путник, Јован: Смех на оштрици истине. - Дневник, 29. 11. - 1. 12. 1958, стр. 11.

416. Кујунџић, Миодраг: Савремено тумачење старе сатире. - Дневник, 7. 12. 1958, стр. 10.

417. Аноним: Страдија догађај сезоне. - Вечерњи лист, 15. 12. 1958.

418. Туркаљ, Н.: Једно гостовање и једна премијера. - Народни лист, 16. 12. 1958.

419. Аноним: Разлози пре свега. - Поља, бр. 35, 1958, стр. 1, 8.

420. Попов, Чедо: После IV Стеријиног позорја. - Index, бр. 9-10, 1958, стр. 10.

1959.

421. Стевић, Милош: Је ли Михиз жив?. - Поља, бр. 37, јануар 1959, стр. 12.

422. Максимовић, Јован: Под сенком Страдије. - Борба, 25. 3. 1959, стр. 6.

423. Кујунџић, Миодраг: Страдија у новој концепцији. - Дневник, 24. 5. 1959, стр. 11.

424. Сувин, Д.: Успјех Домановићеве Страдије на IV Стеријиним позорју. - Вјесник, 24. 5. 1959.

425. Мазов, И.: Не најуспешна сценска адаптација на Домановик. - Нова Македонија, 25. 5. 1958.

426. Максимовић, Јован: Страдија Прометеја. - Вечерње новости, 26. 5. 1959, стр. 4.

427. Финци, Ели: Радоје Домановић: Страдија. - Политика, 27. 5. 1959, стр. 8.

428. П. А.: Страдија - најбоља представа Стеријиног позорја. - Борба, 29. 5. 1959, стр. 4.

429. К. [Миодраг Кујунџић]: Најбоља претстава Страдија. - Дневник, 29. 5. 1959, стр. 1.

430. Кисић, С. [Светозар]: Страдија најбоља представа. - Политика, 29. 5. 1959, стр. 8.

431. Беговић, Бруно: Савременост сатире. - Рад, 30. 5. 1959, стр. 11.

432. Стаменковић, Владимир: Савремена драма на Стеријиним позорју. - Књижевне новине, 5. 6. 1959, стр. 9.

433. Алек: Свима понешто, а Михизу ништа. - Народни лист, 7. 6. 1959.

434. Егерић, Мирослав: Критика шарма и изненађења. - Поља, бр. 41, 27. 9. 1959, стр. 7.
Исто: Мирослав Егерић, Портрети и памфлети. Нови Сад, 1963. Стр. 107-115.
435. Манојловић, Тодор: IV Стеријино позорје. - Наша сцена, бр. 139, јануар 1959, стр. 3-4.
436. Павловић, Лука: Даровита режија. - Ослобођење, 8. 11. 1959.
437. Недељковић, Бора, Поповић, Миодраг: Како се забављате?. - Илустрована политика, бр. 20, 1959, стр. 4-5.
438. Попов, Чедо: После IV Стеријиног позорја. - Index, бр. 9/10, 1959, стр. 10.

1960.

439. М. [Максимовић], Ј. [Јован]: Нушићева Аутобиографија - спремна за сцену. - Вечерње новости, 1. 6. 1960, стр. 7.
440. Кујунџић, Миодраг: Аутобиографија Бранислава Нушића. - Дневник, 25. 10. 1960, стр. 10.
441. Јевтић, Добривоје: Аутобиографија - примамљива ревија. - Глас омладине, 27. 10. 1960, стр. 5.
442. Јанковић, Драгољуб: Премијера Нушићеве Аутобиографије у нишком позоришту. - Народне новине, 29. 10. 1960.
- Исто: Драгољуб Јанковић, Од истог гледаоца. Ниш, 1967. Стр. 235-237.
443. Ј., Д.: Сваког тједна премијера. - Телеграм, 11. 11. 1960, стр. 7.
444. Аноним: Нишко Народно позориште поново гостује у Београду. - Народне новине, 3. 12. 1960, стр. 5.
445. М. [Максимовић], Ј. [Јован]: Сутра: нишки позоришни гости. - Вечерње новости, 5. 12. 1960, стр. 7.
446. Максимовић, Јован: Лекција из Ниша. - Вечерње новости, 7. 12. 1960, стр. 7.
447. С., Д.: Књижевности у сценском оквиру. - Вјесник, 8. 12. 1960.
448. Финци, Ели: Старо ткиво, ново рухо. - Политика, 8. 12. 1960, стр. 10.
449. Селенић, Слободан: Нушић - Михајловић: Аутобиографија. - Борба, 9. 12. 1960, стр. 6.
450. Ј.: Нишко позориште са успехом гостовало у Београду. - Народне новине, 10. 12. 1960, стр. 7.
451. Глишић, Бора: Тријумф нишког позоришта. - НИН, 11. 12. 1960, стр. 8.
452. М., Д.: Аутобиографија - благи подсмех минулом времену. - Глас омладине, 20. 12. 1960, стр. 8.

1961.

453. Клајн, Хуго: У потрази за догађајем. - Политика, 1. 1. 1961, стр. 19.
454. Кујунџић, М.: Нушић међу нама. - Дневник, 22. 1. 1961.
455. И., В.: Нишлије у Загребу и Љубљани са Аутобиографијом. - Вечерње новости, 28. 2. 1961, стр. 7.
456. Ређеп, Драшко: Борислав Михајловић: Читајући Проклету авлију. - Летопис Матице српске, књ. 387, св. 2, фебруар 1961, стр. 173-174.
457. Михаиловић, Аритон: Нушићева Аутобиографија у драматизацији Борислава Михајловића Михиза. - Браничево, св. 1-2, фебруар - април 1961, стр. 148-150.
458. Аноним: Нишко позориште гостује у Загребу и Љубљани. - Народне новине, 4. 3. 1961, стр. 7.
459. О., С.: Успех нишког позоришта у Загребу. - Политика, 6. 3. 1961, стр. 6.
460. П. Б.: Нарочај Нушићевих бодиц. - Дело, Љубљана, 8. 3. 1961.
461. Цар, Душко: Сценско препричавање. - Телеграм, 10. 3. 1961, стр. 6.
462. Аноним: Успех нишког позоришта у Загребу и Љубљани. - Народне новине, 11. 3. 1961, стр. 7.
463. Р. [Радосављевић], Ђ.: Гостовање Нишког народног позоришта. - Наша реч, 18. 3. 1961, стр. 6.
464. Аноним: Нишко позориште гостоваће у нашем граду. - Јединство, 27. 3. 1961, стр. 7.
465. Радосављевић, Ђ.: Нишлије испуниле очекивања. - Наша реч, 1. 4. 1961, стр. 8.
466. Аноним: Успешно гостовање нишког Народног позоришта. - Јединство, 10. 4. 1961, стр. 7.
467. Мирковић, Градимир: Нушићева Аутобиографија. - Тимок, 21. 4. 1961, стр. 5.
468. Ћосић, Анто: Нушићева Аутобиографија најатрактивнија представа у овогодишњој сезони. - Путеви, св. 2, март - април 1961, стр. 222-224.
469. Јанковић, П.: Редак доживљај. - Тимок, 5. 5. 1961, стр. 4.
470. Ј.: Са Нушићевом Аутобиографијом на Стеријино позорје. - Народне новине, 20. 5. 1961, стр. 7.
471. Кујунџић, Миодраг: Радосни Нушић. - Дневник, 22. 5. 1961, стр. 5.
472. Ј., Д.: Успех преко очекивања. - Народне новине, 27. 5. 1961, стр. 7.
473. Милин, Љубомир: Савременост наслеђа. - Рад, 29. 5. 1961, стр. 11.
474. Броз, П.: Аутобиографија. - Комунист, 1. 6. 1961.
475. Аноним: Победа револуције и Аутобиографија. - Вести, 8. 6. 1961, стр. 5.
476. Коруза, Ј.: Одрска подоба Н. Аутобиографије. - Дело, 15. 6. 1961.

477. Селем, Петар: Позорје 1961. - Поља, бр. 53-54, јун 1961, стр. 5-7.
478. Ређеп, Драшко: О беседништву или Борислав Михајловић. - Летопис Матице српске, књ. 388, св. 2-3, август - септембар 1961, стр. 143-150.
479. Аноним: Сценско цепно издање Аутобиографије. - Борба, 7. 10. 1961, стр. 7.
480. Аноним: Најдужи Нушићев монолог. - Вечерње новости, 10. 10. 1961.
481. Мирковић, Милосав: Бранислав Нушић: Аутобиографија. - Борба, 10. 10. 1961, стр. 8.
482. Финци, Ели: Тај неодољиви Нушић. - Политика, 10. 10. 1961, стр. 11.
- Исто: Ели Финци, Више и мање од живота II. Београд, 1961.
483. Аноним: Неинвентивна представа. - Глас Подриња, 12. 10. 1961.
484. Крелиус, Љ.: Без нушићевског хумора. - Вјесник, 13. 10. 1961.
485. Стаменковић, Владимир: Експерименти у савременом позоришту. - НИИ, 15. 10. 1961, стр. 9.
486. Мишић, Милутин: Сценске илустрације. - Студент, 17. 10. 1961, стр. 7.
487. Новаковић, С.: У сусрет смеху. - Младост, 18. 10. 1961, стр. 6.
488. К., Х.: Прва изведба Нушићеве Аутобиографије. - Вјесник, 28. 12. 1961.
489. Јовић, М.: Б. Нушић - Б. Михајловић Михиз Аутобиографија. - Културни радник, бр. 4-5, 1961, стр. 222-223.
490. Б. [Бањевић], Б. [Бранко]: Бранислав Нушић: Аутобиографија. - Никшићке новине, бр. 15, 1961, стр. 7

1962.

491. Аноним: Премијера на драма на Михиз во Белград. - Нова Македонија, 20. 1. 1962.
492. Н.: Не громогласан смех - већ тужна комедија. - Глас Подриња, 12. 4. 1962, стр. 4.
493. Мита, Јак: Нушић на сцени. - Јединство, 18. 4. 1962, стр. 8.
494. Аноним: Нушићева Аутобиографија - незаборавна представа. - Глас Подриња, 19. 4. 1962, стр. 4.
495. Павловић, Лука: Игра и смијех. - Ослобођење, 20. 5. 1962, стр. 8.
496. Костић, Стојадин: Бранислав Нушић: Аутобиографија. - Вести, 4. 10. 1962, стр. 6.
497. М. Ш., М.: Осам представа. - Дневник, 3. 11. 1962, стр. 8.
498. Лешић, Јосип: Први утисци. - Дневник, 23. 11. 1962, стр. 10.
499. Аноним: Драма Борислава Михајловића Михиза у ЈДП. - Политика, 25. 11. 1962, стр. 12.
500. Лешић, Јосип: Права виртуозност. - Дневник, 25. 11. 1962, стр. 12.
501. Аноним: Висока признања. - Дневник, 27. 11. 1962, стр. 10.
502. Мартиновић, Лазар: Страдија у земљи добре сатире. - Борба, 9. 12. 1962, стр. 8.

503. Shita, V.: Branislav Nušić - Borislav Mihajlović Autobiografija. - Jeta e re, 2, 1962, str. 230-232.

504. Lasha, M.: Branislav Nušić - Borislav Mihajlović Autobiografija. - Perparimi, 4, 1962, str. 266-268.

1963.

505. Павловић, Лука: Драма савјести и одговорности. - Ослобођење, 1. 3. 1963, стр. 4.

506. Максимовић, Јован: Савремено - у историјском руху. - Вечерње новости, 2. 3. 1963.

507. Селенић, Слободан: Борислав Михајловић: Бановић Страхиња. - Борба, 2. 3. 1963, стр. 7.

508. Финци, Ели: Историја и савременост. - Политика, 2. 3. 1963, стр. 10.

Исто: Ели Финци, После представе, Нови Сад, 1978. Стр. 190-193.

509. Стаменковић, Владимир: Романтична интрига, иронична теза. - НИН, 3. 3. 1963, стр. 9.

510. Недељковић, Миле: Првенац - недоношче. - Студент, 5. 3. 1963, стр. 7.

511. Вучо, Вук: Заиграј, па за појас задени. - Књижевне новине, 8. 3. 1963, стр. 4.

512. Аноним: Објављен Бановић Страхиња. - Дневник, 12. 3. 1963, стр. 11.

513. Зуковић, Љубомир: Борислав Михајловић - Бановић Страхиња. - Стварање, св. 3, 1963, стр. 353-354.

514. Пилетић, Светозар: Борислав Михајловић Михиз: Бановић Страхиња. - Титоградска трибина, 2. 5. 1963.

515. Перовић, Сретен: Бановић Страхиња. - Побједа, 5. 5. 1963, стр. 11.

516. Новаковић, Бошко: Бановић Страхиња Борислава Михајловића. - Дневник, 7. 5. 1963, стр. 10.

517. Гргичевић, М.: Занимљиви текстови - добре представе. - Вечерњи лист, 8. 5. 1963.

518. Влашић, Јосип: Стеријино позорје: институција а не фестивал. - Index, 11. 5. 1963, стр. 6.

519. Кузмановић, Раде: Бановић Страхиња. - Студент, 14. 5. 1963, стр. 7.

520. Чађеновић, Јован: Бановић Страхиња Б. Михајловића. - Просвјетни рад, 15. 5. 1963, стр. 5.

521. К. [Кисић], Св.: Бановић Страхиња Борислава Михајловића - најбоља драма. - Политика, 18. 5. 1963, стр. 8.

522. Ређеп, Драшко: Дневник о Стеријиним позорју. - Књижевне новине, 31. 5. 1963, стр. 1, 5.

523. Барјактаревић, Радомир: Историјска - упркос намјери аутора. - Живот, бр. 5, 1963, стр. 83-84.

524. Глишић, Миливоје: Михиз: Бановић Страхиња. - Дело, бр. 5, мај 1963, стр. 687-689.

525. Ређеп, Драшко: Борислав Михајловић: Бановић Страхиња. - Летопис Матице српске, књ. 391, св. 5, мај 1963, стр. 502-504.
526. Ђуричковић, Д.: Упрошћавање етичког проблема драме. - Путеви, св. 6, 1963, стр. 621-623.
527. Стојовић, Милорад: Четири домаће драме. - Стварање, бр. 6, 1963, стр. 644-647.
528. Протић, Предраг: Борислав Михајловић: Бановић Страхиња. - Путеви, св. 4, јул - август 1963, стр. 393-395.
529. Селимовић, Меша: VIII југословенске позоришне игре. - Живот, бр. 7-8, јул - август 1963, стр. 24-27.
530. Аноним: Бановић Страхиња - прва премијера Народног позоришта. - Наша реч, бр. 9. 1963, стр. 7.
531. Т. [Тимченко], Н. [Николај]: Успела представа. - Наша реч, 13. 9. 1963, стр. 7.
532. М. [Малушевић], А.: Старт са Нушићем. - Панчевац, 14. 9. 1963, стр. 5.
533. Б., Д.: Редитељска умешност. - Дневник, 28. 9. 1963, стр. 10.
534. Ст.: Аутобиографија. - Панчевац, 28. 9. 1963, стр. 6.
535. Божичковић, Олга: Нишки Бановић Страхиња. - Политика, 2. 10. 1963, стр. 11.
536. Петровић, Вице: Мимо михизовштине. - Глас омладине, 3. 10. 1963, стр. 5.
537. Јанковић, Драгољуб: Испод очекиваног нивоа. - Народне новине, 5. 10. 1963.
538. Живковић, Радован: Бановић Страхиња. - Слобода, 5. 10. 1963, стр. 4.
539. Аноним: Драма за коју се идеја родила у Новом Саду. - Дневник, 8. 10. 1963, стр. 8.
540. У.: Михизова драма Бановић Страхиња. - Дневник, 8. 10. 1963, стр. 10.
541. Шуваковић, Миленко: Мит и савремена етика. - Дневник, 8. 10. 1963, стр. 10.
542. Аврамовић, Ж.: Признање режији. - Борба, 9. 10. 1963, стр. 7.
543. Аноним: Савремене мисли у старом руху. - Дневник, 9. 10. 1963, стр. 10.
544. Аноним: Све карте распродате. - Дневник, 9. 10. 1963, стр. 8.
545. Кујунџић, Миодраг: Скок и доскок двојице шампиона. - Дневник, 9. 10. 1963, стр. 10.
546. Аноним: Бановић Страхиња је моја дугогодишња опсесија. - Дневник, 10. 10. 1963, стр. 10.
547. Ђурђевић, Ђорђе: Две занимљиве војвођанске премијере. - Борба, 10. 10. 1963, стр. 7.
548. Аноним: Једна представа - два суфлера. - Дневник, 11. 10. 1963, стр. 10.
549. Б., Д.: Позориште Стерија наставља добру традицију. - Дневник, 12. 10. 1963, стр. 10.
550. Богдановић, Драгиша: Фијук ветра кроз бадањ. - Титоградска трибина, 13. 10. 1963, стр. 9.
551. Аноним: Бановић Страхиња на зрењанинској сцени. - Зрењанин, 19. 10. 1963, стр.

8.

552. Медведев, Н. [Никола]: Писац и редитељ у раскораку. - Дневник, 25. 10. 1963, стр. 15.
553. Аноним: Нишко позориште гостовало у Приштини. - Јединство, 28. 10. 1963, стр. 10.
554. Васиљевић, Живота: Бановић Страхиња. - Светлост, 31. 10. 1963, стр. 5.
555. Николић, Милан: Успела режијска надградња. - Борба, 1. 11. 1963, стр. 7.
556. Савић, Тихомир: Стари мотив - савремена драма. - Зрењанин, 2. 11. 1963, стр. 8.
557. Аноним: Бановић Страхиња прва премијера. - Наша реч, 6. 11. 1963, стр. 7.
558. Селенић, Слободан: У знаку експеримента. - Борба, 7. 11. 1963, стр. 7.
559. Сикингер, Јосип: Остварење које се памти, али и обавезује. - Сомборске новине, 8. 11. 1963, стр. 5.
560. Ст.: Нове премијере у вршачком позоришту. - Панчевац, 9. 11. 1963, стр. 4.
561. Леовац, Славко: Драмско откриће загонетног ћутања. - Одјек, 15. 11. 1963, стр. 9.
562. Стојшин, В. [Владимир]: Сценско освежење. - Панчевац, 16. 11. 1963, стр. 5.
563. Мареш, Ервин: Потврда за корак даље. - Дневник, 20. 11. 1963, стр. 10.
564. Медведев, Н. [Никола]: Више шала него сатира. - Дневник, 23. 11. 1963, стр. 10.
565. Рацков, Иванка: Први корак сарадње. - Дневник, 13. 12. 1963, стр. 15.
566. Јовановић В., Рашко: Мотив легенде у савременој драми. - Позориште, св. 2, 1963, стр. 78-81.

1964.

567. Клопчић, Злата: Аплауз Михизу и извођачима. - Нови лист, 4. 2. 1964.
568. М., В.: Драма по народној пјесми. - Слободна Далмација, 29. 2. 1964, стр. 10.
569. Пажанин, Стјепан: Премијера драме Бановић Страхиња. - Слободна Далмација, 7. 3. 1964.
570. Ђурић, Миливоје: Премијера у зеничком Народном позоришту. - Наша ријеч, 11. 3. 1964.
571. Аноним: Објављен Бановић Страхиња. - Дневник, 12. 3. 1964, стр. 11.
572. Рошић, Ђуро: Личност и историја. - Нови лист, 17. 3. 1964.
573. Шего, Марин: Уз четврто гостовање сплитског Народног казалишта. - Народни лист, 4. 4. 1964.
574. Мазов, Иван: Бановић Страхиња на прилепската сцена. - Нова Македонија, 25. 10. 1964, стр. 6.
575. Рацков, Иванка: Бановић Страхиња од Борислава Михајловића у режији Александра Ђорђевића. - Руковет, св. 1, 1964, стр. 55-57.

576. Тимченко, Николај: Песма и драма о Бановић Страхињи. - Дело, бр. 3, март 1964, стр. 402-411.
577. Martini, Lucifero: Un grande dramma Banović Strahinja di M.-M. - La Voce del popolo.- Anno 20, n. 78 (2. aprile 1964).
578. Vrbacký, Andrej: Antológia prehodnocujú. - Slovenské pohľady: na literatúru, umenie a život. - Roč. 80, č. 6 (jún 1964), str. 133-134
579. М., Б.: Српско народно позориште у Паризу. - Дневник, 19. 12. 1964, стр. 10.

1965.

580. В., М.: Домановићева Страдија у париском Театру нација?. - Ослобођење, 6. 1. 1965, стр. 8.
581. У. [Урбан], В. [Владимир]: Сатира дуга духа. - Дневник, 31. 1. 1965, стр. 11.
582. Е. [Егерић], М. [Мирослав]: Михизово воскресеније. - Поља, бр. 79, март 1965, стр. 12.
583. П., Б.: Ступица режира Лопова. - Вечерњи лист, 13. 8. 1965.
584. Вучковић, Радован: Критичар тренутка. - Живот, бр. 7-8, 1965, стр. 23-32.
Исто: Радован Вучковић, Судбина критичара. Сарајево, 1968. Стр. 120-132.
585. Матеовић, П.: Осавремењен мит. - Ослобођење, 6. 10. 1965, стр. 7.
586. С., К.: Бановић Страхиња пред лозничком публиком. - Глас Подриња, 7. 10. 1965, стр. 6.
587. О., Б.: Лопов Леонида Леонова први пут на сцени. - Политика, 25. 11. 1965, стр. 11.
588. Аноним: Премијера Лопова Леонида Леонова у Београду. - Борба, 25. 11. 1965, стр. 7.
589. Гајер, Драган: Лопов на Цветном тргу. - Политика експрес, 25. 11. 1965, стр. 8.
590. Милетић, С.: Гости, а домаћи. - Вечерње новости, 25. 11. 1965, стр. 9.
591. Аноним: Бојан Ступица о премијери Лопова. - Вјесник, 27. 11. 1965.
592. Јовановић, Жарко: Моћни торзо. - Вечерње новости, 27-30. 11. 1965, стр. 15.
593. Клајн, Хуго: О јунаку наше савремене драме. - Борба, 28. 11. 1965, стр. 13.
594. Ђурковић, Дејан: Удвостручи или остави. - Политика експрес, 1. 12. 1965, стр. 8.
595. Финци, Ели: Талог револуције. - Политика, 2. 12. 1965, стр. 11.
596. Мирковић, Милосав: Лопов - како то сценски звучи?, Београдска недеља, 5. 12. 1965, стр. 13.
597. Аноним: На Цветном тргу још два Лопова. - Политика експрес, 10. 12. 1965, стр. 10.
598. Аноним: Лопов обара рекорде. - Вечерње новости, 11. 12. 1965, стр. 11.
599. Волк, Петар: Изазов. - Књижевне новине, 11. 12. 1965, стр. 7.

600. Јовановић, Жарко: Забава са уводним словом. - Вечерње новости, 29. 12. 1965, стр. 7.
601. Селенић, Слободан: Пре само стотинак година. - Борба, 30. 12. 1965, стр. 7.
602. Финци, Ели: Излет у прошлост. - Политика, 30. 12. 1965, стр. 11.
603. Пенчић, Сава: Бановић Страхиња на сцени нишког Народног позоришта. - Радио Београд, 1965.
604. Славко Леовац, Метаморфозе. Сарајево, 1965. Стр. 194-199.
605. Феликс Пашић, Савременици. Нови Сад, 1965.

1966.

606. Волк, Петар: Разилажење с животом. - Књижевне новине, 8. 1. 1966, стр. 9.
Исто: Петар Волк, Позоришне илузије. Београд, 1993. Стр. 88-89.
607. Илић, Миодраг: Амбиције и остварења - Лопов поштених намера. - Сцена, св. 1, 1966, стр. 80-82.
608. Протић, Миодраг: Од Диме до Бекета. - Књижевност, св. 2, књ. XLII, 1966, стр. 162-167.
609. Нарпањ, Michal: Nová dráma Borislava Mihajlovića-Mihiza. - Nový život, бр. 3, јул-септембар, 1966, стр. 223.
610. Егерић, Мирослав: Драмско дело о фанатизованој свести. - Борба, 30. 10. 1966, стр. 11.
611. З. [Зубац], П. [Перо]: Нова драма Б. М. Михиза. - Поља, бр. 98, октобар 1966, стр. 16.
612. Егерић, Мирослав: Опасност једног неспоразума. - Борба, 6. 11. 1966, стр. 11.
613. Аноним: Педесети Бановић Страхиња и двестоти Будилник. - Политика експрес, 7. 11. 1966.
614. Кујунџић, М. [Миодраг]: Поново оживљени Домановић. - Дневник, 8. 11. 1966, стр. 10.
615. Аноним: Страдија на сцени Атељеа 212. - Политика експрес, 22. 11. 1966, стр. 9.
616. Кисић, Светозар: Страдија и Халелуја у Кијеву и Минску. - Политика, 9. 12. 1966, стр. 11.
617. Виловац, Јован: Аплауз на отвореној сцени. - Дневник, 12. 12. 1966, стр. 1 и 4.
618. Виловац, Јован: Још једна потврда вредности. - Дневник, 18. 12. 1966, стр. 10.
619. Урбан, Владислав: Нарцис и његов адвокат. - Дневник, 18. 12. 1966, стр. 11.
620. К. [Кисић], С. [Светозар]: Успех новосадског позоришта у Совјетском Савезу. - Политика, 21. 12. 1966, стр. 11.
621. Виловац, Јован: На крилима славе. - Дневник, 25. 12. 1966, стр. 10.
622. Бован, Брана: Давид Штрбац владе Зельковића. - Наша ријеч, 28. децембар - 4.

јануар 1966, стр. 8.

623. Есејисти и критичари, приредио Драшко Ређеп, Нови Сад - Београд, 1966.

624. Јовановић В., Рашко: Бановић Страхиња. - у: Српска драма, Београд, 1966, стр. 421-426.

1967.

625. Аноним: Михизов Командант пред публиком. - Политика, 20. 1. 1967, стр. 11.

626. М., С.: Распродат на невиђено. - Вечерње новости, 20. 1. 1967, стр. 10.

627. С., Љ.: Командант Сајлер сутра први пут. - Борба, 20. 1. 1967, стр. 7.

628. Гајер, Д. [Драган]: Командант Петар тврди да нема трему. - Политика експрес, 21. 1. 1967, стр. 9.

629. Јовановић, Жарко: Пад једног фанатика. - Вечерње новости, 23. 1. 1967, стр. 10.

630. Мирковић, Милисав: Погружени фанатик. - Политика експрес, 23. 1. 1967, стр. 9.

631. Нешић, А.: Нешто ново у театру. - Недељне новости, 23. 1. 1967, стр. 11.

632. Крелиус, Јерка: Борислав Михајловић Михиз: Командант Сајлер. - Вјесник, 24. 1. 1967, стр. 6.

633. Первић, Мухарем: Још једна домаћа драма. - Политика, 24. 1. 1967, стр. 12.

Исто: Мухарем Первић, Премијера. Београд, 1978. Стр. 71-73.

634. Селенић, Слободан: Банатски паноптикум. - Борба, 24. 1. 1967, стр. 7.

635. Мирковић, Буца: Командант Сајлер анте поргас!. - Жеж, 27. 1. 1967, стр. 2.

636. Селенић, Слободан: О фанатику ин фанатизму. - Дело, 28. 1. 1967.

637. Стаменковић, Владимир: Пролог за драму о фанатизму. - НИН, 29. 1. 1967, стр. 10.

638. М. [Мирковић], М. [Милисав]: Подвиг команданта Петра Банићевића. - Политика експрес, 31. 1. 1967, стр. 9.

639. Протић, Миодраг: Комедија, комедија. - Књижевност, књ. 43, св. 1, јануар 1967, стр. 73-77

640. Волк, Петар: Парада. - Књижевне новине, 4. 2. 1967, стр. 7.

641. Лакићевић, Огњен: О фанатизму као митологији нашег времена. - Телеграм, 17. 2. 1967.

Исто: Огњен Лакићевић, Мера за меру. Београд, 2000. Стр. 224-228.

Лакићевић, Огњен: Од квантитета у квалитет. - Поља, бр. 103, март 1967, стр. 13.

642. Кујунџић, Миодраг: Порази фанатизма. - Дневник, 19. 2. 1967.

643. Гушић, Богдан: Продубљени и заокружени ликови. - Зрењанин, 25. 2. 1967, стр. 7.

644. Протић, Миодраг: Гости и домаћи. - Књижевност, св. 2, фебруар 1967, стр. 183-194.

645. Илић, Миодраг: Домаћа драма у центру пажње. - Сцена, бр. 2, 1967, стр. 250-262.

646. Копчалић, Душан: Неминовност трагике. - Дневник, 2. 3. 1967, стр. 9.
647. (г): Најигранији - Михиз и Поповић. - Вечерњи лист, 4. 3. 1967, стр. 11.
648. Кисић, С.: Четири пута Командант Сајлер. - Политика, 4. 3. 1967, стр. 11.
649. Аноним: Страдија и Халелуја у Прагу. - Дневник, 8. 3. 1967, стр. 12.
650. Николић, Милан: Половични Сајлер. - Вечерње новости, 21. 3. 1967.
651. Аноним: Београдски Командант на Позорју?. - Вечерње новости, 22. 3. 1967, стр. 14.
652. Павловић, Лука: На граници драме. - Ослобођење, 22. 3. 1967, стр. 5.
653. Васиљевић, Ж.: Разголићени фанатизам. - Светлост, 23. 3. 1967, стр. 6.
654. Миленовић, М.: Срушено небо фанатика. - Сомборске новине, 24. 3. 1967, стр. 3.
655. Перишкић, П.: Добра представа. - Сомборске новине, 24. 3. 1967, стр. 3.
656. Ђурђевић, Ђорђе: Прегледно и прецизно. - Борба, 25. 3. 1967, стр. 8.
657. Сикингер, Јосип: Не трагедија него иронија. - Дневник, 26. 3. 1967, стр. 10.
658. Ивањи, Иван: Београдске јануарске премијере. - Дело, св. 3, 1967, стр. 383-388.
659. Николић, Милан: Командант Сајлер - премијера у Народном позоришту Јоаким Вујић. - Кораци, св. 3, 1967, стр. 65-66.
660. Кисић, С.: Десет година сталног извођења Страдије. - Политика, 1. 4. 1967, стр. 11.
661. Т. [Тимченко], Н. [Николај]: Командант Сајлер. - Наша реч, 7. 4. 1967, стр. 9.
662. Виловац, Јован: Путовање за још једну афирмацију. - Дневник, 9. 4. 1967, стр. 10.
663. Кујунџић, М. [Миодраг]: Две расправе. - Дневник, 12. 4. 1967, стр. 12.
664. Аноним: Јубилеј Страдије. - Телеграм, 14. 4. 1967.
665. Виловац, Јован: Више поена Страдији. - Дневник, 14. 4. 1967, стр. 4.
666. Здравковић, Борислав: Нова домаћа драма. - Наша реч, 14. 4. 1967, стр. 9.
667. Кисић, С.: Две добре представе, неједнако примљене. - Политика, 14. 4. 1967, стр. 11.
668. Аноним: Похвале и - замерке. - Политика, 20. 4. 1967, стр. 11.
669. Ис: Помембен приспевек. - Вечер, 4. 5. 1967.
670. Аноним: Свест и личност Сајлера. - Дневник, 7. 5. 1967, стр. 12.
671. Кујунџић, Миодраг: Ривија глумца. - Дневник, 7. 5. 1967, стр. 12.
672. Мазов, Иван: Командант Сајлер од Борислава Михајловића. - Нова Македонија, 9. 5. 1967.
673. Лајковић, Сергије: Ко то да не будем?. - Тимок, 12. 5. 1967, стр. 6.
674. Аноним: Командант Сајлер одушевио. - Бечејске новине, 13. 5. 1967, стр. 5.
675. Харпањ, Михал: XII Стеријино позорје. - Index, 27. 5. 1967, стр. 9.
676. Кетиг, Томислав: Фестивал осредњости. - Поља, бр. 105/106, мај-јун 1967, стр. 3

677. Топаловачки, Милан: Драмско дело Борислава Михајловића. - Дело, св. 5, 1967, стр. 624-636.
678. М., М.: Нишка премијера - у Приштини. - Политика експрес, 4. 7. 1967.
679. Радоњић Рас, Светозар: Три сарајевске премијере. - Живот, св. 6, јун 1967, стр. 98-101.
680. Аноним: Премијера Команданта Сајлера. - Глас Подриња, 5. 10. 1967, стр. 7.
681. Јеротић, Томислав: Поломљено небо фанатика. - Глас Подриња, 12. 10. 1967, стр. 7.
682. Обрадовић, Д.: Командант Сајлер. - Ибарске новости, 13. 10. 1967, стр. 7.
683. Јанковић, Д. [Драгољуб]: Дочекани са скепсом, испраћени аплаузом. - Политика, 19. 10. 1967, стр. 11.
684. Ђурђевић, Ђорђе: Глумци су дошли. - Борба, 21. 10. 1967, стр. 7.
685. Н.: За живот вођен разумом. - Народне новине, 18. 11. 1967, стр. 7.
686. Ивановић, Света: Командант Сајлер. - Кораци, бр. 7. новембар-децембар 1967, стр. 74.
687. Јанковић, Драгољуб: Анатомија фанатика. - Градина, св. 12, 1967, стр. 41.

1968.

688. Т. [Тимченко], Н. [Николај]: Премијера Нушићеве Аутобиографије. - Наша реч, 1. 1. 1968, стр. 9.
689. Лукић, Мирослав: Аутобиографија Бранислава Нушића. - Наша реч, 26. 1. 1968, стр. 7.
690. Ђурђевић, Ђорђе: Борислав Михајловић Михиз: Командант Сајлер. - Сцена, бр. 1, јануар-фебруар 1968, стр. 77-78.
691. Пилетић, Светозар: Бановић Страхиња - опет. - Титоградска трибина, 9. 10. 1968, стр. 6.
692. Миле Недељковић, Завеса пада. Београд, 1968. Стр. 57-58.

1969.

693. М. [Мирковић], М. [Милисав]: У новој драми Борислава Михајловића Љуба Тадић - Краљевић Марко. - Политика експрес, 28. 1. 1969, стр. 9.
694. Аноним: Љуба Тадић Краљевић Марко. - Дневник (Љубљана), 29. 1. 1969.
695. Аноним: Краљевић Марко, нова драма Б. Михајловића - Михиза. - Политика, 31. 1. 1969, стр. 10.
696. Аноним: Вожд и Краљевић Марко на позоришним сценама. - Политика, 19. 3. 1969, стр. 12.
697. Аноним: Краљевић Марко на сцени. - Борба, 23. 3. 1969, стр. 6.
698. Аноним: Михизов Краљевић Марко. - Политика, 24. 3. 1969, стр. 10.

699. Милошевић, Б.: Краљевић Марко Борислава Михајловића у Југословенском драмском позоришту. - Борба, 24. 3. 1969.
700. Мишић, Милутин: Недеља домаће драме, Борба, 30. 3. 1969, стр. 6.
701. Стаменковић, Владимир: У дослуху с наивном маштом. - НИН, 30. 3. 1969, стр. 14.
702. Мирковић, Милисав: Пола пије, пола ламентира. - Политика експрес, 2. 4. 1969, стр. 10.
703. Первић, Мухарем: Искушења родољубивог вазала. - Политика, 3. 4. 1969, стр. 12.
Исто: Мухарем Первић, Премијера. Београд, 1978. Стр. 74-77.
704. Волк, Петар: Одрицање. - Књижевне новине, 12. 4. 1969, стр. 8.
705. К., Д.: Краљевић Марко поново међу Србима. - Фронт, 18. 4. 1969.
706. Јовановић, Жарко: У оклопу. - Вечерње новости, 24. 4. 1969, стр. 10.
707. Јовановић В., Рашко: Трагедија проклетства. - Телеграм, 25. 4. 1969, стр. 7.
708. Вили, Вук: Марко без буздована. - Вечер, 8. 5. 1969.
709. Мевља, Душан: Михајловић-Михиз: Краљевич Марко. - Дело, 9. 5. 1969, стр. 5.
710. Маринковић, М.: Шта је био краљевић Марко. - Кекец, 9. 10. 1969.
711. Костић, Стојадин: Бановић Страхиња. - Вести, 12. 12. 1969, стр. 8.

1970.

712. Нешић, Т. [Тихомир]: Полудомет. - Народне новине, 9. 1. 1970, стр. 11.
713. Јанковић, Д. [Драгољуб]: Без великих гестова. - Политика, 10. 1. 1970, стр. 12.
714. Анђелић, Борислав: Статично и патетично. - 68 - лист младих Ниша, 15. јануар 1970, стр. 8-9.
715. С., С.: Прво сценско извођење комада Дервиш и смрт. - Политика, 20. 9. 1970, стр. 12.
716. М. [Миленковић], Д. [Димитрије]: Дервиш и смрт ће бити и прави позоришни догађај. - Народне новине, 25. 9. 1970, стр. 14.
717. Милачић, М.: Дервиш отвара сезону. - Политика експрес, 29. 9. 1970, стр. 8.
718. Нешић, Т. [Тихомир]: Монументална фреска живота. - Народне новине, 2. 10. 1970, стр. 12.
719. Милић, З. [Зоран]: Горчина пораза, 68 - лист младих Ниша, 2. 10. 1970, стр. 6.
720. Николић, Милан: Шести сусрети Јоакима Вујића. - Књижевне новине, бр. 374, 1970.

1971.

721. Аноним: Дервиш и смрт за Стеријино. - Народне новине, 5. 2. 1971, стр. 4.
722. Мирковић, Милосав: Неправда у касаби. - Политика експрес, 16. 2. 1971, стр. 8.

723. Фетахагић, Сеад: Драматизација као драма. - Ослобођење, 25. 4. 1971, стр. 3.
724. Б., О.: Дервиш и смрт први пут на сцени Атељеа. - Политика, 29. 4. 1971.
725. Јовановић, Жарко: Паника дервиша Нурудина. - Вечерње новости, 3. 5. 1971, стр. 14.
726. Первић, Мухарем: Напета и сликовита прича. - Политика, 3. 5. 1971, стр. 11.
Исто: Мухарем Первић, Премијера. Београд, 1978. Стр. 21-24.
727. Мирковић, Милосав: Дервишке и друге игре. - Политика експрес, 4. 5. 1971, стр. 8.
728. Клаић, Драган: Позоришни преображај Селимовићевог Дервиша. - Борба, 5. 5. 1971, стр. 8.
729. Аноним: Нишко Позориште представља Дервиш и смрт. - Народне новине, 6. 5. 1971, стр. 4.
730. Стаменковић, Владимир: Оријентални Кафка. - НИН, 9. 5. 1971, стр. 45-46.
731. Аноним: Златна плакета за Дервиша и смрт. - Народне новине, 17. 5. 1971, стр. 1.
732. Аноним: Позлаћена плакета дјелу Дервиш и смрт. - Ослобођење, 17. 5. 1971, стр. 4.
733. Аноним: Три запажене представе. - Јединство, 17. 5. 1971, стр. 13.
734. М., Д.: Нишки Дервиш најбоља представа. - Вечерње новости, 17. 5. 1971, стр. 3.
735. Стојадиновић, Д.: Узорна стилизација. - Јединство, 17. 5. 1971, стр. 12.
736. Постоновић, Александар: Промашај. - Студент, 18. 5. 1971.
737. Волк, Петар: Ритуали и мистерије. - Књижевне новине, 22. 5. 1971, стр. 9.
738. Радоњић Рас, Светозар. Још једном Дервиш и смрт. - Живот, бр. 6, 1971, стр. 109-111.
739. Јовановић, Жарко: Ни по луле за Лулу. - Вечерње новости, 14. 12. 1971, стр. 16.
740. Мирковић, Милосав: Лагарије по ноћи. - Политика експрес, 14. 12. 1971, стр. 8.
741. Станић, Стеван: Чаробни штапић редитеља Драшкића. - Борба, 14. 12. 1971, стр. 8.
742. Первић, Мухарем: Сексуална трагедија без секса и трагичности. - Политика, 17. 12. 1971, стр. 14.
743. Стаменковић, Владимир: Сусрет са Ведекиндом. - НИН, 19. 12. 1971, стр. 42-43.
744. Николић, Милан: Седми сусрети Јоаким Вујић. - Позориште, бр. 5, 1971.
745. Јеремић, Љубиша: Брза и прегледна реч. - у: Књижевни разговори, Београд, 1971, предговор, стр. 7-27.

1972.

746. Волк, Петар: Заблуда. - Књижевне новине, 1. 1. 1972, стр. 10.
747. Анђелић, Борислав: Трагови старог спора. - Казалиште, бр. 1-2, 1972, стр. 28-29.
748. Јовановић, Жарко: О досади и о бесмислу. - Вечерње новости, 14. 3. 1972, стр. 23.

749. Мирковић, Милосав: Орао од папира. - Политика експрес, 14. 3. 1972, стр. 8.
750. Пашић, Феликс: Анђелкини љубавни јади. - Борба, 14. 3. 1972, стр. 8.
751. Первић, Мухарем: О боже, боже, зар се и то може!. - Политика, 14. 3. 1972, стр. 9. Исто: Мухарем Первић, Премијера. Београд, 1978. Стр. 7-9.
752. Стаменковић, Владимир: Гледалишту, без носталгије. - НИН, 19. 3. 1972, стр. 43-44.
753. Илић, Благоје: Чији је Рањени орао?. - Радио ревија, 24. март 1972.
754. Сел. [Селаковић], М. [Милан]: Брза и прегледна реч. - Република, бр. 5, мај 1972, стр. 566-571.
755. Радоњић, Мирослав: Сценско транспоновање литературе. - Сцена, бр. 3/4, мај-август 1972, стр. 141-166.
756. Милан Тополовачки, Сапутници. Београд, 1972. Стр. 87-102.

1973.

757. Панић, Оливера: Најтежи глумачки задатак. - Практична жена, 14. 4. 1973.
758. Лазић, Драгомир: Нушићева Аутобиографија. - Победа, 20. 4. 1973, стр. 6.
759. Говедаровић, Петар: Разговори у десет. - Сусрети, бр. 11, 25. мај 1973, стр. 10.
760. Николић, Милан: И на крају - смех. - Сусрети, 25. 5. 1973, стр. 10.
761. Селимовић, Меша: Мир-Јам: Рањени орао. - Вјесник у сриједу, 28. 11. 1973.
762. Николић, Милан: Девети сусрети Јоаким Вујић. - Позориште, бр. 3, 1973.

1974.

763. Татић, Марина: Редитељски и фестивалски деби Јована Путника. - Позориште, бр. 7, 25. 3. 1974, стр. 10.
764. Ј., П.: Пиротски Командант Сајлер. - Политика, 24. 5. 1974, стр. 14.
765. Митровић, Живорад: Антиратна и хумана порука драме. - Сусрети, бр. 3, 24. 5. 1974, стр. 3.
766. Аноним: Похвале Драгутиновићу. - Сусрети, бр. 4, 25. 5. 1974, стр. 4.
767. Мељанички, Никола: Недовољно уверљиви Сајлер. - Сусрети, бр. 4, 25. 5. 1974, стр. 4.
768. Аноним: Просечна представа уиграног ансамбла. - Сусрети, бр. 5, 26. 5. 1974, стр. 2.
769. Јанковић, Драган: Довољно од малог ансамбла. - Борба, 26. 5. 1974, стр. 10.
770. Николић, Милан: Борислав Михајловић Михиз: Командант Сајлер. - Кораца, св. 7-8, јул-август 1974, стр. 44.

1975.

771. Поповић, Радован: Награђени аутори говоре. - Сцена, бр. 2, март-април 1975, стр. 10-11.
772. Аноним: Премијера драме Борислава Михајловића Михиза на бечкој сцени. - Политика, 29. 9. 1975, стр. 10.
773. Челар, М. [Миња]: Ново виђење Аутобиографије. - Политика експрес, 14. 11. 1975, стр. 12.
774. Команин, Жарко: Смех према нумери. - Вечерње новости, 17. 11. 1975, стр. 27.
775. Селенић, Слободан: Још једном Нушић. - Политика експрес, 17. 11. 1975, стр. 10.
776. Первић, М. [Мухарем]: Насмејани живопис. - Политика, 18. 11. 1975, стр. 16.
777. Милошевић, Бранислав: Право стање ствари. - Борба, 20. 11. 1975, стр. 11.

1976.

778. Мазов, Иван: Меша Селимовић - Борислав Михајловић Михиз: Дервиш и смрт. - Нова Македонија, 7. 7. 1976.

1977.

779. Миодраг Станисављевић, Епика и драма, Београд, 1977. Стр. 45-49.
Слободан Селенић, Антологија савремене српске драме, Београд, 1977.

1978.

780. Марковић, Милосав: Размакнуте међе. - НИН, 2. 7. 1978.
781. Љубиша Јеремић, Проза новог стила, Београд, 1978. Стр. 297-318.
782. Петар Волк, Позоришни живот Београда 1944-1974. Београдске сцене, Београд, 1978.

1979.

783. Егерић, Мирослав: Миодраг Павловић и Борислав Михајловић. - Поља, бр. 240, фебруар 1979, стр. 10-12.
- Исто: Мирослав Егерић, Срећна рука. Београд, 1979, стр. 175-186.

1980.

784. П., В.: Цинцари или корешподенција. - Политика експрес, 5. 2. 1980, стр. 10.
785. Пенчић-Пољански, Дејан: Корешподенција. - Културни дневник, Радио Београд 2. програм, 6. 2. 1980.
- Исто: Дејан Пенчић-Пољански, Отишло у (в)етар. Нови Сад, 1992. Стр. 234-236.

786. Милошевић, Бранислав: Некад било, сад се приповеда. - Борба, 14. 2. 1980, стр. 11.
787. Пашић, Феликс: Писма пишу Његовани. - Вечерње новости, 14. 2. 1980, стр. 19.
788. Мујчиновић, Авдо: Преписка као драма. - Политика експрес, 18. 2. 1980, стр. 10.
789. Клаић, Драган: Из породичне преписке. - НИН, 24. 2. 1980, стр. 34-35.
790. Вучелић, Милорад: Изванредан Стојковић. - Младост, 7. 3. 1980, стр. 16.
791. Росић Ристић, Драгица: Позоришна хроника. Атеље 212. - Књижевна реч, 10. 3. 1980, стр. 4.
792. Шахиновић, Јасмина: Пекићево руно. - Студент, 12. 3. 1980, стр. 13.
793. Новаков, Сања: Цинцарска преписка. - Омладинске новине, 15. 3. 1980.
794. Кољевић, Никола: Михизово слово љубави. - Књижевне новине, 21. 6. 1980, стр. 24-25.
795. Комненић, Милан: Писмо глумцу. - Књижевне новине, 26. 6. 1980, стр. 30-31.
796. Фетахагић, Сеад: Добро знани глумци. - Ослобођење, 12. 10. 1980.
797. Фрндић, Наско: Френетичан аплауз Атељеу 212. - Борба, 13. 10. 1980.
798. Гргичевић, М.: Игра новца и лукавости. - Вечерњи лист, 14. 10. 1980, стр. 11.
799. Стублија, Желимир: Епистоларна комедија. - Вјесник, 15. 10. 1980.
800. М. [Мујчиновић], А. [Авдо]: Горски вијенац ускоро на сцени Народног позоришта у Београду после три деценије. - Политика експрес, 10. 12. 1980, стр. 10.
801. Мујчиновић, Авдо: Треће извођење. - Политика експрес, 16. 12. 1980, стр. 11.
802. П. [Перовић], С. [Сретен]: Премијера Горског вијенца. - Побједа, 16. 12. 1980, стр. 13.
803. Мујчиновић, Авдо: Импресивно. - Политика експрес, 18. 12. 1980, стр. 10.
804. Ћирилов, Јован: Верност класици. - Политика, 18. 12. 1980, стр. 13.
805. Милатовић, Слободан: Горски вијенац поново на сцени. - Побједа, 20. 12. 1980, стр. 11.
806. Пашић, Феликс: Реч високо, а сцена пониже. - Вечерње новости, 20. 12. 1980, стр. 15.
807. Јанковић, Владета: Еп и драмска форма. - Књижевне новине, 25. 12. 1980, стр. 30-31.
808. Клаић, Драган: Од мита ка стварности. - НИН, 28. 12. 1980, стр. 38.
809. Христић, Јован: Господа Његовани и остали. - Књижевност, св. 5, 1980, стр. 898-902.
810. Ђуро Рошић, Из гледалишта, Ријека, 1980. Стр. 174-175, 473.

1981.

811. Тодоровић, Невена: Некритички, уз гусле и народну ношњу. - Књижевна реч, 25. 1.

1981, стр. 18.

812. Вучелић, Милорад: Оданост Његошу. - Младост, 23. 3. 1981, стр. 15.

813. Лабовић Љубета: Расејаност позоришног критичара. - Младост, 6. 4. 1981, стр. 13.

814. Вучелић, Милорад: Мука и вртоглавица од потпорних стубова. - Младост, 20. 4. 1981, стр. 13.

815. Милатовић, Слободан: Вучелићу за право. - Младост, 20. 4. 1981, стр. 13.

816. Кујунџић, Миодраг: Веља крушка у грло западне. - Дневник, 21. 4. 1981.

817. Станишић, Радоман: Постало је јасно. - Младост, 27. 4. 1981.

818. Бошковић, Милорад: Његошево дело на југословенским сценама. - Побједа, 21. 10. 1981, стр. 10-11.

819. Мата Милошевић: Борислав Михајловић Михиз: Бановић Страхућа. - Сцена, књ. 2, бр. 6 (новембар-децембар) 1981, стр. 122.

1982.

820. Црнчевић, Бранислав: Нешто за читање. - Моја кућа, бр. 2, јануар 1982, стр. 72.

821. Мишић, Милутин: Уиграна представа. - Борба, 1. 5. 1982.

822. Н. [Николић], Д. [Даринка]: Преписка Његована. - Дневник, 21. 5. 1982, стр. 11.

823. Gerold, Laslo: Кореšprodenciја. - Magyar szo, 1. 6. 1982.

824. Јеврић, Д. [Даринка]: Овације Корешподенцији. - Јединство, 1. 6. 1982, стр. 9.

825. Кујунџић, Миодраг: Изврсни апокриф. - Дневник, 1. 6. 1982, стр. 8.

826. Николић, Даринка: Иронија или фалсификат. - Дневник, 1. 6. 1982, стр. 8.

827. Париповић, Јово: Глумци највише хваљени. - Вјесник, 1. 6. 1982.

828. Мазова, Љиљана: Мокта на артистот. - Нова Македонија, 2. 6. 1982.

829. Мићуновић, Владо: Комедија и политика. - Политика, 2. 6. 1982, стр. 12.

830. Марјановић, Петар: Породична преписка на сцени. - Политика, 2. 6. 1982, стр. 12.

831. Вучковић, Сл.: О Позорју - ружне мисли. - Вечерње новости, 14. 6. 1982, стр. 16.

832. Калафатовић, Богдан: Цена човечности. - Књижевна реч, 25. 7. 1982, стр. 9.

833. Јованов, Светислав: Листајући позориште: маргиналије с 27. југословенских позоришних игара. - Поља, бр. 280/281, јун-јул 1982, стр. 303.

834. Попов, Душан: Борислав Пекић: Корешподенција. - Сцена, књ. 2, бр. 4/5, јул-октобар 1982, стр. 8-9.

835. Ђирилов, Јован: Борислав Михајловић - најбољи адаптатор. - Сцена, књ. 2, бр. 4/5, јул-октобар 1982, стр. 8-9.

836. Гордић, Славко: Борислав Михајловић: критика као дослух и креација. - Књижевна историја, бр. 56, 1982, стр. 607-619.

837. Јован Христић, Позориште, позориште II. Београд, 1982. Стр. 293-303

1983.

838. Ђирилов, Јован: Неки други Краљевић Марко. - Сцена, бр. 3, мај - јун 1983, стр. 20-23.
839. М., Т.: На сцени Колубарска битка. - Народне новине, 30. 12. 1983, стр. 9.
840. Милан Николић, Велико мало позориште. Крагујевац, 1983. Стр. 138, 150.

1984.

841. Ђирилов, Јован: Рат морала и оружја. - Политика, 3. 1. 1984, стр. 10.
842. Мујчиновић, Авдо: Драмски рецитал. - Политика експрес, 4. 1. 1984, стр. 8.
843. Пашић, Феликс: Бој и слава. - Вечерње новости, 4. 1. 1984, стр. 14.
844. Милосављевић, Тимошенко: Људи у рату. - Народне новине, 7-8. 1. 1984, стр. 10.
845. Аноним: Колубарска битка у Нишу. - Вечерње новости, 8. 1. 1984, стр. 19.
846. Стаменковић, Владимир: Сцена као историјска установа. - НИН, 8. 1. 1984, стр. 37.
847. Мишић, Милутин: Велики стратег сцене. - Борба, 9. 1. 1984, стр. 7.
848. Лазаревић, Славко: У главној улози народ. - Илустрована политика, 10. 1. 1984, стр. 20-21.
849. Вучелић, Милорад: Колубарска битка. - Комунист, 13. 1. 1984.
850. Волк, Петар: Колубарска битка. - Илустрована политика, 24. 1. 1984, стр. 44.
851. Вучелић, Милорад: Многоструки редукционизам. - Политика, 11. 2. 1984, стр. 11.
852. Форетић, Далибор: Повијест као митски обзор. - Политика, 11. 2. 1984, стр. 10-11.
853. Аноним: Колубарска битка у Београду. - Народне новине, 24. 2. 1984.
854. Анђелић, Борислав: Црне руке 'патриотске' драме. - Око, 1. 3. 1984, стр. 13.
855. Милосављевић, Тимошенко: Аплаузи Колубарској бици. - Народне новине, 13. 3. 1984.
856. Аноним: Нишки представник Колубарска битка. - Народне новине, 19. 4. 1984.
857. Николић, Милан: Двдесето Јоакимово позорје. - Корац, бр. 3-4, 1984, стр. 173-184.
858. Цоковић, М.: Веродостојна стрипована историја. - Сусрети, 13. 5. 1984.
859. Милосављевић, Тимошенко: Савременост Колубарске битке. - Народне новине, 14. 5. 1984, стр. 7.
860. Стефановић, Влада: Порази и победе једне битке. - Политика, 14. 5. 1984, стр. 10.
861. Жарић, Мирко: Инсенација историје. - Јединство, 15. 5. 1984, стр. 9.
862. Стефановић, Влада: Награде на двадесетом сусрету професионалних театарa Србије. - Политика, 20. 5. 1984.

863. Милосављевић, Тимошенко: Нишлијама пет награда. - Народне новине, 21. 5. 1984.

864. Баронијан, Варткес: Колубарска битка. - Политика експрес, 13. 7. 1984.

865. Пенчић-Пољански, Дејан: Колубарска битка - Ниш. - Сцена, бр. 4/5, јул - октобар 1984, стр. 69.

1985.

866. Вегел, Ласло: Драмски трактат о моралу. - Политика, 4. 12. 1985, стр. 11.

867. Волк, Петар: Заклети спасилац дављеника. - Илустрована политика, 4. 12. 1985, стр. 50.

Исто: Петар Волк, У времену пролазности. Београд, 1999. Стр. 312-314.

868. Стаменковић, Владимир: Ни мање ни више. - НИН, 8. 12. 1985, стр. 40.

869. Крњевић, Вук: Од романа до драме. - Заклети спасилац дављеника (каталог представе), Београд, 1985, стр. [1-3].

870. Пејовић, Катарина: Од текста до представе. - Заклети спасилац дављеника (каталог представе), Београд, 1985, стр. [5, 22-23].

1986.

871. Ћирилов, Јован: Милош и Михиз о историји. - Књижевне новине, 15. 1. 1986, стр. 7.

Исто: Јован Ћирилов, Путовање по позоришту. Никшић, 1988. Стр. 140-148.

872. Борислав Анђелић, Казалишна реалност и њезини привиди. - Око, 30. 1. - 13. 2. 1986, стр. 11.

873. В., Сл.: Суђење Пери Тодоровићу. - Вечерње новости, 8. 3. 1986, стр. 3.

874. Мујчиновић, Авдо: Оптужени Пера Тодоровић. - Политика експрес, 11. 3. 1986, стр. 8.

875. Вегел, Ласло: Сценски есеј. - Политика, 12. 3. 1986, стр. 13.

876. Пашић, Феликс: Час историје. - Вечерње новости, 20. 3. 1986, стр. 18.

877. Мишић, Милутин: У равни илустрације. - Борба, 21. 3. 1986, стр. 9.

878. Јочић, Владан: Историја са упитником. - Студент, 23. 3. 1986, стр. 12.

879. Волк, Петар: Оптужени Пера Тодоровић. - Илустрована политика, 25. 3. 1986, стр. 12.

880. Гргичевић, Марија: Бритки полемичар Пера Тодоровић. - Вјесник, 28. 3. 1986.

881. Илић, Тихомир: Чему јавно суђење Пери Тодоровићу?. - Жеж, 4. 4. 1986, стр. 24.

882. Јанковић, Владета: Михизова драма идеја. - Књижевне новине, 1. 5. 1986, стр. 9.

883. Јовановић, Арсеније: Пре и после Колубарске битке. - Сцена, бр. 3, мај - јун 1986, стр. 90-110.

884. Јевремовић, Зорица: Дrame и посела. - Књижевна реч, 28. 10. 1986, стр. 28.
885. Христић, Јован: Оптужени Пера Тодоровић. - Књижевност, св. 6, 1986.
Исто: Јован Христић, Позоришни реферати. Београд, 1992. Стр. 287-289.
886. Вегел, Ласло: Конзервативни новатор Борислав Михајловић. - Књижевност, св. 11, 1986, стр. 1786-1792.
Исто: Ласло Вегел, Абрахамов нож. Загреб, 1987. Стр. 42-52.
887. Janković, Vladeta: Borislav Mihajlović: Izdajice. - Serbian literary quarterly - relations, no. 3, 1986, p. 107-109.
888. Костић Д., Александар: Литерарни витез традиције. - у: Оптужени Пера Тодоровић, каталог представе, Београд, 1986, стр. 24-28.

1987.

889. Војновић, Владислава; Јеремић, Маша: Оптужени Борислав Михајловић Михиз. - Знак, бр. 21-22, март 1987, стр. 155-156.
890. Јованов, Светислав: Француска за форинту. - Летопис Матице српске, књ. 439, св. 3-4, март - април 1987, стр. 553-557.
891. Бора Глишић, Борислав Михајловић Михиз: Бановић Страхиња. - Театрон, бр. 56/57/58, 1987, стр. 125-126.
892. ad: Jugoslawia („Književnost VIII-IX 86 zamieszcza rozmowe z B. Mihajloviviem Mihizem). - Tworczość, XLIII, 1, 1987, 128; XLIII, 4, 1981, 131.
893. Владимир Стаменковић, Позориште у драматизованом друштву. Београд, 1987. Стр. 64-66, 202-206.

1988.

894. Лукић, Дарко: Епска народна пјесма у драмској литератури - један покушај приказа: Бановић Страхиња Борислава Михајловића Михиза. - Живот, св. 3-4, март - април 1988, стр. 327-340.
895. Добрица Ћосић, Мића Поповић, време, пријатељи. Београд, 1988. Стр. 130-132.
896. Јован Ћирилов, Путовање по позоришту. Никшић, 1988. Стр. 140-148.
897. Блажек, Павле: Бановић Страхиња као модел драмског текста. - Мотиви народне књижевности у модерној и савременој југословенској драми, припремила Звездана Шарић, Нови Сад, 1988, стр. 159-168.
898. Музеферија, Гордана: Народна песма као инспирација у савременој југословенској драми. - Мотиви народне књижевности у модерној и савременој југословенској драми, припремила Звездана Шарић, Нови Сад, 1988, стр. 79-93.
899. Радоњић, Мирослав: Прича о жени са тајном у Михизовом Бановић Страхињи. - Мотиви народне књижевности у модерној и савременој југословенској драми, припремила Звездана Шарић, Нови Сад, 1988, стр. 259-269.

1989.

900. Стаменковић, Владимир: Без лепих лажи. - НИН, 12. 1. 1989, стр. 44-45.
901. Стојановић, Момчило: Трагика и мит. - Вјесник, 2. 2. 1989.
902. Ћирилов, Јован: Галерија величина. - Политика, 4. 2. 1989, стр. 17.
903. Милосављевић, Александар: Хероји самоуништења. - Дневник, 5. 2. 1989.
904. Мујчиновић, Авдо: Предворје смрти. - Политика експрес, 6. 2. 1989.
905. Путник, Радомир: Поједностављен роман. - Политика, 6. 2. 1989, стр. 14.
906. Мишић, М. [Милутин]: Драматуршке замке. - Борба, 8. 2. 1989.
907. Јерков, Александар: Политика портрета. - Књижевна реч, 25. 2. 1989, стр. 20.
908. Волк, Петар: Ваљевска болница. - Илустрована политика, 28. 2. 1989, стр. 43.
909. Аноним.: Ваљево године нулте: лекција из историје. - Књижевна реч, 10. 3. 1989, стр. 22.
910. Симић, Тања: Ende oder wende. - Књижевна реч, 10. 3. 1989, стр. 23.
911. Копривица, Божо: Фаул за критичара. - Књижевне новине, 15. 3. 1989, стр. 8.
912. Палавестра, Предраг: Пријатељ књижевности. - Књижевне новине, 15. 3. 1989, стр. 8.
913. Пантић, Михајло: Повратак критичког субјекта. - Књижевне новине, 15. 3. 1989, стр. 9.
914. Р. [Радошевић], М. [Мира]: Премијера Ваљевске болнице у ЈДП. - Илустрована политика, 15. 3. 1989.
915. Срећковић, Милутин: Михиз. - Књижевне новине, 15. 3. 1989, стр. 9.
916. Лазаревић, Верица: Зар само вашке?. - Дуга, 18. 3. 1989.
917. Криловић, Бранка: Победник на своју руку. - НОН, 2. 4. 1989.
918. Лазић, Маја: Игра побеђује све. - Еликсир, 5. 4. 1989.
919. Илић, Тихомир: Ваљевска болница. - Јеж, 7. 4. 1989.
920. Аћин, Зденка: Талентован за пријатељство. - Дуга, 14. 4. 1989.
921. Сребро, Миливој: Аутопортрети других. - НИН, 4. 6. 1989, стр. 37.
922. Бабић, Душко: Борислав Михајловић: Портрети. - Књижевна критика, бр. 5/6, септембар-децембар 1989, стр. 205-206.
923. Милановић, А.: Сјајна представа сјајних глумаца. - Борске новости, 11. 10. 1989.
924. Лукић, Света: Поздрав Михизу. - Политика, 4. 11. 1989, стр. 15.
925. Килибарда, Новак: Михизова драма Краљевић Марко. - Овдје, бр. 246/247, новембар-децембар 1989, стр. 12-13.

926. Христић, Јован: Тмурна зима махом суморне представе. - Књижевност, књ. 88, св. 5, мај 1989, стр. 753-757.
927. Ненин, Миљивој: Ништа ново, а непоновљиво. - Поља, бр. 363/364, мај - јун 1989, стр. 238.
928. Pleša, Branko: Concerning the dramation of the novel Dervish and death by Meša Selimović. - Scena, iss. 12, 1989, p. 225-226.
929. Williams, Richard: Note. - Scena, iss. 12, 1989, p. 205-206.
930. Живковић, Живан: Велики портретиста. - Школски час, бр. 3, 1989, стр. 64-68.
931. Јован Тирилов, Драмски писци, моји савременици. Нови Сад, 1989. Стр. 33-49.

1990.

932. Марјановић, Петар: Јован Путник у Српском народном позоришту у Новом Саду. - Сцена, бр. 4, 1990, стр. 119-124.
933. Лебедински, Славко: Раскош и чудо казивања. - Борба, 25. 10. 1990.
934. Ковачевић, Душан: Књига коју смо дуго чекали. - Политика, 27. 10. 1990, културни додатак стр. 9.
935. Диковић Ђургуз, Даница: Народна песма Бановић Страхиња и истоимена драма Борислава Михајловића Михиза. - Багдала, бр. 379, октобар 1990, стр. 17-19.
- Исто: Позориште, бр. 5, 31. 1. 1991, стр. 5.
936. Јеремић, Љубиша: Житија наша насušна. - Књижевне новине, 1. 11. 1990, стр. 12.
937. Лукић, Дарко: Епска народна пјесма у драмској литератури - Бановић Страхиња. - Историјски догађаји као теме и мотиви у југословенској драмској књижевности, припремила Звјездана Шарић, Нови Сад, 1990, стр. 125-139.
938. Церовић, Емилија: Краљевић Марко Борислава Михајловића. - Историјски догађаји као теме и мотиви у југословенској драмској књижевности, припремила Звјездана Шарић, Нови Сад, 1990, стр. 9-14.
939. Петар Волк, Позоришни живот у Србији 1944/1986. Београд, 1990.
940. Куленовић, Твртко: Време у роману и драми (уз Михизову драматизацију Дервиша и смрти). - Књижевно дјело Меше Селимовића, зборник радова, Сарајево, 1990, стр. 119-125.

1991.

941. Попов, Нина: Бановић Страхиња. - Дневник, 24. 1. 1991, стр. 15.
942. Копицл, Владимир: Бановић Страхиња. - Дневник, 29. 1. 1991, стр. 14.
943. Клајн, Хуго: Зашто Бановић Страхиња прашта својој љуби. - Позориште, бр. 5, 31. 1. 1991, стр. 12.
944. Павић, Јовица: Ново редитељско виђење. - Позориште, бр. 5, 31. 1. 1991, стр. 5.
945. Селенић, Слободан: Из нове перспективе о драмској баштини. - Позориште, бр. 5,

31. 1. 1991, стр. 8-11.
946. Јанковић, Владета: Михизове de amicitia. - Књижевне новине, 1. 2. 1991, стр. 14.
947. Ташлић, Д.: Невиност под заштитом. - Вршачка кула, 27. 2. 1991, стр. 8
948. Faragó, Attila: Jugovićok halála. - Képes Ifjúság : a jugoszláviai magyar fiatalok hetilapja, évf., 1975/1976. sz. (1991. febr. 13.), str. 24 .
949. Стојановић, Момчило: Борислав Михајловић Михиз. - Вјесник, 12. 3. 1991.
950. Копицл, Владимир: Протерани ђаволи, осиромашени анђели. - Позориште, бр. 6, 15. 3. 1991, стр. 20.
951. Максимовић, Богдан: Креирање слика. - Позориште, бр. 6, 15. 3. 1991, стр. 19.
952. Пејовић, Душица: Дубоко поринуће у Бановићеву патњу. - Позориште, бр. 6, 15. 3. 1991, стр. 18.
953. Пенчић-Пољански, Дејан: Општи тон наглашене осећајности. - Позориште, бр. 6, 15. 3. 1991, стр. 19.
954. Поповић Бјелица, Љубица: Туђе и Михизове истине. - Мисао, бр. 3, 1991, стр. 13.
Исто: Љубица Поповић Бјелица, Реч после. Нови Сад, 1994. Стр. 82-85.
955. Радовановић, Јован: Социјалисти су нешто друго. - НИН, 3. 5. 1991, стр. 8.
956. Марић, Милун: Шарм приче и досетке. - Дневник, 13. 5. 1991, стр. 14.
957. Прица, Радоје: Разуман предлог. - НИН, 12. 7. 1991, стр. 4.
958. Тошић, Десимир: Самозадовољство у поразу и растуру. - НИН, 19. 7. 1991.
959. Прокић, Ненад: Горњи Срем. - Политика, 8. 8. 1991.
960. Секуловић, Г. [Горан]: Увијек Његош. - Побједа, 18. 11. 1991, стр. 13.
961. Лукић, Љиљана: На маргинама сјећања. - Стварање, св. 5-6, 1991, стр. 522-523.
962. Тимченко, Николај: Михизов књижевни почетак. - Багдала, бр. 388-389, јул - август 1991, стр. 18-20.
963. Поповић Р., Зоран: Борислав Михајловић Михиз: Бановић Страхиња. - Позориште, св. 6, 15. 3. 1991, стр. 14-17.
964. Мујчиновић, Авдо: Dobrica Ćosić - Borislav Mihajlović Mihiz: Valjevo hospital. - Сцена, св. 13, 1991, стр. 33-35.
965. Павић, Јовица: Реч редитеља. - у: Бановић Страхиња, позоришни програм, Нови Сад, 1991, стр. 12-13.

1992.

966. М. [Мартић], Ђ. [Ђорђе]: Привремена влада је једини излаз. - Политика, 2. 6. 1992, стр. 10.
967. Шоп, Љиљана: Повест умереног опомената. - Српска реч, 17. 8. 1992.
968. Аноним: Седамдесет Михизових година. - НИН, 16. 10. 1992, стр. 45.

969. Стојковић, Жика: Михизова времена. - Политика, 17. 10. 1992, стр. 12.

970. Јован Христић, Позоришни реферати III. Београд, 1992.

1993.

971. Радуловић, Селимир: Златна критичарска жица. - Дневник, 5. 1. 1993, стр. 13.

972. Милосављевић, Александар: Питање издаје. - Политика, 21. 7. 1993, стр. 12.

973. Шоп, Љиљана: Генерацијски дуг. - НИН, 17. 12. 1993, стр. 44-45.

974. Петар Волк, Позоришне илузије: позоришне критике. Београд, 1993.

1994.

975. Егерић, Мирослав: И протогониста и сведок. - Политика, 22. 1. 1994, стр. 18.

976. Јанковић, Владета: Књижевна моћ анегдоте. - Борба, 27. 1. 1994.

977. Бошковић, Драгана: Историја као прво лице једнине. - Лудус, бр. 14, 5. 2. 1994.

978. Пантић, Михајло: Од дара и од нерва. - Књижевне новине, 15. 2. 1994, стр. 10.

979. Радовић, Миленко: Аутобиографија о другима II. - Напред, 18. 3. 1994.

980. Аноним: Борислав Михајловић Михиз: Аутобиографија о другима. - Новине Београдског читалишта, бр. 12, март 1994, стр. 18.

981. Кујунџић, Миодраг: Солилоквиј о знанцима. - Дневник, 6. 4. 1994, стр. 11.

982. Томовић, Соња: Портрет времена. - Побједа, 14. 4. 1994, стр. 9.

983. Глигоријевић, Мило: Михизови предлози. - НИН, 29. 4. 1994.

984. Ређеп, Драшко: Стрип. - Свет, 20. 8. 1994.

985. Јанковић, Владета: О политици, између осталог. - Политика, 17. 12. 1994, стр. 24.

986. Милован Витезовић, Слободније од слободе. Београд, 1994. Стр. 235.

987. Стефан Грубач, Орман за књиге. Сремски Карловци, 1994. Стр. 21-24.

1995.

988. Марјановић, Петар: Нетко бјеше Страхињићу Бане. - Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, св. 16-17, 1995, стр. 87-99.

989. Гловацки, Урош: Нушићева Аутобиографија на позорници. - Смедерево, посебан број, 1995, стр. 71-77.

990. Бабин, Радомир: Михизова Казивања и указивања. - Руковет, бр. 1-3, март 1995, стр. 72-73.

991. Васовић, Небојша: Михизова Аутобиографија о другима I-II. - Реч, бр. 15, новембар 1995, стр. 48-52.

992. Тимченко, Николај: Михизове оцене и опомене. - Савременик плус, бр. 33-34,

1995, стр. 89-91.

993. Егерић, Мирослав: Песник разноликости духа. - Савремена српска проза, бр. 7, Трстеник, 1995, стр. 67-71.

994. Пантић, Михајло: Писци или критичари, сасвим свеједно. - Савремена српска проза, бр. 7, Трстеник, 1995, стр. 55-66.

995. Петар Волк, Писци националног театра. Београд, 1995. Стр. 561-564.

1996.

996. Бачић, Љубиша: Михиз. - Лудус, бр. 34, 5. 2. 1996, стр. 13.

997. Јовановић, Жељко: Тезе колосалних последица. - Наша борба, 12-13. 10. 1996, стр. 9.

998. Цвијовић, Драган: Поставља се Бановић Страхиња. - Побједа, 8. 8. 1996, стр. 11.

999. Радошевић, Мирјана: Мит као провокација. - Политика, 18. 8. 1996, стр. 19.

1000. Цвијовић, Драган: Позоришни догађај. - Побједа, 19. 8. 1996, стр. 13.

1001. Ковачевић, Душан: Велики глумци. - Побједа, 20. 8. 1996, стр. 11.

1002. Ћирилов, Јован: Тајна пјесме. - Побједа, 20. 8. 1996, стр. 11.

1003. Цвијовић, Драган: Изузетна представа. - Побједа, 20. 8. 1996, стр. 11.

1004. Васовић, Небојша: Књижевна критика и клечање пред иконама. - Реч, бр. 28, децембар 1996, стр. 67-72.

1005. Радоњић, Мирослав: Транпозиција народне песме Бановић Страхиња у истоименој драми Борислава Михајловића. - Драма у српској књижевности 1, 25. научни састанак слависта у Вукове дане, 1996, стр. 341-344.

1006. Самарџија, Снежана: Краљевић Марко Борислава Михајловића Михиза и усмена традиција. - Драма у српској књижевности 1, 25. научни састанак слависта у Вукове дане, 1996, стр. 331-339.

1007. Ћилас, Гордана: Борислав Михајловић Михиз у Библиотеци Матице српске. - Годишњак Библиотеке Матице српске, 1996, стр. 34-62.

Исто: Гордана Ћилас, Шест посленика Библиотеке Матице српске. Нови Сад, 1998. Стр. 45-74.

1008. Лаза Чурчић, Казивања о Библиотеци Матице српске. Нови Сад, 1996. Стр.143-150.

1997.

1009. Солдатовић, Воја: Обрачун са традицијом. - Дневник, 4. 6. 1997, стр. 14.

Исто: Солдатовић, Воја: Обрачун са традицијом. - Позориште, април - јун 1997, бр. 8-10, стр. 37-38.

1010. Меденица, Иван: Ко је убио мајку Југовића?. - Зборник радова Факултета драмских уметности, бр. 1, 1997, стр. 106-118.
1011. Аноним: Преминуо Борислав Михајловић Михиз. - Наша борба, 16. 12. 1997.
1012. Ковачевић, Душан: Прва читања. - Вечерње новости, 16. 12. 1997.
1013. Бањац, Мира: Велики реформатор и драматург. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1014. Братић, Радослав: Ненадмашни приповедачки дар. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1015. Вуковић, Дејана: Националист без мржње, космополит духом. - Блиц, 17. 12. 1997, стр. 13.
1016. Вуксановић, Миро: Светао траг у Матици српској. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1017. Јововић, Јелена: Угасило се још једно светло. - Блиц, 17. 12. 1997, стр. 13.
1018. Ковачевић, Душан: Отац писаца. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1019. Кораћ, Војислав: Ретког дара, одан пријатељима. - Блиц, 17. 12. 1997, стр. 13.
1020. М., В.: Отишао је принц духа. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1021. Медаковић, Дејан: Луцидни дух. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1022. Мирковић, Чедомир: Стилски дотеране критике. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1023. Павичевић, Борка: Био је непоновљив у критичком мишљењу. - Дневни телеграф, 17. 12. 1997, стр. 5.
1024. Пантић, Михајло: Последњи велики импресиониста у нашој критици. - Блиц, 17. 12. 1997, стр. 13.
1025. Петровић, Бошко: Енергичан, одлучан. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1026. Петровић, Бошко: Носилац слободног интелектуалног духа. - Дневни телеграф, 17. 12. 1997, стр. 5.
1027. Радошевић, М.: У Пантеону српске књижевности. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1028. Симовић, Љубомир: Велики траг. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1029. Тирнанић, Богдан: Михиз. - Дневни телеграф, 17. 12. 1997.
1030. Ђирилов, Јован: Волтер нашег времена. - Политика, 17. 12. 1997, стр. 21.
1031. Ћосић, Добрица: Најинтелигентнији причљивац мог нараштаја. - Блиц, 17. 12. 1997, стр. 13.
1032. Црнчевић, Брана: Једна смрт од рака душе. - Недељни телеграф, 17. 12. 1997.
1033. Црнчевић, Брана: Шеф клуба дисидената. - Демократија, 17. 12. 1997.
1034. Аноним: Сећање на Борислава Михајловића Михиза. - Дневник, 18. 12. 1997, стр. 15.
1035. Б., И.: У Пантеону српске књижевности. - Наша борба, 18. 12. 1997.
1036. Бећковић, Матија: Последњи поздрав - Михиз. - НИН, 18. 12. 1997, стр. 40.

- Исто: Матија Бећковић, Послушања. Београд - Рума, 2000. Стр. 225-227.
1037. Глигоријевић, Мило: Говор и ћутање. - НИН, 18. 12. 1997, стр. 38.
1038. Ј., П.: Ћосић: Најинтелигентнији писац кога сам икад срео. - Дневни телеграф, 18. 12. 1997, стр. 5.
1039. Јанковић, Владета: Благородни циник. - Време, 18. 12. 1997, стр. 16-18.
1040. П., П.: Духовни десператос. - Блиц, 18. 12. 1997, стр. 12.
1041. Попов, Нина: Духовити многознанац. - Дневник, 18. 12. 1997, стр. 15.
1042. Поповић, Радован: Појас за спасавање. - Време, 18. 12. 1997, стр. 18.
1043. Прелевић, Душан: Михиз. - НТ Плус, 18. 12. 1997.
1044. Аноним: Повукао се и призвао смрт као Црњански. - Блиц, 19. 12. 1997, стр. 12.
1045. Живановић, Милан: Сахрањен Борислав Михајловић Михиз. - Дневник, 19. 12. 1997, стр. 17.
1046. Мићуновић, В.: Сахрањен Борислав Михајловић Михиз. - Политика, 19. 12. 1997, стр. 23.
1047. Стефановић, В.: Ка равници и - врховима. - Политика, 19. 12. 1997, стр. 23.
1048. Стојановић, Слободан: Театар Михиз. - Лудус, 20. 12. 1997.
1049. Ћосић, Добрица: Порочно радознали дух. - Политика, 20. 12. 1997, стр. 15.
1050. Басара, Светислав: Михизова смрт. - Дневни телеграф, 22. 12. 1997.
1051. Ређеп, Драшко: Михиз. - Свет, 22. 12. 1997.
1052. Ћирилов, Јован: Михиз. - НИН, 25. 12. 1997, стр. 8.
1053. Јованов, Светислав: Ломљење сабље: Михизов Краљевић Марко. - Импулс, бр. 1, 1997, стр. 96-104.
- Исто: Светислав Јованов, Обрнути ерос. Београд, 1999. Стр. 113-123.
1054. Петар Волк, Илузије на Цветном тргу. Београд, 1997.
1055. Петар Марјановић, Српски драмски писци XX столећа. Нови Сад - Београд, 1997.

1998.

1056. Михаиловић, Драгослав: У гробу малом. - Књижевне новине, 1-15. 1. 1998, стр. 2.
1057. Петковић, Радослав: Затварање врата. - Књижевне новине, 1-15. 1. 1998, стр. 2-3.
1058. Данојлић, Милован: Поздрав Михизу. - Политика, 31. 1. 1998.
1059. Аноним: Михизов аутопортрет. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 5.
1060. Јеремић, Љубиша: Књижевни рад и његова сенка. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 5.
1061. Недељковић, Драган: Човјек - та човјек је пустоловина. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 6.

1062. Ракитић, Слободан: Непоновљиви Михиз. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 5.
1063. Зорић, Павле: Борислав Михајловић Михиз или Критичар. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 5.
1064. Копривица, Божо: Идеологија лицемерја. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 14.
1065. Паовица, Марко: Песник и глумац међу критичарима. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 6.
1066. Поповић, Бранко: Разговор са Михизом: белешка о пишчевом Дневнику. - Летопис Матице српске, св. 2, фебруар 1998, стр. 398-401.
- Исто: Српска вила, бр. 8, мај 1998, стр. 153-156.
1067. Поповић, Миодраг: Михиз. - Летопис Матице српске, св. 5, мај 1998, стр. 936-943.
1068. Пиштевић, Стеван: Предлог за установљење годишње награде Борислав Михајловић Михиз. - Књижевне новине, 15. октобар - 1. новембар 1998, стр. 5.
1069. Коларић, Александра: Борислав Михајловић Михиз на Стеријиним позорју. - Сцена, св. 1-2, 1998, стр. 62.
1070. Егерић, Мирослав: Михизу, у спомен. - Луча, св. 10, 1998, стр. 39-41.
1071. Палавестра, Предраг: Михиз, школа грађанског пркоса. - Сцена, св. 1-2, 1998, стр. 61-62.
1072. Пашић, Феликс: Прича о Бановић Страхињи. - Театрон, бр. 102, 1998, стр. 95-97.
1073. Пенчић, Сава: Сећање на Радојковића. - Театрон, бр. 102, 1998, стр. 50-51.
1074. Тимченко, Николај: Критичарева личност. - Наше стварање, бр. 3, 1998, стр. 357-358.
1075. Огњеновић, Вида: Како нам нестала Михиза. - Свеске, бр. 39/40, 1998, стр. 138-141.
1076. Михајло Пантић, Шта читам и шта ми се догађа. Вршац, 1998. Стр. 97-99.
1077. Други о Михизу, зборник. Београд, 1998.

1999.

1078. Миловановић, Ана: Ко се боји Југовића мајке?. -Профемина, бр. 17-20, 1999, стр. 259-261.
1079. Јованов, Светислав: Иза отворених врата: Бановић Страхиња или успон и пропаст ироније. - Улазница, бр. 161-163, 1999, стр. 36-49.
- Исто: Светислав Јованов, Обрнути Ерос. Београд, 1999. Стр. 93-112.
1080. Јовановић Т., Зоран: Инсценације Домановићевих сатира у позориштима Србије. - Књижевно дело Радоја Домановића, зборник, Ниш, 1999, стр. 121-143.
1081. Крчмар, Весна: Страдија Радоја Домановића на сцени Српског народног позоришта. - Књижевно дело Радоја Домановића, зборник, Ниш, 1999, стр. 163-174.
1082. Петар Волк, У времену пролазности: позоришне критике. Београд, 1999.

1083. Михајло Пантић, Александријски синдром 3. Нови Сад, 1999. Стр. 161-165.

1084. Миодраг Поповић, Познице. Београд, 1999. Стр. 240-250.

2000.

1085. Марјановић, Петар: Текст драме и текст представе. - Зборник радова Факултета драмских уметности, бр. 4, 2000, стр. 131-146.

1086. Ксенија Радуловић, Корак испред. Подгорица - Будва, 2000. Стр. 126-137.

2001.

1087. Веховец, Тања: Феномен српског серијала. - Позориште, бр. 1-5, септембар 2000 - јануар 2001, стр. 4.

1088. Живановић, М. [Милан]: Глумачке и друге вежбе. - Позориште, бр. 1-5, септембар 2000 - јануар 2001, стр. 3.

1089. László Tomán, A bűnös irodalompolitikától az irodalom büneiig : 50 év irodalmi vitacikkei, Novi Sad, 2001. Str. 60-62.

2002.

1090. Гордић Петковић, Владислава: Ужаси лажног матријархата. - Сцена, бр. 2, 2002, стр. 105-109.

1091. Вуксановић, Миро: Пред читаоницом и Михизовом кућом. - Сремске новине, 22. 5. 2002, стр. 5.

Исто: Годишњак Библиотеке Матице српске, 2003, стр. 160-162.

1092. А.: Михизови новосадски дани. - Политика, 9. 7. 2002, стр. 15.

1093. Борислав Пекић, Кореспонденција као живот. Нови Сад, 2002. Стр. 21-65.

1094. Добрица Ћосић, Писци мога века. Београд, 2002. Стр. 9-24.

1095. Ксенија Светличић, Борислав Михајловић Михиз: каталог изложбе. Нови Сад, 2002.

2003.

1096. Поповић, Радован: Михиз о себи и другима. - Политика, 29. 4. 2003.

1097. Поповић, Р. [Радован]: Аутобиографија о другима. - Политика, 25. 8. 2003, додатак стр. 5.

1098. Пријовић, Звонко: Дела Пекића и Михиза пред генерацијом нових читалаца. - Балкан, 9. 10. 2003.

1099. Аничкић, Милица: Сама свој господар. - Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 28-29, 2003, стр. 147-155.

1100. Jovanov, Svetislav: Nemezis of Letters (Irony, History and Eros in Banovic Strahinja. -

Toronto Slavic Quarterly, no. 4, 2003.

1101. Бранко Брђанин, Марко Краљевић и српска драма. Источно Сарајево, 2003. Стр. 291-300.

2004.

1102. Вучковић, Сл.: Тврд орах за сцену. - Вечерње новости, 3. 5. 2004.

2005.

1103. А.: Признање за драмско стваралаштво: новоустановљења награда Борислав Михајловић Михиз. - Грађански лист, 28/29. мај 2005, стр. 14.

1104. Живановић, Милан: Михиз/Срем. - Дневник, 24. 10. 2005, стр. 11.

1105. Јованов, Светислав: Припитомљавање сцене. - Сцена, бр. 1, 2005.

1106. Поповић, Коста: Сећање на Михиза из студентских дана. - Крбови, бр. 59-62, 2005, стр. 32-39.

1107. Ђорђе Рандељ, Блажени изгнани правде ради. Нови Сад, 2005. Стр. 384-392.

1108. Слободан Селенић, Драмско доба. Нови Сад, 2005. Стр. 143-148.

1109. Волк, Петар: Добрица Ћосић у Југословенском драмском позоришту. - Писац и историја, Трстеник - Београд, 2005, стр. 279-285.

2006.

1110. Р., М.: Рањени орао у Атељеу 212. - Политика, 1. 2. 2006.

1111. Ј., М.: Рањени орао у Атељеу 212. - Данас, 14. 4. 2006.

1112. Њ. [Њезић], Т. [Татјана]: Прича о женској слободи. - Блиц, 14. 4. 2006.

1113. Р., М.: Рањени орао. - Политика, 14. 4. 2006.

1114. М., С.: Свет се променио, однос према женама није. - Глас јавности, 14. 4. 2006.

1115. Р., Н.: Прича о женским дилемама. - Политика, 15. 4. 2006.

1116. Бошковић, Драгана: Врлине јавне, а мане тајне. - Данас, 18. 4. 2006.

1117. Первић, Мухарем: Да није љубави. - Политика, 19. 4. 2006.

1118. Јовановић, Жељко: Успело вађење. - Блиц, 20. 4. 2006.

1119. Стаменковић, Владимир: Позориште. - НИН, 20. 4. 2006.

1120. Лотина, Радмила: Михиз - дух и душа театра. - Дневник, 9. 5. 2006, стр. 11.

1121. Божић, Гојко: Политика и еп у драми Бановић Страхиња. - Mons Aureus, бр. 13, 2006, стр. 33-39.

1122. Попов, Јован: Барокна и модерна трагикомедија: Корнејев Сид и Михизов Бановић Страхиња. - Жанрови српске књижевности: зборник радова, бр. 3, Нови Сад, 2006, стр. 453-479.

Исто: Јован Попов, Читања неизвесности. Нови Сад, 2006. Стр. 119-165.

1123. Лотина, Радмила: Човек-интернет или вансеријски стваралачки сензибилитет. - Сцена, бр. 2, април-јун 2006, стр. 138-140.

1124. Ђорђевић, Димитрије: Шарм ерудиције: кратко подсећање на Борислава Михајловића Михиза. - Бележница, бр. 14, 2006, стр. 72.

1125. Атеље 212: премлади за педесете. Београд, 2006. Стр. 119-131.

1126. Мирослав Радоњић, Савремена домаћа драма на сцени Српског народног позоришта (1945-1965). Нови Сад, 2006. Стр. 40-42, 56-84.

1127. Михизова драма у европском контексту, зборник радова, приредио Светислав Јованов. Ириг, 2006.

2007.

1128. Чолић Биљановски, Драгана: Краљевић Марко од епа и драмског текста до позоришне представе. - Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 36, 2007, стр. 135-151.

1129. Nick Miller, The nonconformists: culture, politics, and nationalism in a Serbian intellectual circle, 1944-1991, Budapest - New York, 2007.

1130. Бранко Брђанин, Косово и нова српска историјска драма, Источно Сарајево, 2007. Стр. 197-207.

2008.

1131. Бурић, И. [Игор]: Додатно откривање великог дела. - Дневник, 18. 2. 2008, стр. 13.

1132. Митровић, Мирјана: Много сам страховала од Михиза. - Стандард, 23. 5. 2008.

1133. Рапајић, Светозар: Позориште покрета Јована Путника између старе и нове авангарде. - Зборник радова Факултета драмских уметности, бр. 13-14, 2008, стр. 25-43.

1134. Хаџизукић, Дијана: Самосвјесни драматизирани припоједач у поступку поетизације романескног дискурса. - Писмо, бр. 1, 2008, стр. 204-226.

1135. Предраг Палавестра, Историја српске књижевне критике, том 2. Нови Сад, 2008. Стр. 493-509.

1136. Радован Поповић, Ковертирана књижевност. Београд, 2008. Стр. 163-171.

1137. С обе стране илузије, зборник. Ириг, 2008.

2009.

1138. Стаменковић, Владимир: Побољшана верзија. - НИН, 8. 1. 2009.

1139. Стругар, Вукица: Погреших само једном. - Вечерње новости, 28. 1. 2009.

1140. Меденица, Иван: Под Титовом бистом. - Време, 29. 1. 2009.

1141. Јанковић, Весна: О Михизу: умео је да се диви и да воли. - Блиц, 21. 6. 2009.

1142. Крчмар, Весна: Прва послератна поставка Домановићеве Страдије (1958): драматизација Борислав Михајловић Михиз. - Глишић и Домановић (1908-2008): зборник САНУ, Београд, 2009, стр. 415-429.

1143. Рапајић, Светозар: Домановићева Страдија у позоришној адаптацији Борислава Михајловића и режији Јована Путника. - Глишић и Домановић (1908-2008): зборник САНУ, Београд, 2009, стр. 363-373.

1144. Љиљана Пешикан Љуштановић, Кад је била кнежева вечера?. Нови Сад, 2009. Стр. 31-52.

2010.

1145. Пејчић, Наташа: Мучна и трагична псеудоисторија. - Дневник, 11. 2. 2010, стр. 11.

1146. Исаков, Александра: Бановић Страхиња у више ликова. - Политика, 12. 2. 2010, стр. 16.

1147. Тасић, Ана: Расецање националних митова. - Политика, 16. 2. 2010, стр. 24.

1148. Бурић, Игор: Несрећне околности. - Дневник, 3. 6. 2010, стр. 15.

1149. Бурић, Игор: С лоптом у походе. - Дневник, 16. 2. 2010, стр. 14.

1150. Ћирилов, Јован: Изазови Бановић Страхиње. - Блиц, 24. 2. 2010, стр. 20.

1151. Петковић, Радослав: Бановић Страхиња. - Блиц, 6. 6. 2010.

1152. Лазаревић М., Слободан: Разарање романтичарске интриге. - Радови Филозофског факултета у Источном Сарајеву, бр. 12, књ. 1, 2010, стр. 313-324.

1153. Јерковић, Вукша: Критички рад Петра Цацића и Борислава Михајловића Михиза. - Траг, св. 14, децембар 2010, стр. 90-103.

1154. Пиштало, Владимир: Шта би био свет без побуне. - Политика, 1-3. мај 2010, стр. 2-3.

1155. Ђорђе Ђурђевић, Трагом српске драме и позоришта. Нови Сад, 2010. Стр. 249-250.

1156. Олга Марковић, Меша Селимовић у позоришту. Београд, 2010.

1157. Радомир Путник, Слике минулих времена: позоришне критике 1980-1993, Нови Сад, 2010. Стр. 284-286.

2011.

1158. Ћосић, Добрица: Време пријатељства. - Дневник, фељтон, део 3-4, 12-13. април 2011.

1159. Пијетловић, Мирна: Модерна поставка Бановић Страхиње. - Глас Српске, 10. 6. 2011.

1160. Ћирилов, Јован: Радованов Михиз. - Блиц, 9. 7. 2011, стр. 20.

1161. Поповић, Радован: Михиз - биографија посвећена другима. - Дневник, фељтон делови 1-15, 21. новембар - 5. децембар 2011.

1162. Поповић Р., Зоран: Савремени драматичари на сцени Српског народног позоришта 1990-1999. - Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 45, 2011, стр. 235-266.

1163. Анђелковић, Сава: Два текста једне драматизације романа Дервиш и смрт. - Меша Селимовић: дијалог с временом на размеђи свијетова, зборник, Сарајево, 2011, стр. 208-221.

1164. Шакић, Томислав: Двије екранизације Дервиша и смрти: двије адаптације, двије интерпретације. - Меша Селимовић: дијалог с временом на размеђи свијетова, зборник, Сарајево, 2011, стр. 223-236.

1165. Владета Јанковић, Беочуг. Београд, 2001. Стр. 147-162.

1166. Милена Илишевић, Жанровска преплитања у савременој српској драми: други чин расправе у два чина. Београд, 2011. Стр. 21-74.

1167. Радован Поповић, Михиз: одгонетање једног живота. Београд, 2011.

2012.

1168. Живковић, Сања: Пад маски, откривање лица и онеобичајене константе појединих женских ликова у Михизовим драмама. - Наслеђе, бр. 21, 2012, стр. 183-194.

2013.

1169. Митрић, Маријана: Михизови „чудни” Југовићи. - Филолошке науке: зборник радова, Пале, 2013, стр. 609-620.

1170. Тешић, Бојана: Елементи усмене књижевности у драми Краљевић Марко Борислава Михајловића. - Липар, бр. 50, 2013, стр. 117-128.

1171. Ројеви, илузије - зборник. Ириг, 2013.

1172. Предраг Палавестра, Некрополе 2. Београд, 2013. Стр. 189-206.

2014.

1173. Раг, Сара: Критичарски печат једног времена. - Траг, књ. 10, св. 39, септембар 2014, стр. 75-85.

1174. Екмечић, Ливија: Однос између подтекста и текста у драми Бановић Страхиња Борислава Михајловића Михиза. - Савремена проучавања језика и књижевности, зборник, Крагујевац, књ. 2, 2014, стр. 97-106.

1175. Тешић, Бојана: Елементи усмене књижевности у драма Љубомира Симовића и Борислава Михајловића. - Савремена проучавања језика и књижевности, зборник, Крагујевац, књ. 2, 2014, стр. 67-75.

ИНТЕРВЈУИ

1176. Чолић, Милутин: Без добре књижевности нема добре књижевне критике. - Политика, 25. 12. 1952, стр. 5.
1177. П. [Палавестра] П. [Предраг]: Борислав Михајловић. - Омладина, 16. 9. 1953, стр. 6.
1178. Сарачевић, Сеад: Јесењски разговори с београдским умјетницима. - Вјесник у сриједу, 2. 12. 1953.
1179. Вукосављевић, Славко: Неколико писаца у Илоку. - Омладина, 10. 11. 1954.
1180. Аноним: Десет минута паузе. - Студент, 17. 11. 1954, стр. 6.
1181. Аноним: Одговори на впрашања. - Нова Македонија, 13. 2. 1955.
1182. Булатовић, Миодраг: Борислав Михајловић Михиз - интервју. - Вјесник у сриједу, 12. 10. 1955, стр. 6.
1183. Маринковић, Р.: Поезија може заостајати само сама за собом. - Наши дани, 20. 4. 1956.
1184. Б-а [Бабинка], М. [Михал]: Несвакидашњи вид. - Дневник, 25. 11. 1956, стр. 9.
1185. Адамовић, Д. [Драгослав]: Која је личност или уметничко дело на вас пресудно утицало и зашто?. - НИН, 12. 5. 1957, стр. 8.
1186. П. [Попов], Д. [Душан]: Нови тонови. - Дневник, 28. 12. 1958, стр. 11.
1187. Д. А., Г.: Нови, неизвођени Нушић. - Дневник, 22. 10. 1960, стр. 8.
1188. Вуковић, Ненад: Умјетник треба да заноси друге, а не себе. - Наши дани, 1. 5. 1961, стр. 1.
1189. А. [Адамовић], Д. [Драгослав]: Позориште се мора вратити свом завичају. - Политика, 26. 5. 1963, стр. 21.
1190. Пашић, Феликс: Док поново не будем имао нешто да кажем. - Борба, 30. 6. 1963, стр. 10.
1191. Божичковић, Олга: Ко се боји команданта Сајлера. - Политика експрес, 20. 1. 1967, стр. 9.
1192. Брајовић, Раде: Као први бал. - Вечерње новости, 21. 1. 1967, стр. 12.
1193. Пашић, Феликс: Домаћи писац пред својим позориштем. Борислав Михајловић Михиз. - Театрон, бр. 5, март 1976, стр. 19-26.
1194. Криловић, Бранка: Време ће направити ред. - Омладинске новине, 21. 11. 1981, стр. 10-11.
1195. Мојсиловић, Мирјана: Терор политичког позоришта. - Интервју, 20. 1. 1984, стр. 35-37.
1196. Аћин, Зденка: Како се српска књижевна критика прозвила. - Књижевна критика, бр. 4, 1986, стр. 185-189.

1197. Мујчиновић, Авдо: Дрски човек Србије. - Политика експрес, 8. 3. 1986, стр. 8.
1198. Стојановић, Слободан: Аутобиографија о другима. - Књижевност, бр. 8-9, 1986, стр. 1519-1529.
1199. Глигоријевић, Мило: Слободне Југославије не може бити. - Интервју, 26. 10. 1990, стр. 11-14.
1200. Глигоријевић, Мило: Срби нај сами изстопијо из Југославије. - Наши разгледи, 9. 11. 1990, стр. 627-628.
1201. Аћин, Зденка: Мемоари коцкара који воли да губи. - Дуга, 9-23. новембар 1990, стр. 18-19, 21-25.
1202. Гаће, Надежда: Разидимо се господско. - Дело, 24. 11. 1990, стр. 22.
1203. Аћин, Зденка: Југославија је апсолутно неуспели брак. - Дуга, 23. новембар - 7. децембар 1990.
1204. Аћин, Зденка: Коцка је велика страст. - Дуга, 7- 21. децембар 1990.
1205. Глишић, Миливоје: Народу се свашта дешава. - НИН, 3. 7. 1992, стр. 16-19.
1206. Лазић, Петар: Демагози плебејског популизма. - Борба, 6. 9. 1993, стр. 16.
- Исти текст под насловом „Живимо у напредном друштву, боље нисмо ни заслужили”, Данга, бр. 3, јул 1993, стр. 18-21.
1207. Поповић, Бранко: Разговор са Михизом. Белешка о пишчевом Дневнику 21. марта 1996. - Летопис Матице српске, књ. 461, св. 2, фебруар 1998, стр. 398-401.
1208. Стојановић, Слободан: Аутобиографија о другима. - Књижевност, св. 1-2, 1998, стр. 309-320.
1209. Стојановић, Слободан: Михизов аутопортрет. - Књижевне новине, 1. 2. 1998, стр. 1.
1210. Растегорац, Иван: Рукопис легенде и рукопис драме. - Књижевне новине, 1-15. 9. 2000, стр. 18.

ЛИТЕРАТУРА

ПРИМАРНА:

- Борислав Михајловић, *Песме*, Београд, 1947.
- Борислав Михајловић, *Огледи*, Београд, 1951.
- Борислав Михајловић, *Српски песници између два рата*, Београд, 1956.
- Борислав Михајловић, *Од истог читаоца*, Београд, 1956.
- Борислав Михајловић, *Књижевни разговори*, Београд, 1971.
- Борислав Михајловић, *Издајнице*, Београд, 1986.
- Борислав Михајловић, *Портрети*, Београд, 1988.
- Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, Београд, 1994.
- Борислав Михајловић, *Аутобиографија - о другима*, Нови Сад, 2003.
- Борислав Михајловић, *Аутобиографија - о другима. Књ. 2*, Нови Сад, 2003.
- Текстови Борислава Михајловића објављени у периодичним публикацијама - наведени у библиографији; текстови драматизација.

СЕКУНДАРНА:

- Антоније Маринковић, „Осврт на Б. М. Михизове Песме”, *Младост*, бр. 3, Београд, 1948.
- Младен Лесковац, *Чланци и есеји*, Нови Сад, 1949.
- Аноним, „Поводом чланка ’Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству’”, НИН, 21. октобар 1951.
- Бора Дреновац, „Београдски НИН и једна рђава појава у новинарству”, НИН, 12. октобар 1951.
- Ђорђе Раденковић, „Сјајан пример критичарске несавесности”, НИН, 24. јун

1951.

- Зоран Глушчевић, „Осврт на Огледе Борислава Михајловића”, *Књижевне новине*, 19. јун 1951.
- И. [Илија] Мамузић, „Једна збирка књижевно-научних анализа”, *Република*, 11. септембар 1951.
- Коста Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад, 1951.
- М. [Миодраг] Ш. [Шијаковић], „Борислав Михајловић Огледи”, *Студентски књижевни лист*, 1. јун 1951.
- Стеван Мајсторовић, „Стари и нови у српској књижевној критици (Огледи)”, *НИН*, 3. јун 1951.
- Антун Шољан, „87 песама Миодрага Павловића”, *Кругови*, бр. 3, 1952, стр. 286.
- Зоран Гавриловић, „Поводом збирке песама Миодрага Павловића”, *Књижевне новине*, 15. март 1952.
- Зоран Мишић, „Око једне књиге и њеног наслова”, *Сведочанства*, бр. 4, 6. мај 1952.
- Коста Милутиновић, „Три збирке есеја (Б. М. Огледи)”, *Летопис Матице српске*, књ. 370, св. 3, септембар 1952.
- Милош И. Бандић, „Понижена поезија”, *Летопис Матице српске*, бр. 5, 1952.
- Милутин Чолић, „Без добре књижевности нема добре књижевне критике”, *Политика*, 25. децембар 1952.
- Радомир Константиновић, „Са свећом у руци”, *Сведочанства*, бр. 4, 6. мај 1952.
- „Разговори на градилишту”, *Књижевне новине*, 31. август 1952.
- Станислав Винавер, „Освета историје”, *Република*, 22. април 1952.
- Стеван Мајсторовић, „Аплауз ће уследити - али какав”, *НИН*, 13. април 1952.
- М. [Милутин] Ч. [Чолић], „Спор око књижевних награда”, *Политика*, 3. децембар 1953.
- П. [Предраг] П. [Палавестра], „Борислав Михајловић”, *Омладина*, 16. септембар 1953.
- Предраг Палавестра, „Писмо Бориславу Михајловићу”, *Млада култура*, 17. децембар, 1953.

- Анониман, „Вјесник у сриједу и НИН: анкета о позоришту”, НИН, 1. јануар 1954.
- Аноним, „Десет минута паузе”, *Студент*, 17. новембар 1954.
- Аноним, „Пленум Савеза писаца”, НИН, 21. новембар 1954.
- Аноним, „Нин и Вјесник у сриједу: Анкета о казалишту”, *Вјесник у сриједу*, 6. јануар 1954.
- Драгослав Грбић, „Оскар Давичи: Човеков човек”, *Млада култура*, 14. јануар 1954.
- Звонимир Голоб, „Оскар Давичо: Човеков човек”, *Вјесник*, 24. јануар 1954.
- Предраг Палавестра, „Анкета: Шта су дали у 1953. години”, *Омладина*, 1. јануар 1954.
- Р. [Радмило] Д. [Димитријевић], „Два есеја о српском грађанском песништву XVIII века”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1954, св. 1-2.
- Редакција, „Атентат Бориса Михајловића на Сусрете”, *Сусрети*, бр. 8-9, 1954.
- Славко Мићановић, „Поводом једне критике. О чланку 'Ни сумрак ни зора' Борислава Михајловића”, *Књижевне новине*, 29. април 1954.
- Танасије Младеновић, „Откровења Оскара Давича”, *Књижевне новине*, 11. фебруар 1954.
- Танасије Младеновић, „У одговор Михајловићу - Михизу”, *Књижевне новине*, 18. фебруар 1954.
- Чедо Кисић, „Млада критика”, *Ослобођење*, 29. август 1954.
- Карло Остојић, „Једна деценија и три њена критичара”, *Дело*, бр. 8, октобар 1955.
- Миодраг Булатовић, „Борислав Михајловић Михиз - интервју”, *Вјесник у сриједу*, 12. октобар 1955.
- Предраг Палавестра, *Антологија послератне српске поезије 1945-1955*, Београд, 1955.
- С. Б-в., „Деценија промена”, *Новосадски дневник*, 21. децембар 1955.
- Аноним, „Војводина - разговор са редитељем Јованом Коњовићем”, *Трибина*, 25. новембар 1956.
- Александар Форишковић, „Српска Војводина Борислава Михајловића”, *Поља*,

бр. 10-11, октобар - новембар 1956.

- Ацо Штака, „Поетска панорама Војводина”, *Ослобођење*, 11. децембар 1956.
- Бора Глишић, „Драма Војводине у поетској панорами”, НИН, 16. децембар 1956.
- Василије Поповић, „Поетска панорама Војводина”, *Књижевне новине*, 9. децембар 1956.
- Василије Точанац, „Забелешка уз једну антологију”, *Књижевност и језик у школи*, бр. 6-7, јун-октобар 1956.
- Велибор Глигорић, „Туђе”, *Савременик*, св. 4, 1956.
- Жарко Ђуровић, „Један предео критике и једно међутим”, *Сусрети*, бр. 6, 1956.
- Зоран Мишић, *Антологија српске поезије*, Београд, 1956.
- М. [Михал] Бабинка, „Сугестивна реч поезије”, *Дневник*, 6. децембар 1956.
- М. [Михал] Б-а [Бабинка], „Несвакидашњи вид”, *Дневник*, 25. новембар 1956.
- Миодраг Кујунџић, „Поетска панорама Војводина”, *Трибина*, 9. децембар 1956.
- Аурел Гаврилов, „Борислав Михајловић: Српски песници између два рата”, *Дело*, бр. 6, књ. 4, 1957.
- Божидар Шкритек, „Српски пјесници између два рата”, *Студентски лист*, 8. април 1957.
- Витомир Р. Вулетић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Израз*, бр. 6, јун 1957.
- Гаврило Вучковић, „Б. Михајловић: Од истог читаоца”, НИН, 24. март 1957.
- Д. [Драгослав] Адамовић, „Која је личност или уметничко дело на вас пресудно утицало и зашто?”, НИН, 12. мај 1957.
- Драган М. Јеремић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Борба*, 26. фебруар 1957.
- Жика Стојковић, „Српски песници између два рата”, *Израз*, бр. 6, јун 1957.
- Жика Лазић, „Критике Борислава Михајловића”, *Млада култура*, 14. март 1957.
- Зоран Гавриловић, „Борислав Михајловић: Српски песници између два рата”, *Борба*, 19. фебруар 1957.
- Јован Вулевић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Живот*, св. 3, 1957.
- Јован Вулевић, „Борислав Михајловић: Српски песници између два рата”, *Живот*, св. 3, 1957.

- Карло Остојић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Дело*, бр. 6, 1957.
- Лука Павловић, „Војводина у пјесмама”, *Ослобођење*, 8. април 1957.
- Лука Павловић, „Вриједна антологија”, *Ослобођење*, 6. март 1957.
- Милан Богдановић, „Антологија српских песника између два рата Борислава Михајловића”, *НИН*, 20. јануар 1957.
- Милан Селаковић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Културни радник*, св. 7-8, 1957.
- Милосав Мирковић, „Борислав Михајловић: Од истог читаоца”, *Видици*, 27. април 1957.
- Милош И. Бандић, „Од истог читаоца”, *Књижевне новине*, 17. март 1957.
- Милош И. Бандић, „Српски песници између два рата”, *Политика*, 8. фебруар 1957.
- Мирослав Марковић, „Читанка лепоте”, *Студент*, бр. 1, 14. јануар 1957.
- Оливер Новаковић, „Поезија на позорници”, *Наша сцена*, јануар 1957.
- Предраг Палавестра, „Српски песници између два рата”, *Младост*, бр. 18, 18. фебруар 1957.
- Предраг С. Перовић, „Српски песници између два рата”, *Књижевне новине*, 17. фебруар 1957.
- Радојица Таутовић, „Песма, песник или поезија”, *Летопис Матице српске*, књ. 380, св. 3, 1957.
- Радослав Ротковић, „Антологија непоезије”, *Побједа*, 10. фебруар 1957.
- Д. П., „Нови тонови”, *Дневник*, 28. децембар 1958.
- Јован Путник, „Смех на оштрици истине”, *Дневник*, 29. новембар - 1. децембар 1958.
- Миодраг Кујунџић, „Савремено тумачење старе сатире”, *Дневник*, 7. децембар 1958.
- Мирослав Егерић, „Критика шарма и изненађења”, *Поља*, бр. 41, 27. септембар 1958.
- Чедо Попов, „После IV Стеријиног позорја”, *Index*, бр. 9-10, 1958.
- А. П., „Страдија - најбоља представа Стеријиног позорја”, *Борба*, 29. мај 1959.
- Бруно Беговић, „Савременост сатире”, *Рад*, 30. мај 1959.

- Владимир Стаменковић, „Савремена драма на Стеријином позорју”, *Књижевне новине*, 5. јун 1959.
- Ели Финци, „Радоје Домановић: Страдија”, *Политика*, 27. мај 1959.
- Јован Максимовић, „Под сенком Страдије”, *Борба*, 25. март 1959.
- Јован Максимовић, „Страдија Прометеја”, *Вечерње новости*, 26. мај 1959.
- К., „Најбоља претстава Страдија”, *Дневник*, 29. мај 1959.
- Миодраг Кујунџић, „Страдија у новој концепцији”, *Дневник*, 24. мај 1959.
- Бора Глишић, „Тријумф нишког позоришта”, *НИН*, 11. децембар 1960.
- Г. Д. А., „Нови, неизвођени Нушић”, *Дневник*, 22. октобар 1960.
- Д. Ј., „Сваког тједна премијера”, *Телеграм*, 11. новембар 1960.
- Добривоје Јевтић, „Аутобиографија - примамљива ревија”, *Глас омладине*, 27. октобар 1960.
- Д. М., „Аутобиографија - благи подсмех минулом времену”, *Глас омладине*, 20. децембар 1960.
- Ели Финци, „Старо ткиво, ново рухо”, *Политика*, 8. децембар 1960.
- Ј., „Нишко позориште са успехом гостовало у Београду”, *Народне новине*, 10. децембар 1960.
- Ј. [Јован] М. [Максимовић], „Нушићева Аутобиографија - спремна за сцену”, *Вечерње новости*, 1. јун 1960.
- Јован Максимовић, „Лекција из Ниша”, *Вечерње новости*, 7. децембар 1960.
- Миодраг Кујунџић, „Аутобиографија Бранислава Нушића”, *Дневник*, 25. октобар 1960.
- Предраг Палавестра, „Кључеви краљевства. Две тенденције у савременој критици”, *Израз*, бр. 6, 1960.
- Славко Леовац, *Мит и поезија*, Сарајево, 1960.
- Слободан Селенић, „Нушић - Михајловић: Аутобиографија”, *Борба*, 9. децембар 1960.
- Аноним, „Успех нишког позоришта у Загребу и Љубљани”, *Народне новине*, 11. март 1961.
- Аноним, „Успешно гостовање нишког Народног позоришта”, *Јединство*, 10. април 1961.

- Аноним, „Победа револуције и Аутобиографија”, *Вести*, 8. јун 1961.
- Аноним, „Сценско црно издање Аутобиографије”, *Борба*, 7. октобар 1961.
- Анто Тосић, „Нушићева Аутобиографија најатрактивнија представа у овогодишњој сезони”, *Путеви*, св. 2, март - април 1961.
- Владимир Стаменковић, „Експерименти у савременом позоришту”, *НИН*, 15. октобар 1961.
- Влатко Павлетић, *Анализа без које се не може*, Загреб, 1961.
- Д. Ј., „Успех преко очекивања”, *Народне новине*, 27. мај 1961.
- Драшко Ређеп, „Борислав Михајловић: Читајући Проклету авлију”, *Летопис Матице српске*, књ. 387, св. 2, фебруар 1961.
- Драшко Ређеп, „О беседништву или Борислав Михајловић”, *Летопис Матице српске*, књ. 388, св. 2-3, август - септембар 1961.
- Душко Цар, „Сценско препричавање”, *Телеграм*, 10. март 1961.
- Ђ. Р. [Радосављевић], „Гостовање Нишког народног позоришта”, *Наша реч*, 18. март 1961.
- Ђ. Радосављевић, „Нишлије испуниле очекивања”, *Наша реч*, 1. април 1961.
- Ели Финци, *Више и мање од живота II*, Београд, 1961.
- Ели Финци, „Тај неодољиви Нушић”, *Политика*, 10. октобар 1961.
- Ј., „Са Нушићевом Аутобиографијом на Стеријино позорје”, *Народне новине*, 20. мај 1961.
- М. Јовић, „Б. Нушић - Б. Михајловић Михиз Аутобиографија”, *Културни радник*, бр. 4-5, 1961.
- Љубомир Милин, „Савременост наслеђа”, *Рад*, 29. мај 1961.
- Милосав Мирковић, „Бранислав Нушић: Аутобиографија”, *Борба*, 10. октобар 1961.
- Милутин Мишић, „Сценске илустрације”, *Студент*, 17. октобар 1961.
- Миодраг Кујунџић, „Радосни Нушић”, *Дневник*, 22. мај 1961.
- П. Јанковић, „Редак доживљај”, *Тимок*, 5. мај 1961.
- Предраг Палавестра, „Одбрана критике”, Сарајево, 1961.
- Петар Селем, „Позорје 1961”, *Поља*, бр. 53-54, јун 1961.
- С. Новаковић, „У сусрет смеху”, *Младост*, 18. октобар 1961.

- Хуго Клајн, „У потрази за догађајем”, *Политика*, 1. јануар 1961.
- Аноним, „Нушићева Аутобиографија - незаборавна представа”, *Глас Подриња*, 19. април 1962.
- Јак Мита, „Нушић на сцени”, *Јединство*, 18. април 1962.
- Јосип Лешић, „Први утисци”, *Дневник*, 23. новембар 1962.
- Лазар Мартиновић, „Страдија у земљи добре сатире”, *Борба*, 9. децембар 1962.
- Лука Павловић, „Игра и смијех”, *Ослобођење*, 20. мај 1962.
- М. М. Ш., „Осам представа”, *Дневник*, 3. новембар 1962.
- Н., „Не громогласан смех - већ тужна комедија”, *Глас Подриња*, 12. април 1962.
- С. Костић, „Бранислав Нушић: Аутобиографија”, *Вести*, 4. октобар 1962.
- А. М. [Малушевић], „Старт са Нушићем”, *Панчевац*, 14. септембар 1963.
- Аноним, „Објављен Бановић Страхиња”, *Дневник*, 12. март 1963.
- Аноним, „Бановић Страхиња је моја дугогодишња опсесија”, *Дневник*, 10. октобар 1963.
- Аноним, „Драма за коју се идеја родила у Новом Саду”, *Дневник*, 8. октобар 1963.
- Аноним, „Бановић Страхиња на зрењанинској сцени”, *Зрењанин*, 19. октобар 1963.
- Бошко Новаковић, „Бановић Страхиња Борислава Михајловића”, *Дневник*, 7. мај 1963.
- В. [Владимир] Стојшин, „Сценско освежење”, *Панчевац*, 16. новембар 1963.
- Вице Петровић, „Мимо михизовштине”, *Глас омладине*, 3. октобар 1963.
- Владимир Стаменковић, „Романтична интрига, иронична теза”, *НИН*, 3. март 1963.
- Вук Вучо, „Заиграј, па за појас задени”, *Књижевне новине*, 8. март 1963.
- Д. [Драгослав] А. [Адамовић], „Позориште се мора вратити свом завичају”, *Политика*, 26. мај 1963.
- Д. Б., „Редитељска умешност”, *Дневник*, 28. септембар 1963.
- Д. Ђуричковић, „Упрошћавање етичког проблема драме”, *Путеви*, св. 6, 1963.
- Драшко Ређеп, „Борислав Михајловић: Бановић Страхиња”, *Летопис Матице српске*, књ. 391, св. 5, мај 1963.

- Драшко Ређеп, „Дневник о Стеријином позорју”, *Књижевне новине*, 31. мај 1963.
- Ђорђе Ђурђевић, „Две занимљиве војвођанске премијере”, *Борба*, 10. октобар 1963.
- Е. Мареш, „Потврда за корак даље”, *Дневник*, 20. новембар 1963.
- Ели Финци, „Историја и савременост”, *Политика*, 2. март 1963.
- Ж. Аврамовић, „Признање режији”, *Борба*, 9. октобар 1963.
- Ж. Васиљевић, „Бановић Страхиња”, *Светлост*, 31. октобар 1963.
- Зоран Мишић, *Реч и време*, Београд, 1963.
- Иванка Рацков, „Први корак сарадње”, *Дневник*, 13. децембар 1963.
- Ј. Сикингер, „Остварење које се памти, али и обавезује”, *Сомборске новине*, 8. новембар 1963.
- Јован Максимовић, „Савремено - у историјском руху”, *Вечерње новости*, 2. март 1963.
- Јован Чађеновић, „Бановић Страхиња Б. Михајловића”, *Просвјетни рад*, 15. мај 1963.
- Јосип Влашић, „Стеријино позорје: институција а не фестивал”, *Index*, 11. мај 1963.
- Лука Павловић, „Драма савјести и одговорности”, *Ослобођење*, 1. март 1963.
- Љубомир Зуковић, „Борислав Михајловић - Бановић Страхиња”, *Стварање*, св. 3, 1963.
- Меша Селимовић, „VIII југословенске позоришне игре”, *Живот*, бр. 7-8, јул - август 1963.
- Милан Николић, „Успела режијска надградња”, *Борба*, 1. новембар 1963.
- Миле Недељковић, „Првенац - недоношче”, *Студент*, 5. март 1963.
- Миленко Шуваковић, „Мит и савремена етика”, *Дневник*, 8. октобар 1963.
- Миливоје Глишић, „Михиз: Бановић Страхиња”, *Дело*, бр. 5, мај 1963.
- Милорад Стојовић, „Четири домаће драме”, *Стварање*, бр. 6, 1963.
- Миодраг Кујунџић, „Скок и доскок двојице шампиона”, *Дневник*, 9. октобар 1963.
- Н. [Никола] Медведев, „Писац и редитељ у раскораку”, *Дневник*, 25. октобар

1963.

- Н. [Никола] Медведев, „Више шала него сатира”, *Дневник*, 23. новембар 1963.
- Н. [Николај] Т. [Тимченко], „Успела представа”, *Наша реч*, 13. септембар 1963.
- Олга Божичковић, „Нишки Бановић Страхиња”, *Политика*, 2. октобар 1963.
- Предраг Протић, „Борислав Михајловић: Бановић Страхиња”, *Путеви*, св. 4, јул - август 1963.
- Раде Кузмановић, „Бановић Страхиња”, *Студент*, 14. мај 1963.
- Радован Живковић, „Бановић Страхиња”, *Слобода*, 5. октобар 1963.
- Радомир Барјактаревећ, „Историјска - упркос намјери аутора”, *Живот*, бр. 5, 1963.
- „Разговор о роману Сеобе Милоша Црњанског”, *Дело*, књ. 9, бр. 1, 1963.
- Св. К. [Кисић], „Бановић Страхиња Борислава Михајловића - најбоља драма”, *Политика*, 18. мај 1963.
- Славко Леовац, „Драмско откриће загонетног ћутања”, *Одјек*, 15. новембар 1963.
- Слободан Селенић, „Борислав Михајловић: Бановић Страхиња”, *Борба*, 2. март 1963.
- Слободан Селенић, „У знаку експеримента”, *Борба*, 7. новембар 1963.
- Сретен Перовић, „Бановић Страхиња”, *Побједа*, 5. мај 1963.
- Ст., „Аутобиографија”, *Панчевац*, 28. септембар 1963.
- Ст., „Нове премијере у вршачком позоришту”, *Панчевац*, 9. новембар 1963.
- Тихомир Савић, „Стари мотив - савремена драма”, *Зрењанин*, 2. новембар 1963.
- У., „Михизова драма Бановић Страхиња”, *Дневник*, 8. октобар 1963.
- Иванка Рацков, „Бановић Страхиња од Борислава Михајловића у режији Александра Ђорђевића”, *Руковат*, св. 1, 1964.
- Николај Тимченко, „Песма и драма о Бановић Страхињи”, *Дело*, књ. 10, бр. 3, март 1964.
- Света Лукић, *Уметност и критеријуми*, Београд, 1964.
- Аноним, „Лопов обара рекорде”, *Вечерње новости*, 11. децембар 1965.
- Аноним, „На Цветном тргу још два Лопова”, *Политика експрес*, 10. децембар 1965.
- Аноним, „Премијера Лопова Леонида Леонова у Београду”, *Борба*, 25. новембар

1965.

- Б. О., „Лопов Леонида Леонова први пут на сцени”, *Политика*, 25. новембар 1965.
- В. [Владимир] У. [Урбан], „Сатира дуга духа”, *Дневник*, 31. јануар 1965.
- Дејан Ђурковић, „Удвостручи или остави”, *Политика експрес*, 1. децембар 1965.
- Драган Гајер, „Лопов на Цветном тргу”, *Политика експрес*, 25. новембар 1965.
- Драган Јеремић, *Критичар и естетски идеал*, Титоград, 1965.
- Ели Финци, „Излет у прошлост”, *Политика*, 30. децембар 1965.
- Ели Финци, „Талог револуције”, *Политика*, 2. децембар 1965.
- Жарко Јовановић, „Забава са уводним словом”, *Вечерње новости*, 29. децембар 1965.
- Жарко Јовановић, „Моћни торзо”, *Вечерње новости*, 27-30. новембар 1965.
- К. С., „Бановић Страхиња пред лозничком публиком”, *Глас Подриња*, 7. октобар 1965.
- М. [Мирослав] Е. [Егерић], „Михизово воскресеније”, *Поља*, бр. 79, март 1965.
- Милосав Мирковић, „Лопов - како то сценски звучи?”, *Београдска недеља*, 5. децембар, 1965.
- П. Матеовић, „Осавремењен мит”, *Ослобођење*, 6. октобар 1965.
- Петар Волк, „Изазов”, *Књижевне новине*, 11. децембар 1965.
- Радован Вучковић, „Критичар тренутка”, *Живот*, бр. 7-8, 1965.
- Радослав Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната о невери жене*, Београд, 1965.
- С. Милетић, „Гости, а домаћи”, *Вечерње новости*, 25. новембар 1965.
- Славко Леовац, *Метаморфозе*, Сарајево, 1965.
- Слободан Селенић, „Пре само стотинак година”, *Борба*, 30. децембар 1965.
- Хуго Клајн, „О јунаку наше савремене драме”, *Борба*, 28. новембар 1965.
- Феликс Пашић, *Савременици*, Нови Сад, 1965.
- Анонимни, „Страдија на сцени Атељеа 212”, *Политика експрес*, 22. новембар 1966.
- Владимир Краљ, *Увод у драматургију*, Нови Сад, 1966.
- Јован Виловац, „Аплауз на отвореној сцени”, *Дневник*, 12. децембар 1966.

- Јован Виловац, „На крилима славе”, *Дневник*, 25. децембар 1966.
- Миодраг Илић, „Амбиције и остварења - Лопов поштених намера”, *Сцена*, св. 1, 1966.
- М. [Миодраг] Кујунџић, „Поново оживљени Домановић”, *Дневник*, 8. новембар 1966.
- Миодраг Протић, „Од Диме до Бекета”, *Књижевност*, св. 2, књ. XLII, 1966.
- Мирослав Егерић, „Драмско дело о фанатизованој свести”, *Борба*, 30. октобар 1966.
- Мирослав Егерић, „Опасност једног неспоразума”, *Борба*, 6. новембар 1966.
- П. [Перо] З. [Зубац], „Нова драма Б. М. Михиза”, *Поља*, бр. 98, октобар 1966.
- Петар Волк, „Разилажење с животом”, *Књижевне новине*, 8. јануар 1966.
- С. Кисић, „Страдија и Халелуја у Кијеву и Минску”, *Политика*, 9. децембар 1966.
- С. К(исић), „Успех новосадског позоришта у Совјетском Савезу”, *Политика*, 21. децембар 1966.
- Сава Цветковић, *Репертоар Народног позоришта 1868-1965*, Београд, 1966.
- Света Лукић, *Савремена југословенска литература 1945-1965*, Београд, 1966.
- Аноним, „Михизов Командант пред публиком”, *Политика*, 20. јануар 1967.
- Аноним, „Страдија и Халелуја у Прагу”, *Дневник*, 8. март 1967.
- Аноним, „Београдски Командант на Позорју”, *Вечерње новости*, 22. март 1967.
- Аноним, „Похвале и замерке”, *Политика*, 20. април 1967.
- Аноним, „Свест и личност Сајлера”, *Дневник*, 7. мај 1967.
- Аноним, „Командант Сајлер одушевио”, *Бечејске новине*, 13. мај 1967.
- Аноним, „Премијера Команданта Сајлера”, *Глас Подриња*, 5. октобар 1967.
- Богдан Гушић, „Продубљени и заокружени ликови”, *Зрењанин*, 25. фебруар 1967.
- Борислав Здравковић, „Нова домаћа драма”, *Наша реч*, 14. април 1967.
- Брана Бован, „Давид Штрбац Владе Зельковића”, *Наша ријеч*, 28. децембар 1966 - 4. јануар 1967.
- Владимир Стаменковић, „Пролог за драму о фанатизму”, *НИН*, 29. јануар 1967.
- (г), „Најигранији - Михиз и Поповић”, *Вечерњи лист*, 4. март 1967.

- Д. Гајер, „Командант Петар тврди да нема трему”, *Политика експрес*, 21. јануар 1967.
- Д. Обрадовић, „Командант Сајлер”, *Ибарске новости*, 13. октобар 1967.
- Драгољуб Јанковић, „Анатомија фанатика”, *Градина*, св. 12, 1967.
- Д. [Драгољуб] Јанковић, „Дочекани са скепсом, испраћени аплаузом”, *Политика*, 19. октобар 1967.
- Драгољуб Јанковић, *Од истог гледаоца*, Ниш, 1967.
- Душан Копчалић, „Неминовност трагике”, *Дневник*, 2. март 1967.
- Ђорђе Ђурђевић, „Глумци су дошли”, *Борба*, 21. октобар 1967.
- Ђорђе Ђурђевић, „Прегледно и прецизно”, *Борба*, 25. март 1967.
- Ж. Васиљевић, „Разголићени фанатизам”, *Светлост*, 23. март 1967.
- Жарко Јовановић, „Пад једног фанатика”, *Вечерње новости*, 23. јануар 1967.
- Иван Ивањи, „Београдске јануарске премијере”, *Дело*, св. 3, 1967.
- Јован Виловац, „Путовање за још једну афирмацију”, *Дневник*, 9. април 1967.
- Јован Виловац, „Више поена Страдији”, *Дневник*, 14. април 1967.
- Лука Павловић, „На граници драме”, *Ослобођење*, 22. март 1967.
- Љ. С., „Командант Сајлер сутра први пут”, *Борба*, 20. јануар 1967.
- Милан Николић, „Командант Сајлер - премијера у Народном позоришту Јоаким Вујић”, *Корац*, св. 3, 1967.
- Милан Топаловачки, „Драмско дело Борислава Михајловића”, *Дело*, св. 5, 1967.
- Милисав Мирковић, „Погружени фанатик”, *Политика експрес*, 23. јануар 1967.
- Миодраг Илић, „Домаћа драма у центру пажње”, *Сцена*, бр. 2, 1967.
- Миодраг Кујунџић, „Порази фанатизма”, *Дневник*, 19. фебруар 1967.
- Миодраг Кујунџић, „Ревизија глумаца”, *Дневник*, 7. мај 1967.
- М. [Миодраг] Кујунџић, „Две расправе”, *Дневник*, 12. април 1967.
- М. Миленовић, „Срушено небо фанатика”, *Сомборске новине*, 24. март 1967.
- Миодраг Протић, „Гости и домаћи”, *Књижевност*, св. 2, фебруар 1967.
- Мухарем Первић, „Још једна домаћа драма”, *Политика*, 24. јануар 1967.
- Н., „За живот вођен разумом”, *Народне новине*, 18. новембар 1967.
- Н. [Николај] Т. [Тимченко], „Командант Сајлер”, *Наша реч*, 7. април 1967.

- Огњен Лакићевић, „Од квантитета у квалитет”, *Поља*, бр. 103, март 1967.
- Олга Божичковић, „Ко се боји Команданта Сајлера - Борислав Михајловић о својој новој драми”, *Политика експрес*, 20. јануар 1967.
- П. Перишкић, „Добра представа”, *Сомборске новине*, 24. март 1967.
- Петар Волк, „Парада”, *Књижевне новине*, 4. фебруар 1967.
- Р. Б., „Као први бал - Борислав Михајловић Михиз о вечерашњој премијери”, *Вечерње новости*, 21. јануар 1967.
- С. Кисић, „Четири пута Командант Сајлер”, *Политика*, 4. март 1967.
- С. Кисић, „Десет година сталног извођења Страдије”, *Политика*, 1. април 1967.
- С. Кисић, Две добре представе, неједнако примљене, *Политика*, 14. април 1967.
- С. М., „Распродат на невиђено”, *Вечерње новости*, 20. јануар 1967.
- Светозар Радоњић Рас, „Три сарајевске премијере”, *Живот*, св. 6, јун 1967.
- Сергије Лајковић, „Ко то да не будем?”, *Тимок*, 12. мај 1967.
- Слободан Селенић, „Банатски паноптикум”, *Борба*, 24. јануар 1967.
- Томислав Јеротић, „Поломљено небо фанатика”, *Глас Подриња*, 12. октобар 1967.
- М. Лукић, „Аутобиографија Бранислава Нушића”, *Наша реч*, 26. јануар 1968.
- Н. [Николај] Т. [Тимченко], „Премијера Нушићеве Аутобиографије”, *Наша реч*, 1. јануар 1968.
- Радован Вучковић, *Судбина критичара*, Сарајево, 1968.
- Светозар Пилетић, „Бановић Страхиња - опет”, *Титоградска трибина*, 9. октобар 1968.
- Аноним, „Краљевић Марко, нова драма Б. Михајловића - Михиза”, *Политика*, 31. јануар 1969.
- Аноним, „Краљевић Марко на сцени”, *Борба*, 23. март 1969.
- Аноним, „Михизов Краљевић Марко”, *Политика*, 24. март 1969.
- Б. Милошевић, „Краљевић Марко Борислава Михајловића у Југословенском драмском позоришту”, *Борба*, 24. март 1969.
- В. В., „Марко без буздована”, *Вечер*, Марибор, 8. мај 1969.
- Вук Крњевић, „Приступ поезији послеријатних српских пјесника”, *Израз*, бр. 11, 1969.

- Владимир Стаменковић, „У дослуху с наивном маштом”, НИН, 30. март 1969.
- Душан Мевља, „Михајловић-Михиз: Краљевич Марко”, Дело, Љубљана, 9. мај 1969.
- Жарко Јовановић, „У оклопу”, *Вечерње новости*, 24. април 1969.
- М. [Милисав] М. [Мирковић], „У новој драми Борислава Михајловића Љуба Тадић - Краљевич Марко”, *Политика експрес*, 28. јануар 1969.
- Милисав Мирковић, „Пола пије, пола ламентира”, *Политика експрес*, 2. април 1969.
- Милутин Мишић, „Недеља домаће драме”, *Борба*, 30. март 1969.
- Мухарем Первић, „Искушења родољубивог вазала”, *Политика*, 3. април 1969.
- Петар Волк, „Одрицање”, *Књижевне новине*, 12. април 1969.
- Рашко В. Јовановић, „Трагедија проклетства”, *Телеграм*, 25. април 1969.
- Стојадин Костић, „Бановић Страхиња”, *Вести*, 12. децембар 1969.
- Хуго Фридрих, *Структура модерне лирике*, Загреб, 1969.
- Д. [Драгољуб] Јанковић, „Без великих гестова”, *Политика*, 10. јануар 1970.
- М. Милачић, „Дервиш отвара сезону”, *Политика експрес*, 29. септембар 1970.
- Милан Николић, „Шести сусрети Јоакима Вујића”, *Књижевне новине*, бр. 374, 1970.
- С. С., „Прво сценско извођење комада Дервиш и смрт”, *Политика*, 20. септембар 1970.
- Т. Нешић, „Полудомет”, *Народне новине*, 9. јануар 1970.
- Т. Нешић, „Монументална фреска живота”, *Народне новине*, 2. октобар 1970.
- Џ. Л. Стајен, *Елементи драме*, Београд, 1970.
- Аноним, „Дервиш и смрт за Стеријино”, *Народне новине*, 5. фебруар 1971.
- Аноним, „Три запажене представе”, *Јединство*, 17. мај 1971.
- Владимир Стаменковић, „Оријентални Кафка”, НИН, 9. мај 1971.
- Владимир Стаменковић, „Сусрет са Ведекиндом”, НИН, 19. децембар 1971.
- Д. М., „Нишки Дервиш најбоља представа”, *Вечерње новости*, 17. мај 1971.
- Д. Стојадиновић, „Узорна стилизација”, *Јединство*, 17. мај 1971.
- Драган Клаић, „Позоришни преображај Селимовићевог Дервиша”, *Борба*, 5. мај 1971.

- Жарко Јовановић, „Ни по луле за Лулу”, *Вечерње новости*, 14. децембар 1971.
- Жарко Јовановић, „Паника дервиша Нурудина”, *Вечерње новости*, 3. мај 1971.
- Милосав Мирковић, „Дервишке и друге игре”, *Политика експрес*, 4. мај 1971.
- Милосав Мирковић, „Неправда у касаби”, *Политика експрес*, 16. фебруар 1971.
- Милосав Мирковић, „Лагарије по ноћи”, *Политика експрес*, 14. децембар 1971.
- Мухарем Первић, „Напета и сликовита прича”, *Политика*, 3. мај 1971.
- Мухарем Первић, „Сексуална трагедија без секса и трагичности”, *Политика*, 17. децембар 1971.
- Петар Волк, „Ритуали и мистерије”, *Књижевне новине*, 22. мај 1971.
- Предраг Палавестра, *Токови традиције*, Нови Сад, 1971.
- Светозар Радоњић Рас, „Још једном Дервиш и смрт”, *Живот*, бр. 6, 1971.
- Сеад Фетахагић, „Драматизација као драма”, *Ослобођење*, 25. април 1971.
- Стеван Станић, „Чаробни штапић редитеља Драшкића”, *Борба*, 14. децембар 1971.
- Борислав Анђелић, „Трагови старог спора”, *Казалиште*, бр. 1-2, 1972.
- Владимир Стаменковић, „Гледалишту, без носталгије”, *НИН*, 19. март 1972.
- Жарко Јовановић, „О досади и о бесмислу”, *Вечерње новости*, 14. март 1972.
- М. [Милан] Сел. [Селаковић], „Брза и прегледна реч”, *Република*, бр. 5, 1972.
- Милосав Мирковић, „Орао од папира”, *Политика експрес*, 14. март 1972.
- Мухарем Первић, „О боже, боже, зар се и то може!”, *Политика*, 14. март 1972.
- Петар Волк, „Заблуда”, *Књижевне новине*, 1. јануар 1972.
- Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1940-1970*, Београд, 1972.
- Феликс Пашић, „Анђеликини љубавни јади”, *Борба*, 14. март 1972.
- Драгомир Лазић, „Нушићева Аутобиографија”, *Победа*, 20. април 1973.
- Меша Селимовић, „Мир-Јам: Рањени орао”, *Вјесник у сриједу*, 28. новембар 1973.
- Милан Николић, „И на крају - смех”, *Сусрети*, 25. мај 1973.
- Петар Џацић, *Критика и огледи*, Београд, 1973.
- Аноним, „Просечна представа уиграног ансамбла”, *Сусрети*, 26. мај 1974.
- Драган Јанковић, „Довољно од малог ансамбла”, *Борба*, 26. мај 1974.

- Никола Мељанички, „Недовољно уверљиви Сајлер”, *Сусрети*, 25. мај 1974.
- П. Ј., „Пиротски Командант Сајлер”, *Политика*, 24. мај 1974.
- Радован Вучковић, *Велика синтеза*, Сарајево, 1974.
- Аноним, „Премијера драме Борислава Михајловића - Михиза на бечкој сцени”, *Политика*, 29. септембар 1975.
- Бранислав Милошевић, „Право стање ствари”, *Борба*, 20. новембар 1975.
- Бранко Поповић, „Разговор са Андрићем”, *Књижевна реч*, бр. 35, март 1975.
- Жарко Команин, „Смех према нумери”, *Вечерње новости*, 17. новембар 1975.
- М. [Миња] Челар, „Ново виђење Аутобиографије”, *Политика експрес*, 14. новембар 1975.
- М. [Мухарем] Первић, „Насмејани живопис”, *Политика*, 18. новембар 1975.
- Слободан Селенић, „Још једном Нушић”, *Политика експрес*, 17. новембар 1975.
- Вук Стефановић Караџић, *Српске народне песме II*, Београд, 1976.
- Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Београд, 1976.
- Петар Џацић, *Из дана у дан*, Београд, 1976.
- Феликс Пашић, „Домаћи писци пред својим позориштем. Борислав Михајловић Михиз”, *Театрон*, бр. 5, 1976.
- Миодраг Станисављевић, *Епика и драма*, Београд, 1977.
- Слободан Селенић, *Антологија савремене српске драме*, Београд, 1977.
- Ели Финци, *После представе*, Нови Сад, 1978.
- Љубиша Јеремић, *Проза новог стила*, Београд, 1978.
- Милосав Марковић, „Размакнуте међе”, *НИН*, 2. јул 1978.
- Мухарем Первић, *Премијера*, Београд, 1978.
- Петар Волк, *Писци националног театра*, Београд, 1978.
- Петар Волк, *Позоришни живот Београда 1944-1974. Београдске сцене*, Београд, 1978.
- Мирослав Егерић, „Миодраг Павловић и Борислав Михајловић”, *Поља*, бр. 240, фебруар 1979.
- Нортроп Фрај, *Анатомија критике*, Загреб, 1979.
- Слободан Селенић, *Драмски правци 20. века*, Београд, 1979.
- А. [Авдо] М. [Мујчиновић], „Горски вијенац ускоро на сцени Народног

позоришта у Београду после три деценије”, *Политика експрес*, 10. децембар 1980.

- Авдо Мујчиновић, „Импресивно”, *Политика експрес*, 18. децембар 1980.
- Авдо Мујчиновић, „Преписка као драма”, *Политика експрес*, 18. фебруар 1980.
- В. П., „Цинцари или корешподенција”, *Политика експрес*, 5. фебруар 1980.
- Владета Јанковић, „Еп и драмска форма”, *Књижевне новине*, 25. децембар 1980.
- Дејан Пенчић-Пољански, „Корешподенција, Културни дневник”, Радио Београд, 2. програм, 6. фебруар 1980.
- Драган Клаић, „Из породичне преписке”, НИН, 24. фебруар 1980.
- Драган Клаић, „Од мита ка стварности”, НИН, 28. децембар 1980.
- Драгица Росић Ристић, „Позоришна хроника. Атеље 212”, *Књижевна реч*, 10. март 1980.
- Желимир Стублија, „Епистоларна комедија”, *Вјесник*, 15. октобар 1980.
- Јован Делић, *Критичареви парадокси*, Нови Сад, 1980.
- Јован Ћирилов, „Верност класици”, *Политика*, 18. децембар 1980.
- Јован Христић, „Господа Његовани и остали”, *Књижевност*, св. 5, 1980.
- М. Гргичевић, „Игра новца и лукавости”, *Вечерњи лист*, 14. октобар 1980.
- Милан Буњевац, *Време у драми*, Београд, 1980.
- Милан Комненић, „Писмо глумцу”, *Књижевне новине*, 26. јул 1980.
- Милорад Вучелић, „Изванредан Стојковић”, *Младост*, 7. март 1980.
- Наско Фрндић, „Френетичан аплауз Атељеу 212”, *Борба*, 13. октобар 1980.
- Никола Кољевић, „Михизово слово љубави”, *Књижевне новине*, 21. јун 1980.
- С. [Сретен] П. [Перовић], „Премијера Горског вијенца”, *Побједа*, 16. децембар 1980.
- Сања Новаков, „Цинцарска преписка”, *Омладинске новине*, 15. март 1980.
- Света Лукић, *Модерна верзија I*, Београд, 1980.
- Сеад Фетахагић, „Добро знани глумци”, *Ослобођење*, 12. октобар 1980.
- Слободан Милатовић, „Горски вијенац поново на сцени”, *Побједа*, 20. децембар 1980.
- Феликс Пашић, „Писма пишу Његовани”, *Вечерње новости*, 14. фебруар 1980.
- Феликс Пашић, „Реч високо, а сцена пониже”, *Вечерње новости*, 20. децембар

1980.

- Жан-Пол Сартр, *Епско и драмско позориште*, Београд, 1981.
- Лука Павловић, *Позоришне хронике*, Сарајево, 1981.
- Невена Тодоровић, „Некритички, уз гусле и народну ношњу”, *Књижевна реч*, 25. јануар 1981.
- Срба Игњатовић, *Проза промене*, Београд, 1981.
- Теодора Петровић, *Сећања*, Нови Сад, 1981.
- Богдан Калафатовић, „Цена човечности”, *Књижевна реч*, бр. 193-194, 25. јул 1982.
- Владо Мићуновић, „Комедија и политика”, *Политика*, 2. јун 1982.
- Д. [Даринка] Јеврић, „Овације Корешподенцији”, *Јединство*, 1. јун 1982.
- Д. [Даринка] Н. [Николић], „Преписка Његована”, *Дневник*, 21. мај 1982.
- Даринка Николић, „Иронија или фалсификат”, *Дневник*, 1. јун 1982.
- Мари Кригер, *Теорија критике*, Београд, 1982.
- Мата Милошевић, *Моја режија*, Нови Сад, 1982.
- Миодраг Кујунџић, „Изврсни апокриф”, *Дневник*, 1. јун 1982.
- Петар Марјановић, „Породична преписка на сцени”, *Политика*, 2. јун 1982.
- Сл. Вучковић, „О Позорју - ружне мисли”, *Вечерње новости*, 14. јун 1982.
- Славко Гордић, „Борислав Михајловић: критика као дослух и креација”, *Књижевна историја*, бр. 56, 1982.
- Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1983.
- Јован Ћирилов, „Неки други Краљевић Марко”, *Сцена*, бр. 3, мај - јун 1983.
- Латинка Перовић, *Пера Тодоровић*, Београд, 1983.
- Милан Николић, *Велико мало позориште*, Крагујевац, 1983.
- Мило Глигоријевић, *Одговор Миће Поповића*, Београд, 1983.
- Мирослав Егерић, *Гласови и ћутања*, Приштина, 1983.
- Предраг Палавистра, *Критичка књижевност*, Београд, 1983.
- Славко Гордић, *Слагање времена*, Нови Сад, 1983.
- Т. М., „На сцени Колубарска битка”, *Народне новине*, 30. децембар 1983.
- Авдо Мујчиновић, „Драмски рецитал”, *Политика експрес*, 4. јануар 1984.
- Борислав Анђелић, „Црне руке 'патриотске' драме”, *Око*, 1. март 1984.

- Борислав Пекић, *Тамо где лозе плачу*, Београд, 1984.
- В. Стефановић, „Порази и победе једне битке”, *Политика*, 14. мај 1984.
- Владимир Стаменковић, „Сцена као историјска установа”, НИН, 8. јануар 1984.
- Далибор Форетић, „Повијест као митски обзор”, *Политика*, 11. фебруар 1984.
- Јован Ћирилов, „Рат морала и оружја”, *Политика*, 3. јануар 1984.
- Мата Милошевић, *Моје позориште*, Београд, 1984.
- Милан Николић, „Двадесето Јоакимово позорје”, *Кораџи*, бр. 3-4, 1984.
- Милорад Вучелић, „Многоструки редукционизам”, *Политика*, 11. фебруар 1984.
- Милутин Мишић, „Велики стратег сцене”, *Борба*, 9. јануар 1984.
- Мирко Жарић, „Инсенација историје”, *Јединство*, 15. мај 1984.
- Никола Кољевић, *Песник иза песме*, Сарајево, 1984.
- Петар Волк, „Колубарска битка”, *Илустрована политика*, 24. јануар 1984.
- Славко Лазаревић, „У главној улози народ”, *Илустрована политика*, 10. јануар 1984.
- Феликс Пашић, „Бој и слава”, *Вечерње новости*, 4. јануар 1984.
- Владимир Стаменковић, „Ни мање ни више”, НИН, 8. децембар 1985.
- Јован Путник, *Пролегомена за позоришну естетику*, Нови Сад, 1985.
- Ласло Вегел, „Драмски трактат о моралу”, *Политика*, 4. децембар 1985.
- Петар Волк, „Заклети спасилац дављеника”, *Илустрована политика*, 4. децембар 1985.
- Авдо Мујчиновић, „Оптужени Пера Тодоровић”, *Политика експрес*, 11. март 1986.
- Арсеније Јовановић, „Пре и после Колубарске битке”, *Сцена*, бр. 3, мај - јун 1986.
- Борислав Анђелић, „Казалишна реалност и њезини привиди”, *Око*, 30. јануар - 13. фебруар 1986.
- Весна Чаушевић Крехо, „Адаптације у тексту - адаптација текста”, *Израз*, бр. 9/10, 1986.
- Владан Јочић, „Оптужени Пера Тодоровић”, *Студент*, 23. март 1986.
- Владета Јанковић, „Михизова драма идеја”, *Књижевне новине*, 1. мај 1986.
- Зденко Аћин, „Како се српска књижевна критика прозлила”, *Књижевна*

критика, бр. 4, 1986.

- Зорица Јевремовић, „Драме и посела”, *Књижевна реч*, 28. новембар 1986.
- Јован Ђирилов, „Милош и Михиз о историји”, *Књижевне новине*, 15. јануар 1986.
- Јован Христић, „Оптужени Пера Тодоровић”, *Књижевност*, св. 6, 1986.
Исто: Јован Христић, *Позоришни реферати*, 1992, стр. 287-289.
- Ласло Вегел, „Конзервативни новатор Борислав Михајловић”, *Књижевност*, св. 11, 1986.
- Ласло Вегел, „Сценски есеј”, *Политика*, 12. март 1986.
- Љубиша Ристић, „Изумитељ конвенција”, *Књижевна критика*, бр. 4, 1986.
- Милутин Мишић, „У равни илустрације”, *Борба*, 21. март 1986.
- Миодраг Кујунџић, *Заточници маште I-II*, Нови Сад, 1986.
- Петар Волк, „Оптужени Пера Тодоровић”, *Илустрована политика*, 25. март 1986.
- Ратко Пековић, *Ни рат ни мир: панорама књижевних полемика 1945-1965*, Београд, 1986.
- Сл. В., „Суђење Пери Тодоровићу”, *Вечерње новости*, 8. март 1986.
- Слободан Стојановић, „Аутобиографија о другима”, *Књижевност*, бр. 8-9, 1986.
- Тихомир Илић, „Чему јавно суђење Пери Тодоровићу?”, *Јез*, 4. април 1986.
- Феликс Пашић, „Час историје”, *Вечерње новости*, 20. март 1986.
- Андреј Инкрет, *Предмет и принципи драматургије*, Нови Сад, 1987.
- Бора Глишић, „Борислав Михајловић Михиз: Бановић Страхиња”, *Театрон*, бр. 56/57/58, 1987.
- Владислава Војновић и Маша Јеремић, „Оптужени Борислав Михајловић Михиз”, *Знак*, бр. 21-22, март 1987.
- Ласло Вегел, *Абрахамов нож*, Загреб, 1987.
- Рајко Радојковић, „Народно позориште Ниш: 1944-1987”, *Театрон*, бр. 59/60/1/2, Београд, 1987.
- Светислав Јованов, „Француска за форинту”, *Летопис Матице српске*, књ. 439, св. 3-4, март - април 1987.
- Бора Ћосић, *Доктор Крлежа*, Београд, 1988.

- Дарко Лукић, „Епска народна пјесма у драмској литератури - један покушај приказа: Бановић Страхиња Борислава Михајловића Михиза”, *Живот*, св. 3-4, март - април 1988.
- Добрица Ћосић, *Мића Поповић, време, пријатељи*, Београд, 1988.
- Јован Ћирилов, *Путовање по позоришту*, Никшић, 1988.
- Љубодраг Димић, *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945-1952*, Београд, 1988.
- А. Милановић, „Сјајна представа сјајних глумаца”, *Борске новости*, 11. октобар 1989.
- Авдо Мујчиновић, „Предворје смрти”, *Политика експрес*, 6. фебруар 1989.
- Аноним, „Ваљево године нулте: лекција из историје”, *Књижевна реч*, 10. март 1989.
- Александар Јерков, „Политика портрета”, *Књижевна реч*, 25. фебруар 1989.
- Александар Милосављевић, „Хероји самоуништења”, *Дневник*, 5. фебруар 1989.
- Бранка Криловић, „Победник на своју руку”, *НОН*, 2. април 1989.
- Верица Лазаревић, „Зар само вашке?”, *Дуга*, 18. март 1989.
- Владимир Стаменковић, „Без лепих лажи”, *НИН*, 12. јануар 1989.
- Далибор Форетић, *Нова драма*, Нови Сад - Ријека, 1989.
- Дејан Пенчић-Пољански, „Позоришни сусрети професионалних позоришта Србије Јоаким Вујић”, *Театрон* бр. 63/4/5, Београд, 1989.
- Зигфрид Мелхингер, *Повијест политичког казалишта*, Загреб, 1989.
- Јован Ћирилов, „Галерија величина”, *Политика*, 4. фебруар 1989.
- Јован Христић, „Тмурна зима махом суморне представе”, *Књижевност*, књ. 88, св. 5, мај 1989.
- М. [Милутин] Мишић, „Драматуршке замке”, *Борба*, 8. фебруар 1989.
- Миливој Ненин, „Ништа ново, а непоновљиво”, *Поља*, бр. 363/364, мај - јун 1989.
- Миливој Сребро, „Аутопортрети других”, *НИН*, 4. јун 1989.
- Милутин Срећковић, „Михиз”, *Књижевне новине*, 15. март 1989.
- Момчило Стојановић, „Трагика и мит”, *Вјесник*, 2. фебруар 1989.
- Петар Волк, „Ваљевска болница”, *Илустрована политика*, 29. фебруар 1989.

- Предраг Палавестра, „Пријатељ књижевности”, *Књижевне новине*, 15. март 1989.
- Радомир Путник, „Поједностављен роман”, *Политика*, 6. фебруар 1989.
- Света Лукић, „Поздрав Михизу”, *Политика*, 4. новембар 1989.
- Славољуб Ђукић, *Човек у свом времену*, Београд, 1989.
- Тања Симић, „Ende oder wende”, *Књижевна реч*, 10. март 1989.
- Џорџ Пирс Бејкер, *Техника драме*, Београд, 1989.
- Антоније Исаковић, *Говори и разговори*, Горњи Милановац - Приштина, 1990.
- Даница Диковић Ђургуз, „Народна песма Бановић Страхиња и истоимена драма Борислава Михајловића Михиза”, *Багдала*, бр. 379, октобар 1990.
- Душан Ковачевић, „Књига коју смо дуго чекали”, *Политика*, 27. октобар 1990.
- Зденка Аћин, „Југославија уочи фајронта”, *Дуга*, 7-21. децембар. 1990.
- Љубиша Јеремић, „Житија наша насушна”, *Књижевне новине*, 1. новембар 1990.
- Миливој Ненин, *С-авети критике, С-окови поезије*, Нови Сад, 1990.
- Мило Глигоријевић, „Слободне Југославије не може бити”, *Интервјуу*, 26. октобар 1990.
- Милош Јевтић, *Три вечери са Симовићем*, Београд, 1990.
- Павле Угринов, *Топле педесете*, Београд, 1990.
- Петар Волк, *Позоришни живот у Србији 1944/1986*, Београд, 1990.
- Петар Марјановић, „Јован Путник у Српском народном позоришту у Новом Саду”, *Сцена*, бр. 4, 1990.
- Александар Јерков, *Од модернизма до постмодерне*, Горњи Милановац, 1991.
- Владета Јанковић, „Михизове de amicitia”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1991.
- Владимир Копицл, „Протерани ђаволи, осиромашени анђели”, *Дневник*, 29. јануар 1991.
- Г. [Горан] Секуловић, „Увијек Његош”, *Побједа*, 18. новембар 1991.
- Љиљана Лукић, „На маргинама сјећања”, *Стварање*, св. 5-6, 1991.
- Милун Марић, „Шарм приче и досетке”, *Дневник*, 13. мај 1991.
- Никола Батушић, *Увод у театрологију*, Загреб, 1991.
- Николај Тимченко, „Михизов књижевни почетак”, *Багдала*, бр. 388-389, јул - август 1991.

- Петар Марјановић, *Новосадска позоришна режија*, Нови Сад, 1991.
- Радован Поповић, *Писци у служби народа: хроника књижевног живота у Србији 1944-1975*, Београд, 1991.
- Дејан Медаковић, *Ефемерис III*, Београд, 1992.
- Дејан Пенчић-Пољански, *Отишло у (в)етар*, Нови Сад, 1992.
- Милош И. Бандић, „Кореспонденција у прози Борислава Пекића”, *Књижевност*, св. 1-2, 1993.
- Александар Милосављевић, „Питање издаје”, *Политика*, 21. јул 1993.
- Драгана Чолић, *Јован Милићевић*, Београд, 1993.
- Љиљана Шоп, „Генерациски дуг”, *НИН*, 17. децембар 1993.
- Марислав Радисављевић, *Борис Черкош - сценограф у лабораторији режије*, Ниш, 1993.
- Петар Волк, *Позоришне илузије: позоришне критике*, Београд, 1993.
- Селимир Радуловић, „Златна критичарска жица”, *Дневник*, 5. јануар 1993.
- Владета Јанковић, „О политици, између осталог”, *Политика*, 17. децембар 1994.
- Драшко Ређеп, „Стрип”, *Свет*, 20. август 1994.
- Љубица Поповић Бјелица, *Реч после*, Нови Сад, 1994.
- Милосав Мирковић, *Глумци велика деца*, Београд, 1994.
- Милош Јевтић, *Са Мићом Поповићем*, Горњи Милановац - Београд, 1994.
- Миодраг Кујунџић, „Солилоквиј о знанцима”, *Дневник*, 6. април 1994.
- Мирослав Егерић, „И протогониста и сведок”, *Политика*, 22. јануар 1994.
- Михајло Пантић, „Од дара и од нерва”, *Књижевне новине*, 15. фебруар 1994.
- Петар Цацић, *Ното балканис, ното heroicus II*, Београд, 1994.
- Соња Томовић, „Портрет времена”, *Побједа*, 14. април 1994.
- Јован Деретић, *Загонетка Марка Краљевића*, Београд, 1995.
- Милош Јевтић, *Историчари уметности*, Београд, 1995.
- Небојша Васовић, „Михизова Аутобиографија о другима I-II”, *Реч*, бр. 15, новембар 1995.
- Николај Тимченко, „Михизове оцене и опомене”, *Савременик плус*, бр. 33-34, 1995.
- Петар Марјановић, „Нетко бјеше Страхинићу Бане”, *Зборник Матице српске за*

сценске уметности и музику, св. 16-17, 1995.

- Радомир Бабин, „Михизова Казивања и указивања”, *Руковет*, бр. 1-3, март 1995.
- Урош Гловацки, „Нушићева Аутобиографија на позорници”, *Смедерево*, посебан број, 1995.
- Борислав Пекић, *Скинуто са траке*, Београд, 1996.
- Веселин Радуновић, „Иронија и мит”, *Побједа*, 24. август 1996.
- Живорад Стојковић, *Отисци*, Београд, 1996.
- Иван Меденица, „Дрскост која импонује”, *Политика*, 21. август 1996.
- Марта Фрајнд, *Историја у драми - драма у историји*, Нови Сад, 1996.
- Мирослав Радоњић, „Транпозиција народне песме Бановић Страхиња у истоименој драми Борислава Михајловића”, *Драма у српској књижевности 1*, 25. научни састанак слависта у Вукове дане, 1996.
- Небојша Васовић, „Књижевна критика и клечање пред иконама”, *Реч*, бр. 28, децембар 1996.
- Радослав Лазић, *Југословенска драмска режија 1918-1991*, Београд, 1996.
- Снежана Самарџија, „Краљевић Марко Борислава Михајловића Михиза и усмена традиција”, *Драма у српској књижевности 1*, 25. научни састанак слависта у Вукове дане, 1996.
- Аноним, „Преминуо Борислав Михајловић Михиз”, *Наша борба*, 16. децембар 1997.
- Бошко Петровић, „Енергичан, одлучан”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Брана Црнчевић, „Једна смрт од рака душе”, *Недељни телеграф*, 17. децембар 1997.
- В. М., „Отишао је принц духа”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- В. Мићуновић, „Сахрањен Борислав Михајловић Михиз”, *Политика*, 19. децембар 1997.
- В. Стефановић, „Ка равници и - врховима”, *Политика*, 19. децембар 1997.
- Вељко Петровић, *Писма 1904-1964*, Нови Сад, 1997.
- Владета Јанковић, „Благородни циник”, *Време*, 18. децембар 1997.
- Владета Јанковић, „У Пантеону српске књижевности”, *Политика*, 17. децембар 1997.

- Воја Солдатовић, „Обрачун са традицијом”, *Дневник*, 4. јун 1997.
- Дејан Медаковић, „Луцидни дух”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Добрица Ћосић, „Порочно радознали дух”, *Политика*, 20. децембар 1997.
- И. Б., „У Пантеону српске књижевности”, *Наша борба*, 18. децембар 1997.
- Иван Меденица, „Ко је убио мајку Југовића?”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 1, Београд, 1997.
- Јован Ћирилов, „Волтер нашег времена”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- М. Радошевић, „У Пантеону српске књижевности”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Матија Бећковић, „Последњи поздрав - Михиз”, *НИН*, 18. децембар 1997.
- Мило Глигоријевић, „Говор и ћутање”, *НИН*, 18. децембар 1997.
- Мира Бањац, „Велики реформатор и драматург”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Миро Вуксановић, „Светао траг у Матици српској”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Петар Волк, *Илузије на Цветном тргу*, Београд, 1997.
- Петар Марјановић, *Српски драмски писци XX столећа*, Нови Сад - Београд, 1997.
- Радослав Братић, „Ненадмашни приповедачки дар”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Светислав Јованов, „Ломљење сабље: Михизов Краљевић Марко”, *Импулс*, бр. 1, 1997.
- Снежана Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, Београд, 1997.
- Чедомир Мирковић, „Стилски дотеране критике”, *Политика*, 17. децембар 1997.
- Аноним, „Михизов аутопортрет”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998.
- Александра Коларић, „Борислав Михајловић Михиз на Стеријиним позорју”, *Сцена*, св. 1-2, 1998.
- Божо Копривица, „Идеологија лицемерја”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998.
- Бранко Поповић, „Разговор са Михизом. Белешка о пишчевом Дневнику 21. марта 1996”, *ЛМС*, књ. 461, св. 2, фебруар 1998.
- Гордана Ћилас, *Шест посленика Библиотеке Матице српске*, Нови Сад, 1998.
- Драган Недељковић, „Човјек - та човјек је пустоловина”, *Књижевне новине*, 1.

фeбруар 1998.

- Драгослав Михаиловић, „У гробу малом”, *Књижевне новине*, 1-15. јануар 1998.
- Јован Тирилов, *Позориштарије*, Подгорица, 1998.
- Љубиша Јеремић, „Књижевни рад и његова сенка”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998.
- Марко Паовица, „Песник и глумац међу критичарима”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998.
- Милован Данојлић, „Михиз”, *Политика*, 31. јануар 1998.
- Милош Јевтић, *Дијалог о свету Миодрага Павловића*, Београд, 1998.
- Мирослав Егерић, „Михизу, у спомен”, *Луча*, св. 10, 1998.
- Михајло Пантић, *Шта читам и шта ми се догађа*, Вршац, 1998.
- Павле Зорић, „Борислав Михајловић Михиз или Критичар”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998.
- Предраг Палавестра, „Михиз, школа грађанског пркоса”, *Сцена*, св. 1-2, 1998.
- Радослав Петковић, „Затварање врата”, *Књижевне новине*, 1-15. јануар 1998.
- Сава Пенчић, „Сећање на Радојковића”, *Театрон*, бр. 102, 1998.
- Слободан Ракић, „Непоновљиви Михиз”, *Књижевне новине*, 1. фебруар 1998.
- Феликс Пашић, „Прича о Бановић Страхињи”, *Театрон*, бр. 102, 1998.
- Ана Миловановић, „Ко се боји Југовића мајке?”, *Профемина*, бр. 17-20, 1999.
- Дејана Вуковић, „С оптимизмом живим и с њим ћу умрети”, *Глас јавности*, 25. октобар 1999.
- Љубиша Бачић, *Мој животе мало ли те има*, Београд, 1999.
- Михајло Пантић, *Александријски синдром 3*, Нови Сад, 1999.
- Миодраг Поповић, *Познице*, Београд, 1999.
- Петар Волк, *У времену пролазности: позоришне критике*, Београд, 1999.
- Светислав Јованов, „Иза отворених врата: Бановић Страхиња или успон и пропаст ироније”, *Улазница*, бр. 161-163, 1999.
- Иван Растегорац, „Рукопис легенде и рукопис драме”, *Књижевне новине*, 1-15. септембар 2000.
- Драган Недељковић, *Светло изблиза или сјај и беда утопије. Сећања II*, Београд, 2000.

- Ксенија Радуловић, *Корак испред*, Подгорица - Будва, 2000.
- Матија Бећковић, *Послушања*, Београд, 2000.
- Миленко Мисаиловић, *Креативна драматургија*, Нови Сад - Ужице, 2000.
- Милосав Мирковић, *Зоран Радмиловић и краљ и клаун*, Београд, 2000.
- Огњен Лакићевић, *Мера за меру*, Београд, 2000.
- Петар Марјановић, „Текст драме и текст представе”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 4, 2000.
- Радован Поповић, *Време писца: животопис Добрице Ћосића*, Београд, 2000.
- Радоман Кордић, *Аутобиографско приповедање*, Београд, 2000.
- Александар Тишма, *Дневник 1942-2001*, Сремски Карловци - Нови Сад, 2001.
- Димитрије Л. Машановић, *Одгонетање тајне стварања*, Нови Сад, 2001.
- Добрица Ћосић, *Пишчеви записи I-III*, Београд, 2001.
- М. [Милан] Живановић, „Глумачке и друге вежбе”, *Позориште*, бр. 1-5, септембар 2000 - јануар 2001.
- Милосав Мирковић, *Мија Алексић виловњак са источних страна*, Београд, 2001.
- Миша Д. Јовановић, *Veschia Rovigno addio - Стари Ровињу, збогом*, Београд, 2001.
- Петар Волк, *Београдско глумиште*, Београд, 2001.
- Татјана Веховец, „Феномен српског серијала”, *Позориште*, бр. 1-5, септембар 2000 - јануар 2001.
- Борислав Пекић, *Кореспонденција као живот*, Нови Сад, 2002.
- Владислава Гордић Петковић, „Ужаси лажног матријархата”, *Сцена*, бр. 2, 2002.
- Мило Глигоријевић, *Улица Бате Михаиловића*, Београд, 2002.
- Милош Јевтић, *Неуздрмано небо*, Београд, 2002.
- Миро Вуксановић, „Пред читаоницом и Михизовом кућом”, *Сремске новине*, 22. мај 2002.
- Мухарем Первић, *Глумац и његова браћа*, Београд, 2002.
- Бранко Брђанин, *Марко Краљевић и српска драма*, Источно Сарајево, 2003.
- Дејан Медаковић, *Дани, сећања I-VIII*, Београд, 2003-2010.
- Милица Аничић, „Сама свој господар”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 28-29, 2003.

- Петар Волк, *Позорје и национална драма*, Нови Сад - Београд, 2003.
- Светислав Јованов, „Nemesis of Letters (Irony, History and Eros in Banovic Strahinja”, *Toronto Slavic Quarterly*, no. 4, 2003.
- Светозар Петровић, *Природа критике*, Београд, 2003.
- Феликс Пашић, *Глумци говоре I-II*, Нови Сад, 2003.
- Гордана Ћилас и Недељко Мамула, *Трибина младих 1954-1977*, Нови Сад, 2004.
- Добрица Ћосић, *Писци мога века*, Београд, 2004.
- Јасна Драговић Сосо, *Спасиоци нације. Интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*, Београд, 2004.
- Милосав Бабовић, *Време и судбине 2*, Ленто, 2004.
- Павле Угринов, *Поглед преко свега*, Зрењанин, 2004.
- Сл. Вучковић, „Тврд орах за сцену”, *Вечерње новости*, 3. мај 2004.
- Слободан Крстић, *Ђорђе Вукотић - срце смеха*, Смедерево, 2004.
- Авдо Мујчиновић, *Позоришне критике*, Нови Сад, 2005.
- Добрица Ћосић, *Пријатељи*, Београд, 2005.
- Коста Поповић, „Сећање на Михиза из студентских дана”, *Крбови*, бр. 59-62, 2005.
- Милан Живановић, „Михиз/Срем”, *Дневник*, 24. октобар 2005.
- Рајко Стојадиновић, *Крагујевачко позориште 1951-1984*, Крагујевац, 2005.
- Светислав Јованов, „Припитомљавање сцене”, *Сцена*, бр. 1, Нови Сад, 2005.
- Слободан Селенић, *Драмско доба*, Нови Сад, 2005.
- Бранко Перић, *Љуба Тадић последња трака за књигу*, Београд, 2006.
- Владислава Гордић Петковић, „Шекспировски јунаци и мотиви у савременој драми”, *Сусрети култура: зборник радова*, Нови Сад, 2006.
- Гојко Божић, „Политика и еп у драми Бановић Страхиња”, *Mons Aureus*, бр. 13, 2006.
- Јован Попов, „Барокна и модерна трагикомедија: Корнејев Сид и Михизов Бановић Страхиња”, *Жанрови српске књижевности: зборник радова*, бр. 3, Нови Сад, 2006.
- Мирослав Радоњић, *Савремена домаћа драма на сцени Српског народног позоришта (1945-1965)*, Нови Сад, 2006.

- Николај Тимченко, *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности*, Београд, 2006.
- Петар Марјановић, *Записи театролога*, Нови Сад, 2006.
- Радмила Лотина, „Човек-интернет или вансеријски стваралачки сензибилитет”, *Сцена*, бр. 2, април-јун 2006.
- С. М., „Свет се променио, однос према женама није”, *Глас јавности*, 14. април 2006.
- Т. [Татјана] Њ. [Њезић], „Прича о женској слободи”, *Блиц*, 14. април 2006.
- Феликс Пашић, *Мира Траиловић, госпођа из великог света*, Београд, 2006.
- Бранко Брђанин, *Косово и нова српска историјска драма*, Источно Сарајево, 2007.
- Витомир Вулетић, *Пера Тодоровић, Русија и Обреновићи*, Нови Сад, 2007.
- Драгана Чолић Биљановски, „Краљевић Марко од епа и драмског текста до позоришне представе”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 36, 2007.
- Ксенија Шукуљевић Марковић, *Светлана Бојковић*, Београд, 2007.
- Љубиша Јеремић, *О српским писцима*, Београд, 2007.
- Nick Miller, *The nonconformists: culture, politics, and nationalism in a Serbian intellectual circle, 1944-1991*, Budapest – New York, 2007.
- Миленко Мисаиловић, *Бојан Ступица - великан театра*, Београд, 2008.
- Мило Глигоријевић, *Грађевина живота*, Београд, 2008.
- Мирјана Одавић, *Љиљана Драговић костимограф у театру*, Београд, 2008.
- Предраг Палавистра, *Историја српске књижевне критике*, том 2, Нови Сад, 2008.
- Радован Поповић, *Ковертирана књижевност*, Београд, 2008.
- Ратко Стојковић, *Српске позоришне награде*, Београд, 2008.
- Светозар Рапајић, „Позориште покрета Јована Путника између старе и нове авангарде”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 13-14, 2008.
- Вукица Стругар, „Погреших само једном”, *Вечерње новости*, 28. јануар 2009.
- Драган С. В. Бабић, *Југословенско позориште - самим собом*, Београд, 2009.
- Зоран Радмиловић, *Залажем се за лаж*, Београд, 2009.

- Иван Меденица, „Под Титовом бистом”, *Време*, 29. јануар 2009.
- Љиљана Пешикан Љуштановић, *Кад је била кнежева вечера?*, Нови Сад, 2009.
- Љиљана Пешикан Љуштановић, *Усмено у писаном*, Београд, 2009.
- Петар Волк, *Преображење: драма Народног позоришта у Београду од 1868. до 2007. године*, Београд, 2009.
- Ратко Пековић, *Паралелна страна историје*, Београд, 2009.
- Вукша Јерковић, „Критички рад Петра Цацића и Борислава Михајловића Михиза”, *Траг*, св. 14, децембар 2010.
- Јован Ћирилов, *Сви моји савременици*, Београд, 2010.
- Олга Марковић, *Меша Селимовић у позоришту*, Београд, 2010.
- Радомир Путник, *Слике минулих времена: позоришне критике 1980-1993*, Нови Сад, 2010.
- Слободан М. Лазаревић, „Разарање романтичарске интриге”, *Радови Филозофског факултета у Источном Сарајеву*, бр. 12, књ. 1, 2010.
- Феликс Пашић, *Љубомир Драшкић Муци... или живети у позоришту*, Београд, 2010.
- Владета Јанковић, *Беоцуг*, Београд, 2011.
- Владета Пешић, *Карловачка гимназија (1918-1941)*, Вршац, 2011.
- Зоран Р. Поповић, „Савремени драматичари на сцени Српског народног позоришта 1990-1999”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 45, 2011.
- Милена Илишевић, *Жанровска преплитања у савременој српској драми: други чин расправе у два чина*, Београд, 2011.
- Радован Поповић, *Михиз - одгонетање једног живота*, Београд, 2011.
- Борислав Пекић, *Златно доба дијалога*, Београд, 2012.
- Сања Живковић, „Пад маске, откривање лица и онеобичајене константе појединих женских ликова у Михизовим драмама”, *Наслеђе*, бр. 21, 2012.
- Станислав Винавер, *Београдско огледало*, Београд, 2012.
- Предраг Палавестра, *Некропоље II*, Београд, 2013.

БИБЛИОГРАФИЈЕ

- Милица Кисић, *Библиографија Књижевне историје (1968-1996)*, Књижевна историја, бр. 100, 1996, стр. 649-717.
- Анкица Васић, *Библиографија Васка Попе, књига 2*, Нови Сад, 2006.
- Весна Гргинчевић, *Библиографија радова објављених у часопису Сцена (1965-2005)*, Нови Сад, 2006.
- Дејан Вукићевић, *Библиографија Матије Бећковића*, Београд, 2006.
- Меланија Блашковић и Љиљана Клевернић, *Библиографија часописа Поља 1955-2004*, Нови Сад, 2006.
- Дејан Вукићевић, *Дело (1955-1992): библиографија*, Београд, 2007.
- Марија Славковић, *Библиографија проф. др Саве Пенчића*, Ниш, 2007.
- Дејан Вукићевић, *Библиографија Николаја Тимченка*, Лесковац, 2008.
- Љиљана Клевернић, *Библиографија радова академика Павла Угринова*, Нови Сад, 2008.
- Анђелка Мартиновић, *Сретен Перовић: био-библиографија*, Подгорица, 2010.
- Дејан Вукићевић, *Добрица Ћосић: библиографија*, Београд, 2010.
- Наташа Белић, „Библиографија радова академика Меше Селимовића”, *Споменица Меше Селимовића поводом стогодишњице рођења*, Београд, 2010.
- Група аутора, *Библиографија Иве Андрића*, Београд - Нови Сад, 2011.
- Драгица Радетић, *Библиографија Бележнице, часописа за библиотекарство, књижевност и културу (1999-2009)*, Бор, 2011.

ЗБОРНИЦИ, БИЛТЕНИ И СПОМЕНИЦЕ

- *Изванредни пленум Савеза књижевника Југославије (10-13. новембра 1954)*, Београд, 1955.
- *IV југословенске позоришне игре*, Нови Сад, 1959.
- *Трибина младих 54-59*, уредник Драшко Ређеп, Нови Сад, 1959.
- *VI југословенске позоришне игре*, Нови Сад, 1961.
- *СНП споменица 1861-1961*, Нови Сад, 1961.
- *VIII југословенске позоришне игре*, Нови Сад, 1963.
- *Есејисти и критичари*, Нови Сад - Београд, 1966.
- *XII југословенске позоришне игре*, Нови Сад, 1967.
- *Драма*, Београд, 1975.
- *Критичари из покрета социјалне литературе*, Београд - Нови Сад, 1977.
- *Народно позориште Зеница*, Зеница, 1978.
- *Љуба Тадић*, Театрон, бр. 27/8/9, Београд, 1980.
- *Народно позориште Стерија у Вршцу од 1945. до 1975. године*, Нови Сад, 1980.
- *Тридесет Сусрета позоришта Војводине 1947-1980*, Нови Сад, 1980.
- *Модерна теорија драме*, Београд, 1981.
- *Бојан Ступица 1910-1970*, Београд, 1985.
- *Народно позориште Титово Ужице 1945-1985*, Театрон, бр. 53/4/5, Београд, 1986.
- *Српском народном позоришту 1861-1986*, Нови Сад, 1986.
- *Четрдесет година професионалног позоришта у Сомбору*, Сомбор, 1986.
- *Критички радови Марка Ристића*, Београд - Нови Сад, 1987.
- *Слободарство у делу Вука Караџића*, Крушевац, 1987.
- *Мотиви народне књижевности у модерној и савременој југословенској драми*, приредила Звјездана Шариф, Нови Сад, 1988.
- *Основи драматургије*, Београд, 1989.
- *Историјски догађаји као теме и мотиви у југословенској драмској*

- књижевности*, приредила Звездана Шарић, Нови Сад, 1990.
- *Књижевно дјело Меше Селимовића*, Сарајево, 1990.
  - *Сто педесет година позоришног живота у Шатцу (1840-1990)*, Театрон, бр. 72/3/4, Београд, 1990.
  - *Најлепше је ђачко доба. Књига сећања карловачких ђака*, Нови Сад, 1991.
  - *Бранко Плеша*, Београд, 1992.
  - *Данило Бата Стојковић*, Ваљево - Београд, 1995.
  - *Савремена српска проза 7*, Трстеник, 1995.
  - *Књижевност и историја*, Ниш, 1996.
  - *Крушевачко позориште 1946-1996*, Крушевац, 1996.
  - *Српска аутобиографска проза, 27*. Научни састанак слависта, Нови Сад, 1997.
  - *Мата Милошевић*, Београд, 1996.
  - *Кора Васка Попе, критике и полемике*, Вршац, 1997.
  - *Ноттаге Данилу Кишу*, Подгорица, 1997.
  - *Други о Михизу*, Београд, 1998.
  - *Пекићева клупа*, Београд, 1999.
  - *Пера Тодоровић*, Београд, 1999.
  - *Милош Хаџић (1921-1989)*, Нови Сад, 1999.
  - *Споменица Борислава Пекића*, Београд, 2002.
  - *Живорад - Жика Стојковић споменица*, приредио Радован Поповић, Београд, 2003.
  - *Михаило Јанкетић*, приредио Вељко Радовић, Београд, 2004.
  - *Споменица Слободана Селенића*, Београд, 2004.
  - *Педесет година Стеријиног позорја*, Театрон - Сцена, Београд - Нови Сад, 2005.
  - *Писац и историја*, зборник радова, Трстеник - Београд, 2005.
  - *Михизова драма у европском контексту*, приредио Светислав Јованов, Ириг, 2006.
  - *Петар Банићевић*, приредио Рашко В. Јовановић, Београд, 2006.
  - *Збирка Трајим помиловање*, приредила Ана Ћосић Вукић, Београд, 2007.
  - *Ксенија Јовановић*, приредио Зоран Т. Јовановић, Београд, 2008.
  - *С обе стране илузије*, Ириг, 2008.

- *Глишић и Домановић (1908-2008)*, Београд, 2009.
- *Споменица Меше Селимовића*, Београд, 2010.
- *Мира Бањац, шездесет година уметничког рада*, приредио Зоран Максимовић, Нови Сад, 2011.
- *Ружица Сокић*, приредио Зоран Т. Јовановић, Београд, 2012.

РЕЧНИЦИ

- Рашко В. Јовановић, *Позориште и драма*, Београд, 1984.
- *Речник књижевних термина*, Бањалука, 2001.
- Милован Здравковић, *Речник основних позоришних појмова*, Београд, 2006.